21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EDUCATION AND SOCIETY IN THE 21TH CENTURY
THE JOURNAL OF EDUCATION SCIENCE AND SOCIAL RESEARCH

21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Uluslararası Hakemli Süreli Yayındır.
Nisan 15, Ağustos 15 ve Aralık 15 olmak üzere yılda üç kez yayınlanır.

21. Century, Journal of Education and Community Education Science and Social Studies
International Peer-review published.
April 15, August 15 and December 15 to be published three times a year.

ISSN: 2147-0928

KURULUŞ / ESTABLISHMENT
2012

KURUCUSU / FOUNDER
İsmail KONCUK

TÜRKİYE EĞİTİM, ÖĞRETİM VE BİLİM HİZMETLERİ KOLU KAMU ÇALIŞANLARI SENDİKASI (TÜRK EĞİTİM-SEN) ADINA SAHİBİ / JOURNAL OWNER
İsmail KONCUK

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
RESPONSIBLE EDITOR
Sami ÖZDEMİR

YAYIN YÖNETMENLERİ / EDITORIAL BOARD
Sinan DEMİRTÜRK (Gazi Üniversitesi)
Yılmaz YEŞİL (Gazi Üniversitesi)

DİL DANIŞMANI / LANGUAGE ADVISOR
Pehlivan UZUN (Kırıkkale Üniversitesi)

İNGİLİZCE DİL DANIŞMANI /ENGLISH LANGUAGE ADVISOR
Esra N. KILCI

KAPAK VE SAYFA TASARIM / COVER AND PAGE DESIGN
Ayban Matbaacılık (bilgi@ayban.net)

21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan makaleler yayımcının yazılı izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzerlerinin yazılarda kullanım sorumluluğu yazara aittir.

"21. Century, Journal of Education and Community Education Science and Social Studies articles published in whole or in part without the written consent of the publisher of any be reproduced. The idea of Scripture belongs to the author's responsibility and choice of spelling. other taken from sources tables, figures, and similar writings the author's responsibility belongs."

YAYIN TARİHİ 15 NİSAN 2012 / DATE OF PUBLICATION APRIL 15, 2012

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası

Bayındır 2 Sokak No: 46 Kızılay-ANKARA
TEL: 0 312 424 09 60
Genel ağ: www.egitimvetoplum.org • www.egitimvetoplum.com
Belge Geçer: egitimvetoplum@turkegitimsen.org.tr

21. Century, Journal of Education and Community Education Science and Social Studies

Turkish Education and Science Workers Trade Union

Bayındır 2Sokak No: 46 Kızılay-ANKARA
TEL: 0312424 09 60
web adress: www.egitimvetoplum.org • www.egitimvetoplum.com
mail: egitimvetoplum@turkegitimsen.org.tr

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

Prof. Dr. A.İhsan YİTİK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL
(Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV
(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Bernt BRENDEMEON
(Norveç)
Prof. Dr. Cemal YILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz HAKOV
(Bulgaristan)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA
(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim GÜLER
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Albayrak
(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria CİKİA
(Gürcistan)
Prof. Dr. Mehmet AKALIN
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERSAN
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer NURLU
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadim MACİT
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
(Priştine Üniversitesi, PRİŞTİNE / KOSOVA)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep KÖK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
(Gürcistan)
Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV
(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ
(Marmara Üniversitesi)
Prof . Dr. Tacida HAFIZ ;
(Priştine Üniversitesi, PRİŞTİNE / KOSOVA)
Prof. Dr. Turan GÖKÇE
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Uwe BLAESİNG
(Hollanda)
Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Walter ANDREWS
(ABD)
Doç. Dr. Asım Yapıcı
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir Tatlı
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim DİLEK
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali YAKICI
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GÜL
(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Elman NESİROV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Doç. Dr. Erhan AFYONCU
(Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Gözde YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Yahya Ayaz
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV
(Diller Üniversitesi /Azerbaycan)
Doç. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
(Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR
(Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevil SARGIN
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Solmaz GÜZELOVA
(Devlet İktisat Üniversitesi /Azerbaycan)
Yrd. Doç. Dr. Emel POYRAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Emel YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdal AKSOY
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Levent ERASLAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Zahit SERARSLAN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nevzat TOPAL
(Niğde Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tülin MALKOÇ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç.Dr. Nuri KAVAK
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA
(Ukrayna)
Dr. Stale KNUDSEN
(Norveç)

YAYIN KURULU / EDİTORIAL BOARD

İsmail KONCUK, Musa AKKAŞ, Seyit Ali KAPLAN, Talip GEYLAN,
Cengiz KOCAKAPLAN, M. Yaşar ŞAHİNDOĞAN, Sami ÖZDEMİR,

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. A.İhsan YİTİK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL
(Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
(Marmara Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU
(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV
(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Prof. Dr. Alimcan İNAYET
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Bernt BRENDEMEON
(Norveç)
Prof. Dr. Cemal YILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemal YILDIZ
(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz HAKOV
(Bulgaristan)
Prof. Dr. Cihangir DOĞAN
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA
(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülşen SEYHAN IŞIK
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KASAP
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim GÜLER
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria CİKİA
(Gürcistan)
Prof. Dr. Mehmet AKALIN
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERSAN
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Meltem CANİKLİOĞLU
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer NURLU
(Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr. Muammer TEKEOĞLU
(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKAN
(Marmara Üniversitesi)
Prof.Dr. Murat DOĞANLAR
(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadim MACİT
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan OKAKIN
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep KÖK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
(Gürcistan)
Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV
(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ
(Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Turan GÖKÇE
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Uwe BLAESİNG
(Hollanda)
Prof. Dr. Walter ANDREWS
(ABD)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR
(Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki Salih Zengin
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim DİLEK
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali YAKICI
(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahri ATA
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyhan KESİK
(Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GÜL
(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Celalettin SERİNKAN
(Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Cemalettin ŞAHİN
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
(Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doç. Dr. Hamza AKENGİN
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Doç. Dr. Zeynep GÜREL
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Elman NESİROV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Doç. Dr. Erhan AFYONCU
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fuat BAYRAM
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan AKÇAY
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan MERT
(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV
(Diller Üniversitesi /Azerbaycan)
Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Münir Yıldırım
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuran Öztürk
(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat AŞICI
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa YÜCE
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
(Niğde Üniversitesi)
Doç. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel GÖK
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Solmaz GÜZELOVA
(Devlet İktisat Üniversitesi /Azerbaycan)
Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf CERİT
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KATILMIŞ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali BALCI
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali SATAN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bilal DUMAN
(Muğla Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bilal YILDIRIM
(Balıkesir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Birsen ÇEKEN
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM
(Kırklareli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ÇETİNKAYA
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Can EKİZ
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Çavuş ŞAHİN
(Çanakkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ebru ÖZGEN
(Marmara Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Emel POYRAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Emel YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdal AKSOY
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gül TUNCEL
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gültekin AKENGİN
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Halil TURGUT
(Sinop Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Hakkı ÇİFTÇİ
(Çukurova Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Haşim AKÇA
(Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇELİK
(Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İhsan KALENDEROĞLU
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşad Han DÖNMEZ
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat DURU
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat KOÇAK
(Nevşehir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
(Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Latif BEYRELİ
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Lemara S. SELENDİLİ
(M.V. Frunze Simferopol State University)
Yrd. Doç. Dr. Levent ERASLAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
(Kırklareli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL
(Marmara Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Musa DEMİR
(Zonguldak Karaelmas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
(Çankırı (Karatekin Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ONUR
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nazım KURUCA
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nuri KAVAK
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan YONCALIK
(Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Osman SEZGİN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Recep AHISKALI
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sare ŞENGÜL
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sevgi KESKİN
(Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tülin MALKOÇ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ülkü KARA DÜZGÜN
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yaşar KOP
(Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf KESKİN
(Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya BAŞARSLAN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU
(İstanbul ÜNİVERSİTESİ)
Yrd. Doç. Dr. Dinçer KOÇ
(İstanbul ÜNİVERSİTESİ)
Yrd. Doç. Dr. Fatma Nalan TÜRKMEN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞDEMİR
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer DOĞAN
(Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Okan YEŞİLOT
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Veysel KÜÇÜK
(Marmara Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Volkan YURDADOĞ
(Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin GÖKBULUT
(GOP Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zeki SEVEROĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Dr. Abdurrahman KEPOĞLU
(Marmara Üniversitesi)

Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA
(Ukrayna)
Dr. Sibel YILMAZ TÜRKMEN
(Marmara Üniversitesi)
Dr. Stale KNUDSEN
(Norveç)
Dr. Yavuz GÜLER
Dr. Sabri SİDEKLİ
(Muğla Üniversitesi)
Dr. Çağatay AKENGİN
(MEB)
Dr. Hasan Yürek
Dr. Ali Osman AKALAN

AKADEMİK TEMSİLCİLER / ACADEMIC REPRESENTATIVES

Prof. Dr.Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman Dönmez (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT (Niğde Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Elif GENÇ (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç.Dr. Muharrem AVCI (Kastamonu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. K. Serdar GİRGİNER (Çukurova Üniversitesi)
Öğr. Gör. Pehlivan UZUN (Kırıkkale Üniversitesi)
Mustafa Fedai ÇAVUŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Ferhat AŞIKFERKİ (Prizren - KOSOVA)

21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM YAYIN İLKELERİ

1. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, yılda üç kez yayınlanır.
2. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, hakemli bir yayındır. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplumda yayınlanmak üzere gönderilen özgün makaleler, YAZI KURULU tarafından incelendikten sonra konunun uzmanı üç hakem tarafından değerlendirilir ve üç hakemin en az ikisinden olumlu rapor gelmesi halinde yayınlanır.
3. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum'a gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Derginin yayın dili Türkçe'dir.
4. Yazılar, basılı üç kopya halinde ve disketiyle birlikte gönderilmelidir. Özel çeviri yazım işaretlerinin kullanıldığı yazılarda fontlar da (pC uyumlu) diskete yüklenmelidir,
5. Makalenin yazarı, adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını

tam ve açık olarak belirtmeli, kendisiyle doğrudan iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini vermelidir.

6. Yazıların başında kısa birer Türkçe ve İngilizce özet (en çok 100 sözcük) ile Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler (en çok 10 sözcük) bulunmalıdır (İtalik olarak ve Times 9 punto ile yazılmalıdır).
7. Yazılar, Apple Mac Word 5.1 veya MS Word Windows 95 ve üstü programla, Times 10 puntoyla ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.
8. Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Üç satırdan az olanlar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun olanlar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 9 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.
9. Dipnotlar sayfa altında, numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır. Makalenin sonunda yer alacak kaynakçada kitaplar (koyu ve italik) ve makaleler (dergi adı koyu, cilt Romen rakamıyla, sayı, üst üste iki nokta, sayfa numaraları) alfabetik sırayla ve şu düzenle verilmelidir:
10. ELÇİN, Şükrü, (1998), ''Yeşil Abdal'ın Bir Şiiri", Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, (Ed. M. Özarslan-Ö. Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.
11. STOEL1JE, J. Beverly, (1983), "Festival in America", Handbook of American Folklore, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.
12. TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), xıX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Basımevi.
13. ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), "Milli Destan ve Folklor", Türk Folklor Araştırmaları, II, 33: 513- 514.
14. WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), Yazın Kuramı, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
15. WOOLF, Virginia, (1986), "Kitap Nasıl Okunmalı?", (Çeviren: Kemal Atakay), Adam Sanat, 4: 5-14.
16. Bir yazarın birden fazla yayını kaynak gösterildiği takdirde yayınlar tarih sırasıyla, aynı yazarın aynı yıldaki yayınları ise (1985a), (1985b) şeklinde harf sırasıyla verilmelidir.
17. Tezlerin hangi üniversitede yapıldığı ve hangi akademik dereceye (yüksek lisans/doktora ...) yönelik olduğu belirtilmelidir.
18. **Yukarıda belirlenen yazım koşullarına uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmayacaktır.**

Submission Guidelines for 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum

- 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum is published twice a year.
- 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum is a refereed publication. Af ter original manuscripts are examined by Executive Board, they are peer-reviewed by three referees. They are published if two of three referees send affirmative report. The authors bear the full responsibiliry for their articles.
- Manuscripts must be originally sent to the board, and no other places for publication or evaluation. The publication language of the issue is Turkish.
- Manuscripts must be sent as three printed copies along with the disk. if any special fonts (suitable for PC) are used in manuscripts, they must be in the disk.

- The authors' names, last names and academic positions should be wı:itten. in addition, the full posta! address, fax, telephone numbers and e-mail addresses of the author(s) who will check proofs and receive correspondence and offprint should also be included.
- Summaries must be in Turkish and English, should not exceed 100 words and key words may not exceed 5 (5 words for Turkish; 5 words for English) words at the beginning of the manuscripts. Latin words must be in Times 9 point and italic.
- Manuscripts must be written in Mac Word 5,1 or Ms Word Windows 95 or further versions (pc compatible) with Times 10 point with 1,5 line spaced. Tab and enter key must not be usedfor paragraphs.
- Texts must follow in-text footnote system. In parenthesis in the text, author's name, date of publication, and page number is given. if a source is cited many times, parentheses are given instead of "ibid, idem, op. cit. ete." For example, (Tanpırıar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Quoted passages under three lines must given by quotation mark. if quoted passage is over three lines, they must be given 1 cm margins from left and right side of line as block with 9 point and odd line spaced.
- Additional information must be given on the same page as footnotes enumerated 1, 2, 3.

Citations in them must follow the above guidelines.

- References must include only the cited sources and be given in alphabetical order. Books names must be written bold and italic. Articles must be written (name of journal is bold, volume in Romen number, issue number, colon and page numbers) as below:

ELÇİN, Şükrü, (1998), ''Yeşil Abdal'ın Bir Şiiri", Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağaru, (Ed. M. Özarslan-Ö. Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.

STOELTJE, J. Beverly, (1983), "Festival in America", Handbook of American Folklore, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana Universiry Press, 239-246.

TANPıNAR, Ahmet Hamdi, (1985), XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), "Milli Destan ve Folklor", Türk Folklor Araştırmaları, II, 33: 513-514.

WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), Yazm Kuramı, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

WOOLF, Virginia, (1986), "Kitap Nasıl Okunmalı?", (Çeviren: Kemal Atakay), Adam Sanat, 4: 5-14.

- If more than one source of the same author is cited, they must be put in a chronological order from the oldest to the newest. Sources of the same years must be given letters "198sa, 198sb"
- The university and the academic degree (MA. or PH.) of academic thesis must be given,
- Manuscripts not prepared based on the dicections above will not be taken into consideration for publication in 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum.

Başlarken,

Değerli Akademisyenler ve Eğitim Çalışanları,

Gelecek nesilleri yetiştiren, akademik çalışma yapan; ülkenin düşünce dünyasına, gelişmesine yön veren bilgi ve politikalar üreten biz eğitim çalışanları, kendimizi topluma yeterince açamadığımız veya bildiklerimizi insanlara ulaştıramadığımız zaman birikimlerimizin bir anlamının olmadığının farkındayız. İlk sayısını elinize almış olduğunuz dergimiz; bilimsel üretimlerimizin, akademik araştırmalarımızın ulusal ve uluslararası bilim dünyasına duyurulması amacıyla çıkartılmıştır.

Türk Eğitim-Sen akademik disiplini ve profesyonel anlayışı, amatör ruhun heyecanı ile birleştirerek, sendikal mücadelesini sürdürürken, yaşadığımız asrın, bilgi ve iletişim çağı olduğu gerçeğini hiçbir zaman unutmamıştır. Bunun gereği olarak da akademik çalışmaların yapılmasını ve bilimsel politikaların üretilmesini her zaman teşvik etmiş, destek olmuştur. Anayasa çalışmalarına, çalışan kadınların sorunlarına, üniversite çalışanlarının sıkıntılarına yönelik yapmış olduğu çalıştaylar ile bunların paralelinde yapılan yayınlar, sendikacılığın nasıl yapılması gerekliliğine bakışımızın açık bir göstergesidir.

Akademik çalışmalarımıza, alanda gördüğümüz eksiklik ve ihtiyaç neticesinde başka bir boyut kazandırmak istedik. Sendika olarak üyelerimizin haklarını gözetirken, aynı zamanda da bilimsel ve objektif bir bakış ile akademik çalışmaları da destekleyerek eğitim ve sosyal bilimler alanında özgün düşünce geleneğine katkı sunmayı hedefledik.

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası ve hakemli bir yayın olarak ortaya çıkmış; sosyal bilimler ve eğitim bilimleri dergisine duyulan ihtiyacın da bir neticesi olarak doğmuştur. Üyelerimizin akademik çalışmalarını uluslararası arenada duyurmak, bilimsel atıf kazanmalarını sağlamak ve onların yayın yapmalarında destek olmak, dergimizin varlığının temel amacıdır.

Çıkarmaya başladığımız bu yayının Türk akademik hayatına önemli katkılarının olacağı kanaatindeyiz. Bu nitelikte bir çalışmanın, üyelerimizin akademik faaliyet ve düşüncelerinin desteklenmesi gereğinden doğduğu bir gerçektir. Bu bağlamda bu tür akademik çalışmalara her zaman destek olacağımızı bir kez daha yineliyor, hepinize başarılar diliyorum.

İsmail KONCUK
Türkiye Kamu-Sen Konfederasyonu ve
Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı

İlk sayıyla merhaba derken,

Değerli akademisyenler, eğitim çalışanları;

Eğitim çalışanları, hak ettiği değeri son zamanlarda göremediklerini düşünmekteler. Yaptıkları çalışmaların itibar görmediğini, taleplerinin karşılık bulamadığını düşünmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığında, çalışan ve akademik çalışma yapmak isteyen, üniversitelerde akademik hayatın içinde olan pek çok araştırmacı ve bilim insanı, çalışmaları sırasında ya da akademik hayatlarında türlü zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bunlardan birisi de yaptıkları çalışmaların yayınlanması noktasında desteğin olmamasıdır. Akademik çalışmaların özü olan, araştırma ve onun bulgularının insanlığın hizmetine sunulması için yayınlanması, yayınlandığı dergilerin Türkiye'nin ve dünya'nın seçkin kitaplıklarında, kütüphanelerinde yer alması gerekmektedir. Bu doğrultuda 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi'nin seçkin bir danışma kuruluna, hakem heyetine ve akademik temsilcilere sahip olmasını amaçladık. Böylelikle dergide yayınlanan makalelerin belirli bir çizgisi, yayın kalitesi sağlanmış oldu. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar ile derginiz Türkiye'nin ve Dünya'nın seçkin indexlerinde taranma ve kabul görme imkânı bulacaktır.

Elinizdeki bu dergi, dört ayda bir ve yılda üç sayı şeklinde bir yayın periyoduna sahiptir. Hakemli dergi süreci diğer dergilerden farklı bir süreç izlemektedir. Bu noktada dört ayda bir yayınlanması yazıların hakemler tarafından okunmasını ve yazarı tarafından düzeltilmesini içeren süreç biraz hızlı ve yorucu olsa da dergiye olan teveccüh bu periyodun yerinde olduğunun göstergesidir. Akademik camiada pek çok dergi yayınlanma aşamasında çekmiş olduğu türlü sıkıntılarla yayın hayatına son vermek zorunda kalmaktadır. Fakat 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum dergisi Türk Eğitim-Sen yönetim kurulunun hamiliği ve siz akademik camianın bilimsel desteği ile yoluna her geçen gün güçlenerek devam edecektir. Bunun yolu da sizlerin sahiplenmesinden ve katkılarından geçmektedir.

Derginizin ilk sayısıyla huzurlarınıza çıkarken, almış olduğumuz yoğun makale talebi karşısında doğru bir iş yaptığımızın farkına bir kez daha vardık. Derginizin yayınlanmasında çok kıymetli yazılarını bizlere gönderen, hakemlik sürecinde geri dönüşlerimize kırılmadan ve yüksünmeden cevap veren yazarlarımıza, bize hakemlik, danışma kurulu konusunda yardımcı olan hocalarımıza, eğitim çalışanı arkadaşlarımıza, Türk Eğitim-Sen teşkilatına, şube başkanlarına ve dergimizin kurucusu ve sahibi olan Türk Eğitim-Sen genel başkanı İsmail KONCUK başta olmak üzere Türk Eğitim-Sen yönetim kurulu üyelerine destekleri ve katkıları için teşekkürü zevkle yerine getirilmesi gereken bir görev olarak görürüz.

Sinan DEMİRTÜRK **Yılmaz YEŞİL**

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi Editörleri

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Başlarken
İsmail Koncuk

İlk sayıyla merhaba derken
Sinan DEMİRTÜRK - Yılmaz YEŞİL

Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü / The Role Of Turkısh Women's Politıcal Culture.....17
Arzu TERZİ

Türklük Bilimi -Halkbilim- Ortak Türkçe / Turkology – Folklore – Common Turkish 25
Yaşar KALAFAT

Selçuklu Dönemi Figüratif Dekorlu Seramik ve Çini Örneklerinin Cumhuriyet Dönemi Kütahya Figüratif Çinileriyle Karşılaştırılması / The Comparison Of Figurative
Decoration Ceramics and Tile Samples Of Seljukian Period And Turkish Republic.....33
Nurettin GÜLAÇTI

Yazılı ve Görsel Basında Dil Estetiği / Aesthetics Of Language In Written And Visual Media.....49
Nesrin GÜLLÜDAĞ

Günümüz Öğretmen Sendikacılığının Değerlendirilmesi
Evaluation Of Today's Teacher Unionism 59
Levent ERASLAN

Türk ve Dünya Romanında İki Ütopik Mekânı Mukayese Denemesi: 'Simeranya' ve 'Pala'
A Study On The Comparison of Two Utopic Places ın Turkish And
Foreign Novels: "Simeranya" and "Pala".....73
Fatih SAKALLI

Oluşturmacılık Yaklaşımına Yönelik Hazırlanan Sekizinci Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinin Tarihsel Öğrenmeye Etkisi / Revolution History Course Book for Eight Graders Prepared According to Constructivist Approach and Impact of
Kemalism Courses to the Historical Learning 85
Beytullah KAYA

Atatürk; Türk Kimliği ve Ötekileştirme /Ataturk, Turkish Identity and Othering.....117
Yalçın YILMAZ - Mevlüt KAYA

Romanda Roman Okuyan Kadınlar / The Women Who Read Novels in Novels.....137
Öznür ÖZDARICI

Lale Devri'nde Kadın Giyimi / Ladies Clothing in Tulip Age.....147
Işılay Pınar ÖZLÜK

Avrupa Merkez Bankası'nın Finansal Krizdeki Rolü / The Role of European
Central Bank in Financial Crises.....163
Esra N. KILCI

Refik Halit'in "Boz Eşek" Hikâyesi Karşısında Sait Faik'in "Hişt Hişt" Hikâyesi ve İzlenimci Üslûbu / Sait Faik's "Hişt Hişt" And His Impressionist Storytelling Against Refik Halit's "Boz Eşek" 175
Dinçer APAYDIN

Milli Mücadele Sonrasında İzmir'de Mesken Sorunu / The Issue of Domestic Settlement in Izmir After the National Independence Movement 187
Mevlüt KAYA

Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı
Ottoman Dynasty's Family Attitude And Actual Life 213
Umut C. KARADOĞAN

TANITMALAR / REVİEWS

"Türk Milliyetçiliği Kültürel Akıl, İçtihat ve Siyaset" Üzerine
Turkish Nationalism: On Cultural Reasoning, Interpretation and Politics 226
Bahadır Bumin ÖZARSLAN

Sivil Toplum ve Eğitim / Civil Society and Education 233
Seydi Battal BERTLEK

Kafkas Üniversitesinde Bilimsel Etkinlik; Sempozyum
Caucasus University Scientific Activity; Symposium 236
Serpil TÜRKMEN

Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü

The Role Of Turkısh Women's Politıcal Culture

Arzu TERZİ*

Özet:

Bu çalışmada, genel hatlarıyla İslâmiyet'ten önceki devirlerden Osmanlı Devletinin sonuna kadar uzanan geniş zaman diliminde Türk siyaset kültüründe önemli bir konuma sahip olan kadınların, devlet idaresindeki etkileri örneklemelerle ele alınacaktır. Araştırmaya İslamiyet Öncesi Türk devletlerinden başlayarak, İslamiyet Dönemi Türk devletleri de incelenmiş ve örnekler verilerek çıkarımlar yapılmıştır. Türk siyaset kültüründe kadınların etkisi ve bu etkinin derecesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu devletlerden bazılarında kadınların zaman zaman siyasete yön verme derecesinde etkilerinin olduğu da açıkça görülmüş ve detaylarıyla anlatılmıştır. Ayrıca Türk devletlerinde kadınların etkisi anlatılırken, kadın erkek eşitliğinin sadece devlet siyasetinde değil halk tabakaları arasında da var olduğunu göstermektedir. Osmanlı'da da kadınların son derece etkin olduğu ve sosyal hayatın içinde olduğu hatta seferlere çıkıp savaşlara katılması kadınların devlet ve siyasetten ayrı düşünülmediğinin de bir göstergesi olmuştur.

Anahtar kelimeler: *Türk siyaseti, siyaset, kadın, kültür, rol*

Abstract:

In this study, previous periods of the Ottoman Empire until the end of Islam in general time period ranging from women who have an important position in the Turkish political culture, state-run effects will be discussed with sampling. Pre-Islamic Turkish states, starting the study, inferences using examples of Islamic Period Turkish states and were also examined. Influence of women in Turkish

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

political culture and the degree of this effect were put forward. Degree in politics from time to time gives direction to this effect states that some women also clearly seen and described in detail. In addition, the effect of the Turkish women to describe states, the state policy of gender equality not only among the public that there are layers. And social life of women in the Ottoman Empire was extremely active in the women's participation in wars or even out of state and politics separate expeditions of suspected to be was a sign of.

Key words: *Turkish politics, politics, women, culture, role*

İslâm Öncesi Türk devletlerinde hakanların eşi veya annesi olan hatunlar devlet işlerinde söz sahibiydiler ve protokolde yerleri vardı. Aralarında Mete'nin eşi gibi devlet siyasetine yön verenler bulunduğu gibi, naibe olarak devleti idare edenler, hatta devlet başkanlığı yapanlar da mevcuttu. Bunun örneklerini Göktürk, Uygur, Sabar ve Oğuzlar'da görmek mümkündür. Göktürk ve Uygurlar'da emirnâmelerin Kağan ve Hâtun adına müştereken imzâ edilmesi, Kağanın eşinin yahut annesinin savaş sırasında halkın arasında çıkan ihtilaflara ve dâvâlara bakarak suçluları cezâlandırması bunun açık bir delilidir. Ayrı sarayları bulunan Hatunlar umumiyetle devlet meclislerine katılırlar, bazen elçileri ayrıca kabul ederlerdi[1]. Örneklendirme yapılacak olursa Avrupa Hun İmparatorlarından Bleda'nın eşi kocasının ölümünden sonra yaşadığı köyün sahibesi ve idarecisi olarak bırakılmıştı. Hun ülkesine gelen elçiler Attila ile birlikte eşi Arıg-han'a da hediyeler getirmekte ve Arıg-han elçileri kabul ederek devlet meselelerini görüşmekteydi[2]. Bir başka örnek de Sabarlar'dan verilebilir. Sabarların hükümdarı Balak'tan sonra yerine geçen hanımı Boğarık, savaşçılığı ve idareciliği ile meşhur bir Türk kraliçesiydi. Yüz bin kişilik Sabar ordusuna kumanda eden Boğarık'ın Bizans imparatoru I. Justinianos'u dize getirdiği dönemin kaynaklarında zikredilir[3].

İncelenen dönemde zaman zaman siyasete yön verenler de olmuştur. Mesela, II. GökTürk Devleti'nde Bilge Kagan'ın ölümünden sonra tahta çıkan oğullarından Bilge Kutlug Kagan'ın yaşça küçüklüğü sebebiyle hükümranlığa muktedir olamayışı, annesi Po-fu Hatun'un devlet işlerine fazlaca müdahale etmesine yol açmıştır. Aynı zamanda ünlü vezir Tonyukuk'un kızı da olan Po-fu Hatun vezirlerden Yü-ssu Tarkan ile işbirliği yapmış ve devlet idaresini tam manasıyla kontrollerine almayı hedeflemiştir[4].

İslamiyet öncesinde Türklerde devlet yönetiminde erkek-kadın arasındaki eşitlik halk tabakalarında da görülmektedir. Asya Hunları'ndan beri kadınların ata binip ok attığı, güreş gibi sporlar yaptığı, hatta savaşlara katıldığı bilinmektedir.

1 Bkz. İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ötüken yay., İstanbul 2007, s. 269-270.
2 Ali Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hun İmparatorluğu, TTK.yay., Ankara 2001, s. 151.
3 Kafesoğlu, a.g.e., s. 159.
4 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, Göktürkler III, TTK yay., Ankara 2004, s. 56-57.

İslâm, Türk dünyasının güneybatı sınırlarından başlayıp, en doğuya kadar, VIII. ve

XV. yüzyıllar arasında yayılarak Türklerin başlıca dini olurken, hükümdar eşlerinin yani "terken"lerin imtiyazlarına son verilmedi. Türklerde Terken unvanı hanım yöneticiler yani sultanın eşi için kullanılırdı ki, aşağıda da sık sık farklı Türk devletlerinde bu unvanla ismi anılan hanımların bahsi geçecektir. Abbasi halifesi el-Mutasim'in Türk eşi ve bir sonraki halife el-Mütevekkil'in Annesi Türk Asıllı Şuca Hatun ve yaşı küçük Halife el-Muktedir'in yerine devleti idare eden **Hanım Sultan** veya **Ümmül Muktedir** adıyla anılan yine Türk asıllı Şağab Hatun Abbasiler döneminin siyasete yön veren iki Türk Kadınıdır[5].

X. asrın başında, devrin iki Türk devletinden biri olan Karahanlılar İslâm'ı kabul ederek ilk büyük İslâmî Türk medeniyetinin kurucusu oldular. Bu sülâlenin kızları "terken" ünvanının aslî sahibi sayılırdı. Karahanlılar'da Terkenlerin kendi maiyeti, dîvanı ve ordusu bulunurdu[6].

Selçuklular ve Harzemşahlar döneminde de terkenler siyâsî-askerî hareketlerde etkin konumdaydı. Selçuklularda hatunlardan bazıları sarayda sultanın yanında değil geçici veya devamlı olarak bir başka şehirde ikamet ederdi. Sultanla birlikte sarayda otursun veya oturmasın hatunun emrinde küçük çapta bir idarî ve askerî teşkilât, kendi hazinedarı tarafından yönetilen bir hazine, özel vezir ve diğer görevliler bulunurdu. Mesela Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun hükümdarın yokluğunda yapılan bir hücumu kendi ordusu ile durdurmuştu. Nitekim Tuğrul Bey, Hemedan'da üvey kardeşi İbrahim Yinal tarafından kuşatılınca zevcesi Altuncan Hatun'un, emrindeki Oğuzlar'la Bağdat'tan kocasının yardımına gittiği bilinmektedir[7]. Devlet menfaatlerini son derece üstün tutan Altuncan Hatun'un ölüm döşeğinde Tuğrul Bey'e devletin güçlenmesi için Abbasi Halifesi'nin kızı ile evlenmesi konusundaki ısrarı zikredilmeye değer bir husustur. Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un, kocası Erbasgan'ı kurtarmak İçin Yabgulu Türkmenleri'ni etrafında toplayarak harekete geçtiği bilinir. Melikşah'ın zevcesi Türkan Hatun da (Hâtûn el-Celâliyye) devlet idaresinin hemen her sahasında nüfuz sahibidir. Devrin ünlü veziri Nizamülmülk'ün meşhur eseri *Siyasetnamesi*'ndeki kadınların siyasetten uzak tutulmasına dair kısımları[8] şüphesiz Türkan Hatun'la yaşadığı siyasî mücadeleden kaynaklanmış olmalıdır. Türkan Hatun gerek eşi Melikşah döneminde iktidarda söz sahipliği, gerekse Melikşah'ın ölümden sonra henüz beş yaşındaki oğlunu tahta geçirmek ve iktidarda kalmak için yaptığı girişimler Selçuklular tarihinde önem-

5 Gerek Şuca Hatun gerekse Şağab Hatun'un hayatı ve siyasî faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları, Konya 1995, s. 92-110; 164-246.

6 Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK. yay., Ankara 2002.

7 Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Saraylar ve Saray Teşkilatı,* Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011, s. 246.

8 Nizamülmülk, *Siyasetnâme,* Çeviren: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh yay., İstanbul 1998, s. 246-47.

li bir yer tutar[9]. Nitekim daha Melikşah'ın sağlığında Türkan Hatun Turanşah'ın elinde bulunan Fars'a hakim olmak istemiş ve ve Sultan Melikşah'ın emirlerinden Üner'i bir ordu ile Isfahan'dan Fars'a doğru yola çıkarmıştır[10]. Melikşah'ın ölümünden sonra oğlu Mahmud'u tahta çıkaran Türkan Hatun'un özellikle oğlu ve kendisinin en önemli rakibi Berkyaruk'la olan iktidar mücadelesi oğlu Mahmud'un 13 Ekim 1094'teki vefatına kadar devam etmiştir[11]. Yine Melikşah'ın eşlerinden Zübeyde Hatun, oğlu Berkyaruk'un tahtta geçmesi için mücadele ederek Selçuklu siyasetinde rol oynamış ve Berkyaruk'un veziri Müeyyid el-Mülk'ün azledilmesinde etkili olmuştur[12].

Kirman Selçuklularından Melik Arslan-şah'ın hanımı Zeytun Hatun'un da çok akıllı ve seçkin bir kadın olduğunu, Kirmanda birçok, imar faaliyetlerinde bulunduğunu ve eşinin üzerinde nüfuz sahibi olarak iktidarı da yönlendirdiğini, hatta oğlunu veliaht ilan ettirdiğini dönemin kaynakları zikreder[13].

Harezmşahlar devrinde Sultan Tekiş'in eşi Bozkır Türk prenseslerinden Terken Hatun gerek kocası gerekse oğlu Kutbeddin Muhammed döneminde devletin idaresi ve siyasetinde hemen hemen Harezmşah'la aynı derecedeydi. Bazı durumlarda oğlunun verdiği emirleri dahi bozan Terken Hatun'un ileri gelen devlet adamlarından oluşan yedi kişilik bir İnşa divanı vardı. Bu dönemde Terken Hatun'un **Hüdâvend-i Cihân** yani dünyanın sahibi lakabını taşıması, oğlu gibi kendisinin de bir hükümdarlık alâmeti olan tuğrasının bulunması iktidar ortaklığının bir göstergesiydi[14].

Salgurlu atabeglerinde oğlunun naibi olarak hüküm süren Bibi Terken Hatun ile Selçukşah'ın ölümünden sonra Salgurlu tahtına geçen II. Sa'd'ın kızı ve atabeglerin sonuncusu Âbiş Hatun siyasî faaliyetleriyle ünlenen hatunlardır[15]. Delhi Sultanlarından İltutmuş'un ölmeden önce oğullarının eğlenceye düşkünlüğü ve beceriksizliğini anlayarak çok istidatlı kızı Raziyye'yi veliaht tayin etmesi dikkat çekicidir. 1250'de Mısır'da Eyyûbi hükümdarı ilan edilen, Melik Salih Necmüddin'in zevcesi ve Eyyübi Prensesi olan Türk asıllı Şecerüddür'ün, kadın olmasından dolayı Abbasi Halifesi tarafından hükümdarlığının tanınmamış olduğundan saltanattan hal' edilmesi Türk Tarihinin ilgi çekici olaylarından biridir. Şecereddür bir saltanat alâmeti olarak kendi adına sikke bastırmış ve bu sikkede Abbasi Halifesinin ismi yer almıştır[16].

9 Bu hususta tafsilat için bkz. *Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952, , s. 8-11; Zekeriya Kitapçı, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya 2008, s. 280-291.

10 Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, TTK. yay., Ankara 1989, s. 49.

11 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK., yay., Ankara 1990, s. 9.

12 Merçil, *Selçuklularda Saray Teşkil*atı, s. 246.

13 erçil *Kirman Selçukluları*, s. 63.

14 İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar İmparatorluğu*, s. 170-172; 208-210.

15 Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1985, s. 208-209; ayrıca bkz. *Fars Atabegleri Salgurlular,* Ankara 1975.

16 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* TTK., yay., Ankara 1984, s. 304n

Anadolu Selçuklularında da I. Kılıçarslan'ın Hanımı Ayşe Hatun, II. Kılıcarslan'ın kızı Gevher Hatun ve II. Gıyâseddin Keyhusrev'in hanımı Gürcü Hatun gibi nüfuzlu hatunlar vardır. Mesela Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Konya'yı kuşattığı sırada Sultan Mesud ordusuyla şehir dışında savunma yapmış, buna karşın şehrin kalesini ve surlarını savunma görevini ise hanımına bırakmıştır[17].

Azerbaycan Atabegliği'nden İnanç Hatun ve ve Melike Hatun'un, Zengiler'de ise Safvetülmülk Zümrüd Hatun'un, oynadıkları faal siyasî roller önemlidir. Danişmendliler'de Bizans imparatoruna karşı Çankırı'yı müdafaa eden valinin ölümü üzerine şehri müdafaa görevini karısının devralması mühim bir örnektir. Saltuklularda İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun ise Saltuklu Beyliğinin başında hüküm süren beylerin yedincisidir[18].

Diğer Türk Devletlerinde olduğu gibi Eratnalılarda da hükümdar eşlerinin önemli vazifeleri ifa ettikleri görülmüştür. Bu cümleden Eratna'nın Celayirli Şeyh Hasan'ın akrabası olan eşi Toğa Hatun Kayseri'de devlet sarayında şehri kocası adına idare ettiğini ve kendisini güler yüzle karşıladığını, İbn-i Batuta seyahatnamesinde nakletmiştir[19].

Dulkadir Beyi Nasreddin Mehmed Bey, Kayserinin kendi idaresinde kalması ve oğlunun salıverilmesi hususunda Sultan Baybars'ı ikna etmek için zevcesi Hatice Hatun'u Kahire'ye göndermişti. Hatice Hatun kocasının itaat teminatı olarak Kayseri'nin anahtarlarını sultana takdim ettiği gibi, şehrin senelik vergisinin de gönderileceğini vaat etmiştir. Memluk Sultanı Barsbay'ın büyük bir nezaketle Hatice Hatun'un bütün isteklerini yerine getirdiği bilinmektedir[20].

Buna göre Türklerin; İslâmî devirde yeni kültürlerle etkileşimleri söz konusu olsa da millî özelliklerini korudukları görülmektedir. İslâmî ilk devirlerden, Osmanlı'nın kuruluşuna değin toplumda kadınlar hayatın bütün alanlarında görülmekle kalmamış, erkeklerle sefere çıkıp savaşa katılmıştır. Osmanlı'nın kuruluşunun hemen öncesine denk düşen devrede Anadolu'da faaliyet gösteren bir kadın örgütü, kuruluş dönemi Anadolu ve Türk toplumsal kültüründe, kadının konumu hakkında bize bilgiler verir. Bu örgütten ilk kez bahseden kişi meşhur tarihçi Aşıkpaşazâde'dir. Anadolu'da mevcut olan gaziler, abdallar, ahilerden oluşan gurubun dördüncüsünü oluşturan ve Bâcıyân-ı Rûm adını alan bu kadın örgütü ahîlik teşkilatının kurucusu olan Ahî Evren'in eşi Fatma Bacı önderliğinde, kurulmuştur ve Ahîlik teşkilatının bir koludur. Bacılar bir yandan Anadolu'da dokumacılığın gelişmesinde katkıda bulunurlarken, diğer yandan aynı teşkilatın üyelerinin silahlarıyla askerî faaliyetlere katıldığı da bilinmektedir[21]. Nitekim Osmanlının

17 Tafsilat için bkz. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK. yay., s. 123-124.

18 Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi,* s. 283-284.

19 Kemal Göde , *Eratnalılar (1327-1381),* TTK. yay., Ankara 2000, s. 142-143.

20 Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 49.

21 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları*

kuruluşunda da rol oynayan ve din büyüğü tarafından bizzat organize edilen bu örgüt bize Türk din adamlarının kadın konusundaki yorumunu, hem de Türklerin, dinin kadın konusundaki emirlerini anlayış ve yaşayış tarzını göstermektedir. Bu örgütün faaliyetlerine bakıldığında; kadının sosyal alana yönlendirildiği görülür. Aslında bu uygulama kültürel bir miras olarak Osmanlı'ya da ulaşmıştır. İbn Haldun'un nazariyesine uygun olarak, mülkün kurulduğu ilk dönemde toplum katmanlarında çok belirgin bir ayrışma yoktur. Sultan eşleriyle ilgili yazılanlar, aynı zamanda toplumdaki diğer kadınların da durumunu yansıtmaktadır. Sultan "Hâtun"ları toplumdan irtibatları kesik olarak saraylarda yaşayan kimseler değildi. Kocaları gibi onlar da sosyo-politik hayatın aktif özneleriydi. Nitekim İbn Battuta eserinde, İznik şehrinin yöneticisi olarak Nilüfer Hatun'un adını verir. Kendisini ziyarete gelen İbn Battuta'ya ikram ve iltifatta bulunan Nilüfer Hâtun, olgunluğu ve dindarlığı ile temâyüz eden bir kadındır[22]. I. Murad'ın kızı Melek Hatun, veya Selçuk Hatun ilk dönem Osmanlı siyasetinde rol alır. Sonraki dönemlere bakıldığında Kanuni dönemi ve sonrasında Hürrem[23] veya Mihrimah ve Esma Sultanlar gibi padişahın hanım veya kızlarının siyasette etkileri tartışılmazdır[24]. Özellikle valide sultanların "*mehd-i ulyayı saltanat*" sıfatıyla XVI. yüzyıl ortaları ve XVII. yüzyıl boyunca dönem dönem Osmanlı siyasetine yön verdikleri küçük yaştaki oğullarına naiblik yaptıkları bilinmektedir[25]. Aynı Nizamülmülk gibi, bu dönemin de siyasetinden menfi yönde etkilenen ilim adamları kadınların siyasete katılmalarını eleştiren eserler kaleme almışlardır. Mahpeyker Kösem Sultan, Safiye Sultan, Hatice Turhan Sultan aynı dönemin en çok bilinen simalarından birkaçıdır[26]. XIX. yüzyılda ise Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan, Sultan Abdülmecid'in İstanbul'da olmadığı zamanlarda devlet işleriyle uğraştığı, birçok meselede oğluna yol gösterdiği, daha dikkat çekicisiyse kendi vakıflarının katkısıyla İstanbul'da bürokrat yetiştirecek bir okul inşa ettirdiği Osmanlı arşiv vesikalarından tespit edilmektedir. Diğer taraftan halkın dilek ve şikâyetlerini Sultan Abdülaziz yerine annesi Pertevniyal Valide Sultan'a sunmaları validenin iktidarını göstermesi bakımından kayda değerdir. V. Murad'ın tahta çıkması, kısa saltanatı

Teşkilatı), Nüve Kültür Merkezi, Konya 2007.

22 *İbn-i Battuta Seyahatnâmesi,* I-II cilt, Yapı Kredi yay., İstanbul 2010.

23 Tayyip Gökbilgin, "Hurrem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, V/2, s. 593-596; Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 18, s. 498-500.

24 Osmanlı Devletinde Hükümranlık ve Kadınlar için bkz. Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1996.

25 Osmanlı Devletinin kuruluşundan IV. Mehmed'in ölümüne kadar geçen sürede Osmanlı siyasetinde etkili olan kadınlar hakkında bilgi için bkz. Ahmed Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Yayına Hazırlayan: İbrahim Delioğlu, Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011. Osmanlı Padişahlarının anneleri, hanımları ve kızlarının hayatları hakkında bkz. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* , Ankara 1992; Uluçay, *Harem*, Ankara 2001; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK. yay., Ankara 1984, s. 146-166.

26 M. Cavid Baysun Baysun, "Kösem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 915-923; Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 26, s. 273-275, Lucienne Thys-Şenocak, *Hatice Turhan Sultan – Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

ve tekrar padişahlık makamına getirilmesi mücadelesinde annesi Şevki-efsâr Valide Sultan'ın son derece önemli etkinliği mevcuttur[27].

Buraya kadar genel hatlarıyla yaptığımız örneklemelerle Türk Siyaset kültüründe rol alan kadınlar hakkında bir fikir oluşturmaya çalıştık. Kuşkusuz bu çalışma bir başlangıçtır ve tarihimiz boyunca örneklemelerin çoğaltılarak geniş çaplı bir çalışma olabileceği de aşikârdır. Netice itibariyle bütün bu adı geçen hanımların şu tek bir ortak noktada buluşması oldukça mühimdir: Anadolu'daki en eski hastanelerden birinin kurucusu Gevher Nesibe Hatun'dan Osmanlı'ya, yani Hürrem Sultan'dan Kösem Sultana ve son dönem Bezmialem ve Pertevniyal Valide Sultanlara kadar uzanan süreçte, hepsinin başta İstanbul olmak üzere ülkelerinin değişik noktalarında hastane, medrese, çeşme, aşevi, cami, kervansaray gibi halkın kullanımına sunulan önemli sayıda vakıf eserleri kurmalarıdır. Bu Uygur kadınlarından Osmanlının son dönemine kadar devlet yönetiminde rol alan kadınların aynı zamanda Türk Siyaset kültürünün ana teması olan ***hak yolunda karşılıksız halka hizmet fikri***ni de benimsemiş ve uygulamış olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKLAR

AHMETBEYOĞLU,Ali; ***Avrupa Hun İmparatorluğu***, TTK.yay., Ankara 2001.

ALTINAY, Ahmed Refik; ***Kadınlar Saltanatı,*** Yayına Hazırlayan: İbrahim Delioğlu, Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.

BALTACI, Cahit; ***Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi***, cilt 18.

BAYRAM Mikail; ***Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı),*** Nüve Kültür Merkezi, Konya 2007.

BAYSUN M. Cavid;**"Kösem Sultan",** ***İslam Ansiklopedisi***, VI.

GENÇ, Reşat; ***Karahanlı Devlet Teşkilatı***, TTK. yay., Ankara 2002.

GÖDE, Kemal; ***Eratnalılar (1327-1381),*** TTK. yay., Ankara 2000.

GÖKBİLGİN, Tayip; **"Hurrem Sultan",** ***İslam Ansiklopedisi***, V/2.

İbn-i Battuta Seyahatnâmesi, I-II cilt, Yapı Kredi yay., İstanbul 2010.

İLGÜREL, Mücteba; **"Kösem Sultan"**, ***Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi***, cilt 26.

KAFESOĞLU, İbrahim; ***Türk Millî Kültürü***, Ötüken yay., İstanbul 2007.

KESİK, Muharrem; ***Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)***, TTK. yay.

KİTAPÇI, Prof. Dr. Zekeriya; ***Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları***, Konya 1995.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Terzi, *Sarayda İktidar Mücadelesi, Saray Mücevher İktidar,* Timaş yayınları, İstanbul 2011, ikinci baskı.

KİTAPÇI, Zekeriya; ***Türk ve Selçuklu Hatunları***, Konya 2008.

LESLİE PİERCE; ***Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1996.

LUCİENNE THYS-ŞENOCAK; ***Hatice Turhan Sultan – Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler***, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

MERÇİL, Erdoğan; ***Fars Atabegleri Salgurlular***, Ankara 1975.

Merçil, Erdoğan; ***Kirman Selçukluları***, TTK. yay., Ankara 1989.

MERÇİL, Erdoğan; ***Müslüman Türk Devletleri Tarihi***, İstanbul 1985,

MERÇİL, Erdoğan; ***Selçuklularda Saraylar ve Saray Teşkilatı***, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011.

NİZAMÜLMÜLK, ***Siyasetnâme***, Çeviren: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh yay., İstanbul 1998.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; ***Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)***, TTK., yay., Ankara 1990,

TAŞAĞIL, Ahmet; ***Göktürkler III***, TTK yay., Ankara 2004.

TERZİ, Arzu, ***Sarayda İktidar Mücadelesi***, *Saray Mücevher İktidar,* Timaş yayınları, İstanbul 2011, ikinci baskı.

ULUÇAY Çağatay, ***Padişahların Kadınları ve Kızları*** , Ankara 1992; Uluçay, *Harem*, Ankara 2001.

UZLUK, Feridun Nafiz; ***Anadolu Selçukluları Tarihi III***, Ankara 1952.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; ***Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal***, TTK., yay., Ankara 1984,

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; ***Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı***, TTK. yay., Ankara 1984,

YİNANÇ, Refet**,** ***Dulkadir Beyliği***, Ankara 1989.

Türklük Bilimi -Halkbilim- Ortak Türkçe[1]

Turkology – Folklore – Common Turkish

Yaşar KALAFAT*

Özet:

Bu makalede, Türklük bilimi, halk bilimi ve ortak Türkçe oluşturulması üzerinde durulacaktır. Bunun için öncelikte Türkiyat, Türkoloji, Türkolog kavramlarının açıklaması, görevleri ve yapabildiklerine yer verilecektir. Türk Dünyası ne kadar büyük bir coğrafya olsa da Türkologların örgütlü hareketleri ve sistematik çalışmaları ile Türklük bilimini başarıya ulaştıracakları gerçeği herkes tarafından kabul edilmeli, bunun yapılmadığı zaman da stratejisiz ve ansiklopedi bilimi olmaktan öteye gidemeyeceği gerçeği görülmelidir. Bütün bunlara başlamadan önce kavramların yerine oturması gerekmektedir. Türkiyat tanımlanmadan Türklük, Türklük tanımlanmadan "Dış Türkler" tanımlanamaz, "Akraba Topluluklar" anlamlandırılamaz. Kısaca "Türk Dünyası" manalandırılamaz. Bu eksikliklerin en önemli neticesi ise Türkiye Türkolog'u alanını doldurmadığı veya ona alanında görevini yerine getirme imkânı sağlanamadığı için, 2012'nin Türkiye'si; farklı dillerin filolojilerinden hareketle, çok milletli bir Türkiye'nin milliyetlerinin araştırma merkezlerini kurma noktasına gelmiş, getirilmiştir. Bu makalemizde sorunlara temas edilecek ve çözüm yolları bulunmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türklük, Türk halkbilimi, Ortak Türkçe, Türkoloji, Türk Dünyası

Abstract:

In this article, Turkish Studies, folklore, and will focus on the creation of a joint Turkish. The priorities for the Turcology, Centuries description Turcologist con-

1 Bu metin13-15 Nisan 2012 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü'nce düzenlenen "Türk Dünyası Araştırmaları Çalıştayı" için tarafımızdan hazırlanmış olan dosyadan özetlenmiştir.

* Dr., Halk Bilimi Araştırmacısı, Halkbilim Araştırmalar Merkezi Başkanı

cepts, tasks, and you're capable of will be provided. Although the Turkish World Turkologists how big a geography of organized movements, and the success of the science of systematic studies of Turkishness and the fact that they can be accepted by everyone, it can not go more time on strategy and the fact that encyclopedias should be seen to be more than science. Must sit before you start, rather than concepts. It is defined for Turkish Turkishness, it is defined Turkishness "Foreign Turks" indescribable, "Relative Communities" are not interpreted. In short, "The Turkish World" İt can not be apprehended. The most important result of these deficiencies in the area of Turkey turcology not filling scientists the opportunity to fulfill, or it can not be achieved in the field, the 2012 Turkey in the different languages of philologhy movement, a multinational setting up research centers in Turkey came to a point nationalities, brought. In this paper we will make the problems and solutions will be in contact.

Key words: Turkish, Turkish folklore, common in Turkish, Centuries of Turkish World

Konuya ele alacağımız konularda yer vereceğimiz hususlarla doğrudan ilişkili olduğu için Türkiyat'ın alanı ve amacı ile doğuş nedenine dair kısa açıklamalar yaparak başlamak ve aynı minval üzere konuşmamızı bitirmek istiyoruz. Zira "Bu alanda sıkıntısı çekilen en önemli husus neyin neden yapılması gerektiğinin planlanılmamış olmasıdır".[2]

Türkolog'un, Türklük bilimi adına projelendirdiği problemlerin çözümünde destek bulamaması muhakkak ve sadece "arkada siyasi iradenin olmayışı" mı ile izah edilmelidir. Siyasi iradenin tıkanan destek kanallarının açılmaları noktasında Türklük biliminin arayışı tükenmiş midir?[3]

Ele aldığımız bu yönteme, Türk dünyası ve bu arada Türkiye Türkologlarının örgütsüzlüklerinin ve ortak mevzuat etrafında yapılanmamış olmalarının yol açtığı ilmî ve millî sorunlar itibariyle başvurmamız gerekti. Biz konunun bürokratik uygulamalardan doğan rutin sorunlarından ziyade, Türkoloji'nin feylozofisi üzerinde durmak istiyoruz. Bize göre feylozofisi olmayan Türklük Bilimi, stratejisiz bilgi birikimi veya ansiklopedi maddesi olmaktan öteye gidemez[4].

Türkoloji politikalarının devlet tarafından projelendirilmesi konusu hep tartışılır olmuştur. Politika ve proje kelimelerinin tırnak içine alınması gerekir. Poli-

2 Kemal Üçüncü, "XXI.Yüzyılın Eşiğinde Türkoloji Politikalarına Eleştirisel Bir Bakış" 26 Mart 2012, www.yasarkalafat.info

3 Ekim 2012 Yılında Yürürlüğe Giren 644 Sayılı **Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Kanun Hükmünde Kararname**; Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Türk Dik Kurumu Başkanlığı Ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Görev Alanlarında,İlgili Çalışmaların Projelendirilmeleri Halinde Gerekli Desteğin Sağlanabileceğini Açıklamaktadır.

4 Ekim 2012 yılında yürürlüğe giren 644 sayılı **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanun Hükmünde Kararname**; Devletin bu konudaki stratejisini, Kurumun Yüksek Danışma Kurulu'na vermiştir.

tikayı belirleyecek olan devletin düşünen kadrosu, düşünce birikimini vahiyle mi edinecektir. Türkiye'nin Türklük bilimi çalışmaları yeterli bulunmazken, bu kurumlar devletin dışındaki ellerde mi idi? Devletin kuruluşu ile yaşıt olan Türklük bilimi kurumları neden kuruluş amaçları ile ahenkli verimde bulunamamışlardır. "Türkoloji politikalarının devlet tarafından projelendirilmesi" ne 'evet' ama nereye, kadar hangi anlamda, hangi hallerde? Devletin iradesine, devletin dışında, devletin üzerinde olabilcek dış güçlerin müdahalesi halinde, bağımsız Türkiyat korunma ve kurtulmanın son kalesidir.

Türk dil bilimi ile uğraşan bilim dalına Türkoloji denilmiştir. Başka bir açıklama şekli ile Türkoloji Türk medeniyetinin gelişmesine hizmet için kurulmuştur. Ortak yönlerine rağmen dilbilimi muhakkak ve tamamen filoloji değildir. Geniş anlamda filoloji bir ulusun veya medeniyetin dil ve edebiyatına göre fikri gelişmesinin ve özel vasıflarının araştırılması, ilmidir[5].

Biz geniş anlamda Türklük bilimi ile bu bilim dalına Türk dili ve Türk Edebiyatı'na Türk Tarihi, Türk Sanatı gibi eklenilen disiplinlere ilaveten bütün alt dalları ile sosyoloji, diplomasi, çevrecilik ve benzeri alanların da eklenilmesinden yana olanlardanız[6]. Başka bir ifade ile bize göre siyasi oryantalizmin yapılanmasına paralel bir yapılanma geliştirilebilmelidir.

Türklük biliminin alanını Türk dili ve edebiyatı alanları ile sınırlamak, Türklük bilimini diğer ilgili sosyal bilimlerden soyutlamak olur.

Günümüzde, Türk milleti, Türk dünyasında farklı millet isimleri ile kimliklendirilirken, Türkiye'de de kimlik, farklı milliyetlere sancı çeker hale getirilmiştir. Bu noktada Türkiye içerisinde ve dışında Türk kimliği farklı anlamlandırılır olmuştur[7].

5 Dursun Yıldırım, "Mustafa Kemal Atatürk, Filolojiler, Medeniyet ve Bugün" **Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu, 8–10 Kasım 2000** Ankara, Editör Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2001, s. 77–93

6 Ekim 2012 yılında yürürlüğe giren 644 sayılı **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanun Hükmünde Kararname**; Türklük biliminin ilgi alanını dil ve edebiyatla sınırlı tutmayıp bütünleşik bilgi sistemi dâhilinde ilgili disiplinleri de kapamaktadır. Atatürk Kültür Merkezi'nin faaliyet alanı belirlenirken, "dil ve tarih dışında düşünce sanat, edebiyat, folklor ve millî kültürümüzün diğer alanlarında.." denilmektedir. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın görev alanı belirlenirken de "Millî varlığın temel unsurlarından biri olan ve nesilleri birleştirici bütünleştiren tarih bilincini kökleştirerek millî birlik ve kimlik bilincini güçlendirecek, geliştirecek ve yaygın hale getirecek her türlü tedbiri almak" denilmektedir.

7 Günümüzde kültürel kimlik konusuna ilgi duyan kimselerin gündeminde "üç hal-i siyaset" denilebilecek üç faklı alternatif vardır. Bunlardan birisi 8–10 yıldan beri siyasi iktidarca geliştirilmeğe çalışılan anlayıştır. Buna göre Türkiye'deki soydaş ve akraba topluluklar mevcut kimlikleri ile yaşayacaklar kültürel kimliklerini geliştirme imkânları kendilerine tanınacaktır. AB Türkiye'ye AB kültür normlarına uyma şartını getirirken Türkiye AB kültürel ortamına milli değerlerini muhafaza ederek katılmayı savunmaktadır. Ancak AB Türkiye'den birlikte yaşadığı halk kesimlerinin kültürel kimliklerini koruyup geliştirmelerini de istemektedir. Böylece AB tek Türk kültürel kimliği ile değil halk kesimi sayısınca kesimli bir Türkiye'yi bünyesine kabul etmektedir. Bu hal Türkiye'deki soydaş toplulukları ve akraba toplulukları ortak Türk milli kimliğinin dışında

Bir millette, milletin ortak millî ismine rağmen, farklı milliyetlerin kimliklerinin varlığı yetkili resmi ağızlardan ifade edilir ise, bu ikinci, üçüncü kimliklerin demokratik örgütlenmesi adına geliştirilen yapılanmalar ile bu yapılanmaların silahlı ulusal hareketinin dayanışmasının önü alınamaz. Dayanışmanın her safhasında, belirtilen ikinci, üçüncü kimliklerin mimarları var ise Türklük bilimi mensuplarının bu gelişmeğe seyirci kalmaları beklenilemez. Birlikte yaşanılan halkların inkârına karşı çıkmak ayrı şeydir, o halkların siyasî, kültürel ve silahlı kadrolarının aynı amaca hizmet ettiklerini anlayamamış olmak farklı şeydir. Ulusal kurtuluş adına verilen mücadeleler siyasi, kültürel ve silahlı vasatlarda paralel etkinlik gösterirler.

"Bir ulusun dili var ise, o dil ile yazılmış eserleri de var ise medeniyeti var demektir. Dili olmayan ulus, dili olmayan medeniyet olmaz. (…) bir ulus kendi dışında kalan medeniyetleri filolojilerin yardımı ile tanır. Filoloji bir ulusa dilini korumayı, kültürünü yaymayı (…) milletin hizmetine sunmayı sağlar"[8]

Bu anlayış Türkiye Cumhuriyetini kuran iradenin devlet felsefesinde de vardır. Buradan hareketle, o dönemde ve daha sonra Türkoloji Enstitüleri kurulur. Bu maksada paralel özel fakültelerin açılmaları sağlanır[9].

Böylece denilebilecektir ki, Türkoloji Türklüğün gündemine Türklüğün "varlık mücadelesi döneminde" girmiş bu varlığı muhtemel tehditlere karşı koruma ve kollama vasat ve vasıtası olarak yapılandırılmıştır. Alanı Türklük bilimi olan Türkiyat, Türklüğün bekası amacıyla, bu bekanın tehdit altında olduğu dönemde ku-

---

tutma tercihidir. Türkiye, AB'nin kendisinden beklediği entegrasyonu, Türkiye'de birlikte yaşadığı halklardan bekleme imkânından mahrum edilmektedir. AB, bünyesine alacağı Türkiye'yi böylece çok parçalı ve parçalı küçültülmüş bir ülke olarak alırken Türkiye'nin AB'ne entegrasyonunu değil AB içerisinde asimilasyonunu amaçlamaktadır.

İkinci anlayış şekli Türk etnik milliyetçiliğidir. Buna göre Türkiye'de birlikte yaşayan halklar Türk soyluluğa, Türk etnisitesinin kültürel kimliğine bağımlı olmak durumundadır. Tamamen asimilasyoncu bu anlayış adeta AB'nin Türkiye'nin akraba ve soydaş topluluğuna yani Türkiye Türklüğüne reva gördüğü uygulama şeklidir.

Üçüncü anlayış tarzı, Türkiye Cumhuriyetinin kurucu iradesinin anlayışıdır. Buna göre birlikte yaşayan halkların farklılıkları inkar edilmeyecek ancak bu farklılıkların dış sınırı ortak tek millet anlayışın zorlamayacaktır. Farklılıklar kadar aynılıklarda önem arz edecekler ve milli kültürel kimlik ortakların renk katımı ile olacaktır. Soydaş toplulukların ayrı ayrı ve birlikte gösterecekleri etnik milliyetçilik arayışına kapalı olacaktır.

Türkiye'deki akraba topluluklara demokratik kültürel hakların tanınması, Türkiye'deki komşu ulusların uzantısı olan kültür akrabaları üzerindeki inisiyatifin emperyalizme veya akraba topluluklara siyasi arka çıkmak isteyen başka yayılmacı ellere bırakmamış amacı da taşımakta olabilir.

8 Dursun Yıldırım, "Mustafa Kemal Atatürk, Filolojiler, Medeniyet ve Bugün" **Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu, 8–10 Kasım 2000** Ankara, Editör Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2001, s. 77–93

9 Ekim 2012 yılında yürürlüğe giren 644 sayılı **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanun Hükmünde Kararname**; Bu ihtiyaca da cevap verecek içeriktedir. Türk Dil Kurumunun görevleri açıklanırken "Millî varlığın temel unsurlarından birisi olan Türk dilinin kuşaklar arasında birleştirici ve bütünleştirici özellikleri göz önünde tutularak yeni nesillerde Türk dili bilincini kökleştirmek millî birli ve kimlik bilincini güçlendirmek, geliştirmek ve yaygın hale getirecek her türlü tedbiri almak" denilmektedir.

rulmuştur. Bu nedenledir ki Bir Türk'ün Türkiyat yapması bir Alman'ın Türkiyat veya Türkün Alman fiolojiisi veya Germanistik yapmasından farklıdır.

Türkoloji'nin üstlendiği tarihi varlığı oluşturmak, korumak ve kalkındırmak görevlerinden korumak ve kollamak görevi öncelik kazanmıştır. Türk Türkolog'u, Klasik Türkoloji anlayışı ile rutin Türk dili ve edebiyatı araştırmaları ile bunların öğretim-eğitimini yapma görevinden farklı bir konumdadır. Farklı bir konumdadır zira ilmî oryantalizm, siyasî ve ideolojik oryantalizm çehresini de edinmiş veya bu yüzünü yeni göstermeğe başlamıştır.

Türkiye yapılacak Hititçe, Sümerce türü dil araştırmaları Türkoloji ve onun araştırma alanının hedefleri ilişkilendirilebilmelidir[10]. Ana anlayış, 'yerel dillere, dil geçmişi arayarak, millî kimlikler oluşturma türünden' siyasi oryantalizmin çalışmalarına ön alma anlamınadır. Yerel dillerin ölü dillerle bağlantısının araştırılması çalışmaları, ana dili bu diller olan millî Türkologları ile yapılabilmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti Kuran iradenin Türk milleti olduğu gerçeğinden yola çıkılarak oluşturulan Türkoloji yapılanması, siyasi gelişmeler sonucu, "Türk milleti" anlayışı yerini, "Türkiye" merkezli coğrafyaya bırakan bir yapılanmaya bırakma meylindedir.[11]. Bu gelişme ile Türkiye Türkolog'unun alın yazısı arasında bir paralellik vardır. Türkolog'un alın yazısını değiştirmek özelde Türkiye ve genelde Türk dünyasının kaderini değiştirmektir.[12]

Bu noktada Türkiye millî Türkolog'u, geniş anlamda çağdaş Türkiyat'ın bütün ilgili disiplin dallarından hareketle yeniden kurgulamak zorundadır.

Bu arada Türk Türkolog'unun öncelikli meselesi elinde olana sahip çıkabilmesi meselesi midir? Yoksa Türkoloji'ye, Türklükten yola çıkılarak yeni ilmekler eklemek midir? Anadolu dil birliğini sağlayamadan Türkçeye, yeni coğrafyalarda yeni kullanım alanları açmanın önceliği tartışılabilmelidir.

Biz "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkı Türk milletidir. Türk milleti demek Türk dili demektir. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir." Anlayışını esas alarak Türklüğü Türkiye bazında kurgulamanın esas alınmasının önemine inanıyoruz. Bize göre Türkiye Cumhuriyetini kuran halkın dili Türkçe olduğu gibi,

10 Ekim 2012 yılında yürürlüğe giren 644 sayılı **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanun Hükmünde Kararname**; Ölü dillerin kültür miraslarına sahip çıkılması konusunda yapılacak çalışmalara da ilgisiz değildir.

11 Hakkâri Üniversitesi Rektörlüğü "Senato toplantısında alınan karar üzerine fakülte ve yüksek okullarında genel seçmeli olarak "Kürt Halk Edebiyatı", "Kürt Dili Grameri" ve "Hakkâri Diyalektik İncelemeleri" dersleri Kürtçe olarak verilmeğe Başlanacaktır. Açıklamasını yaptı. Hakkari AA,, Milliyet 25 Mart 2012

12 "Avrupa ve Rusya'da bilimsel Türkoloji Araştırmaları Türkiye'den 200 yıl evvel başlamıştır. Türkoloji Araştırmaları çevresinde ortaya çok geniş bir külliyat konulmuştur. Türkiye akademisi dil kısıtlığı ve ulaşım ıkıntılarından dolayı bu çalışmalardan habersizdir. Türk dilinin ve lehçelerinin etimolojik sözlükleri hala Türkiye'de yoktur. Türkiye'de hala Türk arkeolojisi yapan bir kürsünün olmayışı iler acısı bir durumdur. (…) Türkiye'de hala kadim Yunan'a Roma'ya takılı kalınmıştır. (Kemal Üçüncü, "XXI.Yüzyılın Eşiğinde Türkoloji Politikalarına Eleştirisel Bir Bakış" 26 Mart 2012, www.yasarkalafat.info

bu kurucu halkın tarihi de, keza Anadolu bağlamında Türk tarihi, bu halkın kültürü, özellikle folklor noktasında Türk kültürüdür[13].

"Ülkenin etnografyasının tespiti ve yayınlanması projesi aksatılmadan devam ettirilmelidir. Türk kültürünün bütünlükle bir envanteri hala mevcut değildir. Bu envanterleri oluşturman nitelikli bir bilimsel değerlendirme, yetkin bir milli kültür politikası mümkün değildir."[14]

Türk'ü, Türk milletini, Türk milliyetini, Türk medeniyetini kapsadığı alan ve içerdiği toplumlarla birlikte tanımlayacak olan Türklük bilimi alanının erbabı olan Türkologlardır. Bu tanım yapılmadan, içeriği doldurulup sınırları belirlenmeden, Türk siyaseti ve diplomasisi olamaz, oluşamaz kanaatindeyiz. Dolayısıyla amaç olarak belirlenen Türk'ün ve Türkiye'nin antiemperyalist savunması yapılamaz.

Milletinin bilim insanı, milleti için yol haritası çizememiş milletlerin, görevlilerinden dava adamlığı beklenilemez.

Türkiyat tanımlanmadan Türklük, Türklük tanımlanmadan "Dış Türkler" tanımlanamaz, "Akraba Topluluklar"[15] anlamlandırılamaz. Kısaca "Türk Dün-

13 www.yasarkalafat.info

14 Kemal Üçüncü, "XXI.Yüzyılın Eşiğinde Türkoloji Politikalarına Eleştirisel Bir Bakış" 26 Mart 2012, www.yasarkalafat.info

15 Akraba topluluklar birbirlerinin bütün yönleri ile simetriyi olan kültürel yapılanmalar değildir. Akrabalık için aileyi örnek almak gerekse; iki kardeş, ebeveynler ve yavruları yüzde yüz aynı mıdırlar? Akrabalığın derecesini yakın akrabalık belirlerken toplumlar için de "**uzak akrabalık**" söz konusudur. Daha önemli olan diğer husus ise, tek yönlü ve çok yönlü akrabalıktır. Toplumlar arası kültür akrabalığının kuvvet derecesini, kültür unsuru sayısının çokluğu belirler. Bu noktada halkbilimi, halk kültürü özel önem arz eder. Sadece "**dil akrabalığı", "dil ve yakın tarih akrabalığı", "dil ve yurt", "dil ve din akrabalığı"** ve daha birçok akrabalık bağından bahsedilebilir.

İmparatorluk bakiyesi olan halk toplulukları çeşitli akrabalık türleri oluştururlar. Siyasi sınırlar onları bölmüş olsalar da, onların eski kültür arabalıkları da sürer, yeni şartlarda yaşanılan yeni olaylar onlarda tekrar yeni akrabalıklar da oluşturur.

Halk dilinde hısımlık akrabalığı tam karşılamaz. Bazı yörelerde ailenin kızları arasında geline ve oğulları arasında da damada esprili bir dille "**ekleme**" denir. Amca çocukları akrabadır. Amcaların, dayıların ağabeylerin eşleri muhakkak akraba evliliğinden olmayabilirler. Akraba dışı evliliklerle alınan gelinin babası ve annesi, yeni ailenin hısımlarıdırlar. Bir nesil geçmeden hısım dönemi aşılır, akraba olunur. Yakınlığın tanımlanmasında "hısım-akraba" tanımlaması yerini<bulur. Buradan hareketle toplumların yakınlık dereceleri sınıflandırılırken belki anadili bir olanlar akraba ve anadilin dışında kültür bağları olanlar ise hısımdırlar. Hısım akraba bir arada milleti oluştururlar. Hısımlıklarda damadın ve gelinin diğer aile fertleri ülke sınırları dışında olabilirler, bunlar yurt dışındaki hısımlardır. Milletlerin milli sınırlar dışında hısımları da akrabaları da olabilir.

"Yakın akraba" ve "**uzak akraba"** olunabildiği gibi "**Çok yönlü"** akraba da olunabilir. Aile örneğinden hareket edilirse, kardeş çocukları için yakın akraba 8–10 kuşak gerilere dayanan akrabalık şekli için de uzak akrabalık denilebilir. Hısım bağlantısı muhtemelen akraba bağlantısından daha uzak bir bağlantı şeklidir.

"**Çok yönlü akrabalık**" şeklinde kuzenlerin akraba olmalarına ilaveten aralarında evlilik de gerçekleşebilir. İlave akraba bağları da oluşabilir. "**Karşılıklı Akrabalık"** farklı iki ailenin karşılıklı birbirlerinden gelin almaları şeklinde gelişebilir.

Aileler için yapılan bu açıklama toplumlar ve onların kültürel genleri neden hareketle yapılabilir. Giderek geçirilen ortak zaman süreçleri ve yaşanan ortak hatıralar sonucu milletler oluşurlar.

yası" manalandırılamaz[16].

Bu dil, Türk milletinin kalbi ve zihni olabilmek için halk kesimlerinden sadece bir kesimin değil, Anadolu Türk halklarının ortak dili olmak durumundadır. Zira ortak kültür ortak dilden bağımsız değildir.[17] Akraba toplulukların stratejik, çözümleyici önemleri bu noktadadır. Ortak dil aynı zamanda hal dili de olabilmelidir. Olamadı ise mimarları özeleştiri geçirebilmelidir. Bu nokta Türkolog'un taşıdığı mesuliyet itibariyle ayrıca önemlidir.

Akraba toplulukların ana dilleri ortak dilin oluşturulmasında soydaş toplulukların dili kadar önemlidir. Bu noktada akraba toplulukların akrabalık köprüsünü[18]

16 Bizim anlayışımızda Türklük bir ırk veya kavim olmaktan öteye, bir milletin adıdır. Bu millet doğal olarak geçmişte ve günümüzde çeşitli halklardan da oluşabilmiştir. Bu halkların genel ve ortak adı Türk halkıdır. Bu halkların içerisinde Anadili Türkçe olanlar, etnik kimlik olarak Türk bilinen dini ve mezhebi İslam ve Hanefi olanlar da vardır olmayanlar da. Bunlardan hiç birisi toplumun diğer özel özellikli halkları üzerinde üstünlük unsuru değildir. Anadili Türkçe olmamak daha az Türk olmayı gerektirmez. Türk olabilmeği muhakkak bir sınıflamaya tabi tutma gerekir ise Türklüğe hizmetin katkısının nispeti, sıralamada öncelik kazandırabilir. Söz konusu Türklük, millet anlamındadır. Şüphesiz etnik anlamda değildir. Türk milleti özellikle Anadolu Türk kültür coğrafyasında aşiret dönemini aşmış millet oluşturmuştur. Bu milletin yapı taşları arasında da, varisleri arasında da doğal olarak hısım ve akraba topluluklar da vardır.

Örneğin, Kürtler de bu milletin asli unsurlarındandırlar. Türk milletinin yanı sıra ikinci bir millî kimlik olarak değil. Kürt kültürü de vardır bu kültür hars, halk kültürü düzeyindedir tıpkı Anadolu Türkmen kültürü örneğinde olduğu gibi. Türklük ise medeniyetin adıdır. Bu medeniyet bir Kültür coğrafyası oluşturmuştur. Bu coğrafyada iyi ve kötü günler doğru ve yanlış şeyler birlikte ve beraber yaşanmış, yapılmıştır. Bu teşhis tek kişiyle temsil edilen halk kesimi için de geçerlidir. Bu coğrafyanın adı Türk Kültür coğrafyası iken, Balkanlar Türk Kültür Coğrafyası Kafkasya Türk Kültür Coğrafyası, Ortadoğu Türk Kültür Coğrafyası, Uluğ Türkistan Türk Kültür Coğrafyası ilah isimlerle anılır olmuştur. Bu coğrafyalar genelde bütünü oluştururlarken, özelde de farklılıklar arz edebilirken, onları oluşturan çeşitli etnik kesimler de aynılık ve ayrılık içerebilen özelikler arz ederler. Bu aynılıklar kültür akrabalığının sınırını ve nedenini belirler. Antiemperyalist kültür stratejilerinde halklar arası kültür ortaklıkları belirlenirken farklılıklar inkâr edilmez. Senteze gidilirken inkârcılığa sapılmaz. Asimilasyona değil karşılıklı etkileşim sonucu entegrasyona kapılar açık tutulur.

17 Akraba topluluklar stratejisinin çözümleyici özellikleri;

-Birlikte yaşayan halklar için inkârcılık, yok sayma dönemi geçmiştir.

-Birlikte yaşayan halkların kültürel sentezi onların her türü emperyalist baskılar karşısındaki ortak güvenceleridir. Bu sentez onların antiemperyalist yapılanmalarını güçlendiren yumuşak güç unsurlarını oluşturur.

-Birlikte yaşayan halkların dillerine karşılıklı "ödünç kelime" almaları, ortak dilin oluşmasını sağlayacağı için, halkların karşılıklı tanışıklığını artırır, kültürel akrabalığı ve buna bağlı olarak da ortak kültürel yapıyı zenginleştirir ve güçlendirir.

-Halk kültürü, ortak kültürün hem yapıtaşı ve hem de harcıdır. Bu itibarla jeo kültürel yapılanmada özel ve öncelikle bir yeri vardır.

-Akraba topuluklar politikalarında demokratik ve eşitlikçi uyum adına asimilasyon değil entegrasyon esastır.

-Halkların kimlikleri ile yaşama hakkına olduğu gibi birlikte yaşamanın da bir hak olduğuna inanılmalıdır.

-Halkların kültürel tanışıklıklarının sağlanılması ilkesi iç ve dış ihtilafları önleyici özelliğe sahip olması itibariyle bir hak ve vazifedir.

18 **Türk-Soydaş ve Akraba Toplulukları Buluşması (27 Şubat 2010),** Ankara, 2010; **Artı 90**, Ocak

dil bağı itibariyle de güçlendirilebilmelidir. Akraba ve soydaş toplulukların her türlü örgütlenmelerinin demokratik sınırı, bölgeci ve etnikçi dayanışmayı, millî dayanışmanın önüne almalarında son bulur. Entegrasyonu asimilasyona tercih ederseniz halklar arası ihtilafı hiçbir zaman çözemezsiniz. Keza etnik milliyetçiliği de milletperverliğin önüne alırsanız, emperyalizme sömürü alanı oluşturursunuz. Türkiye Türkolog'u alanını doldurmadığı veya ona alanında görevini yerine getirme imkânı sağlanamadığı için, 2012'nin Türkiye'si; farklı dillerin filolojilerinden hareketle, çok milletli bir Türkiye'nin milliyetlerinin araştırma merkezlerini kurma noktasına gelmiş, getirilmiştir.

"Türkiye Devlet yönetiminde yargı, yürütme ve yasama alanlarında her görevlinin nispetince Türklük biliminden nasiplenmişliği gerekir." Diye düşünüyoruz. Konunun başına dönülmesi gerekir ise; Türkoloji sadece ve muhakkak Türk dili ve edebiyatı alanı ile sınırlı değildir. Bu bilimin alanı eğitim ve öğretime de sınırlı değildir. Türkoloji'nin alanını ve Türkolog'un görev ve sorumluluğu Türklüğün bekası ile doğrudan ilişkilidir.

Kaynaklar:

ÜÇÜNCÜ, Kemal; "**XXI.Yüzyılın Eşiğinde Türkoloji Politikalarına Eleştirisel Bir Bakış**" 26 Mart 2012, www.yasarkalafat.info

YILDIRIM, Dursun; "Mustafa Kemal Atatürk, Filolojiler, Medeniyet ve Bugün" **Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu, 8–10 Kasım 2000** Ankara, Editör Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2001.

Milliyet 25 Mart 2012

Selçuklu Dönemi Figüratif Dekorlu Seramik ve Çini Örneklerinin Cumhuriyet Dönemi Kütahya Figüratif Çinileriyle Karşılaştırılması

The Comparison Of Figurative Decoration Ceramics and Tile Samples Of Seljukian Period And Turkish Republic Period Kütahya Figurative Tiles

Nurettin GÜLAÇTI*

Özet

Bu araştırmanın amacı; Anadolu'da 11. yy.dan 14. yy.ın başlarına kadar egemen olan ve bugünkü Türk Çini Sanatı'nın temelini oluşturan Selçuklu Seramik-Çini Sanatıyla, Cumhuriyet dönemi Kütahya Seramik-Çini Sanatını figüratif dekor unsurları açısından karşılaştırmak, mevcut durumda benzerlik ve farklılıkları tespit edip çözüm önerileri sunmaktır.

Köklü bir geçmişe sahip olan Türk-İslam Sanatında uygulanan dekorlama yöntemleri, çeşitlilik bakımından da zengin alternatifler sunmaktadır. Anadolu'da Selçuklular döneminde uygulanan çini dekorlarından birisi de figüratif desenlerdir. Daha çok mimari süslemeler içerisinde yer alan bu çiniler insan, hayvan ve fantastik yaratıklar gibi figür tasvirleri içeren, sekiz ve altıgen yıldız, kare ve haç biçimli levhalardan oluşmaktadır. Desenler şeffaf sır altına işlendiği için bu çinilere Sıraltı Grubu Çiniler denilmektedir.

Selçuklu döneminin önemli bir ürünü de seramiklerdir. Buluntular arasında çok sayıda küçük kırık parçalar ile az sayıda formu ve türü belirlenebilen seramiklere rastlanmıştır. Bu seramiklerin bazılarında kabartma insan başı yer almaktadır.

Cumhuriyet dönemi Kütahya Seramik ve Çinilerine bakıldığında, Selçuklu figüratif çini dekorlarıyla benzerliğinin çok az olduğu anlaşılmaktadır. Bunun ya-

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü Başkanı (ngulacti@gmail.com)

nında Osmanlı dönemi bitkisel desenli çini sanatı ile Türk Klasik Resim Sanatı ve Sanatçılarının (Osman Hamdi vb.) etkileri görülmektedir. Ayrıca Kütahya'da yöresel motif ve desen dekorlu çini üretiminden çok, İznik bitkisel motiflerin yer aldığı dekorlu çini ürünler de görülmektedir. Siparişler doğrultusunda çok farklı çağdaş gravürlerin yapıldığı da gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kütahya Çiniciliği, Figüratif Çini, Selçuklu Çinileri*

Abstract

The aim of this study is to compare Seljukian ceramics – tile art that was dominant from 11th century to 14th century in Anatolia and became basis for today's Turkish tile art and Republic period Kütahya ceramics – tile art at the aspect of figurative decoration elements and to determine similarity in present situation and differences and to purpose suggestions for solutions.

Decorating methods that have a rooted past and have been used in Turkish – Islam art present rich alternatives for diversity. One of the tile decorations applied in Seljukian period in Anatolia is figurative patterns. Existing in architectural ornamentations, these tiles include humans, animals and fantastic creatures and they are usually in octagon and hexagon stars and square and the cross shaped plaques. These tiles are called Sub-glaze Group Tiles because patterns are dented under glaze.

The most important product of Seljukian period is ceramics. A great number of small broken pieces and a small number of ceramics whose forms and types have been determined were found among the relics. On some of these ceramics relief human head was found.

When Republic period Kütahya ceramics and tiles are examined, it is seen that there is similarity between Republic period Kütahya ceramics and Seljukian period figurative patterns. In addition, the effects of Ottoman period plant pattern tile arts and Turkish classical drawing art and artists (like Osman Hamdi) have been determined. İznik plant motives rather than local motives and patterns are seen in Kütahya. Moreover, it is seen that very different contemporary engravings are made for orders.

Key Words: Kütahya Tile, Figürative Tile, Seljukian Tiles

Giriş

Genel olarak denilebilir ki; Anadolu'da Türk El Sanatlarından olan seramik ve çinicilik sanatı Selçukluların 1071'de Anadolu'ya girmesiyle başlar. Selçuklular, Anadolu'yu fetihleriyle beraber Doğu ve İslam kültürünü de Anadolu'ya yaymaya başlamışlardı. 13. yy.da geniş topraklara ve güçlü devlete sahip olan Selçuklular, Anadolu'da ilk olarak mimaride çiniyi kullanmaya başladılar. Bu devirde camiler,

mescitler, medrese ve türbeler ile birlikte sarayların da büyük ölçüde çinilerle, çini mozaik ve sırlı tuğlalarla süslendiği bilinmektedir. Selçuklular döneminde figüratif dekorlu süslemelere ise saray ve köşklerde sıklıkla rastlanmaktadır.

Selçuklulardan sonra 1299'da kurulan Osmanlı devletinin yıkılmasına (1923) kadar seramik ve çini sanatlarında yeri doldurulamaz zarafette çinili eserler yapılmıştır. Osmanlı seramik ve çini sanatında, Selçuklu mozaik çini ve renkli sır tekniği bir başlangıç teşkil etse de "15. yüzyıl Osmanlı eserlerinde çini mozaik tekniğinin çok kısıtlı yer aldığı izlenir." (Öney, 1987:69). Osmanlı dönemi seramik ve çinilerinde figüratif dekorlara karodan çok tabak ve vazolarda rastlanmaktadır. Selçuklularda ise figüratif dekorlara daha çok karolarda rastlanmaktadır.

Cumhuriyet dönemi Kütahya seramik ve çinicilik sektöründe figüratif dekorlu uygulamalara karo, vazo ve tabak yüzeylerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Kütahya'da yapılan figüratif dekorlu seramik ve çiniler ekonomik kaygılardan dolayı zaman zaman klasik ve modern dekorlarla birlikte uygulanmaktadır.

Figüratif- Seramik- Çini Nedir?

Figüratif Nedir?

Sanat terimleri sözlüğünde; "Resim ve heykel sanatlarında, yalnızca gerçek varlık ve nesnelere gönderme yapan betileri kullanan sanat anlayışı. Soyut ya da non-figüratif sanata karşıt bir yönelimdir."(Sözen, 1986:84). Diğer bir deyişle, "içinde insan, hayvan ve doğa öğeleri yer alan, figürcü sanat, betili sanat." (http://www.nedirnedemek.com) anlamına da gelmektedir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde figüratif anlayışta, yapılmış birçok sıraltı tekniğinde, minyatürler ve realist resimler literatürlerde yerini almıştır. Bunlar yalnız insan, kuş, insan ve hayvanların bir arada betimlendiği ve içinde doğanın da yer aldığı figürlü çiniler olarak karşımıza çıkar.

Seramik Nedir?

Seramik, genel anlatım dili ile şu şekilde ifade edilebilir: Organik olmayan malzemelerin (inorganik) oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemler ile şekil verildikten sonra, sırlanarak veya sırlanmadan, sertleşip dayanıklılık kazanmasına varacak kadar pişirilmesi bilim ve teknolojisidir (Arcasoy, t.y.:1). Bu tanımlamanın dışında kendini bir sanat dalı olarak da kabul ettirmiştir. Seramik aynı zamanda "Ateşle bütünleşip belli bir derecede olgunlaşan ve pişirilmesiyle birlikte kullanılabilen bir malzemedir. Ateşle vücuda geldiğinden ancak ateşin bulunmasından sonra tarih sahnesindeki yerini alabilmiştir." (Gülaçtı, 2011:5). İlk seramik buluntuların da MÖ 10.000 ve 9.000'lerde üretildiği tahmin edilmektedir. Seramiğin ilk hammaddesi balçıktır. Seramik dekorlama yöntem ve uygulanışı ise fırının bulunmasından çok öncelere dayanmaktadır. Çünkü ilk dekorlama insan elinin temasıyla olmuştur.

Seramik bünyeler, ilk önceleri kırmızı çamur bünye üzerine beyaz astar sürülerek oluşturulmuştur. Beyaz çamur bünyeler, " Osmanlılar döneminde ilk defa 15. yy sonu ile 16. yy.ın başlarında görülmeye başlamıştır." (Çini, 1991:15). 16. yy çinileri de bugün olduğu gibi beyaz bir astar ile kaplanmıştır. Çamurun içine özlü kil ilave edilmiştir. Seramik ürünlerinin ilk pişirimi yaklaşık 900-950 °C, sırlı pişirimler ise 1000-1200 °C aralığındadır.

Çini Nedir?

Osmanlıca kökenli bir sözcük olan çini, "sırlı kap" anlamına gelmektedir. "Osmanlılar çini sözcüğünü, kilden yapılan her türlü kap için kullanmışlardır. İngilizcede nitelikli yemek takımı anlamına gelen 'china' (Çin) ifadesi gibi çini de Çin'den türetilmiş; porselen sanatını dünyaya tanıtan Çinlilere izafeten verilmiş bir isimdir." (Atay Yolal, 2007:3.). Çini, "Duvarları kaplayıp süslemek için kullanılan, bir yüzü sırlı ve genellikle çiçek resimleri ile dekorlanmış, pişmiş çamur plaka, fayans" (TDK Sözlük 1:312) veya sırlı, süslü ve pişmiş balçıktan yapıldığı bilinen "Duvar kaplaması olarak kullanılan renkli ve genellikle geleneksel motiflerle süslü, beyaz kilden yapılıp pişirilen levhadır." (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi: 2740). Çinin tanımı benzer özellik ve farklı ifadelerle de açıklanabilmektedir.

Gelenek Türk sanatları içerisinde çok önemli bir yere sahip olan çini sanatının esas anavatanı Orta Asya olarak bilinmektedir. Uygur Türkleri ile başlayan çini sanatımız, Karahanlılar, Gazneliler, İlhanlılar ve Anadolu'nun 1071 yılında fethinden sonra da Selçuklular ile Anadolu'ya tanıtılmıştır. Osmanlılar ile devam eden çini sanatı günümüze kadar gelmiştir. Çininin ilk pişirimi yaklaşık 1000-1030 °C'de sırlı pişirimi ise 900-930 °C'de yapılmaktadır.

Selçuklu Seramik ve Çinilerinde Kullanılan Figüratif Dekor Çalışmaları

Meraga ve Nahçivan kümbetlerindeki firuze renkli tuğla süslemeler, Anadolu'daki ilk çinili eserlere kaynak olsa da 13. yy.daki Selçuklu eserlerinin muhteşemliği bütün diğer çevreleri geride bırakmıştır (Aslanapa, 1989:318).

Bu devirde mimaride uygulanan seramiklerin çokluğuna karşılık buluntular açısından azlığı dikkat çekmektedir. "Anadolu Selçuklu zamanında yapılan eserlerin yarısından çok azı günümüze kalmıştır. Bunların da çoğu defalarca elden geçmiş ve kitabesizdir. " (M. O. Arık, 2007:29). Anadolu Selçuklu döneminde çini sanatına karşılık seramik sanatının çok fazla gelişmediği de görülmektedir. Lale Bulut, "Samsat Kazı Buluntuları" adlı makalesinde "12.-13. yy. Ortaçağ İslam devri seramikleri, çoğunlukla saray kesimlerine hitap eden sırlı, lüks eşyayı oluşturmakta, günlük kullanımla ilgili kaba işlenmiş sırsız seramikler ise, çoğunlukla fragmanlardan öteye gitmeyen sınırlı sayıda örnekler olduğundan pek tanınmamakta ya da diğerlerinin yanında ikinci sınıf eserler olarak kaldığından pek önemsenmemekteydi." (Bulut, 2007:173). diye yazmaktadır.

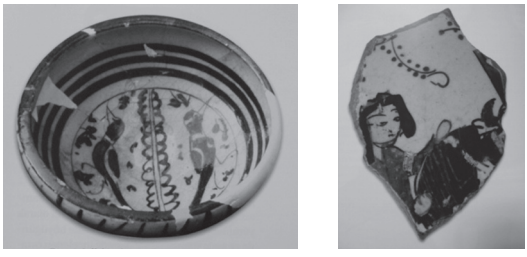

(a) (b)

Şekil 1. Selçuklu Dönemi Sıraltı Seramik Örnekleri
a) Sıraltı Kâse
b) Minai Kâse Fragmanı

Alıntı: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s.175, 194.

Araştırmacılarca elde edilen buluntulara göre bu dönemde yapılan çiniler barbutin, sgrifitto, slip ve lüster teknikleriyle süslenmişlerdir. Mimari eserlerde çini süsleme, çok zengin motifler, renk ve tekniklerle inanılmaz bir gelişme göstermiştir. Yüzyılın sonlarında mozaik ve çini süslemeler Konya Sırçalı Medrese'de olduğu gibi bütün mekâna yayılmıştır. "Çini sanatının muhteşem bir abidesi olan Karatay Medresesi'nde duvarlar, tonozlar ve kubbe tamamıyla çini kaplanmıştır." (Güney ve Güney, t.y.:140). Bu dönemde renklerin 4'e çıktığı da bilinmektedir. Vazgeçilmez renkler arasında lacivert, yeşil, mor ve firuze bulunmaktadır. En eski Selçuklu çinileri Alaaddin Camii'nin mihrap bordürleri ve kubbesindedir. Dekor olarak Kubadabad çinilerine benzeyen, kadın, erkek ve bitki motifleriyle süslenmiş yıldız ve kare biçimindeki parçalardan meydana gelmiştir. Selçuklu mimarisinde önemli bir yeri olan Kubadabad Sarayı çinileri arasında ise çiçekli kûfiler, kuşlar ve balıkların yanı sıra insan figürlerindeki zenginlikler de dikkat çeker.

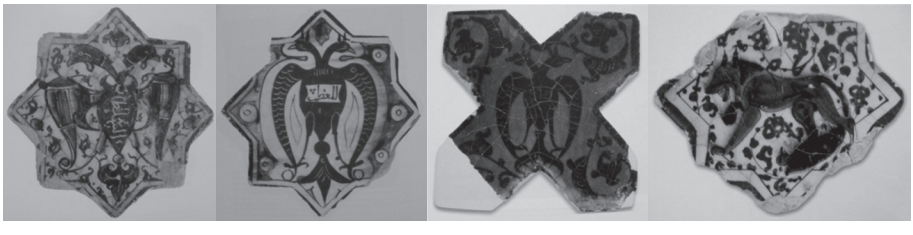

(a) (b) (c) (d)

Şekil 2. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini Örnekleri

(a ve b): "Es-Sultan" ve "El-Muazzam" yazılı iki ayrı yıldız çini, Küçük Saray.

(c ve d): Köşeli Yıldız Çini Örnekleri, Küçük ve Büyük Saray, Konya Karatay Müzesi.

Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s.85-87, 90.

Büyük ve Küçük Saray kazılarında bulunan çiniler, Selçuklu semboller dünyası ikonografisini ilginç resim üslubuyla kaynaştıran bir masal dünyası yaratmıştır. "Bu masal dünyasının en önemli figürü, sultanın da simgesi olan çift başlı kartaldır." (R. Arık, 2007:85). Kartal, Orta Asya mitolojisinde koruyucu ruhu ve göklere hâkimiyeti temsil eder. Küçük Saray kazı buluntuları arasında şeffaf türkuaz sıraltına siyah figürlü çeşitli çini fragmanları da bulunmuştur.

Orta Asya geleneklerinden olan avcılık, tarih boyunca soylular için spor ve güç gösterisi olarak Selçuklularda da en önemli tasvir konularındandır. Saraylıların av parklarının en önemli varlıkları olan, geyikler, ördekler, tavşanlar, av köpekleri gibi hayvanlar, çinilerin en önemli konularındandır. Büyük ve Küçük Saraylarda bulunan sekiz kollu yıldız levhalarda şeffaf sıraltına işlenen avcı kuşlar, yırtıcı görünüşleri, keskin bakışları ve şişkin gövdeleriyle her çinide tek figür olarak adeta portre gibi tasvir edilmişlerdir.

(a)

(b)

Şekil 3. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini Örnekleri

a) Sıraltı tekniğinde siren, köpek, çift kuşlar ve yırtıcı kuş tasvirli yıldız ve soyut bitkisel ve geometrik desenli haç formlu çiniler. Kubadabad, Büyük Saray, Konya Karatay Müzesi.

b) Aslan, at, vahşi köpek (panter), tavus kuşu, siren figürlü sıraltı tekniğinde yıldız ve haç formlu çiniler. Kubadabad, Büyük Saray, Konya Karatay Müzesi.

Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s.88, 89.

Kubadabad Sarayı harabelerinde yapılan kazılardan, tek ayak üzerinde karşılıklı iki leylek veya göl kuşu figürü kompozisyon bakımından çok ileri bir üslup gösterir. Kubadabad çinileri içinde, üzerinde "cihân" gibi yazılar olan figürlü çinilerde bulunmuştur (Aslanapa, 1965:3). Bu örneklerin dışında bir kuşun diğer bir başka kuşu boğazından yakalayışı, bir başka lüster çinide ise tavşanın kafasını gagalayan bir kuşun tasviri gibi av sahneleri de dikkat çekicidir. Selçuklu çinilerinde, tılsımlı güçleriyle Sarayı düşmanlardan koruyan sfenkslerin başları insan, gövdeleri aslandır. Bu formlarda genellikle kanat bulunur. Kuyrukları ise ejder başıyla sonlanır. Olağanüstü güçlerine inanılan, sihirli, büyülü ve sembolik yaratıklar olarak kabul olunan sfenks, siren, çift başlı kartal, ejder, tavus, hayat ağacı etrafında çift kuş tasvirleri büyük bir grup oluşturur.

(a) (b) (c) (d)

Şekil 4. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini Örnekleri

a) "Ayı" figürü, sıraltı, Büyük Saray.

b) "Sfenks" figürlü yıldız çini, Büyük Saray.

c) "Siren" figürlü yıldız çini, Büyük Saray.

d) Lüster tekniğinde bağdaş kurarak oturan figür, tavşan gagalayan bir kuş, Kubadabad Büyük Saray.

Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s. 90-92.

Selçuklular dönemindeki bir başka betimleme de, çok güçlü, ancak tasvirleri çok az bulunan grifon, vücudu yırtıcı hayvan, kartal başlı, kurt gibi kulaklı bir masal yaratığı, bunun da kanatları vardır. "Kubadabad'da birkaç çini de grifona rastlanması rekor sayılır." (R. Arık, 2007:91). İnsan figürlü çinilerde ise saray ileri gelenleri ve hizmetkarlar canlandırılmıştır. Tahminlere göre en üst sırada yer alan yıldız veya kare formlu figürlü çiniler, yukarıda sözü edilen sihir âlemi ve saray ileri gelenleriyle ilgili örneklerdir. Daha aşağıda diğer hayvanlar ve av konusu yer almaktaydı.

(a) (b) (c) (d)

Şekil 5. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini Örnekleri

a) Elinde çiçek, bağdaş kurarak oturan kadın figürü, Büyük Saray.

b) Ayakta duran, elinde nar tutan figür, Büyük Saray.

c) Lüster ve sır-içi boyama tekniğinde iki insan tasviri, Küçük Saray.

d) Sıraltı tekniğinde kuş ve fantastik figürlü yıldız ve haç formlu Kubadabad çinileri.

Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s.93-95, 98.

Selçuklu çini ustaları eserlerinde, içinde bulunduğu kozmopolit ortamı, Orta Asya kökenine dayalı; fakat çevresindeki "Kafkasyalı, Ermeni, Gürcü, İranlı, Bizanslı kültürlerin sanat etkilerini değerlendiren bir üslupla vermekteydi." (R. Arık, 2007:93).

(a) (b) (c) (d)

Şekil 6. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini Örnekleri
a) Ud çalan figür, 2. Kılıç Arslan Köşkü.
b) Bağdaş kurarak oturan figür, 2. Kılıç Arslan Köşkü.
c) Yan yana üç figür, 2. Kılıç Arslan Köşkü.
d) Oturan simetrik iki figür, 2. Kılıç Arslan Köşkü.
Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s.75-78.

Selçuklu çinilerinde sonsuz hayat ve cennet sembolü olan tavus kuşu renkli, ihtişamlı kuyruğu ile sık sık tekrarlanarak saray duvarlarını süsler. Ebedi hayat simgesi nar dallarıyla çevrili olan bu güzel kuşlar bizi sanki cennet düşlerine götürür (Altun, t.y.:44).

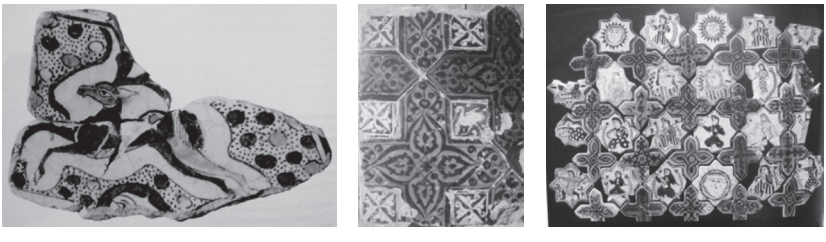

(a) (b) (c)

Şekil 7. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini Örnekleri
a) Sıraltı teknikli, geyik figürlü çini.
b) Kare biçimindeki çini içindeki su kuşu, Antalya sarayı, Antalya Müzesi.
c) Sıraltı güneş ve insan figürlü yıldız ve haç formu, Kubadabad Sarayı.
Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s.82, 84, 100.

Yüzyıllardır kullanılan seramikler de bu dönemin kendine özgü üslup özelliklerini bünyesinde birleştirerek gelişmiş, Türk-İslam seramiklerinin, Anadolu toprakları üzerindeki seçkin örneklerini sunmuştur. "Anadolu Selçuklu dönemi seramikleri, geniş bir teknik ve motif repertuarı sunmaktadır." (Gök Gürhan,

2007:105-107). Kubadabad Sarayı kazılarında en çok karşılaşılan buluntu gruplarından biri de seramiklerdir. Sıraltına uygulanan ve çinilerle benzer teknik, malzeme ve süsleme özellikleri gösteren bu seramikler çok sayıda küçük kırıklar ve az sayıda tam formlu ve her türü belirlenebilen buluntulardan oluşur.

(a)

(b)

(c)

(d)

(e)

Şekil 8. Selçuklu Dönemi Sıraltı Çini ve Seramik Örnekleri

a) İnsan figürü, Kubadabad Sarayı.

b) Kuş figürü, Kubadabad Sarayı.

c) Kabartma tekniğinde bezeli tek renk sırlı seramik parçalar, Kars Müzesi.

d ve e) Ahlat seramikleri.

Alıntılar: Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, s., 106, 107, 141, 104, 128

Selçuklu saraylarındaki bu zengin figürlü, neşeli ve ferah çini dekoruna karşılık dini yapılarda tamamıyla değişik, ciddi bir mozaik üslubu hakim olmuştur.

Konya kazılarında ele geçen Selçuklu köşklerine ait diğer çiniler, Konya Karatay Müzesi ile Berlin ve Paris müzelerinde bulunmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi Kütahya Çiniciliğinde Kullanılan Figüratif Dekorlu Çinilerin Selçuklu Çinileriyle Karşılaştırılması

Hammadde olanaklarıyla yaklaşık MÖ III. binden itibaren (Seyitömer ve Çavdarhisar/Aizanoi'deki höyük tipi yerleşimlerde ele geçen pişmiş topraktan kapka-

cak, ilk Tunç Çağı'nın ikinci yarısına tarihlenmektedir) kesintisiz olarak günümüze değin seramik üretimini devam ettiren Kütahya köklü bir seramik ve 14.yy dan sonrada çini geçmişine sahiptir (Demirsar Arlı, 2007:329).

14. yy. Osmanlı çiniciliğinden 19.yy'a kadar İznik, sonrasında ise özellikle de Cumhuriyet'le birlikte Türk çiniciliğinin başkentinin Kütahya olduğu, bilim adamlarınca dile getirilmektedir. Kütahya'da üretilen çinilerde figüratif dekor uygulamalarının yoğun olarak 18. yy.da başladığı da görülür. Tabaklarda; at, eşek sırtında yöresel giysiler içinde dekorlanmış erkek figürleri; ellerinde çiçek, kafalarında fes "tepelik" ile çok naif bir şekilde çizilmiş kadın desenleri dikkat çekicidir. Askı topları üzerinde yer alan aziz figürleri de çok naif bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca saz çalan yöresel giysili erkekler Kütahya çiniciliğinin 18. yy klasik dekor özelliklerindendir.Bu özelliği ile Selçuklu çini örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Her iki dönem çinilerindeki ortak özellikleri ise naif olmalarıdır. Leylek, stilize tavus kuşu, horoz, balık ve çeşitli kuşlar da Selçuklu çinilerinin,18.yy Kütahya çinileri üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bu türdeki çiniler Yaygın olarak küçük boyutlu ~15 cm çaplı tabaklar (bunlar dönemin Kütahya giysileri hakkında fikir edinebileceğimiz kadın figürleriyle bezenmiştir). Olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rıfat Çini; "Türk Çiniciliğinde Kütahya" adlı kitabında şöyle bahseder: "18. yy.da Ermeni Kiliseleri Kütahya'dan Rumca kitabeler, haçlar ve aziz figürleri, İncil ve Tevrat'tan sahneler gösteren çiniler talep etmiştir." (Güney ve Güney, t.y.:142). 19. yy.da tamamen düşük kaliteli üretim yapılmıştır. 20. yy.ın yarısına doğru modern anlayışta bir döneme girilmiş, klasik Türk seramik ve çini sanatından uzaklaşılmıştır. Yine bu yüzyılın sonlarında motif yönünden de arayışlar sürmüş ve genel olarak İznik bitkisel çini motiflerine dönülmüştür. Kütahya çiniciliğinde 1923'ten 1952'ye kadar 12 çini atölyesinin kurulup kapandığı resmi kayıtlarda yer almaktadır. Bu atölyelerde yapılan dekor uygulamaları, bitkisel dekor denilen süslemelerden oluşmaktadır.

Kütahya çiniciliği, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik durumu nedeni ile Cumhuriyet öncesinde bir durgunluk geçirmiş fakat Cumhuriyet dönemi ile birlikte, devletin de desteğini alan Kütahyalı ustalar çiniciliği yeniden canlandırmışlardır. Günümüz Kütahya'sında ticari kaygılar da göz önünde bulundurularak, klasik Kütahya çinilerinden uzaklaşılmış ve ekonomik kazanım için her türlü dekor uygulamaları yapılmaya başlanmıştır. Kütahya çinilerindeki kompozisyonlar arasında duvar panoları, tabak ve vazo gibi form yüzeylerine sanatçılar tarafından figüratif özgün çalışmalar yapılmaktadır. "Motifsel süslemelerde balıksırtı desenler uygulanırken, günümüzde laleye benzetilen balık desenleri yapılmaktadır." (Kızıl, 2010:5). Ayrıca Osmanlı padişahlarının portrelerini konu alan ve dinsel içerikli duvar panoları da üretilmektedir. Bu uygulama Selçuklular döneminde minyatür tarzında portrelerden oluşurken, Kütahya'da daha realist tarzda yapılmaktadır.

(a) (b) (c)

Şekil 9. Cumhuriyet Dönemi Dini İçerikli Seramik Panolar

a) Hz. İsa konulu seramik pano

b) Hz. İsa'nın son akşam yemeği duvar panosu

c) Hz. Ali konulu seramik pano örneği

(a) (b) (c)

Şekil 10. Cumhuriyet Dönemi Portre İçerikli Çini ve Seramik Örnekleri

a) Yavuz Sultan Selim Han'ın Tasvir edildiği Figüratif duvar tabağı

b) Fatih Sultan Mehmet Han'ın Tasvir edildiği Pano

c) Osman Hamdi'nin "Kaplumbağa terbiyecisi" konulu duvar tabağı

Alıntılar: Kızıl, 2010:29-30.

Bugün Kütahya seramik ve çini atölyeleri ile fabrikaları Türkiye'nin seramik merkezi olma özelliğini sürdürmektedir. Kütahya'da mevcut atölyelerin büyük bir kısmında kendine özgü desen anlayışı bulunmaktadır. Bunun nedenleri arasında piyasada günün koşullarından ve ekonomik getirisi olan ürünlerin satışından para kazanma amacı bulunmaktadır. Günümüzde özellikle Altın çini seramik fabrikasında siparişler doğrultusunda Türk hamamı ve Osmanlı dönemi haremlerini konu alan figüratif çini panolar yapılmaktadır. Ayrıca balık figürlü kalyon desenli pano ve tabaklar da üretilmektedir.

(a) (b) (c)

Şekil 11. Mustafa Kızıl'a ait Kabartma Dekorlu Çalışma Örnekleri

a) İnsan ve hayvan figürlü duvar panosu

b) Hamam konulu duvar panosu

c) Osmanlı haremi

Kütahya'da üretilen figüratif tabaklar arasında; Osmanlı dönemini anlatan minyatürler, Türk mizahı denilince akla gelen Nasrettin Hoca'nın eşeğe ters binmiş görünümü, mitolojik dönemi anımsatan mozaik tarzda yapılmış yunus balığı üzerinde kanatlı insan figürlü tabak örnekleri karşımıza çıkmaktadır.

(a) (b) (c) (d)

Şekil 12. Cumhuriyet Dönemi Figüratif Çini Örnekleri

a) Nasrettin Hoca

b) Osmanlı dönemini anlatan minyatür

c) Mozaik tekniği tabak (Sıtkı Olcar)

d) Tavus Kuşu (İsmail Yiğit)

Kütahya'da son dönem çinileri arasında figüratif dekorlu hediyelik eşya amaçlı duvar saatleri de üretilmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Atatürk resimli duvar saatidir. Duvar saatlerinde müşterinin isteği doğrultusunda fotoğraflar dekor olarak yapılmaktadır Ayrıca siparişler doğrultusunda duvar tabaklarına fotoğraftan insan portreleri de resmedilmektedir.

(a) (b) (c) (d)

Şekil 13. Günümüzde Yapılan Figüratif Desen Örnekleri

a) Atatürk figürlü duvar saati

b) Figüratif pano

c) Sıtkı Olçar'a ait çağdaş anlayışta yapılmış pano

d) Karşılıklı iki kuş çini pano

Selçuklular döneminde üretilmiş figüratif çinilerin benzerleri dışında, Kütahya'da kabartma dekorlu çiniler de üretilmektedir. Kabartma dekor daha çok bitkisel bezemelerde kullanılsa da figüratif desenlerde de uygulanmaktadır.

(a) (b) (c)

Şekil 14. Günümüzde Siparişe Göre Yapılan Seramik ve Çini Örnekleri

a) Fatih Sultan Mehmet Han'ın Haliç'ten gemileri denize indirmesi

b) Osman Hamdi'ye ait Silah tüccarı. Çini panoya uyarlanması

c) Kuş figürleri

Cumhuriyet dönemi Kütahya çiniciliğinin en büyük özelliklerinden birisi de halka açık kullanım alanlarına (metrolar gibi), otellere, havuz, hamam ve benzeri yerlere siparişe göre metrekarelerce duvar panolarının da yapılıyor olmasıdır. Bu panolar çini motiflerinin dışında modern tarzda resimsel olarak da yapılmaktadır. Özellikle yosunlar ve mercanlar arasında yüzen balık desenleri, Cumhuriyet dönemi yeniliklerindendir.

(a) (b) (c)

Şekil 15. Modern Duvar Panosu ve Duvar Tabağı Örnekleri

Alıntı: Altın çini seramik fabrikası

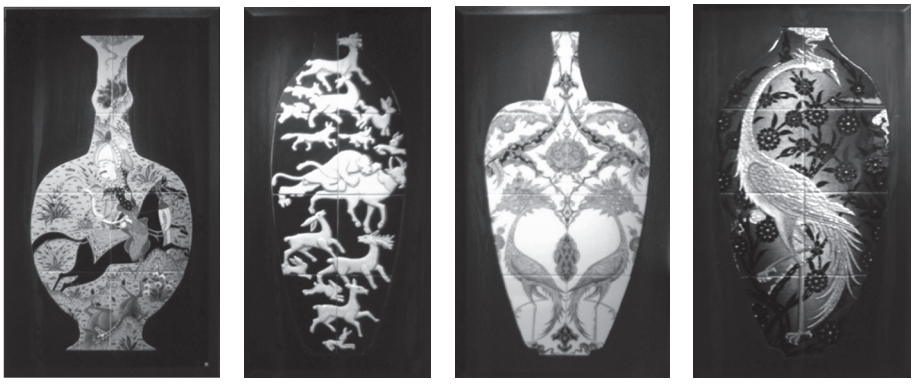

(a) (b) (c) (d)

Şekil 16. Nurettin Gülaçtı'ya ait Modern ve Klasik Figüratif Seramik Pano Örnekleri

Kütahya'da Cumhuriyet dönemi seramik ve çinilerine birçok örnek göstermek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Çini sanatı 1071'de Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle başladığı bilinmektedir. Selçuklulardaki mimari seramik ve çini dekor uygulamalarını iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi cami, medrese ve mescitlerde uygulanan dekorlar. Diğeri ise köşk ve saray'larda kullanılan dekor çeşitleridir.

Birinci grup çinilerinde zaman zaman figüratif dekorlar uygulansa da daha çok bitkisel ve geometrik süslemeler yapılmıştır. İkincisinde ise figüratif dekor uygulaması ağırlıktadır. Bu dönemde çinilere uygulanan renklerin sayısı 4'tür. Bunlar: lacivert, yeşil, mor ve firuzedir. Seramik ve çinilere uygulanan dekorlarda insan

ve insan başı kabartmalar, bitkisel motifler, hayatağacı, kuşlar, çift başlı kartallar, geyikler, ördekler, tavşanlar, av köpekleri, leylekler, sfenksler, sirenler, ejder, tavus kuşu, grifon, ayı, tilki figürleri; yıldız veya kare çiniler, haçlar, altıgen ve sekizgen formlu çiniler yapılmıştır.

Cumhuriyet dönemi Kütahya çinileri incelendiğinde daha çok kare ve bazen de altıgen çiniler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanında bazı sanatçı akademisyenler ve eğitimli çiniciler kendilerine özgü formlar, figüratif dekorlar da yapmaktadırlar. Renk olarak sarı, turuncu, lila, mor, kahverengi, lacivert, kobalt, kırmızı, mavi gibi hemen hemen bütün renk ve renk tonları kullanılmaktadır. Günümüz Kütahya'sında ticari kaygılar da göz önünde bulundurularak, klasik Kütahya çinilerinden uzaklaşılmış ve ekonomik kazanım için her türlü dekor uygulamaları yapılmaya başlanmıştır.

Kütahya çinilerindeki üretim türleri arasında duvar panoları, tabak ve vazo gibi formlar üzerine, sanatçılar tarafından özgün figüratif çalışmalar yapılmaktadır. Motifsel süslemelerde daha çok İznik dekorları tercih edilmektedir. Ayrıca Osmanlı padişahlarının portrelerini konu alan çiniler yanında Kâbe tasvirleri, Hz. İsa ve onun içinde olduğu son akşam yemeği, Hz. Ali, Hz. Meryem gibi dinsel içerikli duvar panoları da üretilmektedir. Bu uygulamalar Selçuklular döneminde minyatür tarzında portrelerden oluşurken, Kütahya'da daha realist ve bazen metrekarelere varan büyüklükte panolar şeklinde yapılmaktadır. Günümüzde Türk hamamı ve Osmanlı dönemi haremlerini konu alan figüratif çiniler ve şehir siluetlerini konu alan panoların da yapıldığı görülür. Ayrıca balık ve yaban güvercini figürlü tabaklar, fotoğraftan insan portreleri de gelen sipariş üzerine çiniciler tarafından sıraltlarına resmedilmektedir.

Kütahya'da Selçuklular döneminde üretilmiş figüratif çinilerin benzerlerinin dışında, kabartma dekorlu çiniler de üretilmektedir. Kabartma dekorlar daha çok bitkisel bezemelerde kullanılsa da figüratif desenlere de uygulanmaktadır. Cumhuriyet dönemi Kütahya çiniciliğinin en büyük özelliklerinden birisi de, halka açık kullanım alanlarına (metrolar vb.), otellere, havuz, hamam ve benzeri yerlere talepler doğrultusunda metrekarelerce alanı kaplayacak şekilde özgün duvar panoları biçiminde uygulanmasıdır.

Günümüz Kütahya'sında, Selçuklu dönemini çağrıştıracak figüratif desenli çinilerin etkileri yer yer görülse de, form ve biçim açısından çok büyük farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır.

Öneriler

Kütahya Geleneksel Türk El Sanatları Örneklerinden biri olan Çini Sanatı mirasını özgün biçim ve desenleriyle yarınki nesillere ulaştırabilmek bir vakfın kurulması gerekmektedir.

Eski çinilerin konservasyonunun doğru yapılabilmesi için eğitim kuruluşlarının bu konudaki çalışmalara katkıda bulunmaları gerekmektedir.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi bünyesinde Seramik ve Cam Bölümünün yanı sıra lisans ve yüksek lisans düzeyinde Çini Restorasyon ve Konservasyon (noksanlıkların tamamlanması) bölümünün kurulmasının çok fazla avantajlar sağlayacağı öngörülmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ve özel okullardaki öğrencilerin Geleneksel Türk El Sanatlarından Çini Sanatı'nın farkına varmalarını, ilgilerini arttırmalarını, ona değer vermelerini ve uygulayabilmelerini sağlamak için Görsel Sanatlar Dersi ile Meslek Liselerindeki alan derslerinin programlarında daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

ALTUN, Ara; ***Osmanlıda Çini Seramik Öyküsü***, İstanbul: Creative Yay., (t.y.).

ARCASOY, Ateş; ***Seramik Teknolojisi.*** İstanbul: Marmara Ün. Yay., No: 457.

ARIK, M. Oluş; **"Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini"**, ***Anadolu'daki Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı.*** Gönül Öney (Ed.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2007.

ARIK, Rüçhan; **"Selçuklu Saraylarında Çini"**, ***Anadolu'daki Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı.*** Gönül Öney (Ed.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2007.

ASLANAPA, Oktay; ***Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı***, İstanbul: Baha Matbaası, 1965.

ASLANAPA, Oktay; ***Türk Sanatı,*** İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1989.

ATAY Yolal, Ceren; **"Başlangıcından Günümüze Kütahya Çinileri ve Çini Motiflerinin Seramik Yüzeylerde Yorumlanarak Uygulanması"**. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir: Anadolu Ün., 2007.

BULUT, Lale; **"Samsat Kazısı Buluntuları"**, ***Anadolu'daki Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı***. Gönül Öney (Ed.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2007.

BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ. C.VI. İstanbul: Milliyet Yay., 1986.

ÇİNİ, Rıfat; ***Türk Çiniciliğinde Kütahya,*** İstanbul: Uycan Yay., 1991.

DEMİRSAR ARLI, V. Belgin; **"Kütahya Çiniciliği"**, ***Anadolu'daki Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı,*** Gönül Öney (Ed.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2007.

GÜLAÇTI, Nurettin; **"Günümüz Kütahya'sında Seramik-Çini Üretimi ve Durum Tespiti"**, Yayımlanmamış sanatta yeterlilik tezi. Eskişehir: Anadolu Ün., 2011.

GÜNEY, K. Zeynep ve A. Nihan Güney; ***Osmanlı Süsleme Sanatı***, Ankara: SfN Ltd. Şti., (t.y.).

GÜNEY, Z. ve N. Güney; ***Osmanlı Süsleme Sanatı***, Ankara: SFN Ltd.Şti., (t.y.).

GÜRHAN, Sevinç Gök; **"Selçuklu Dönemi Kazıları"**, ***Anadolu'daki Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı***, Gönül Öney (Ed.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2007.

KIZIL, Mustafa; **"Cumhuriyet Dönemi Kütahya Çinisinde Görülen Uygulama Teknikleri ve Yenilikler"**. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon: Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Ens., 2010.

ÖNEY, Gönül; ***İslam Mimarisinde Çini***. İzmir: Ada Yay., 1987.

SÖZEN, Metin; ***Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü***. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.

TDK Sözlük 1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1983.

http://www.nedirnedemek.com/fig%C3%Bcrotif_Sanat_nedir, (26.01.2012, 12:16).

Yazılı ve Görsel Basında Dil Estetiği[1]

Aesthetics Of Language In Written And Visual Media

Nesrin GÜLLÜDAĞ*

Türk demek, dil demektir. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.
ATATÜRK

Özet:

Yaşadığımız çağ bilgi ve iletişim çağıdır. Bu iletişim araçlarından olan gerek görsel, gerek yazılı kitle iletişim araçları amaçlarını dil aracılığıyla gerçekleştirirler. Gelişen teknolojiyle birlikte, küreselleşmenin hız kazandığı çağımızda kültürel değerlerimizin temel taşı olan dilimizde, karşılıklı etkileşimin kaçınılmaz bir sonucu olarak, yabancı dillerin etkisi ile karşı karşıyayız. İzlediğiniz televizyon, dinlediğimiz radyo, okuduğunuz gazetede her gün artan bir hızla, dil kirlenmesi ve özensiz kullanım ile karşı karşıyayız. Gelecek kuşaklara, kendi değerlerini ve kültürünü koruyan, yaşatan bir ülke bırakmak için Türkçemizi doğru kullanmalıyız. Bu çalışmada yazılı ve görsel basından çeşitli örneklerle, Türk dilinin kullanımı ve alınması gereken önlemler tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Medya, etkileşim, Türk dili*

Abstract:

The age we live in, is information and communication age. As one of the means of communication, both visual and written mass media, realize objectives through language. With developing technology, which is the cornerstone of our cultural

1 Bu makale , Doğuş Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi "Medya'da Sanat ve Estetik" konulu I. Ulusal Sempozyum, 15-16 kasım 2007 İstanbul'da sunulan bildiri metnidir.

* Yrd. Doç. Dr, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi (nesrin_kars@hotmail.com)

values in our age of globalization, in our language, as an inevitable consequence of the interaction, we are faced with the effect of foreign languages. We are faced with pollution and careless use of language by watching television, listening to the radio, reading the newspaper every day at an accelerating rate. We should use Turkish language correctly to leave a country to the future generations, protecting their own values and culture. In this study, with several examples of written and visual media, the use of Turkish language and measures to be taken will be discussed.

Keywords: *Media, Interactivity, Turkish language*

Son yıllarda "medya" sözcüğüyle adlandırılan basın ve yayın organları; radyo, televizyon, sinema, gazete, dergi, kaset, kitap, afiş vb. her türlü yazılı ve sesli ya da görsel iletişim aracını içerecek bağlamda kullanılmaktadır. Yani kısaca kitle iletişim araçlarının hepsine "medya" denilmektedir.

Günümüzde, bireylerin ve toplumların düşünce sistemleri üzerinde en etkili araç şüphesiz basın ve yayın organlarıdır. İnsanlar artık kendi düşüncelerini oluştururken mutlaka bu sistemin etkisi altında kalmaktadır. Bu etkilenme bazen o kadar ileri düzeyde olur ki, kişi basın ve yayın organlarının fikirlerini sanki kendi düşünceleri gibi kabul edip, onları savunacak düzeyde etkilenmektedir. Bu düşüncelerin doğru olup olmadığı kişiden kişiye ve etkilediği, topladığı taraftarlara göre yön değiştirebilmektedir.

Dil, milletleri oluşturan ve birlikteliğini sürdüren en önemli unsurdur. İnsanlar ve toplumlar üzerinde bu kadar etkili olan basın ve yayın organlarının gündem oluşturma ve yönlendirme yönündeki etkilerinin başında da dil kullanımı gelir. Radyo ve televizyon gibi topluma hizmet eden, kamu görevi üstlenen yayın organlarında Türk dilinin kullanımı konusunda son derece dikkatli olunmalıdır. Kamuoyunu ilgilendiren, politika, haber, eğitim, din, bilim, spor gibi konularda halkın bu konuları kavrayış biçimi tamamen televizyonların yönlendirmesiyle şekillenmektedir.

"Radyo ve televizyon teknolojisi, dil yanlışlarının yayılma hızını arttırmış, yayılma alanını genişletmiştir. Bazen kişisel bir dil yanlışı, çok kısa sürede farkında olunmadan ve istenmeden radyo ve televizyon kanalları vasıtasıyla bütün topluma mal olmakta, kendi kurallarına aykırı bir değişimin içine sokulmaktadır. Bu, ise dilin bozulmasına sebep olmaktadır." (Karahan 1999:53)

Yöresel söyleyişlerin son dönemlerde basın ve yayın organlarında sınırsızca kullanılması dil birliğine oldukça zarar vermiştir. Bugün özellikle radyo programlarındaki "mahallileşme akımı" standart Türkçeyi devre dışı bırakmak üzeredir. Bu yanlış kullanım dilin birliğini, bütünlüğünü ve birleştiriciliğini farkında olmadan derece derece ortadan kaldırmaktadır.

Nüfusumuzun % 96'sı tarafından t elevizyon yayınlarının düzenli bir şekilde izlenmesi ve seyirci sayısı bakımından Avrupa dahil bütün gelişmiş ülkeleri geride

bırakan bir ülke olduğumuz göz önüne alınırsa (Çongur 1999:205) mahallileşme akımının etkilerini tespit etmek zor olmasa gerek. Bu probleme bir de dil yanlışları eklenince, anadilin gelişmesinde, Türkçenin söyleniş özelliklerini kavrama ve öğrenmede en fazla etki alanına giren çocukları bu çıkmazdan korumak gerekir. Çünkü basın ve yayın organları, özellikle çocuklar için, adeta bir okul işlevindedir. Onlar için bu basın okulunda farkında olmadan da olsa öğrendikleri her yeni şey, doğrudur. Bunları yanlış dahi olsa sonradan değiştirmek oldukça güçtür.

Chomsky' e göre "dil insanlara özgü bir olgudur" (Özsoy 1998: 80). İşlevi bireyler ve toplumlar arası iletişimi en etkin bir biçimde sağlamaktır. Gerek görsel, gerek yazılı kitle iletişim araçları amaçlarını dil aracılığıyla gerçekleştirirler. Kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda burada kullanılan dilin önemi yadsınamayacak bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bir haberin, bir etkinliğin, bir sanat gösterisinin amaç ve içeriğinin aktarılmasında kullanılan dil, dinleyici veya seyircinin aktarılan iletiden etkilenme derecesini belirlemede etken olabilmekte, dil kullanımına örnek oluşturduğu için, dinleyici ve seyircinin benzer durumlarda kendi dil kullanımını da dolaylı bir biçimde etkileyebilmektedir.

Toplumumuzda özellikle televizyon gibi görsel iletişim araçlarının kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşmıştır. Kitle iletişim araçlarının insanlar üzerindeki etkisi gittikçe daha belirgin bir biçimde artmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da kitle iletişimi görevini üstlenen kurumların topluma karşı sorumlulukları da artmıştır.

Aslında kitle iletişim araçlarında, Türk dilinin kullanımı ve alınması gereken önlemler konusunda sık sık dikkat çekilmesine rağmen, hala aynı yanlışların aradan geçen uzun yıllara rağmen ısrarla devam ettiği dikkatimizi çekmiştir. Yazılı ve görsel yayınlardan seçilmiş güncel örneklerle, seslendirme yanlışlıkları, harflerin okunuşu, yanlış sözcük seçimi, yabancı sözcük kullanma özentisi gibi alt başlıklarla dil estetiğinin ne denli bozulduğu, yanlışların devam ettiği ve bunların çözüm önerileri üzerinde durduk.

1.Yabancı Kelimelere Duyulan Hayranlık:

Yabancı dillere ait sözcüklerin Türkçede kullanılması adeta bir moda haline gelmiş ve bu moda hızla yayılmaktadır. Özel televizyon kanalları ve radyo isimlerinin hemen hemen hepsi yabancıdır: STAR, FLASH, SHOW, CİNE 5, ELMAX, FOX, SKYTURK, CNNTURK, POWERTÜRK, BEST, CAPITOL, CITY, JOY, ENERGY, KİSS, SUPER, POWER, SLOW, ROCK, FIRST vb.

Eda ex aşkına döndü. Ex yerine eski ya da ayrıldığı kelimesi kullanılmalıydı.

Yabancı kelimelere daha çok görsel basında reklamlarda rastlamaktayız:

Turkish POWER, Milli Takımlar SPONSORU, MAXIMUM, & CLUB CARD

Kinder Chocolate (Fox TV)

Tüm uçuşlar maksimumda. Tüm uçak biletleri 3'te bir fiyatına maxipuanla.

Club prive Luca Card, tasarım ve sosyal sorumluluğu birleştiren ilk ve tek kredi kartı.

Yeni sezon trendi ekolojik jean. (20.05.2007 Akşam)

Stand by tuşu hayatınızı nasıl kolaylaştırır. DIGITURK.

Sir, tee shotınızı nerede alırdınız. Sueno Hotel.

Havalimanı VIP Lounge'unuz Garanti'den. Zone, Comforted by Garanti

Çağdaş İnşaat Destination Contemporary Living.

2.Kelimelerin Yanlış Yerde ve Anlamda Kullanılması:

Seyrek saçlarda olan saçlarınızı kazımadan saç üstüne saç adaptasyonu. (29.05.2007 Posta)

Ardahanda Meslek Lisesi öğrencilerinin açtıkları fuarda en büyük ilgiyi meslek yüksekokulu öğrencilerinin yaptıkları okul maketi ilgi gördü. (31.05.2007 Zaman)

3.Tamlamaların Yanlış Kullanılması:

Türkçede yardımcı öğe asıl öğeden önce gelir. Türkçede mavi bardak yerine, bardak mavi denmez. Bardak mavi yapısında önce asıl öğe, sonra yardımcı öğe getirilmiştir. Tansaş'ın indirim postasında bu tür yanlışlıklar göze çarpar:

POLONEZ Parmak Sucuk Sade, COLGATE Motion Pilli Diş Fırçası, Biber Sivri, Biber Dolma, Soğan Yahnilik, Baklava Cevizli, Kuru Pasta Tuzlu, Paşabahçe Toros Meşrubat Bardağı 6'lı.

Üzüm Sultaniye, Elma Golden, Elma Starking, Patlıcan Kemer, Mantar Kültür Paket. Burada hem sıra yanlışı hem de iyelik ekinin kullanılmamasından kaynaklanan yanlışlık vardır (Kartallıoğlu 2005:85-87).

4.Yazım Yanlışları:

Büyükşehir Belediyesinin kentte bulunan reklam panolarına mayolu kadın resimlerinin asılmasını yasakladığını açıklamıştı.Konunun (konuyu olmalıydı) başta Posta gazetesi ortaya çıkarmıştı.(31.05.2007 Posta)

Bizi tanıyan bilen, anlıyabilen, (anlayabilen) aynı dili konuştuğumuz bir hocayla inanırım ki ben performansını (performansımı olmalıydı) ikiye katlarım.

Kent 200'den fazla ülkede Coca Cola içtiklerini (içildiğini olmalıydı) yaklaşık 250 mililitrelik bardaklarla hesaplandığında günde 1,4 milyar bardak Cola ürünlerinin tüketildiğini kaydetti. (4 Haziran 2007)

İstanbul Bağcılarda 5 katlı apartmanın en üst katında oturan Mantaş ailesini (ailesinin olmalıydı) evinde tüpten gaz sızıntısı meydana geldi.

İleri saat uygulamasının olduğu dönemlerde bir saat ekleyerek spor yabilirsiniz (yapabilirsiniz olmalıydı)

Sezen Aksu hala niye objektiflenden (objektiflerden) kaçıyor hiç anlamıyoruz.

Önce salıncaklara binen 2 kardeşten Hümeysa, bir su birikintisine basınca elektrik akıma kapıldı, Küçük kız ailesi tarafından hemen hastane (hastaneye) kaldırılırken vatandaşlar.. (4.06.2007 Takvim)

5.Tezat Kullanımlar:

Korkunç güzel: "Çok güzel, olağanüstü güzel, nefes kesecek kadar güzel, harikulade güzel gibi söyleyişler varken korkunç güzel demek yanlıştır.

Artı: Matematikte toplama işareti olan artı (+), televizyonda bununla birlikte, buna ilaveten, buna ek olarak gibi kullanımların görevini üstlenmiştir.

6.Benzetme Edatı Gibi' nin Yanlış Kullanımı:

Saat 03. 00 gibi gelirim.

Gibi sözcüğü bir benzetme edatıdır. Benzetme edatları, bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi göreviyle kullanılır. "Saat üçte, üç civarında, üçe doğru, üç sularında " gibi doğru kullanımları varken "üç gibi" yanlış bir kullanım yaygındır.

7.Nesne Eksikliği:

Muhterem Babam Mustafa Cüci'nin aramızdan ayrılarak ebedi aleme irtihali münasebetiyle bildiren kıymetli dost ve yakınlarıma can-ı gönülden şükranlarımı arz ederim.Eyüp Cici.(31.05. 2007 Zaman) (neyi bildiriyorlar, üzüntülerini bildiren olmalıydı)

Eniştemin bir arkadaşı itti. (04. 06. 2007) (neyi itti, kimi itti belli değil)

8.Eklerin Eksik Kullanılması:

Doğum cilt lekelerine lazerli çözüm. (doğumsal veya doğumla gelen)

Basın açıklamaları ile AKP iktidarını ve Milli Eğitim Bakanlığı (Bakanlığını) protesto etti. (29 04.2007 Posta)

Tayfur, Avrupa'da tamamlamam gereken kurslar var diyerek gitmek istediği (istediğini) bildirdi.

Emeklilerin bazı vergiden (vergilerden) muaf tutulması ve mevcut vergi yüklerinin azaltılması istendi. (4.06. 2007 Güneş)

Sayın Ağar (Ağar'ın) ve benim Türkiye'ye özür borcumuz var. (4.06. 2007 Sabah)

Yalova-Pendik arasında sefer yapan feribotta yılan panik (paniği) yaşandı. (20.5.2007 Sabah)

9.Argo Kullanımı:

Kucaklama ve kaynaşmaya yönelik olumlu tutum gösterileceğini belirterek Diyarbakır'a gidişte bölge halkının gözüne dürten, onları batıran tehditvari tavırlara izin verilmeyeceğini ifade ediyor. (31.05.2007 Zaman)

Atıyorum sözcüğü çok sık olarak kullanılmaktadır. Örneğin yerine kullanılan sözcük, argoda bilmeden kestirmeden söylemek anlamındadır. (Türkçe Sözlük 2005:146)

Paso: sürekli, trip: kapris, kal gelmek: şaşırmak, oha falan olmak, şok olmak, gaza gelmek: kışkırtılmak, keklemek, kafalamak: kandırmak, kanka: iyi arkadaş, sallamak, sıkmak: yalan söylemek, uydurmak (15 Mart 2007, Milliyet)

10. Kelime Eksikliği:

Zanlıların telefonda delil niteliği taşıyan sözleri polisi (harekete) geçirdi.

11. Gereksiz Kelime, Ek Ve Bağlaç Kullanımı :

Solda bağımsız ortak aday fikri hayranlıkla karşıladığım bir (gereksiz olarak kullanılmış) gerçekleşmeyecek bir ütopyaydı.

Çocuk fosseptik çukuruna düştü.

Fosseptik (Türkçe Sözlük 2005: 714) Fransızca kökenli bir sözcük olup, lağım çukuru anlamına gelir. İki sözcük yan yana lağım çukuru çukuru olarak gereksiz yere kullanılır.

Sağ kurtarılmak

Binadan atlayan genç, itfaiye ekipleri tarafından sağ kurtarıldı. Kurtarılmak sözcüğü zaten içinde " sağ, canlı" anlamını barındırır. Zaten ölü olan biri sağ kurtarılamaz.

Bağlaç:

Bunlardan birinin Türk Yunan dostluk festivali, diğerinin ise ve 200 genç kemancının katılacağı Canetti Uluslar arası Müzik Festivali olacağını belirtti. (1.07.2007 Vatan)

12. Eşanlamlı Kelimelerin Bir Arada Kullanılması:

Anlamları iyi bilinmeyen yabancı sözcüklerin, eşanlamlı Türkçe sözcüklerle bir arada kullanılmasıyla yapılan ikilemeler bozuk anlatıma yol açar. (Peçenek 1996: 65)

ful-doluyum

Ful İngilizce, dolu Türkçe aynı anlama gelen kelime.

çetin-zor

Bu çetin ve zor işi başardı. Zor Farsça, çetin Türkçedir.

sağlık ve sıhhat

Sağlık ve sıhhat dilerim. Sıhhat Arapça, sağlık Türkçedir.

ilgi ve alaka

İlgi Türkçe, alaka Arapçadır.

geri iade etmek

İade etmek Arapça geri vermek "geri geri vermek"

nüans farkı

Fransızca "nuance" sözcüğü "fark, ayırtı" anlamındadır.

türlü çeşitli

Okulları ve işyerlerini dinsel ortama çevirdiğinizde ortaya çıkacak türlü çeşitli baskılar, beyin yıkamalar, dindarlıktan çok siyasetle ilgili duruma kısa sürede kolayca gelebilir. (1.07.2007 Vatan)

13. Kısaltmaların Yanlış Kullanımı:

Acilen Tıp Merkezine tam zamanlı çocuk, KBB'ciler (KBB'cılar) ücret dolgundur. (2.06.2007, Star)

14. Kelimelerin Yanlış Yerde ve Anlamda Kullanılması :

Hakkında açılan karar (dava) üzerine şoke olan kuyumcu Tekdağ, soyguncu kayıp, ben sanık oldum dedi. (5.6. 2007 Vatan)

Tekdağ iki el havaya ateş açtı. (5.6.2007 Akşam) (Havaya iki el ateş açtı olmalıydı)

15. Yanlış Telaffuz:

Türk alfabesinde 29 harf vardır. Alfabemiz 1 Kasım 1928 gün ve 1353 sayılı kanunla yasallaşmıştır. Bu harfler seslendirilirken kural olarak kendilerinden sonra e getirilir. Bu harflerin okunuş şekli şöyledir: NTV en ti vi değil (ne te ve), HBB eyç bi bi değil (he be be), Best FM Best ef em değil (best fe me).

Yine haberlerde sunucuların Şırnak'a, Zonguldak'a şeklindeki telaffuzları dil zevkimizi yaralayıp, kulaklarımızı tırmalamaktadır. Garamer kurallarına göre yazılırken Şırnak'a, Zonguldak'a şeklinde yazılır, ancak okunurken Şırnağa, Zonguldağa şeklinde okunmalıdır.

16. Şarkı Sözlerinde Dil Kullanımı:

Televizyonda bir çok kanal sadece müzik ve klip yayınlamaktadır. Özellikle genç kuşakların müziğe olan düşkünlüğü göz önüne alındığında, şarkılarda kullanılan kelimeler gerek argo, gerek yabancı kelime kullanımı bakımından gençleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Sen çoktan eskidin (Özdemir1995: 60)

Artık sevgin aut canım

Şimdi yeni aşk in

Lafın tamamını aptala söyle

E n'olmuş yani

Lafın tamamı so what yani

Seni gördüm tesadüf yolda

Negatif oldum hep yanında

Televizyon kanallarından sürekli duyduğumuz şu kalıplaşmış ve abartılı ifadeler: Programımız tüm hızıyla devam ediyor. Sayın seyirciler işte Türkiye nefesini tutmuş bekliyor. Kameralarımız saniye saniye bu olayı görüntüledi. Az sonra, Türkiyenin gündemine bomba gibi düşecek. Şu anda 70 milyon bizi izliyor. Sanki tüm Türkiye nüfusu televizyon başındaymış gibi.

Okuma oranının çok düşük olduğu ülkemizde (Japonya'da kişi başına 25 kitap, Fransa'da kişi başına 7 kitap, Türkiye'de ise 5 kişiye bir kitap düşüyor.) en etkili iletişim aracının radyo ve televizyon olduğunu aşağıdaki sayısal veriler de ispatlamaktadır.

Türkiye'de Okuma ve İzleme Oranları şöyledir: (http://www.sevgi.us/serbest-kursu/4822-turkiyede-okuma-ve-izleme-oranlari.html))

Dergi okuma oranı % 4
Kitap okuma oranı % 4,5
Gazete okuma oranı % 22
Radyo dinleme oranı %25
Televizyon izleme oranı %94

Ülkemizde televizyon izleme oranı % 94 gibi yüksek bir seviyedeyken, bu konuda Machasuset üniversitesi tarafından yapılan bir araştırma dikkat çekicidir. Televizyon bağımlılığının hem yetişkinlerin hem de özellikle refah düzeyi yüksek çocukların dil becerilerinde gerilemeye yol açtığı tespit edilmiştir (Savaş 2002: 354). Dil yanlışlıklarımızın bu denli çok olmasında televizyonun etkisini göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Dilimiz bir kirlenme ile karşı karşıyadır. Bu kirlenme ise en çok medya adını verdiğimiz kitle iletişim araçlarının dilinde görülmektedir. 2954 Sayılı Radyo ve Televizyon Kanununda Türkçenin kullanımı, Madde 5/g. Kolayca anlaşılabilir, doğru, temiz ve güzel bir Türkçe kullanılmalıdır. (Aziz 1999: 184) şeklinde yasayla da belirlenmiştir.

Bu yüzden radyo ve televizyon programlarının hazırlanışında ve sunumunda anadil bilinci ve sevgisinin oluşturulması için standart ve doğru dil kullanımına gereken önemin verilmesi gerekir. Görsel basında rastlanan dil yanlışlarının ise temel iki nedeni vardır: Türkçe öğretimindeki yetersizlik ve düzeltme işindeki özensizliktir. Baskıya girmeden önce daha itinalı bir okuma ile bu sorun giderilebilir.

Sonuç

Radyo ve televizyon kanalları, gazete ve dergiler öncelikle isimlerinden başlanılarak Türkçeleştirmelidir. Radyo ve televizyondaki seslendirme ve sunuculuk görevini üstlenen kişilerin muhakkak Türkçe diksiyon dersi alması lazımdır. Basın-Yayın kuruluşlarında ise dil denetleme ekipleri oluşturulmalıdır. Alfabemizde bulunmayan harfler ve işaretler görsel basında sıkça kullanılmaktadır.(x, &) Bunların kullanımı yasaklanmalıdır. Çocukların en çok izlediği yayın olan reklamlarda yabancı kökenli kelimelere yer verilmemelidir. Çocuklar için hazırlanan programlarda kahramanların isimleri mutlaka Türkçeleştirilmelidir.

Söz bireysel, dil ise toplumsaldır. Bir milleti oluşturan insanların paylaştığı ortak geçmiş, milletin ortak mirası olan dil ile korunur. Dilimiz daha fazla bozulmadan yeni yasalar çıkarılmalı ve uygulanmalıdır. Dilimiz kimliğimiz, birliğimizdir. Milli kimliğimizi koruyabilmemizin ilk şartı ise dilimizi korumaktır.

Fransız Albert Camus "İnsanın iki yurdu vardır. Biri üzerinde doğduğu topraklar, diğeri de o topraklarda konuşulan dildir. Benim ana dilim Fransızcadır. Bir yazar olarak benim ilk görevim onun hudutlarında yer almaktır. " der. Türkçeyi kendi hudutları içerisinde layık olduğu yere getirebilmek için herkez üzerine düşeni yapmalı ve bu hudutlar içinde herkesin iyi bir Türkçe kullanıcısı olması gerekir.

Dünya üzerinde en çok konuşulan diller sıralamasında, beşinci sırada yer alan Türkçe küçük fonetik farklılıklarla çok geniş bir coğrafyada 200 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Böyle büyük bir coğrafyaya mensup olan bu dil grubunda yer almamız, insanı kıvançlandırıyor. Bu kıvancı taşıyan toplumun breyleri olarak gelecek kuşaklara, kendi değerlerini, benliğini, ve kültürünü korumuş, gelişmiş bir ülke bırakmak için Türkçemizi doğru kullanalım.

Kaynaklar

Aziz, Prof. Dr. Aysel, (1999) "İletişim Araçlarında Dilin Kullanımı", **Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı- Tebliğler (25-26 Kasım 1998-Ankara),** Ankara, s.179-188

Çongur, Rıdvan, (1999) " TRT ve Yayın Dili", **Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı- Tebliğler(25-26 Kasım 1998-Ankara),** Ankara, s.205-209

Karahan, Prof. Dr. Leyla, (1999) " Radyo ve Televizyon Yayınlarında Yöresel Söyleyiş Sorunu", **Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı- Tebliğler (25-26 Kasım 1998-Ankara),** Ankara, s.53-57

Özdemir, Emin, (1995) "Kitle İletişim Araçları ve Türkçe", **Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı,** Ankara, s.57-61

Özen, Ferhat, (2001) **Türkiyede Okuma Alışkanlığı,** Kültür Bakanlığı, Ankara.

Özsoy, A.Sumru, (1999) " Ölçünlü Dil ve Kitle İletişim Araçları", **Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı- Tebliğler (25-26 Kasım 1998-Ankara),** Ankara 1999, s.81-85

Peçenek, Dilek, Türkçede Yabancı Sözcüklerin Kullanımından Kaynaklanan Yineleme Yanlışları, **Dil,** Sayı: 41, Mart 1996, s.65

Savaş, Bekir, (2002) Kitle İletişim Araçlarında Argo Kullanımı Argoya Toplumsal-Dilbilimsel Bir Yaklaşım, Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Doç. Dr. Gülden Sağol, **Türk Kültüründe Argo,** SOTA, Hollanda, s. 349-360

Türkçe Sözlük, (2005) TDK Yay. Ankara.

Yelok, Veli Savaş; Kartallıoğlu, Yavuz (2005) "Paşabahçe Kupa Çay Desenli " De Ne Demek?, **Türk Yurdu,** Ekim, s. 85-87

http://www.sevgi.us/serbest-kursu/4822-turkiyede-okuma-ve-izleme-oranlari.html)

Günümüz Öğretmen Sendikacılığının Değerlendirilmesi

Evaluation Of Today's Teacher Unionism

Levent ERASLAN*

Özet

Sendikalar mensuplarının haklarını yasal sınırlar çerçevesinde savunan, uzun tarihsel geçmişe sahip olan yapılardır. Emek piyasasının tüm bileşenleri yasaların verdiği ölçüde sendika kurabilmekte, kamu sektöründe çalışanlarda bu haktan yararlanabilmektedir. Bu bağlamda kamu sektöründe en geniş sendikal örgütlenme eğitim-bilim iş kolundadır ve eğitim alanında örgütlenme Osmanlı devletine kadar giden bir tarihsel geçmişe sahiptir. Günümüzde eğitim alanında örgütlü 23 eğitim sendikası bulunmaktadır. Bu iş kolunda 909,168 kişi çalışmaktadır. 524,484 kişi ise bu sendikalara üyedir. Niceliksel olarak bu büyüklük, göreli olarak sendikaları güçlü kılmaktadır. Eğitim sendikaları Bakanlık Merkez Teşkilatında, il ve ilçe Milli Eğitim Müdürlüklerinde ve okullarda örgütlenmektedirler. Böylelikle sendikalar eğitim alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları arasında, yatay olarak yapılanmış en güçlü örgütsel bir ağa sahip konumdadır.

Bu çalışmada öğretmen sendikacılığının özellikleri, tarihi gelişimi bağlamında güncel istatistikler ve sorun alanları analiz edilerek değerlendirilecektir.

Anahtar Kelime; Eğitim, Sendika, Eğitim Sendikacılığı

Abstract

Unions are structures that defend the members' rights within the framework of legal limitsandhave a longhistoricalpast. Allcomponents of the labor market are abletofound a unionalsopublicsectorworkers can benefitfromthisright. Inthiscontext, the biggestunionorganization in publicsector is at the education-sciencesectorandorganization in educationalarea has a historicalbackgrounddatesbackto the OttomanEmpire. Today, there are 24 organizededucationalunions. 909.168 peo-

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi - Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

pleworks in thissector, 524484 people are the members of theseunions. Quantitatively, thismakes the unionsstrong, relatively. Educationalunions, are organized at the schools, Ministry of EducationandprovincialanddistrictNationalEducationDirectorates. Thus, unionshave the strongestorganizational network structuredhorizontally in the educationalcivilsocietyorganizations.

Inthisstudy, the properties of teacherunionismwill be educatedbyanalyzing problem areasandcurrentstatisticswith the context of itshistoricaldevelopment.

Key Words: Education, Union, Educational Unionism

Giriş

Sendikalar ve emek hareketleri, önemli sivil toplum aktörlerinden biri olarak demokrasinin tarihsel gelişimi ve toplumların demokratikleşmesinde önemli roller üstlenmiştir[1]. Sendika yapısı temel olarak "dayanışma" bağlamında ele alınabilir. Kamu sektöründe bu dayanışma sağlandığında kamu sendikaları; endüstri alanında oluştuğunda iş ve işveren sendikacılığı oluşmaktadır. Kamu alanında devletin uygulamalarına karşı işçi ve memurlar sendikalar aracılığı ile sendika üyelerini ilgilendiren ortak ekonomik, toplumsal ve kültürel çıkarları korumak ve geliştirmek için örgütlenirler. Bu örgütlenme sadece üye ve haklar çerçevesinde ele alınırsa sendika kavramının felsefesi hatalı algılanır. Sendikalar bir sivil toplum kuruluşu olarak öncelikle kendi alan ve üyelerine daha sonra da ülke genelindeki sorun alanlarına duyarlılık geliştirir[2].

Sendika kavramı köken olarak çok eski tarihlere dayanmakla birlikte, günümüzde ifade ettiği anlamı oldukça yenidir. "Roma ve Yunan hukuk sistemlerinde rastlanan "syndic" terimi bir birliğin(sitenin) temsilini sağlamakla görevli kimseleri ifade eder. "Syndicat" terimi ise "syndic" in fonksiyonlarını ve bu fonksiyonların uygulanmasını ifade etmek için kullanılmıştır[3]."

Sendika kavramının bu temel özellikleri bağlamında eğitim alanı örgütlenmesi incelendiğinde karşımıza eğitim sendikası kavramı çıkmaktadır. Eğitim sendikalarıkamuda ve özel sektörde çalışarak eğitim-öğretim faaliyetlerine katılan öğretmenlerin; çalışma ve yaşama koşullarını iyileştirmek, geliştirmek ve dayanışmayı tesis etmek amacıylakurulmuş sivil toplum örgütleridir. Eğitim sendikalarının genel olarak amacı; üyelerinin ortak ekonomik, sosyal, özlük, mesleki, sendikal hak ve çıkarlarını koruyup geliştirerek, onlara daha saygın bir yaşam düzeyi sağlamayı hedefleyen projeler geliştirmektir. Bu bağlamda eğitim alanındaki sendikalar kamu sendikacılığı yapmaktadır. Kamu sendikacılığı 4688

1 Collier, R. B., & Mahoney, J. (1997); "Adding Collective Actors to Collective Outcomes: Labor And Recent Democratization İn South America And Southern Europe', **Comparative Politics**, 29 (2), 285-303. (Akt: Engin Yıldırım, İrfan Haşlak,"Evet, Ama": Türk İşçi Sendika Konfederasyonları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği**, Sivil Toplum Dergisi,** 5 (19), s. 43.2007.

2 Sivil toplum ve eğitim konusu genelinde eğitim sendikaları özelinde bakınız: Dr. Levent Eraslan, **Sivil Toplum ve Eğitim (ESTK)**, Ankara, Maya Akademi, 2011.

3 Rüçhan Işık, **Sendika Hakkının Tanınması ve Kanuni Sınırları**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1962, s. 73.

sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununa göre şöyle tanımlanmaktadır: ”Sendika: Kamu görevlilerinin ortak ekonomik, sosyal ve meslekî hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşları ifade etmektedir. Buna göre kamu sendikalarının grev hakkı bulunmamakta, sadece üyelerinin özlük ve sosyal haklarını savunabilmeleri için toplu görüşme yapma hakları bulunmaktadır”[4]. Türkiye'de kamu sendikaları on bir iş kolunda örgütlenme hakkına sahiptir. Bu iş kollarından biri de “Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri”dir.

Türkiye'de eğitim alanında ilk örgütlenme II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında kurulan Encümeni Muallim Cemiyetidir. Bu yapılanmayı Muhafaza-yı Hukuk-ı Muallimin Cemiyeti (1908) izlemiştir. Daha sonra, kurulan bu iki dernek birleşerek Cemiyet-i Muallim adını almıştır. 1911 yılındaMahvel-i Muallimin Cemiyeti kurulmuştur. 1913 yılında Muallimler Yurdu, 1916 yılında Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru da Darulmuallimîn Mezunları Cemiyeti kurulmuştur.[5] 1921 yılında Atatürk'ün desteği ile öğretmenlik mesleğini korumak, öğretmenlerin sosyal statü ve ekonomik durumlarını düzeltmek, geliştirmek ve Milli Mücadele'ye destek vermek amacıyla Türkiye Muallimler ve Muallimeler Dernekleri Birliği kurulmuştur.

1920 yılında kurulan Türkiye Muallimler Birliği, Cumhuriyet Türkiye'si için önemli bir yapılanmadır. Cumhuriyetin toplumsal yaşama getirdiği yeniliklerin toplumsal yaşama aktarılmasında öğretmenleri önemli bir faktör olarak gören kurucu kadro, öğretmenleri harekete geçirmek ve öncülük misyonunahazırlamak için Türkiye Muallimler Birliğini 1929 yılında yeniden canlandırmışlardır. Özden bu süreci “1930'lu Yıllarda Öğretmenlerin Meslek Birlikleri” adlı makalesinde şöyle açıklamaktadır:

“Birliğin hamisi M. Kemal Paşa, fahri başkanı İsmet Paşa'dır. Merkez Heyet Başkanı ise 1925–1929 yılları arasında Maarif Vekilliği de yapan İzmir mebusu Mustafa Necati'dir. Birliğin en önemli çalışması, esas olarak pedagojik amaçlı ama aynı zamanda meslek kimliğinin gelişmesi ve idealist öğretmen kurgusunun yayılmasına da yardımcı olacak “Muallimler” mecmuasını tekrar çıkarmak olmuştur. Öte yandan birlik merkezînde konferanslar verilmiş, “meslekî tesanüt”ün geliştirilmesi amacıyla aylık gece toplantıları ve müsamereler düzenlenmiş, hasta öğretmenlerin tedavi masrafları karşılanırken, öldüğünde hiç parası olmayan bir öğretmenin cenazesi kaldırılmıştır. Bununla birlikte, Muallimler mecmuasında diğer memleketlerdeki öğretmen birlikleri ve sendikalar hakkında çıkan, uzun ve çok detaylı yazılar da yine öğretmenler arası birliğin ve meslekî kimliğin oluşmasını hedefliyordu. Bununla birlikte öğretmenlerin ekonomik, toplumsal ve hukuki statülerine ilişkin sorunlar da bu mecmuada yer almıştır.”[6]

4 **4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu,** 2001 s, 1

5 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi,** Pegem-A yayıncılık, Ankara, 2004, s. 262–263.

6 Barış Alp Özden, “1930'lu Yıllarda Öğretmenlerin Meslek Birlikleri”,**Journal of Historical Studies,** S. 1,2003, s. 4.

Daha sonra tarihsel süreç içerisinde özellikle öğretmen orijinli çeşitli kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu yapılanmalar: Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF-1946), Köy Öğretmenleri Dernekleri Federasyonları (1963), Milliyetçi Öğretmenler Birliği (1964), Türkiye İlkokul ÖğretmenleriSendikası (1965), Milliyetçi Türk Öğretmenleri Birliği (1965), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) (1965), Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği (Ülkü-Bir), (1971), Tüm İlköğretim Müfettişleri Derneği (TİM-DER) (1971), Türkiye Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) (1972), Tüm Üniversite, Akademi ve Yüksekokul Asistanları Birliği (TÜMAS) (1975), Hürriyetçi Öğretmenler Yardımlaşma ve Dayanışma Birliği (HÜR-ÖĞRET-BİR) (1975), Mefkûreci Öğretmenler Derneği (MEF-DER) (1975), Eğitim ve Bilim İş Görenleri Sendikası (Eğitim-İş), Eğitimciler Sendikasıdır. (Eğit-Sen)

Yurt dışında da öğretmen sendikacılığı köklü bir tarihsel geçmişe sahiptir[7]. İngiltere'de NUT (NationalUnion ofTeachers- Öğretmenler Ulusal Birliği) 1870 yılında kurulmuştur ve halen faaliyetgöstermektedir. Bir diğer önemli öğretmen örgütü ise 1923 yılında kurulan ÖğretmenlerUlusal Derneği' dir. Fransa'da öğretmen örgütlenmesinin oldukça eski bir tarihi vardır. İlkokul öğretmenlerinin kurdukları ilk örgütler 1831 yıllarına kadar uzanmaktadır. Fransa'da her öğretim düzeyindeki öğretmenlerin ayrı örgütleri vardır. Bu örgütlere öğretmenler dışındaki kamu eğitimi personeli ve hizmetlileri de üye olabilmektedirler. Fransa'da sendikal faaliyet gösteren en önemli öğretmen örgütü FEN (Ulusal Eğitim Federasyonu) dir. Almanya'da öğretmenler uzunca bir süre dernek şeklinde örgütlenmişlerdir. Daha sonra sendika kurma hakkını ülkede yaşayan herkese tanıyan 1949 anayasasıylasendikalaşma hakkı elde etmişlerdir. Anayasanın bu düzenlemesine dayanarak öğretmenler tarafından Eğitim ve Bilim Sendikası (GEW) kurulmuştur. Günümüzde öğretmenler uluslararası alanda dört üst örgütün çatısı altındaörgütlenmektedirler. Bu örgütler şunlardır;

- Uluslararası Hür Öğretmen Sendikaları Federasyonu: Kısa adı IFFTLU olanuluslararası örgüt.

- Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu: (ICFTU)'nun eğitim iş kolundakibağlı örgütüdür.

- Dünya Öğretmen Konfederasyonu: Kısa adı WCT olan konfederasyon Dünya- Emek Konfederasyonu (WCL)'nun eğitim iş kolundaki bağlı örgütüdür. 1910 yılında Roma'da kurulmuştur.

7 İhsan Sabri Yıldırım, "**Türkiyede Sendikalılaşma Sürecinde Öğretmen Sendikaları Ve Siyasetle İlişkisi: Adapazarı Örneği"** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, 2007, Meral Serinyel, Uluslar Arası Çatı Örgütleri Ve EI'nın Yapı ve İşleyişi, Yönetici Eğitimi Semineri, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 1995, Yahya Akyüz, Türkiye'deki Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940) Doğan Basımevi, Ankara, 1978, Yahya Akyüz, Öğretmenlerin Örgütlenmesi Türkiye, Fransa, İsviçre'de Ve Uluslar Arası Düzeyde Kuruluşlar, Etkinlikler, Sorunlar, A.Ü.E.F Yayınları, Ankara, 1980.

- Öğretmen Sendikaları Uluslararası Federasyonu: Kısa adı FISE olan federasyon Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU)'na bağlıdır. FISE II. Dünya Savaşından sonra 1946 yılında kurulmuştur.

- Öğretim Mesleği Örgütleri Dünya Konfederasyonu: Kısa adı WCOTP'dur. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan örgüt 1951 yılında Alman ve İngiliz öğretmensendikalarının desteğiyle kurulmuştur.

Ulusal ve uluslarası sendikalaşma tarihi kısaca irdelendikten sonra günümüzdeki sendikal yaşama aşağıda güncel istatistikler ve analizler ile işlenecektir.

Tablo 1. 2011 Yılı Eğitim Alanında Faaliyet Gösteren Eğitim Sendikaları Toplam Üye ve Sendikalaşma Oranları*

	SENDİKA ADI	BAĞLI OLDUĞU KONFEDERASYON	TOPLAM ÜYE SAYISI	SENDİKALAŞMA ORANI (%)
1	EĞİTİM - BİR – SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası)	MEMUR-SEN	195.695	21,52
2	TÜRK EĞİTİM – SEN (Türkiye Eğitim ve Öğretim Bilim Kültür Hizmet Kolu Kamu Çalışanları Sendikası)	TÜRKİYE KAMU – SEN	179.300	19,72
3	EĞİTİM – SEN (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası)	KESK	115.949	12,75
4	EĞİTİM-İŞ (Eğitim ve Bilim İş Görenleri Sendikası)	BİRLEŞİK KAMU İŞ	23.353	2,57
5	TEÇ-SEN (Tüm Eğitim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	4.648	0,51
6	TEM – SEN (Tüm Eğitimciler ve Eğitim Müfettişleri Sendikası)	BAĞIMSIZ	1.967	0,22
7	EĞİTİM HAK-SEN (Eğitim, Öğretim ve Bilim Çalışanları Hak Sendikası)	HAK-SEN	687	0,08
8	AND-SEN(Anadolu Eğitim Çalışanları Birliği Sendikası)	BAĞIMSIZ	442	0,05
9	ÖZGÜR EĞİTİM-SEN (Özgür Eğitim ve Bilim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	404	0,04
10	DES (Demokrat Eğitimciler Sendikası)	BAĞIMSIZ	402	0,04

11	BİRLİK EĞİTİM-SEN (Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	281	0,03
12	EĞİTİM SÖZ-SEN (Eğitim ve Bilim Çalışanlarının Sözü Sendikası)	BAĞIMSIZ	255	0,03
13	BAĞIMSIZ EĞİTİMCİLER SENDİKASI (Bağımsız Eğitimciler Sendikası)	BASK	251	0,03
14	ANADOLU EĞİTİM-SEN (Anadolu Eğitim Öğretim ve Bilim Hizmetleri Sendikası)	DESK	245	0,03
15	EY-SEN (Eğitim Yöneticileri Sendikası)	BAĞIMSIZ	171	0,02
16	TEG-SEN (Tüm Eğitim Gönüllüleri Sendikası)	BAĞIMSIZ	136	0,01
17	BİLGEÇ-SEN (Bilinçli ve Gelişimci Eğitim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	122	0,01
18	ATA EĞİTİM-SEN (Ata Eğitim Bilim ve Kültür Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	61	0,01
19	TÜM EĞİTİM BİR-SEN (Tüm Eğitimciler Birliği Sendikası)	BAĞIMSIZ	58	0,01
20	MEÇ-SEN (Milli Eğitim ve Bilim Hizmetleri Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	25	0,00
21	ÇES (Çağdaş Eğitimciler Sendikası)	BAĞIMSIZ	19	0,00
22	KUVAYI EĞİTİM-SEN (Kuvayı Milliye Eğitim Sendikası)	BAĞIMSIZ	9	0,00
23	EÇSEN (Eğitim Çalışanları Sendikası)	BAĞIMSIZ	4	0,00
	TOPLAM	23	524.484	

Kaynak: (Eraslan, 2011)

Kamu sendikaları arasında üye sayısı en yüksek olan eğitim iş kolu sendikalarıdır.[8] Bu sendikalar hedef kitlesi gereği aynı zamanda memur sendikalarıdır. Bu sendikalara Kamu Görevlileri Sendikaları Yasasına göre; "eğitimbilim iş kolu"na bağlı sendikalara; üniversiteler, YURTKUR, YÖK, ÖSYM, TÜBİTAK, TODAİ ve

8 2011 yılı itibariyle Türk kamu sektöründe 1.874.543memur istihdam edilmektedir. Bu memurlardan 1.195.102'i sendika üyesidir. Toplam yüzdeye oranı ise **%63.65'dir** (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2011 yılı istatistikleri). 2011 yılı itibariyleMemur Sen, 515 bin üye ile en çok üyeye sahip sendika olurken, Türkiye Kamu Sen 394 bin ikinci, KESK ise 232 bin üye ile 3. en büyük konfederasyon olmuştur. **Resmî Gazete,** Sayı: 27987, 7 Temmuz 2011. İlgili tablo araştırmacı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2011 yılı istatistiklerinden yararlanarak oluşturulmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Merkez ve Taşra Teşkilatı dâhil tüm çalışanların üye olma hakları bulunmaktadır. Kamudaki toplam sendikalı memur sayısının yaklaşık yarısı eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri iş kolundadır. (Bu iş kolunda 909,168 kişi çalışmaktadır, 524,484 kişi ise bu sendikalara üyedir)[9] Niceliksel olarak bu büyüklük göreli olarak sendikaları güçlü kılmaktadır. Eğitim sendikaları her ilde, ilçede ve üye sayısına bağlı olarak okullarda örgütlenmektedirler. Bu yüzden sendikalar eğitim alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları arasında, yatay olarak yapılanmış en güçlü örgütsel ağa sahip bir konumdadır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde yirmi üç eğitim sendikasının bulunduğu görülecektir. Bu sendikalardan sekizi konfederasyonlara bağlı iken kalan on beş tanesi bağımsız olarak örgütlenmiştir.[10]

Yukarıdaki tabloya ek olarak 2012 yılında METESEN (Mesleki ve Teknik Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmet Kolu Kamu Çalışanları Sendikası), AKTİF EĞİTİM-SEN (Aktif Eğitimciler Sendikası) Bağımsız Eğitim-Sen, EĞİT BİL-SEN (Eğitim ve Bilim Çalışanları Sendikası) adlı dört sendika daha kurulmuştur. Böylece 23 olan öğretmen sendikası sayısı 27'ye çıkmıştır[11].Bu sendikalardan bazıları ideolojik felsefelerden hareket ederek örgütlenme yoluna gitmişken, bazı sendikalar da bağımsız ve depolitik olmayı vurgulayarak örgütlenmişlerdir. Yirmi üç sendikanın çoğunluğu da kendi içlerinde çeşitli siyasi partilere yakınlıklarıyla ayrılmaktadır. Bu ideolojik durum sendikalar arasında zaman zaman sürtüşmeler yaşanmasına neden olmakta ve nihayetinde sendikalar arasında güçlü bir iş birliği sürecinin oluşmamasına yol açmaktadır. Böylece güçlü bir eğitim sendikaları olgusu yerine parçalı ve birbirlerine hasmane tutumlar üreten bir yapı görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Siyaset-sendika ilişkisinin sendikalara sağladığı fayda bağlamında durum analiz edildiğinde eğitim sendikaları tayin, terfi, psikolojik rahatlık, iktidara yakın olma gibi avantajlarını üyelerine sunabilmekte ve ayrıca yeni üyeler kazanabilmektedir. Örneğin, 2007 yılında 95.949 üyesi olan ve %12.38'lik bir oranda eğitim sendikaları arasında üçüncü sırada olan ve AKP iktidarına yakınlığı ile bilinen MEMUR-SEN'e bağlı EĞİTİM - BİR – SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası), geçen dört yıllık süreçte üye sayısını 195.695'e çıkararak %21,52'lik bir oranla en yüksek üyeye sahip yetkili sendika olmuştur. Bu tarihi 2002 yılından başlatırsak adı geçen sendikanın üye sayısı 18.028'dir. 2011 tarihindeki rakama bakıldığında 177.597 üye artışı sağlanmıştır. Yaklaşık 12 kat büyüme geçen bu 10 yıl içinde sendikayı nicelik olarak artırmıştır.Bazı sendikaların üye

9 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2011 yılı istatistikleri. Bu rakam 2007 yılında **376,694'dir.** Geçen dört yıllık süreçte **147,790** kişi sendikalara yeni üye olmuştur.

10 **Konfederasyon**: Değişik hizmet kollarında bu Kanuna tabi olarak kurulmuş en az beş sendikanın bir araya gelerek oluşturdukları tüzel kişiliği olan üst kuruluşları ifade etmektedir. Bu oran 2007 yılında on üç sendika şeklindedir. Bu on üç sendikadan beş tanesi bir konfederasyona bağlı iken 5 tanesi bağımsızdır. Böylece sonuç olarak geçen dört yıllık süreçte hem eğitim sendikaları artmış hem de bir konfederasyon çatısı altındaki sendika sayısı artmıştır.

11 İlgili bilgi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının resmi internet sitesinden alınmıştır.

sayısı trajik şekilde çok düşüktür (EÇSEN (Eğitim Çalışanları Sendikası) 4 üye, KUVAYI EĞİTİM-SEN (Kuvayı Milliye Eğitim Sendikası, 9 üye). İlk dört eğitim sendikasının toplam üye sayısı 514,297 bindir. Geriye kalan 19 sendikanın toplam üye sayısı ise 10.187'dir. Böylece irili ufaklı 23 eğitim sendikasının etki alanları ve sürekli tartışılan sivil toplumcu dinamiklerine sahip olma düzeyleri de tartışmalı olmaktadır. Çok sayıda sendika olması sivil yaşamın renkliliği ve çok sesliliği gibi algılansa da bazı eğitim sendikaları "tabela sendikası" olarak kalmakta gerekli etki alanını sağlayamamaktadır.

Tablo 2. Yıllara Göre Öğretmen Sendikaları[12]

Yıl	Sendika Sayısı
2002	4
2003	4
2004	5
2005	5
2006	11
2007	13
2008	13
2009	15
2010	15
2011	23

Grafik. 1.Yıllara Göre Öğretmen SendikalarıGrafiksel Gösterim

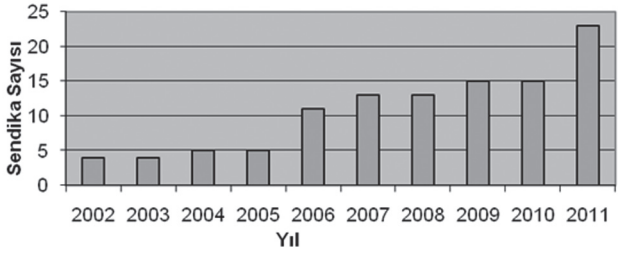

Yıllara göre sendika sayıları incelendiğinde 2002-2005 yılları arasında 5 olan sendika sayısı 2006 yılında %110 artarak 11'e yükselmiştir. Bu artış oranına benzer bir sıçrama 2010 yılında da gerçekleşmiştir. 15 olan eğitim sendikası sayısı 23'e yükselmiştir. 2012 yılı itibariyle de bu sayı 25'dir. Bu artışın oluşmasında Kamu Görevlileri Sendikaları Ve Toplu Sözleşme Kanununda yapılan değişiklikler ile

12 İlgili tablo araştırmacı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2011 yılı istatistiklerinden yararlanarak oluşturulmuştur.

eğitim işgörenlerinin sendikalara dönük artan ilgileri ile diğer faktörler (sendika kurmanın kuruculara sağladığı avantajlar, siyasal beklenti vb.) etkili olmuş olabilir. Aşağıda ise dört büyük sendikanın 2002-2011 yılları arasında üye gelişimi artış ve azalışları analiz edilmiştir.

Tablo 3. Dört Büyük Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Sendikasının Yıllara Göre Üye Sayısı ve Analizi[1]

Kamu Görevlileri Sendikasının Unvanı	Bağlı Olduğu Konfederasyon	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	ARTIŞ AZALIŞ
TÜRK EĞİTİM - SEN (Türkiye Eğitim ve Öğretim Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası) (Kuruluş: 1992)	TÜRKİYE KAMU – SEN	125.8	145.9	135.2	127.8	139.2	145.7	146.1	155.0	155.7	179.30	+53440
EĞİTİM - SEN (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası) (Kuruluş: 1995)	KESK	149.7	167.4	154.4	139.4	122.7	119.9	112.3	110.8	109.8	115.94	-33000
EĞİTİM - BİR - SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası) (Kuruluş:2002)	MEMUR-SEN	18.02	33.35	48.52	58.37	78.3	95.94	119.0	142.4	148.8	195.69	+177597
EĞİTİM-İŞ (Eğitim ve Bilim İş Görenleri Sendikası) (Kuruluş:2005)	BİRLEŞİK KAMU –İŞ	-	-	-	-	3.919	8.384	15.97	18.48	20.10	23.353	+19434

Eğitim sendikalarının üye artış oranları yıllara göre incelendiğinde 2001 yılında çıkartılan 4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Ve Toplu Sözleşme Kanunu sonrası oluşan sendikal haklar zemininde, Eğitim-Sen'in 2005 yılına değin yetkili sendika olduğu görülmektedir. Eğitim Sen'in üye sayısı artışı dalgalı bir seyir izlemektedir. Örneğin 2002-2003 döneminde bir yıllık süreçte üye sayısını yaklaşık 18 bin üye artırabilmişken; 2004 yılında yaklaşık 13 bin üye, 2005 yılında ise yaklaşık 15 bin üye kaybına uğramış, 2006 yılında ise yetkili sendika hakkını Türk Eğitim Sen'e bırakmıştır. Eğitim Sen öğretmen sendikacılığında köklü bir geleneğe sahip TÖS ve TÖB-DER pratiklerini yaşayan bir zemine sahip olduğu halde, kendi içinde özellikle ideolojik farklılıkların çok fazla olabildiğibir sendikadır. Bu farklılaşma 1995 yılında birleşilen Eğitim-İş'in 2005 yılında ayrılması ile sonuçlanmıştır. Sınıf sendikası savıyla oluşan bu sendika, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bölücü terör örgütü ile anılan yakın ilişkisi, ana dilde eğitim isteği, ulusal değerlere olan bakışı ve genel merkez yöneticilerinin siyasal angajmanları gibi nedenlerle üye kaybına uğramıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 2002-2011 yılları arasında sendikanın üye kaybı 33000'dir.

2006 yılında yetkili sendika olan Türk Eğitim Sen ulusal duyarlılığı ön plana alan ve bunu tüzüklerinin birinci maddesinde deklare eden bir sendikadır. Türk Eğitim Sen; Anayasada ifadesini bulan, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne, millî ve manevî değerlere, insan haklarına, demokratik ve laik cumhuriyete ve Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı kalarak, demokrasinin korunup bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmesi ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılması yolunda çaba gösterme amaçlı kurulmuştur. Sendika yetkisini 2006-2010 yılları arasında elinde tutmuş ve bu süreçte yaklaşık 10 bin yeni üye artışı sağlamıştır. Sendika en yüksek üye artışını 2010-2011 yılları arasında yapmış, bir yıllık sürede yaklaşık 24 bin yeni üye kazanmıştır. Toplam on yıllık süreçte ise tablodan da görüleceği üzere 53440 yeni üye sağlamıştır. Sendika, toplamda 179300 üye sayısı ile 2012 Mayıs ayında yapılacak yetkilendirme sürecine girmektedir.

Eğitim Bir Sen, Memur-Sen Konfederasyonuna bağlı bir eğitim sendikasıdır. Sendika tüzüğünde kuruluş amacını; "Temel insan hakları ilkelerine dayanan, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, millet iradesine de milletin seçtiği idareye de saygı gösterilen, katılımcı demokrasinin yerleştiği, özgür birey ve sivil toplum örgütlerine gerçek anlamda var olma ve düşünce üretip teklifler sunma hak ve imkânlarının hayata geçirildiği, kimsenin ötekileştirilmediği, farklılıkların zenginlik olarak kabul edildiği, ücretlerde ve gelir dağılımında adaletin sağlandığı, demokratik ve sosyal hukuk devleti olmanın gereği olarak her vatandaşın devlet imkânlarından eşit şekilde yararlandığı, medeniyet köklerimizde var olan değerleri idrak etmiş daha özgür, daha müreffeh ve daha mutlu insanların yaşadığı daha güçlü, daha zengin Türkiye'yi var etmeyi amaçlar." şeklinde ifade etmektedir. Yıllara göre üye artışı incelendiğinde sendikanın AKP iktidarı ile birlikte büyüdüğü görülmektedir. 2002 yılında başlayan AKP iktidar süreci ile aynı yılda kurulan sendika, 2002-2011 yılları arasında 177.597 yeni üye kazanmış yaklaşık 12 kat büyümüştür ve 2011 yılında yetkili sendika olmuştur. Sendikanın özellikle eğitim alanında iktidarın uygulamalarını olumlayıcı bir tavır sergilemesi ve bunu çeşitli platformlara yayarak stratejik bir işbirliği sergilemesi, özellikle Türk sendikal yaşamında var olan "Her İktidar Kendi Sendikasını Kurar" yargısını destekler niteliktedir.

Dördüncü büyük sendika ise Eğitim İş'tir. Sendika tüzüğüne göre; "Üyelerinin üstün sorumluluk duygusuna ve eğitimin gücüne dayanarak; Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, egemenliğini, ulus ve ülke bütünlüğünü, laik düzenini, demokratikleşme ve ulusaleğitim hedefini geliştirerek korumak ve sonsuza kadar yaşatmak için elinden gelen her türlü çabayı gösterir Sendika 1991 yılında kurulmuş, 1995 yılındaEğitim Sen ile birleşmiş 2005 yılındaisetekrarayrılmasürecinegirmiştir. Ayrılmasürecinden sonra sendika, 3919 kişi ile tekrarkurulmuşve en yüksekyeniüyeye 2007-2008 dönemindeerişmiştir. Biryıllıksüreçtesendika, 8 bin üyekaydıyapmıştır. Sendikakuruluşundan bu güne 19 434 yeniüyekaydıyaparakdördüncübüyüksendikaolmuştur.

Eğitim sendikalarının genel tüzükleri incelendiğinde temel aldıkları değerler bağlamında amaçlarının farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşma göreli olarak ideolojik bağlamda görülmekte ancak evrensel sendikacılığın temel unsurları olan dayanışma, birliktelik, hak ve menfaatleri koruma ve geliştirme gibi özelliklere de yer verilmektedir. Bu bağlamda sendikaların genel olarak amaçları şöyle ortaklaştırılabilir;

Eğitim sendikaları;

- Üyelerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve meslekî haklarını, menfaatlerini korumak ve geliştirmek,

- Türk millî eğitim sisteminin uygulamada ortaya çıkan eksikliklerini, aksaklıklarını ve yanlışlıklarını tespit ederek, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde yol göstermek, görüş ve önerilerde bulunmak,

- Eğitim sisteminin ve programının, ders kitapları ile tüm eğitim faaliyetlerinin içeriğinin, kültürel zenginliklerin tamamını kapsayacak biçimde düzenlenmesinin ahlaki, vicdani ve insan hakları açısından bir gereklilik olduğunu savunmak,

- Üyelerine yaptıkları işe uygun, insan onuruna yaraşır hayat sürmelerine, aile sorumluluklarını yerine getirmelerine ve mesleki saygınlıklarını sürdürmelerine olanak sağlayacak yeterli bir ücret kazanımı sağlamaya çalışmak

- Üyelerinin unvan ve hizmet sınıfına bakılmaksızın iş güvenliği, mesleki saygınlık ve çağdaş çalışma şartları ile sosyal güvenlikten doğan haklarını geliştirmek için çalışmak,

- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Belgeleri, İLO Sözleşmeleri ve Avrupa Birliği Anayasası ile Türkiye'nin onayladığı diğer uluslararası sözleşmelerde yer alan hakların hayata geçirilmesi için çaba göstermek,

- Ulusal ve toplumsal sorunlara duyarlılık göstermek, bu konuda kamuoyu oluşturmak ve üyelerini bilinçlendirmek.

Yukarıdaki amaçlar bağlamında sendikaların faaliyet alanları ise;

- Toplu görüşmelere katılmak, eğitim uygulamalarını ve mevzuatını izlemek, aksi durumlarda yargı organlarına başvurmak, idare karşısında üyelerine adli yardım ve rehberlikte bulunmak,

- Bilinçli bir üye topluluğu ve kamuoyu yaratmak amacıyla kültürel, sanatsal, eğitsel toplantılar, şenlikler, işyeri, salon ve açık hava toplantıları ve benzeri etkinlikler düzenlemek,

- Üyelerinin meslekî yeterliliklerini artıracak ve sorunlarını çözecek, onlara bilgi ve deneyim kazandıracak, tasarruf ve yatırımın gelişmesine, verimliliğin artmasına hizmet edecek, kamu hizmetlerinin kalitesini artıracak ve vatandaşa

daha iyi hizmet verilmesini sağlayacak bilimsel çalışmalar yapmak. Bu amaçla; kurs, seminer, konferans, panel, açık oturum, kurultay ve benzeri eğitim ve sosyal etkinlikleri düzenlemek.

- Devlet tarafından yürütülen eğitim, öğretim ve bilim hizmetlerinin planlanmasına, programlanmasına, yönetilmesine ve denetimine taraf olarak katılmak. Bu konuda projeler üretmek ve yürütülmesini sağlamak,

- Üyelerin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla, sendikanın amaç ve ilkelerine uygun ulusal veuluslararasısendikalüstörgütlereüyeolmak, onlarıngenelkurulve toplantılarına delege, temsilci ya da gözlemci göndermek ve gerektiğinde güç ve eylem birliği yapmak.

- Başta üyeler ve eğitim çalışanları olmak kaydıyla; kamu çalışanlarının, öğrencilerin ve halkın önceliklerini, bakış açılarını, sorunlarını zamanında ve doğru olarak belirlemek ve doğru, tutarlı pratikler gerçekleştirebilmek için, oluşturulacak sistemli ve plânlı çalışan kurumsal araştırma ve anket birimiyle sorunları tespit ederek her tür soruna çözüm üretilmek ve üretilen çözüm önerilerini hayata geçirmek,

- Üyelerine ve yakınlarına hizmet verecek sosyal tesisler açmak. Televizyon, radyo, gazete, dergi açmak, bülten çıkarmak ve tanıtıcı materyal hazırlamak.

Şekil 1.Eğitim Sendikaların Etkinlik Alanları

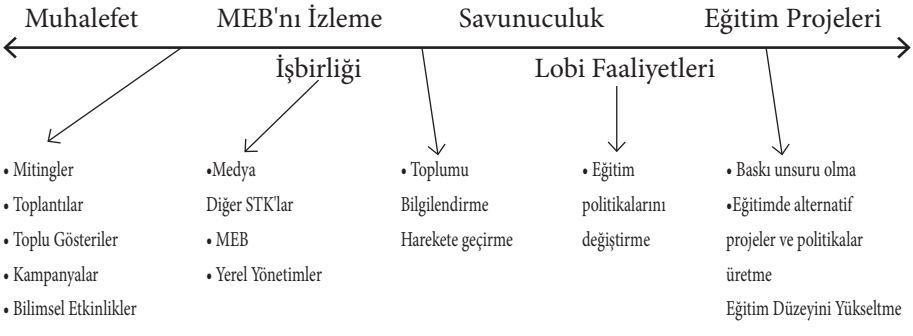

Kaynak: (Eraslan, 2011)

Değerlendirme ve Öneriler

Sendika, işgörenlerin ortak ekonomik, sosyal ve meslekî hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.Ortak bir amaç ve dayanışma bağlamında oluşan ve belirli amaçlara yönelik kolektif birlikteliktir. Sendikalar, emek yaşamının her alanında kanunlar çerçevesinde kurulabilir. Bu alanlardan biri de eğitimdir. Eğitimin kamusal bir görev olması bağlamında devletin ön planda olması, eğitim sendikalarını kamu sendikası

hüviyetine sokmaktadır. Bu durum elbette beraberinde kamunun oluşturduğu zeminde sendikalaşmayı getirmektedir. Türkiye'de eğitim alanı örgütlenme pratiği çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Sendikal anlamda ise Batılı ülkeler kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bu gelenek üzerinde oluşan sendikal yaşam; anayasaların memurlara sendika verme/vermeme durumuna göre değişmekte kimi zaman genişlemekte kimi zamanda daralmaktadır. 2011 yılı resmi verilerine göre Türkiye'de toplam memur sayısı; 1.874.543, toplam sendikalı memur sayısı: 1.195.102'dir. Sendikalaşma oranı % 63,75'dir. Günümüzde ise eğitim alanında sendika sayısı 27'dir. 2012 istatistiklerine göre eğitim iş kolunda909,168 kişi çalışmakta (bunun 880.317'i öğretmendir[13])görev yapmakta bu öğretmenlerden 524.484'ü sendika üyesidir. Eğitim alanında sendikalaşma oranı yaklaşık % 60'dır.

Bu nicel artış elbette olumlu görülmekle beraber bazı sorun alanları daoluşabilmektedir. Bu sorunlardan en önemlisi; nitelik problemidir. Geleneksel sendikacılık yerine bilimsel sendikacılığın gerekleri üzerinde önemle durulması gerekmekte ve sendikaların buna dönük tedbirlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Kadın öğretmenlerin sendikalara üye olma oranı erkek üyelerden düşüktür. Bu oran hem üyelik genelinde hem de yönetim süreçlerinde görev alma bağlamlarında da görülmektedir. Buna dönük teşvik edici çalışmaların artırılması ve yönetim kademelerinde kadın yönetici sayısının artırılması beklenen ve istenen bir durumdur[14]. Sendikaların üyelerine dönük eğitim çalışmalarının interaktif ortamlarda ve sürekli olması sağlanmalıdır. Çünkü yasal mevzuat, haklar, proje üretimi ve mesleğe dönük geliştirici etkinlikler sendikalar tarafından yapılmalı, sürekli eğitim merkezleri ile işbirliği yapılarak ve hatta sürekli eğitim merkezi ve araştırma-geliştirme merkezleri kurularak etkin eğitim programları hazırlanmalıdır. İktidar- sendika arasındaki bağ yöneten-yönetilen ilişkisi dışına çıkarılarak daha ilkeli bir düzeye çıkarılmalı, buna dönük yasal düzenlemeler yapılmalıdır. İktidarların eğitim politikaları belirlemede, personel özlük işlerinde ve eğitim ile ilgili her türlü kararda sadece kendi düzlemindeki değil tüm sendikalarla işbirliğine gitmesi gerekmektedir. Ayrıca yasal mevzuatta yer alan yöneticilerin sendika üyesi olma yasağının kaldırılması ve her memurun hangi pozisyonda olursa olsun sendika üyesi olmalarının yolu açılmalıdır. Tabela sendikası konumuna düşen, üye sayısı az olan sendikalaşmaengellenmelidir. Buna göre kanuna bir üye kotasıeklenmelidir. Kamu sektörü dışında çalışan eğitim işgörenlerinin, özellikle dershane çalışanlarının sendikalaşması hem çalışma koşullarının iyileşmesi hem de sendikalaşmanın yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Resmi verilere göre 4055 dershanede; 50 bin 209 öğretmen, 20 bin personel çalışmaktadır. Bu büyük alanın etkili bir biçimde sendikalaşması gerekmektedir. Ayrıca son olarak sendikalar, yönetim süreçlerini demokratik kurallar çerçevesinde kurgulamalı, katılımcı ve

13 2011-2012 MEB istatistiklerinden alınmıştır.

14 27 olan eğitim alanı sendikalardan bir tanesinin genel başkanı kadındır.

açık bir yönetim şeklini benimsemelidirler. Öğretmen adaylarına verilen derslerin içeriğine sendikal yaşam ve gerekliliği gibi bilinç artırıcı konular eklenmelidir.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi,** Pegem-A yayıncılık, Ankara, 2004, s. 262–263.
- Akyüz, Yahya, **Türkiye'deki Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)** Doğan Basımevi, Ankara, 1978
- Akyüz, Yahya (1980), **Öğretmenlerin Örgütlenmesi Türkiye, Fransa, İsviçre'de Ve Uluslar Arası Düzeyde Kuruluşlar, Etkinlikler, Sorunlar**,A.Ü.E.F Yayınları, Ankara, 1980.
- Collier, R. B.,& Mahoney, J. (1997); "Adding Collective Actors to Collective Outcomes: Labor And Recent Democratization İn South America And Southern Europe', **Comparative Politics,** 29 (2). (Akt: Engin Yıldırım, İrfan Haşlak,"Evet, Ama": Türk İşçi Sendika Konfederasyonları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği **, Sivil Toplum Dergisi,** 5 (19), 2007.
- Eraslan, Levent, **Sivil Toplum ve Eğitim (ESTK),** Ankara, Maya Akademi, 2011.
- Işık, Rüçhan, **Sendika Hakkının Tanınması ve Kanuni Sınırları**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1962.
- Özden, Barış Alp, "1930'lu Yıllarda Öğretmenlerin Meslek Birlikleri",**Journal of Historical Studies,** S. 1,2003.
- Serinyel, Meral, **Uluslar Arası Çatı Örgütleri Ve EI'nın Yapı Ve İşleyişi, Yönetici Eğitimi Semineri**, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 1995
- Yıldırım, İhsan Sabri , "**Türkiye' de Sendikalılaşma Sürecinde Öğretmen Sendikaları Ve Siyasetle İlişkisi: Adapazarı Örneği"** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- **Resmî Gazete,** Sayı:27987, 7 Temmuz 2011.
- **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,** 2002- 2011 yılı istatistikleri.
- **MEB İstatistikleri**, 2011-2012
- **4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu,** 2001.
- **TÜRK EĞİTİM - SEN** (Türkiye Eğitim ve Öğretim Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası) Tüzüğü
- **EĞİTİM - SEN** (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası) Tüzüğü
- **EĞİTİM - BİR - SEN** (Eğitimciler Birliği Sendikası) Tüzüğü
- **ANADOLU EĞİTİM-SEN** (Anadolu Eğitim Öğretim ve Bilim Hizmetleri Sendikası) Tüzüğü
- **EĞİTİM-İŞ** (Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası) Tüzüğü

1 İlgili tablo araştırmacı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2011 yılı istatistiklerinden yararlanarak oluşturulmuştur.

Cilt 1 Sayı 1 Bahar 2012

Türk ve Dünya Romanında İki Ütopik Mekânı Mukayese Denemesi: 'Simeranya' ve 'Pala'

A Study On The Comparison of Two Utopic Places ın Turkish And Foreign Novels: "Simeranya" and "Pala"

Fatih SAKALLI*

Özet: Bu makalede Peyami Safa'nın Yalnızız romanındaki 'Simeranya' ile Aldous Huxley'nin Ada romanındaki 'Pala' incelenmiştir. İdeal toplum düzenini temsil eden bu yerlerdeki yaşama düzenini oluşturan kavramlar üzerinde durularak 'Ütopya' niteliği taşıyan bu mekânlar ile ilgili ortak bir yargıya varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, Yalnızız, Simeranya, Aldous Huxley, Ada, Pala, Ütopya

Abstract: In this article, 'Simeranya' in Peyami Safa's novel Yalnızız and 'Pala' in Aldous Huxley's novel Ada (Island) have been studied. The structure concents which form the life in these places which repserent ideal social structure have been emphasized and a common judgement about these places which have the characteristic of 'Utopia' have been reached.

Key Words: Peyami Safa, Yalnızız, Simeranya, Aldous Huxley, Island, Pala, Utopia

Giriş

'Ütopya' kelimesinin geçmişten günümüze farklı tanımları yapılmıştır. Ütopya, ideal insan topluluğunun ve ülkesinin, düşüncedeki biçimi veya genel olarak ulaşılamayacak ülkü anlamlarında kullanılır. (Akalın 1984: 296) Bir başka tanımlamayla ütopya, yokistan anlamına gelir. (E.M. Cıoran 1999: 83) Terim olarak ütopyanın başlıca iki anlamı vardır: 1. Hayal ve düşünce dünyasında kurulmuş iyi, güzel,

* Dr., Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

doğru, mutlu ve âdil toplum düzeni. 2. Bu düzeni konu alan eserler. Ütopyalar, insanların en temel haklarından birine, mutlu yaşama hakkına cevap aramaktadır. (Öztürk 1992: 2) Daha çok gidilebilecek olan, düşünülüp tasarlanan ve ulaşılması güç olanın adlandırılmasıdır ütopya. Kayıp cennet arayışıdır da denebilir. Ne yanıyla bakarsak bakalım bir düş, bir varış; ötede olabileceği bir özlemdir aslında. (Andaç 2003: 7) Bilindiği gibi 'ütopya' sözcüğü giderek bir tek kitabın adı olmaktan çıkar, belirli bir yazın türünün genel adı olur. 'Ütopya' denilen yazın türünün yaratıcısı Sir Thomas More'dur. (Urgan 1984: 47, 85) Daha önce ideal toplum düzenini anlatan benzer eserler yazılmış olsa da More'un 1516'da yazdığı 'Ütopya' adlı eser, bu türün başlangıcı olarak kabul edilir. Edebiyatta aydınlar arasında ütopik dünya özlemi önemli bir yer tutar. Batı edebiyatında Platon'un *Devlet*, Thomas More'un *Ütopya*, Francis Bacon'un *Yeni Atlantis*, Tommasa Campanella'nın *Güneş Ülkesi*, Aldous Huxley'nin *Yeni Dünya*, George Orwell'in *1984*, Jack London'ın *Demir Ökçe*, Yevgeniy İvanoviç Zamyatin'in *Biz* adlı eserleri ütopik bir dünyanın tasarlandığı eserler olarak karşımıza çıkarlar. Farklı zamanlarda kaleme alınan bu eserlerin hepsi ideal toplum düzenini yansıtması bakımından önemlidir.

Peyami Safa'nın 'Yalnızız' Romanındaki Ütopik Mekân: 'Simeranya'

Peyami Safa'nın Yalnızız romanıyla beraber ütopya bizim romanımıza da girer. İlk baskısı 1951 yılında yapılan romanda Peyami Safa, roman kahramanlarından Samim vasıtasıyla kendi görüşlerini açıklamaya çalışır. Safa, romandaki Samim'in görüşleri ile modern çağı eleştirir ve toplumcu karakterde bir dünya özlemini anlatır. Yalnızız romanının geri fonunu 'Simeranya' oluşturur. Simeranya, Samim'in olaylardan sıkıldığında kendisini attığı bir hayal ülkesidir. Bu ülke Samim tarafından zamanımızdan yüz elli yıl sonra, bütün zıtlıkların birbiriyle barıştırıldığı bir mutluluk adası olarak tasarlanmıştır. "Ütopya – Ütopia – Düş Ülke, Yunancada yer anlamına gelen topas kelimesinin başına eklenen olumsuzluk edatıyla elde edilen ve olmayan yer biçiminde tercüme edilebilecek olan terimdir. Samim materyalizmin dünyasında kendisine bir yer edinemez ve bu dünyanın içinde açmazlar yaşayan insanlarda saadet bulacağına inandığı 'Simeranya' adında bir düş ülke kurar. Yalnızız'daki Simeranya Samim tarafından onun bakış açısıyla anlatılır. Samim, şahit pozisyonunda ve yansıtıcıdır. Simeranya hakkında bilgi verme yetkisi de sadece Samim'e aittir." (Çelik 2000: 286) Simeranya, Samim'in kafasında kurduğu 'ideal toplum düzeni'dir. Samim, Simeranya'nın yazılma amacını şu cümlelerle ifade eder: "… Simeranya bir roman olmayacaktır. Sadece bugünkü insanın kendi kendisi hakkındaki telakkisinden, bilgisinin temellerine, metotlarına ve bütün sosyal müesseseleriyle değer sistemine kadar baştanbaşa inkılâba muhtaç bir dünyanın huzursuzluğunu duyan bir adamın yüz elli yıl sonraki tekâmül imkânlarını düşünerek tasarladığı muhayyel bir ülkedeki hayat ve seyahatname şeklinde yazılacaktır." (Safa 2000: 109,110) Ütopik ülke Simeranya'da eğitim, sağlık, ilim, moda, ekonomi, düzen, gibi konulara farklı bir biçimde yaklaşılır.

Simeranya'daki Sistem

Eğitim: Peyami Safa, Simeranya'da hazır ve belli kalıplar içine oturmuş eğitim sistemini eleştirir ve Simeranya'da 'öğrenmeyi öğretmek' ister. Toplumumuzdaki asıl sorunun öğrenmeyi bilmediğimizden kaynaklandığını düşünür. O, deneyim, araştırma ve başarı gibi kavramların insanın eğitimindeki önemini vurgulamaya çalışır. Ve gerçek eğitimin yolunun bunlardan geçtiğini belirtir. Hazır öğretilere karşı çıkar. Bunların bize gerçekleri vermediğini ifade eder. O, araştırarak, yeni bir şeylere üreterek ve tetkik ederek eğitimin gerçek manada gerçekleşeceğine inanır. Eğitim görüşleri konusunda John Dewey'in tespitlerini örnek gösterir.

"Simeranya'da her seviyeye göre okuma salonları, laboratuarlar, atölyeler, müzik, tiyatro, sinema ve spor evleri vardır. Her yaşta insanlar bunlara devam ederler. Her merak ettikleri mevzuu kendileri etüt eder ve öğrenirler. Çocuklar ve gençler için araştırma metotlarını gösteren kılavuz öğretmenler vardır. Bunların vazifeleri öğretmek değil, 'öğrenmenin yolunu öğretmektir.' Çünkü Simeranya pedagojisi, insanın bütün hayatında öğrendiği şeyleri ancak kendi istediği zaman ve kendi araştırmaları neticesinde öğrendiğini bilir. Eski dünyada, yani Simeranya'ya göre bugünü dünyamızdaki okullarda çocuklara ve gençlere öğretilen şeylerin muayyen istidat ve ihtiyaçları karşılamadıkça, hayatta hiçbir işe yaramadığı anlaşılmış ve klasik mektepten eser kalmamıştır. Sınıf, kürsü, ders programı, nutuk söyler gibi ders veren öğretmen ve profesör yoktur. Diploma yoktur. İş hayatından daha büyük mektep, tecrübeden daha büyük ders, tecessüsten daha büyük öğretmen, muvaffakiyetten daha büyük diploma olur mu? Dünyanın ve Türkiye'nin hiçbir büyük zengini ticaret mektebinden mezun değildir. Bazıları okuma bilmezler…" (Safa 2000: 34 - 35)

"Okul kitapları ve dersleri bize başkalarının bilgilerini ve keşiflerini gösteriyor ve güya bilgi yoluyla en kısa yoldan götürüyor. Hakikatte bu öğrenim usulü, bize gerçekleri ve fikirleri anlamak yerine hazırlop bilgileri ezberlemekten başka bir şey olmayan bir papağanlık öğretiyor." (Safa 2000: 37)

"Simeranya'da tababet diye ayrı bir ilim şubesi olmadığını ve bütün bilgilerin bir merkezden başlayarak onun emrinde inceleme konularına ayrıldıklarını anlatayım." (Safa 2000: 64)

Sağlık: Simeranya'da hastalığı vücudun isyanı olarak gören ve hastalığı bedenden önce ruhta arayan bir dünya görüşü hâkimdir. Sinirlenmeyen ve isyan etmeyen insan ruhu zinde kaldığından dolayı sağlıklı bir yaşam sürer. Anlaşılan o ki Simeranya'da hastalık önce ruhta başlar sonra da vücuda sirayet eder. Orada sağlıklı bir ruh hâline sahip insan, bedensel yönden de sağlıklıdır.

"Simeranya'da asıl mesele, hasta ile hastalığı arasındaki zıtlaşmayı ortadan kaldırmaktır. Bütün tedavilerin esası budur… Bizim şimdiki dünyamızda iki nazariye ve tatbikatı vardır ki, Simeranya'da, yarınki dünya hekimliğinin esaslarını vücuda getirmiştir. Bu nazariyelerden birine göre istisnasız her hastalık, uzviyetin kendi iş-

leyişine zıt tesirlere karşı bir 'hyper reaction' dur, vücudun öfkelenmesidir, isyanıdır. İkinci bir nazariyeye göre ki bu daha meşhurdur İsviçre'de Tournier'in nazariyesidir. Birçok hastalıkların sebebini hastanın vücudundan evvel hayatında aramak lazımdır. Yani hastalık çok defa kaderin aksiliklerine karşı ruhun ve onun peşinden vücudun isyanıdır…

Simeranya'da her türlü hastalığın amilini evvela hastanın hayatında ve ruhunda ararlar. Çok defa da hiçbir çaresi olmayan talihsizliklerden hayat aksiliklerinden bulurlar. Ümitsiz bir aşk, çok sevilen birinin ölümü, namus lekesi, vicdan azabı gibi çaresizlikler… ve bu ağır ızdırap yükünü kaldıramayan ruhun sıkıntısı ve isyanı. İşte o zaman, hastayı kaderinin aksiliklerine intibak ettirecek bir ruh tedavisi başlar ve mucizesini verir… Orada herkes hastalanmadan evvel, hayatın çaresizlikleri önünde sinirlenmemeyi, isyan etmemeyi öğrenir. Bütün ailelerde ve müesseselerde her gün yapılan ruh sporu budur. Kendine göre ayinleri vardır. Öyle ki, bütün Simeranya'yı derin bir sükûn ve tevekkül havası sarmıştır. Oraya ilk adımını atar atmaz, kendini her tarafa yayılmış bir umumi intibak ve ahenk atmosferi içinde bulurdun. Herkes bu ruh sağlığının yollarını bilir ve hastalandıktan sonra, kendisine isyandan tevekküle giden yolu açacak telkinlere uygun bir hazırlık bulur." (Safa 2000: 62 -64)

Ekonomi: Safa, Simeranya'da işsizliğin olmadığı, gelirlerin eşit dağılımının söz konusu olduğu, çalışmamanın yasaklandığı bir ülke kurar. Bunların mevcut olması aynı zamanda sınıf farklılıklarının (zengin-fakir) olmasını da engeller. Kimsenin haddinden fazla servet sahibi olmasına izin verilmeyen bu yerde tüm bunların tek bir amacı vardır: 'Sosyal adaleti sağlamak.'

"Evet, fakir – zengin aşikâr. Fark büyük. Haksızlık da belli. Ciğeri beş para etmez heriflerin milyoner, değerli adamların fakir oldukları görünmüyor değil. Bunlar malum. Çare ne, onu söyle. Mülkiyetin kalkacağına inanmıyorsun… Çaresi kazancı ayarlamaktır. Herkes hakkını vermek, müsavi miktarlarda değil. Liyakatle kazanç birbirine uygun olursa, hasreti çekilen sosyal adalete kavuşulmuş olur... Orada sermaye sahibi kar değil sadece riziko hakkı alır. Eğer kurduğu işte çalışıyor ise, kazancı liyakatine göredir. Devlet 'kazanç ayarlaması' kanununu büyük titizlikle tatbik ettirir. Vazifesi budur. İhtilafları kazanç mahkemeleri halleder. İçtimai sigorta işçiyi ömrünün sonuna kadar aksiliklere karşı emniyet altına almıştır. İşsizlik yoktur. Sermaye sahibi tarafından istismar edilmek de yoktur. Fakat herkesin kendi liyakatine göre mülkiyet vardır. Fakir bugünkü dünyamızda olduğu kadar fakir değildir; zengin de prensler sınıfının şımarık çocuğu değildir. Kazanç farkları ayarlanmış ve azalmıştır… Çalışmamak yasaktır. Her gelir istihsalde sermaye hizmetini görmeye davet edilir. Bankalardaki mevduatın yüzde sekseni asıl ve yedek sermayelerdir. Şahsi servetler muayyen bir haddi aşmaz." (Safa 2000: 74 -75)

Giyim ve Moda: Simeranya'da moda yüksek seviyedeki insanlara hitap eden bir olgu değildir. Herkesin bir yaratıcılık özelliği vardır ve bu özellik derecesinde

modaya katkıda bulunur. Orada herkes vücuda yapışan, ince ve şeffaf bir kumaştan yapılmış elbise giyer, herkesin giyim tarzı birbirine benzer. Bu da onları süsten uzaklaştırır.

"Simeranya'da giyim bahsi büsbütün ayrılır, cildi muhafaza ettiği halde güneşin ultra-violetlerinden mahrum etmeyen, vücuda yapışık, ince şeffaf bir kumaş, insanları süs ve çizgi yalanından kurtarmaktadır. Beslenme rejimi, şekil telkini ve musiki refakatinde hareketler ve masajlar sayesinde her kadının kendi kendisine en güzel biçimi yaratabileceği anlaşılmıştır. Bu şekil telkini seanslarında kitabımda izah edeceğim. Vücut, bir insanın zihninde ısrarla tasarladığı sabit imja levhalarına göre gelişir ve biçim alır. Hatta gebe kadınlar, bu seanslarla doğacak çocuklarının biçimleri üzerinde bile tesir edebilirler. Simeranya'da estetik ölçüler, sosyal bir arşetip değerini kazanabilmek için, bugünkü dünyamızda olduğu gibi, sütün fertlerin yaratmalarından aşağı tabakalara adi taklit yoluyla kendini kabul ettiren örneklerden doğmaz. Aksine bütün Simeranyalılar, her biri kendi yaratma kabiliyetinin derecesine göre bir gayretle güzelliğin ilahi arş ettiğini sezerek mekâna ve zamana uygun bir sosyal prototipin gelişmesinde amil olurlar. Böylece moda, bir sınıfın estetiği halinden çıkıp bütün bir cemiyetin malı haline gelir ve derece derece herkesin yaratıcılık hissesini taşır. Esasen Simeranya, herkesin her sosyal harekette samimi ve tam iştirakini sağlayan yeni bir cemiyet yapısının adıdır. Bu iştirak, şimdiki dünyamızda olduğu gibi, vatandaşın yalnız politika sahasında ve yalnız dört senede bir sandığa attığı bir oy pusulasıyla değil, bütün sosyal müesseselerde herkesin, her gün ve her an müşterek bir ideale doğru bütün davranışlarını ahenklendiren yeni bir cemiyetin bünyesinden ve normal işleyişinden doğar. Tamamıyla fonksiyonel bir bünye hareketinin tabii neticesidir." (Safa 2000: 111 – 112)

İlim ve Genel Kanaatler: Simeranya'da bütüncül bir ilim anlayışı hâkimdir. Fizik, biyoloji, sosyal ilimler bir bütün halindedir. Hiçbir hadise bağımsız incelenmez. Örneğin bir aşk vakası sadece sosyal ve psikolojik değildir. Burada bize anlatılmak istenen durum, hadiseleri tek bir noktadan ele almanın bizi hadisenin temel kaynağına götürmeyeceğidir. Önemli olan bütündür ve her hadise bütün göz önünde bulundurularak incelenmelidir.

"Vazgeçtim. Gözlerimi kapadım. Simeranya'da böyle bir meselenin ne değeri olabileceğini düşünüyordum. Kılavuzumu açtım… Sizi aşk enstitüsüne götüreceğim, dedi, orada bir 'eski dünya problemleri' şubesi vardır. Meselenizi bilirler ve sizi aydınlatırlar…

Meseleniz incelendi. Tipiktir. Enstitümüzün 'eski dünya problemleri' şubesi bu seriye dahil birçok müşahedeleri toplamıştır. Hadiseyi sizin psikologlarınızın yaptığı gibi sadece bir ilmin, psikolojinin ışığında aydınlatma imkân yoktur. Eski dünya ilminin en büyük hatalarından biri de, ihtisas bölümlerine ayrılan ilimlerin 'bütün'ü gözden kaçırdıkları için hiçbir hadiseyi esaslı ve doğru izah edemediklerini anlama-

mış olmalarıydı. Simeranya ilminde –fizik hadise-, - biyolojik hadise-, -sosyal hadise-, diye birbirinden ayrı vakıa serileri yoktur. Bu hadiseler, 'bütün'ün ışığı altında incelenir. Bir şeyin içinde her şey mevcut olduğu için bir mesele bir meseleyi bünyesinde taşır. Mesela insan ruhunu anlamadan atomu izah etmek mümkün değildir. Dalga mekaniği ile hazım fonksiyonu yahut bir öksürükle gökte bir yıldızın düşmesi arasında sıkı münasebetler vardır ve bunlar bir büyük oluş projesinin ayrı ayrı görünüşleridir. Enstitümüz aşk hadiselerine ait müşahedeleri toplar ve 'insan bütünü incelemeleri merkezi'ne yollar. Sizin meseleniz çoktandır incelenmiş olduğu için, sadece vaka hususiyeti bakımından dosyaya konmuştur. Hadise sizin dünyanızda göründüğü gibi sadece psikolojik, hatta sosyal değildir. Her hadise gibi insan bilgisinin bütün şubelerini aynı plan içinde ilgilendirmektedir. Eğer böyle toplu bir inceleme metodu kullanılmazsa, tek cephesi içinde hiçbir hadise bize tatmin edici şeyler söylemez. Eski dünya ilminin mahiyetleri kavramaktaki aczi bundandı ve onları inkara adar varması bir çıkmazdan başka bir çıkmaza düşmesinin neticesiydi. Simeranya'nın ilim görüşü hakkında size bu iptidai bilgiyi vermeye mecburum. Yoksa sevgilinizin küçük bir his yalanıyla bütün varlığını zıtlık prensibi arasındaki münasebeti kavramamız mümkün olamaz. Eski dünyada, bundan yüz elli sene evveline varıncaya kadar, bütün hayat şekillerini, sosyal müesseseleri ve meslekleri, saran yalan, bir tekâmül zarureti olduğu kadar, 'kutuplaşma dramı' adını verdiğimiz bir 'dip zıtlık' gerçeğinin de zarurisidir." (Safa 2000: 52 – 53)

Yalan: Yalnızız romanında Meral ve Meral gibiler (Feriha, Selmin) maddiyatçı insanın temsilcisidirler. Samim'in Meral'le çatışması onu değiştirmek için verdiği mücadele de bu yüzdendir. Meral, Feriha ve Selmin bireyci (ben merkezli) dünya görüşünün birer parçasıdırlar. En büyük dayanakları ise yalandır. Oysa Samim'in Simeranya'sı toplumcu zihniyeti esas alır. Orada yalana ihtiyaç yoktur.

"Ben onu çok düşündüm, dedi. Simeranya'da yalan tamamıyla lüzumsuz bir hale gelmiştir; anlaşılmıştır ki bu, tabiatın ve hayatın içindeki zıtlıkları barıştıramayan insanın bir görünüş ahengi yaratmak için kutuplardan birini örtmek ihtiyacıdır. Bu zıtlıklar ortadan kalkar veya uzaklaştırılırsa yalana lüzum kalmaz. Yani prensibinde kutuplaşma bulunan drama karşı aciz insanın elindeki geçici silah yalandır." (Safa 2000: 61)

Safa, romanında insanın bugün itibariyle maddeyi aşıp manaya geçemediğini vurgulamak ister. İnsanların içine düştükleri buhranı da bu nedene bağlar. Samim vasıtasıyla oluşturduğu Simeranya'da ideal toplum düzenini anlatmasının yanında ruhun önemini anlatmaya çalışır. Yalnızız romanının sonunda insanın maddeden ziyade ruha yöneldiği zaman kendini bulacağı ve huzura kavuşabileceği vurgulanır. İlişkilerin yalana dayandığı ve değerlerin yozlaştığı bir toplumda (Yalnızız romanında) bunları bulamayan Samim, Simeranya'yı kurgulayarak mevcut toplum düzenini eleştirir ve kritiğini yapar.

"Simeranya, her şeyden evvel ütopyadır. Dünya edebiyatında bu yönde ölümsüz eserler kazandıran T.More, F. Bacon, A. Huxley… gibi yazarlarla beraber P. Safa da 'başka ilkelerle işleyen, daha güzel bir toplum ülküsünü dile getirmek için 'Simeranya' adında muhayyel bir belde tasarlar. P. Safa'nın tasarladığı bu belde ile adı geçen yazarların 'ideal adaları' arasında birtakım benzerliklerin bulunduğunu söyleyebiliriz." (Tekin 1999: 265) "Mekân özellikleri açısından dünya edebiyatındaki diğer hayal ülkelerle kıyaslandığında, gerçekdışı bir mekân olarak Simeranya'nın benzerlerinden çok büyük bir farkı yoktur. Simeranya hemen hemen bütün hayal ülkeler gibi deniz aşırı bir ülkedir. Böylelikle dünyanın etkilerinden, gerçekliğinden soyutlanmış güvenli bir yer özelliği kazanır. Hayal ülkelerin genellikle ada ortamında kurulmasının pek çok sebebi vardır." (Eşitgin, 2008: 119) Bu durumu Göktürk Akşit şöyle açıklamaktadır: "Ütopya yazarının amacı, uzak bir adanın duygusal renkliliğini, ya da eşine rastlanmadık tehlikelerini anlatmak değil, sunacağı örnek bir toplum düzeniyle hem kendi toplumunun işleyişindeki aksaklıkları dolaylı olarak göz önüne sermek, hem de bu aksaklıklara çözüm yolu önermektir. Ütopya yazarı bu işi yaparken önerdiği örnek yaşama düzenini, tepkiyle karşıladığı gerçek düzenden elinden geldiğince apayrı, uzak, soyut düşünerek, örnek toplumu okurun kafasına çok keskin, kalıcı çizgilerle yerleştirmek ister… Ütopyacının çizdiği toplum… En iyisi, eksiksiz yaşama düzeni olduğundan, değişikliğe her türlü dış etkiye kapalı, kesin bir örnektir. İşte bu bakımdan ada, ütopyacının amacına en elverişli düşen yer biçimi olur." (Göktürk, 1982: 17)

Aldous Huxley'nin 'Ada' Romanındaki Ütopik Mekân: 'Pala'

Huxley'in Ada adlı romanı 1962 yılında yayımlanır. Türkiye'de ilk baskısı 1983 yılında Yol Yayınları tarafından yapılan romanın ikinci baskısı 1999 yılında Ayrıntı Yayınları tarafından yapılır. Romanda Rendang'a ülkenin askerleşmiş havasına sinen ölüm kokusunu araştırmaya gelen Will Farnaby adlı gazetecinin teknesinin Pala adlı yasak adaya kaza sonucu varması ile Farnaby'nin buradaki toplumsal düzeni, yaşayış tarzını görmesi ve neticesinde kişiliğinin değişimi anlatılmaktadır. Romandaki olaylar 1961 yılında ekvatora 5 derece yakınlıktaki Rendang'a bağlı Pala adasında geçmektedir. "Island (Ada, 1962) Huxley'nin bütün romanları içinde en az roman özelliği gösterenidir… Island'ın ilginç bir yönü, çok eski bir geleneği olan ada mitosunu, bir toplumsal mutluluk ülküsü ile birleştiren tek önemli çağdaş ütopya oluşudur… Island ise bütün bireylerinin, istedikleri her şeyi gerçekleştirmelerine, olanca güçlerini eyleme dökmelerine yardım etmeyi temel ilke olarak benimsemiş özgür bir toplumu göz önüne serer. Böyle bir toplumda, fizyoloji, ruhbilim, aile yaşayışı, toplumsal örgütlenme, cinsel ilişkiler, sevgi, ölüm, tanrı gibi konularda neler yapılması gerektiğini gösterir… Farnaby'nin mutlu adaya fırtına sonucunda bir deniz kazasıyla düşmesi, eski ada yazını geleneğini andırır. Ama Farnaby'nin bilinci, ıssız bir adayı değil, bir toplumu yaşayacaktır burada. Bu toplum, günümüz dünyasının en büyük özlemlerinden birini, Batı ile Doğu uygar-

lıklarının olumlu bir kaynaşmasını gerçekleştirmiştir. Modern Pala'nın kurucuları olan İskoçyalı Dr. Robert ile eski Raca bu iki dünyanın da iyi yönlerinden yararlanmışlardır. Adada batının tekniği geniş ölçüde kullanılır ama töreler, ahlak, eğitim ilkeleri hep doğudan alınmalıdır. Huxley öteden beri 'Batı'nın bilimine oranla politikasıyla ahlakının başlangıçtan beri yerinde saydığı' inancındadır. Pala'nın yöneticileri, simgesel bir Rani ile bir bilgeler kuruludur. Yönetimin yasaları uzun boylu anlatılmaz. Huxley'nin amacı doğu – batı kaynaşmasının sonuçlarını toplum yaşamasının gündelik ayrıntılarında göstermektir. Bu arada Pala adasının, bu adanın yurttaşı kişilerin bilinçlerince nasıl yaşandığı, ne anlamlar kazandığı da dile getirilir… Will Farnaby adaya çıkışından sonra, karşılaştığı kişilerin açıklamaları, kendi gördükleri, işittikleri sonucunda Pala toplumunun örnek düzenini, yaşayışını benimser, bu toplumdan biri olmak ister. Bu 'ada', insanlarının ahlakı, eğitimi, inançları, davranışları, yaşama yolu ile Farnaby'nin geldiği 'dünya'dan çok daha mutlu, daha güzel bir yerdir. Ancak Farnaby'nin kendisi, dışarılı değer ölçüleri ile başlangıçta ada toplumuna ters bir kişiliktir. Dışarıdaki bozuk dünyanın bozuk töreleri Farnaby'nin kişiliğinde mutlu adaya sızar. Huxley'nin kendi deyimiyle 'Cennet bahçesinde yılandır' Farnaby. Pala'ya kazaya uğramış bir yolcu olarak gelir, ama Batılı kafasıyla ilk ilgi duyduğu şey, Pala'nın zengin petrol kaynaklarına göz dikmiş dışarılı güçlerin ada içindeki yerli işbirlikçileri ile ilişkiler kurmak, onlarla ortak çalışmak olur. Bu çirkin oyun tam ürünlerini vereceği sırada, Farnaby, Pala'daki yaşayışı benimsemeye başlar. Palalılar arasındaki mutluluğu, sevgiyi, iyiliği görür, kendisi de Pala yaşayışını seçer. Ne yazık ki artık çok geçtir. Komşu ülke Rendang'ın silahlı güçleri adayı ele geçirir, örnek toplumun altını üstüne getirirler." (Göktürk, 1982: 139 - 145) Pala'da da Simeranya'da olduğu gibi ekonomi, din, cinsellik, seks ve uyuşturucu, toplum, sağlık gibi konulara farklı bir biçimde yaklaşılır.

Pala'daki Sistem

Ekonomi: Pala'daki ekonomik düzen kimseye ortalamanın, dört beş katı zengin olma olanağı tanımaz. Pala kendi kendini yöneten özerk yönetim birimlerinden, coğrafi birimlerden, meslek birimlerinden, ekonomik birimlerden oluşan bir federasyondur. Yani ekonomiye dayanan sınıf farkları yoktur. Zengin – fakir gibi. Herkes belirli gelir seviyesine sahiptir. Gelir eşitliğine dayalı sosyal adalet sağlanmıştır.

"Sıra geldi ekonomik düzenimize: Bu düzen kimseye ortalamanın dört, beş katı zengin olma olanağı tanımaz. Yani bizde büyük sanayiciler, sınırsız yetkili maliyeciler yoktur. Dahası, sınırsız yetkili politikacılar ve bürokratlar da yoktur. Pala kendi kendini yöneten özerk yönetim birimlerden, coğrafi birimlerden, meslek birimlerinden, ekonomik birimlerden oluşan bir federasyondur. Bu düzenlemeyle küçük girişimcilere ve demokratik önderlere yaşam hakkı tanınır. "(Huxley 1999: 164)

Din: Pala'da yaşayanların kurumlaşmış bir kiliseleri yoktur, dinleri doğrulanamayan doğmalar ile bu doğmalara körü körüne inanmanın esinlediği duygular yerine doğrudan yaşam deneyimine ağırlık verir. Budizmin Mahayana koluna mensupturlar ve onların Budizmi Tantra ile iç içedir. Parlak ışığın sevecenlikle bir olduğu gerçeği hâkimdir.

"Budizm aşağı yukarı bin iki yüz yıl önce Pala'ya gelmiş. Hem de bize daha yakın olan Seylan'dan değil de, Bengal'den ve Bengal kanalıyla Tibet'ten. Sonuç: Bizler Mahayana[1] kolundanız ve bizim Budizmimiz Tantra[2**] ile iç içedir." (Huxley 1999: 85)*

"Kurumlaşmış bir kilisemiz yoktur; dinimiz, doğrulanamayan doğmalar ile bu doğmalara körü körüne inanmanın esinlendiği duygular yerine doğrudan yaşam deneyimine ağırlık verir. Böylece bir yanda Papalık belasından, öbür yanda köktenci din akımlarından korunuruz. (Huxley 1999: 164)

Cinsellik: Paladakiler kendilerini aynı gemiye binmiş sapık günahkârlar olarak görürler. Bedensel aşk, kutsal aşk ile özdeşleşir. Her şey belli bir yöntemle sevişmeye bağlıdır. Sevişmeyi yogaya dönüştüren özel tekniğinden çok bu tekniğin sağladığı uyanıklığın önemli olduğunu düşünürler. Kişinin kendi duyumlarına ve her duyunun özündeki duyum olmayana uyanması önemlidir. Karuna ------→ Sevecenlik, Maithuna ------→ Aşk Yogası

" 'Karuna' diye yineledi Lakshmi, 'Sevecenlik'"(Huxley 1999: 42)

"Maithuna diye özenle yanıtladı, 'aşk yogasıdır' … Maithuna yaptığınızda bedensel aşk kutsal aşkla özdeşleşir." (Huxley 1999: 86)

Uyuşturucu: Paladakiler, zehirli mantarlardan elde edilen uyuşturucu (mokscha) kullanırlar.

"Ha bir de topunun kullandığı o Allah'ın belası uyuşturucu… Ne tür bir uyuşturucu bu? Zehirli mantarlardan elde ediliyor. Mantardan!... Oysa biz, tam tersine, bu nesneye güzel adlar takmışız: Mokşa, gerçeklerin açıklayıcısı, hakikat ve güzellik ilacı" (Huxley 1999: 152 – 153)

Toplum: KEEK (Karşılıklı Evlat Edinme Kulübü) Buna göre herkes birbirinin ailesidir. Bu sistem, çocukların farklı aileler tarafından evlat edinilmesine dayanır. Bu mikro kültürlerin kaynaştırılmasıdır. Toplumsal yapı aile üzerinde baskı kurmalarına fırsat vermez. Nüfus artışı hızlandıkça refah azalır. Bu yüzden çeşitli korunma yöntemleri denerler.

1 * Mahayana: Kuzey Budizmi. Büyük kurtuluş yolu anlamındadır. Budizmin başlangıçtaki özgün biçiminin farklılaşmış, gelişmiş biçimi.

2 ** Tantra: Hinduizmin bir kolu. Tantra öğretisi tutkulardan kurtulmanın en doğru, en kestirme yolunun isteklere arşı koymak yerine istekleri doygunlaştırmak olduğunu savunur; bu doktrinde cinsel imgeler önemli yer tutar.

"Hepimiz birer KEEK'e üyeyiz, yani Karşılıklı Evlat Edinme Kulübü. Her KEEK on beş, yirmi beş çiftten oluşur. Çiçeği burnunda yeni evliler, çocuk büyüten orta yaşlı çiftler, dedeler, nineler, büyükdedeler –kulüpte herkes birbirinin ailesidir. Kan bağıyla bağlı olduklarımızın dışında bağlı olduklarımızın hepimizin payına birçok anneler, babalar, teyzeler, amcalar, ağabeyler, ablalar, bebekler ve her yaşta çocuklar düşer… Yetişen çocuklar kendi ana babalarına, ya da kardeşlerine bağlı kalmazlar. O kulüpten ayrılarak başka bir yetişkinler, yaşıtlar ve küçükler topluluğuna katılırlar. Bu yeni ailenin üyeleri de onları ve zamanı gelince onların çocuklarını evlat edinir. Mikro – kültürlerin kaynaştırılması; toplumbilimcilerimiz bu işlemi böyle adlandırıyorlar… KEEK devlet eliyle değil, kendi üyelerince yönetilir… Ve son olarak çocukları ailelerinden kopartmayız, - tam tersi, çocuklara fazladan ana babalar, ana babalara da fazladan çocuklar veririz. Böylece, bebekliğimizden başlayarak daha geniş bir özgürlük ortamında yaşarız; yaşımız büyüdükçe özgürlüklerimiz genişler ve yaşam deneyimizi çeşitlendirme olanağımız olur, daha çok sorumluluk yüklenebiliriz."(Huxley 1999: 102 – 103)

Eğitim: Palada sistemli bir biçimde insanları eğitirler. Bu sayede onların düşmanların etkisine girmemelerini sağlarlar. Burada yaşayanlara olağan yollardan öğrenemeyeceklerini bu sayede öğretirler. Bulgularına göre bir eğitim uygularlar. Öz varlığı tanıma yöntemiyle çıkar gözetmeyen bir eğitim yolu takip ederler. Tüm Palalı çocukları, Budist söylencelerle büyütürler. Yeri geldikçe İngilizce konuşurlar.

"Ayırıcı özellikleri belirleriz. Herhangi bir çocuk beden yapısı, biyokimyasal yapısı ve ruhsal yapısı açısından tam olarak kimdir ya da nedir?.. Beden ve ruh birleşimi ne ölçüde uyumlu ya da uyumsuzdur. Yapısındaki baskı kurma, toplumcu olma ya da içe kapanma eğilimlerinden hangisi daha baskındır?.. Bir kez belirlediler mi, hipnotizma aracılığıyla sistemli bir biçimde onları eğiterek, özgürlük düşmanlarının etkisine girmemelerini sağlayabiliriz… Bulgularımıza göre bir eğitim uyguluyoruz dedi Bay Menon. Her çocuğun bedensel ve ruhsal yapısını ayrıntılı olarak araştırırız demiştim… Birkaç ay süreyle özenli bir denetim altında kaynaştırılan karşıt uçlar, bambaşka kalıtsal yaradılıştaki insanların da kendileri kadar yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Bu ilke hem öğretilir hem de uygulanır..." (Huxley 1999: 225 – 226 - 228)

Sağlık: Pala'da kalp ve sinir hastalıkları oldukça düşüktür. Hastalığı iyileştirmekten ziyade, hastalıktan korunmayı tercih ederler. Bunu yaparken de sağlıklı beslenme, kendi kendine telkin, negatif iyonlar, meditasyon gibi teknikler kullanırlar.

"Bizde kalp ve sinir hastalıkları oranının neden bu kadar düşük olduğunu araştırıyorlardı… Oysa bu konuda bir atasözünüz bile var: Korumak iyileştirmekten yeğdir. "Ama iyileştirme koruyuculuktan çok daha gösterişli. Üstelik doktor açısından

daha kârlı." dedi Will. "Sizin doktorlarınız için öyle olabilir." dedi genç hemşire. "Ama bizimkiler insan sağlığını korudukları ölçüde para kazanırlar." … Koruyucu hekimlik ve iyileştirme, bu iki alanda da biz her cephede saldırıya geçeriz. Tüm cephelerde diye, diye vurguladı, "sağlıklı besleme, kendi kendine telkin, negatif iyonlar, meditasyon…" (Huxley, 1999: 76 – 77)

Pala'da insanlığı kendini mahvetmekten kurtaracak bir dünya hareketi Tinsel Seferberlik – hâkimdir. Seçtikleri yol güzel adada yaşayan tüm erkek, kadın ve çocuklara alabildiğince kusursuz özgürlük ve mutluluk ortamı sağlamaktadır. "Pala toplumu bize Will Farnaby adlı gazetecinin karşılaştığı olaylar, kişiler, durumlar aracılığıyla anlatılır." (Göktürk, 1982: 140 -141) Burada çoklukta birlik ve birlikte çokluk prensibi hüküm sürer. Temel mistik deneyim, sınırsız sevecenlik, sonsuz gizem ve derin anlam kavramları egemendir. Buda zihni, ruh ve sezgi, eylem ve imgelem, onları çevreleyen akıl dışında hiçbir şey sonsuz, sınırsız ve sürekli değildir. Doğu doğudur, Batı da batı. Beden ve ruh birleşimi esastır. Pala'nın ordusu yoktur, hepsi barış yanlısıdır. Bütün bunları gören, duyan, idrak eden Will Farnaby romanında sonunda değişimi yaşar: *"Ben oyum. Ben oyum' diye vurguladı. O'nun varlığı kendi yokluğuydu. William Arquith Farnaby sonunda ve özünde, artık öyle birisi yoktu…" (Huxley, 1999: 290)*

Sonuç

Görüldüğü üzere Peyami Safa'nın Yalnızız romanının kahramanı Samim'in kurguladığı 'Simeranya' ile Huxley'nin Ada romanındaki 'Pala' birer adadır. Her ikisi de 'ideal toplum düzenini' temsil eder. Her ikisinde de ekonomi, eğitim, sağlık, toplum yapısı, ilim vb. konularda anlayışlar hâkimdir. Bu anlayışların hepsi orada yaşayan insanların mutluluğu ve huzuru için düzenlenmiştir. "Yazar, Simeranya'da felsefe, estetik ve daha birçok konuda son derece güçlü birtakım önerilerde bulunmaktadır. Huxley'nin ütopik dünyası ile Peyami Safa'nın Simeranyasını karşılaştırdığımız zaman Peyami Safa'nın ütopik dünyasının daha tutarlı, daha sağlam bilimsel temellere dayalı olduğunu ve daha özgün olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ada dikkatle okunduğu zaman geleneksel Uzakdoğu inançlarının karışımı ve aristokratik İngiliz siyasal örgütlenmesinin küçük bir modelini kurmaya çalıştığını görürüz. Çocukların, doğumu, eğitimleri, aile ve uyuşturucu konusunda Huxley'nin romanındaki düşüncelerin şiddetle eleştirildiğini de burada belirtmeliyiz." (Yalçın, 2003: 306) Yalnızız romanındaki 'Simeranya' ve Ada romanındaki 'Pala' arasındaki en belirgin farklılıklardan birisi Simeranya'nın yüz elli yıl sonra hayal edilen bir yer, Pala'nın ise bizzat yaşanılan yer olmasıdır.

KAYNAKÇA

ANDAÇ Feridun, (2004) 'Geleceğin Düşü' **Ütopya** (Yay Haz: Ali Bülent Kutvan) İstanbul: İndex Yayınları

CIORAN E. M. (1999) 'Ütopyanın Mekanizması' **Tarih ve Ütopya,** (Çev: Haldun Bayrı) İstanbul: Metis Yayınları

ÇELİK, Tuğba, (2000), "Batı Edebiyatında Ütopyalar ve Yalnızız Romanı" **Türk Yurdu,** Ankara: Evren Yayınları

EŞİTGİN Dinçer, (2008) 'Yalnızız'da Bir Hayal Ülke: Simeranya' **Prof. Dr. Mustafa Özbalcı Armağanı,** Ankara: Birleşik Yayınları

GÖKTÜRK, Akşit, (1982) 'Ütopyalarda Ada – Dünya İlişkisi' **Ada**, İstanbul: Adam Yayınları

HUXLEY, Aldous (1999) **Ada**, (Çev.: Seniha Akar) İstanbul: Ayrıntı Yayınları

ÖZTÜRK, Nurettin (1992) **Çağdaş Türk Edebiyatında Ütopya**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya

SAFA, Peyami (2000) **Yalnızız**, İstanbul: Ötüken Yayınları

TEKİN, Mehmet, (1999) **Romancı Yönüyle Peyami Safa**, İstanbul: Ötüken Yayınları

URGAN Mina (1984) **Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More**, İstanbul: Adam Yayınları

YALÇIN, Alemdar (2003) **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946 – 2000,** Akçağ Yayınları, Ankara

Oluşturmacılık Yaklaşımına Yönelik Hazırlanan Sekizinci Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinin Tarihsel Öğrenmeye Etkisi

Revolution History Course Book for Eight Graders Prepared According to Constructivist Approach and Impact of Kemalism Courses to the Historical Learning

Beytullah KAYA*

Özet

Bu araştırmada, oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan İlköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin tarihsel öğrenmeye etkisi bir eylem araştırması olarak incelenmiştir. Programın uygulanabilirliğinin de araştırıldığı çalışma aynı zamanda sekizinci sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programının pilot çalışması niteliğindedir.

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen bir aksiyon çalışmasıdır. Eylem araştırmasının gerçekleştirilmesi, araştırmacının öğretmenlik yaptığı devlet okulunda gerçekleştirilmiştir. Araştırma sekizinci sınıfta öğrenim gören 31 ilköğretim öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma bir pilot çalışması olarak da düşünüldüğünden bir yıl süreyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırma sürecinde veri toplama amacıyla oluşturmacılık yaklaşımına göre hazırlanan materyaller, dokümanlar, araştırmaya yönelik ders etkinliklerinin yer aldığı çalışma dosyaları hazırlanmıştır. Hazırlanan dokümanlarla veri toplanması gerçekleştirilmiştir. Öte yandan süreç içerisinde işlenen dersler kamera ile kayıt altına alınarak, veriler toplanmaya çalışılmıştır. Kayıt altına alınan veriler işlenerek yazılı hale getirilmiştir. Elde edilen bulgular eşliğinde değerlendirme kriterleri oluşturularak, veriler nitel içerik analizi, söylem analizi ve yorumsal analizlerle incelenmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular sonuç bölümünde tartışılmıştır. Elde edilen veriler ışığında sekizinci sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programının tarihsel öğrenmeye katkısı olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca öğrencilerin sosyal, bilişsel ve duyuşsal becerilerinin olumlu yönde geliştiği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oluşturmacılık, Tarihsel Öğrenme

* Dr., İnönü İlköğretim Okulu (beytul76@mynet.com)

Abstract

In this study, the effect of "T.R. Revolution History and Atatürkism Lesson which is prepared for premier school according to the constructivist approach" on historical learning has been studied as an action research. The study in which the applicability of the programme has also been searched, is the test research of the eighth grade class T.R. Revolution History and Atatürkism subject programme.

The study is an action research that is carried out by qualitative method. The action research has been carried out at the primary school where the researcher works as a teacher. The study has been performed with 31 primary students in the same school. The study is also thought as a pilot study, so it has been practised for one year.

Besides during the study process, in order to data collection as to constructivism approach, working files in which there are documents, lesson activities and materials have been prepared. Data has been collected by these prepared documents. On the other hand, during the process, lessons are fettered by the camera and the necessary data has been collected. The fettered data has been analysed and written. Under the lights of the findings, evolution criteria's are formed and data is searched by qualitative, expression and commentary analyses.

The findings achieved at the end of the research has been discussed at the conclusion part. As a result "TR. Revolution History and Atatürkism Lesson", which is prepared according to constructive approach, provides a positive contribution to students' participation to the learning environment and historical learning. In addition "social, mental and sensorial skills of the students are improved in appositive way"

Key words: Constructivizm, Historical Learning.

Giriş

İnsan haklarının gelişimine paralel olarak baskıcı ve kabule dayanan eğitim anlayışlarında da değişimler yaşanmış ve yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Toplumsal ve siyasal alanda merkez haline gelen birey, eğitim alanında da merkez olarak kabul görmeye başlamıştır. Bu anlayış eğitim sisteminde köklü değişikliklerin de yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Konu ya da öğretmenin merkez kabul edildiği anlayışta ve öğretim yöntemlerinde değişiklikler meydana gelmiş, öğrenciyi merkez kabul eden yeni anlayışlar ortaya çıkmıştır. Geleneksel anlayışların öne çıkardığı pozitivist paradigmaların yerini bilgilerin yorumlandığı ve öğrenenler tarafından oluşturduğu yeni paradigmalar almıştır.(Yıldırım, ve Şimşek, 2005: 27; Siu, 1999: 27; Novak,1998: 35).

Geleneksel eğitim anlayışı içerisinde bilgi öğretmen tarafından öğrenenlere aktarılmakta, öğretimin temelinde öğretmenin olduğu nesnelci bir bakış açısı bu-

lunmaktadır (Erdem, 2001: 25). Bu öğretim anlayışında bilginin öğrenenlerden bağımsız olduğu ve dış dünyadan öğrenene transfer edildiği varsayımı kabul edilmektedir. Öte yandan bilginin nesnelliğine karşı çıkarak öznel olduğu üzerinde duran farklı görüşlerin tartışılmaya başlanması, eğitim felsefelerinin farklı görüşler üzerine oturmasına sebep olmuştur(Demirel, 2003: 20-21).

Öğrenciyi merkez olarak kabul eden yaklaşımlardan biri de dilimize oluşturmacılık, yapısalcılık veya yapılandırmacılık olarak geçen kuramdır(Akar ve Yıldırım 2004:2). Gömleksiz'e göre, Oluşturmacılık aktiflik, öğrenci merkezlilik ve tematiklik ilkelerine dayanan yeni programlar ile çoklu zekâ kuramı ve bireysel farklılıkları ön planda tutan öğretim gibi çağdaş öğrenme yaklaşımlarının uygulanması öngörmektedir(2005: 343). Oluşturmacılık öğrenme modelinin gelişimi Kant felsefesine ve on sekizinci yüzyıl düşünürlerinden Giambattista Vico görüşlerine kadar gitmektedir(Tynjala, 1999: 363; Yager 1991:52-57). 20. yüzyılın başında William James ve Jonh Dewey gibi bazı Amerikalı pragmatistlerle, Jean Peaget, F.C. Barlet, L.S. Vygotsky gibi isimlerin katkılarıyla oluşturmacılık akımı kuram olarak gelişimini sürdürmüştür(Tynjala, 1999: 363: Yanpar, 2006: 94). Von Glasersfeld'e göre;

"Oluşturmacılık diğer öğrenme teorilerinden farklı olarak Piaget tarafından ortaya konulmuştur(1996: 3).

Ülkemizde bu kavram üzerinde bir birlik sağlanamaması dolayısıyla farklı çalışmalarda farklı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada oluşturmacılık kelimesi kullanılacaktır.

Öğrenciyi merkez kabul eden öğretim anlayışlarından biri olan oluşturmacılık kuramında, bilginin doğada nesnel olarak var olduğu görüşüne karşı çıkılmıştır. Oluşturmacı öğretim öğrencilerin daha önceki deneyimlerinden yola çıkarak, yeni karşılaştıkları durumlara anlam verebildiklerini savunmaktadır(von Glasersfeld, 1995b: 77; Ayas vd., 1997; Gray, 1997: 2). Bilgi onu öğrenenler tarafından oluşturulan öznel yapıdır. Bilgilerin oluşturulmasında, onu oluşturan bireyin ve çevresinin etkisi önemlidir ve her yeni bilgiden hem birey hem de çevresi etkilenmektedir(Vadeboncoeur, 1997: 26). Öğrenen birey bilgiyi etkin bir şekilde kullanarak, kendi bilgi yapılarını oluşturur ve bilgileri kendine mal eder(Erdem, 2001; 18: Fosnot, 1996: 10; Jonassen, 1991: 6) Yani bilgi bireyin zihinsel süreçlerin aktif olarak kullanılmasıyla ve toplumsal değerlerin etkisiyle oluşturulmaktadır.

Eğitimin en önemli amaçlarından biri öğrencilerin faydalı tutum ve davranışlar geliştirmelerini sağlamaktır(Kolukısa, 2006: 12). Bu amaca yönelik olarak geleneksel öğretim yöntemleriyle, mevcut otoriteler tarafından belirlenen davranışların öğrencilere benimsetilmesi hedeflenmiştir. Geleneksel kuramda bilgi nesneldir ve öğrenenlerden bağımsız olarak doğada bulunmaktadır. Modern dönemin başlamasıyla, eğitimle neyin öğretileceği bilgisi merkezi otoriteler tarafından sıkı

bir kontrol altına alınmıştır. Modern çağla beraber bilgi birikimindeki hızlı artış sonrası var olan bilgilerin öğrencilere benimsetilmesi anlayışı ve geleneksel yöntemler önem kaybederken, öğrencilere öğrenmeyi öğretmek, keşfetmeye dayalı öğrenme yaklaşımı, araştırma, deney, gözlem, gibi yöntemler önem kazanmaya başlamıştır(Vries ve Zan, 1996: 104). Böylece hazır bilgilerin ezberlenmesi ya da tekrar edilmesi anlayışı eğitimciler arasında sorgulanmaya başlanmıştır. Öğrenmeyi öğrenme faaliyetlerinin esasını, öğrenenlerin bilgileri kendilerinin oluşturması eğitim anlayışlarının merkezine yerleşmeye başlamıştır. Bilgilerin öğrenilmesi sürecinde öğrencilere düşünmeyi, problem çözmeyi, eleştirmeyi, karşılaştığı durumları yorumlayabilmeyi ve diğer eğitim faaliyetlerini öğrenmeleri eğitimin temel hedefleri haline gelmiştir. Yani eğitimin merkezinde öğretenlerin değil eğitilenlerin olduğu eğitim anlayışları önem kazanmaya başlamıştır(Brooks and Brooks, 1999b: 5).

Etkili öğrenme için öğrencilere rehberlik yapmak önemlidir. Öğretmenlerin oluşturmacı öğrenme kuramındaki yeri geleneksel yöntemdekinden çok farklıdır. Çünkü geleneksel yöntemde bütün öğrencilerin aynı öğrenme seviyesine sahip olarak kabul edilir. Oluşturmacı kuramda, insanların sosyal çevrelerinin ve biliş düzeylerinin öğrenmelerinde farklılıklar ortaya çıkaracağı savunulmaktadır. Bu yüzden oluşturmacı kuramda öğrenme ortamlarının da önemi büyüktür(Littledyke ve Huxford, 1998: 1).

Geleneksel eğitim anlayışı, okulları merkezi otoritelerin kabul ettiği nesnel bilgileri değişmez ve yanlışsız bilgiler olarak yeni nesillere aktarılan yerler olarak kabul etmektedir. Bu bilgilerin bireyler tarafından davranış haline getirileceği öngörüsü ile hareket edilerek öğrencilerden bunu gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Dikkat edilirse, bilginin nesnel olduğu ve öğrencilerin kişisel, zihinsel ya da bilişsel gelişimlerinin göz ardı edildiği bir eğitim anlayışı benimsenmektedir. Bu anlayışta bütün öğrencilerin eşit seviyede eşit çevresel etkenler içerisinde olduğu kabul edilmektedir. Oysa bu eğitim anlayışıyla edinilen bilgileri davranış haline getirilerek daha sonra kullanılacağı şüpheli bir durumdur(Richardson 1997: 10-14). Bu durum eğitimcilerin bilginin öğretilmesiyle ilgili görüşleri tartışmalarını da ortaya çıkarmıştır.

Oluşturmacılık kuramında öğrenme, öğrenenlerin etkin rol aldıkları var olan bilgileri ezberlemedikleri bir eğitim sürecidir. Oluşturmacılıkta geleneksel eğitim anlayışlarının aksine tek doğru, tek yönlü bilgilerin yerine, çok yönlü ve çok doğrulu bir eğitim anlayışı kabul görmektedir(von Glasersfeld 1995b: 6; Yanpar, 2006: 89). Oluşturmacılık kuramı bu anlayışıyla eğitim dünyasına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Çünkü hem tek doğrulu eğitim anlayışına, hem de bilginin transfer edilen nesnel yapılar olarak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Bu görüşler yerine bilginin birey tarafından oluşturularak ve içselleştirilerek ortaya çıkacağı ve bununda özgün bir yapıya sahip olacağı görüşünü ileri sürülmüştür (Brooks ve

Brooks, 1999b: 16). Oluşturmacı kuramın eğitimden beklentisi var olan bilgilerin öğrenciler tarafından bulunarak ezberlenmesi değil, bilginin öğrenenlerin deneyimlerine, kendi organizasyonlarına dayanılarak keşfedilmesiyle oluşturulmasıdır. (von Glasersfeld, 1996: 6).

Oluşturmacı Yaklaşımı ve Öğrenme

Oluşturmacı yaklaşımda öğrenme, öğrencinin öğrenme ortamına uyum sağlamasıyla gerçekleşir. Birey yaşadığı ortama uyum sağladığı sürece öğrenmeye hazır hale gelir(Kauchak ve Eggen 2003: 232; Güzel ve Alkan, 2005: 388). Öğrenme ortamına uyum sağlayan birey öğrenme faaliyetine hazır hale gelmiş olur. Önceki bilgileriyle yeni öğrenme ortamında karşılaştığı bilgiler arasında köprü kurar. Böylece öğrenme için yeni bir süreç başlamış olur(Erdem, 2001: 12; Yanpar, 2006: 89). Yanpar'a göre;

"…oluşturmacı yaklaşımında öğrenme, etkin sosyal ve yaratıcı işbirliğine yönelik bir süreçtir. Öğrenmenin aktif bir yapıda olması bireyi, tartışan, araştıran, iletişim ve etkileşim kurabilen, düşünmeye iten ve yeni fikirler üretebilen kişiler olarak hazırlar"(2005: 94)

Birey yaşam içerisinde çok fazla sorunla karşılaşırlar, bu sorunlar karmaşık ve birbirinden farklı özellikler içerirler. Bu yüzden öğrencilerin sosyal yaşama hazırlanırken okul dışında karşılaştığı durumlar göz önüne alınmalıdır(Kauchak ve Eggen 2003: 235). Bu yüzden oluşturmacı yaklaşımda okulların ve ders ortamlarının öğrencilerin gerçek yaşama hazırlanması, bu karmaşık sorunlarla okullarda karşılaşması ve sorunlara çözüm yolları aranması önemlidir(Duckworth ve Julyan, 1996: 56). Bu yüzden öğrenme ortamları gerçek hayatın benzeri olacak şekilde oluşturulmalıdır

Oluşturmacı yaklaşımda bilgiler öğrencilerin zihinsel duyuşsal ve sosyal çevreleriyle uygunluk gösterdiği durumlarda gerçekleşir. Öğrenciler ancak kendi oluşturduğu ve kendine mal ettiği bilgileri kullanabilir. Kullanan bilgiler daha kalıcı olur ve daha sonra karşılaşılan sorunların çözümünde tekrar kullanılabilir(Erdem, 2001: 12-16). Çünkü bilgiler doğuştan gelmez, doğrudan aktarılmaz, bireye bağlı olarak oluşturulur(Güzel ve Alkan, 2005: 388).

Öğrenme sorun, merak ya da şüphe gibi bireyi rahatsız eden bir durumla gerçekleşir. Birey rahatsız olduğu durumlar karşısında yaşadığı rahatsızlıktan kurtulmak, şüphe ve merakını gidermek için öğrenir. Birey kendini rahatsız edici ortamlarda karşılaştığı sorunları çözerek ruhsal dengeyi sağlar ve sosyal çevresi arasında denge kurar. Böylece birey yeni bilgiler oluşturmuş olur(von Glasersfeld, 1995b: 8).

Geleneksel öğrenme ortamları dar kapsamlar içerisinde gerçekleşir. Oluşturmacı öğrenme ortamlarında her birey farklı öğrenme yapılarına sahip kişiler ola-

rak kabul edilir. Bu yüzden öğrenme durumları ve ortamları geniş bakış açılarına olanak sağlayacak şekilde hazırlanmalıdır. Oluşturmacı yaklaşımda tek doğru yoktur bu yüzden problemlerin çözümüne olanak sağlayacak farklı doğruların oluşturulmasına yönelik ortamlar hazırlanmalıdır(Peterman, 1997: 154-155).

Öğrenme durumları planlı olarak sınıflarda gerçekleşmektir ve sınıfların da sosyal çevrenin bir kopyası olması oluşturmacı kuramın savunuları arasındadır(Gömleksiz, 2005: 344). Öğrenme, öğrenenlerin süreç içerisindeki görüş ve düşüncelerine önem verdiği için demokratik yapı üzerine kurulur. Oluşturulan bu demokratik ortamlarda sosyal çevrenin bir yansıması olmalıdır. Öğrenenler bu ortamlarda biyolojik, fiziksel ve bilişsel gelişimleriyle beraber yer almaktadırlar. Öğrenenlerin yapılarına dikkat edilerek oluşturulan demokratik ortamlar, öğrenenlerin süreç içerisine katılımını artırıcı rol oynadıkları için sürece etkin katılımı sağlayacaktır. Katılımcığı artıran öğrenme durumları, öğrenenlerin öğrenme durumlarını içselleştirmelerini ve nasıl öğrendiklerine yönelik anlayış kazanmaları sağlamaktadır. Öğrencilerin sınıf ortamlarında aktif olmaları sorunların parçası olmalarına ve sorunlara çözüm yolları aramalarına olanak sağlayacağından bireylerin bilgilerini kendilerinin oluşturmalarına olanak sağlayacaktır. Oluşturmacı kuram demokratik sınıf ortamlarının oluşturulmasını savunarak, sınıfta öğrencinin düşüncelerini paylaşmalarına, birbirlerinin düşüncelerini öğrenerek kendi düşünceleriyle karşılaştırma imkânını öğrencilere sunmaktadır(Özden, 2003: 23). Böylece öğrenciler sorunlar karşısında kendi çözüm yollarına ulaşmış olurlar(Jaworski, 1993 Akt: Özsevgeç).

Fox'a göre (2001) oluşturmacı öğretim yöntemlerinin başlıca özellikleri şunlardır.

- Öğretim faaliyetlerinde bilginin öğrenciler tarafından oluşturabilmesine yardımcı olabilecek etkinliklere yer verilir.
- Öğretim faaliyetleri içerisinde sosyal hayattan kesitlere yer verilir.
- Bilginin oluşturulmasında her öğrenci kendi bilgisini kendisi oluşturur.
- Öğrenme süreçleri öğretmen ve öğrenciler tarafından beraber oluşturulur.
- Öğrenme stratejilerine öğrencilerin aktif katılımı özendirilir.
- Öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine imkân tanıyan ortamlar hazırlanır.
- Değerlendirme yapılırken öğrencilerin öğrenme süreçlerindeki çabaları dikkate alınır.
- Öğretmen bilgileri direk öğreten bir konumda değil, rehber konumundadır.
- Öğrencilerin önceki bilgileri ile yeni öğrendiği bilgiler uyumlu hale getirilmeye çalışılır(Akt, Güzel ve Alkan, 2005: 388).

Öte yandan oluşturmacı öğretim yöntemlerinin beş temel öğesi bulunmaktadır(Özsevgeç, 2007: 30; Akdeniz ve Saka, 2006). Bu öğeler birbiri içerisine geçmiş ama kalın çizgilerle ayrılmış değillerdir.

- Geçmiş bilgilerin canlandırılması
- Yeni bilgilerin oluşturulması
- Bilginin anlaşılması
- Oluşturulan bilginin uygulanması
- Bilginin farkına varılması,

Yukarıda ifadelendirilen oluşturmacı öğrenme yöntemi 5E modeli olarak da ifadelendirilmiştir(Rezai ve Katz, 2002; Akt Özsevgeç 2007: 30; Çepni, vd., 2001).

Oluşturmacı Sınıfların Özellikleri

Geleneksel öğrenme ortamlarında öğrenme doğrusal, değişken olamayan bir yapıya sahipken, oluşturmacı sınıflarda döngüsel ve değişken öğrenme ortamları vardır. Geleneksel sınıflar doğruların sabit olduğu küçük parçaların birleştirilmesiyle bütünün ortaya çıkarılabileceği anlayışından hareketle oluşur(Erdem, 2001: 30). Geleneksel kuramın yakından ırağa ilkesi oluşturmacılığın savunucuları tarafından kabul edilmez. Öğrenme, böyle basit sistematik ilkelerle açıklanamayacak derecede karmaşık bir yapıya sahiptir(Wood, 1998: 37).

Oluşturmacı kuramda, sınıfların öğrenciyi merkeze alacak şekilde oluşturulması gerekir. Böylece öğrencilerin görüş ve düşüncelerini açıklamalarına, kavramları anlamalarına ve algılamalarına olanak sağlanmış olur. Öğrencilerin bilgilerini akran grubu içerisinde değerlendirerek yeniden gözden geçirmesine ve eleştirel bir anlayış kazanmasına, farklı durumların tartışılmasına olanak sağlayarak farklı bir öğrenme durumu sağlanmış olur.

Oluşturmacı kurama göre sınıf ortamları düzenlenirken öğrencilerin bilişsel gelişimine yönelik olarak düzenlenmesi gerekir. Oluşturmacı sınıflarda öğrencilerin zihinsel becerilerini geliştirerek ders içi etkinliklere katılması cesaretlendirilmelidir. Öğretmenler öğrencileri etkinlikler içerisine çekmek amacıyla farklı etkinlikler gerçekleştirip öğrencilerin görüş ve düşüncelerini ortay koymalarına olanak sağlayarak, bilginin bireysel olarak oluşturulmasını ve bu bilgilerin uygulanabilmesini özendirmelidirler. Geleneksel sınıflardaki programlar bilgi vermek üzerine oluşturulduğu için programlar hazırlanırken bilgiyi aktarma amacı güdülmektedir. Çünkü bilgi nesneldir, doğrudur ve kişiden kişiye değişim göstermez. Bu anlayışta öğrencilerin düşünsel yapılarına göre ders içeriği değil ders içeriğine göre öğrencilerin düşünsel yapıları oluşturulmaktadır. Kitaplar ve öğretmenler doğrunun ne olduğunu en iyi bilen otoriteler olarak kabul edilmektedir. Öğrenciden beklenen bu bilgilerin aynen kabul edilmesi, sorulan sorulara kesin olan doğru cevapları vermesidir. Sınıflarda var olan öğrencilerin bilişsel gelişimi geleneksel eğitim anlayışında aynı seviyede olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden geleneksel eğitim öğrencilerin yaratıcılıklarına, eleştirel düşünme becerilerine ve

yeteneklerini geliştirmelerine kısıtlama getirmektedir(Brooks ve Brooks, 1999b: 11–13). Geleneksel eğitimin son basamağı değerlendirmedir. Sınavlarla öğrencilerin öğrenme durumları tespit edilirken bu bilgilerin kalıcılığı ve uygulanabilir olup olmadığı tartışma konusudur. Bu anlayışta eğitim hayata hazırlanmanın en önemli yoludur.

Oluşturmacı sınıflarda öğrenciler daha ön planda bulundukları için, öğrenme meraklarının harekete geçirilmesi daha kolaydır. Öğrenci kendisinin parçası olduğu bir yapıyı daha fazla benimseyecek ve onun bir parçası olduğunu kabul edecektir. Öğrencilerin kendilerini sınıfın, sınıfın sorunlarının ve sorunların çözümlerinin bir parçası olarak görmesi oluşturmacı sınıflarda bulunması gereken özelliklerindendir(Erdem, 2001: 30). Brooks ve Brooks, göre (1999b; 17) geleneksel ve oluşturmacı sınıfların özellikleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1

Geleneksel ve oluşturmacı sınıfların özelliklerinin karşılaştırılması

Geleneksel sınıflar	Oluşturmacı sınıflar
Programda temel beceriler üzerine vurgu yapılarak parçadan bütüne doğru sunum yapılır.	Programda genel kavramlar üzerinde durularak bütünden parçaya doğru sunum yapılır.
Programa sıkı sıkıya bağlılık önemlidir.	Öğrencilerin sorunlarını takip etmek önemlidir.
Programlar ağırlıklı olarak kitaplara ve alıştırmalara dayalıdır.	Program aktiviteleri ağırlıklı olarak birincil elden kaynaklara ve elle yapılan materyallere dayanır.
Öğrenciler öğretmenler tarafından bilgi yüklenecek boş kaplar olarak düşünülür.	Öğrenciler dünya hakkındaki teorileri ortaya çıkaran düşünürler olarak görülürler.
Öğretmenler genellikle konuşma yöntemini kullanarak bilgi öğretmeyi amaçlar.	Öğretmenler öğrencilerle çevre arasında etkileşimi sağlayacak tarzda eğitim yaparlar.
Öğretmenler öğrencilerin öğrenmelerinde geçerli doğru cevaplar vermelerini ararlar.	Öğretmenler daha sonraki dönemlerde kullanmak amacıyla hala hazırdaki anlayışlarını anlamak amacıyla öğrencilerin bakış açılarını anlamaya çalışırlar.
Öğrencilerin öğrenmelerini değerlendirilmesi genellikle testlerle öğretimden ayrı olarak incelenir.	Öğrenme durumlarının değerlendirilmesi öğrenme sergileri ve portföyleri arasından, çalışmalar sırasındaki öğretmenler tarafından yapılan gözlemlerden ve öğretim içerisinde gerçekleştirilir.
Öğrenciler kendi başlarına çalışırlar.	Öğrencilerin gruplar halinde çalışmaları özendirilir.

Oluşturmacı sınıfları geleneksel sınıflardan ayıran en önemli faktörlerden bir diğeri de değerlendirme yapılması aşamasıdır. Oluşturmacılık kuramında değerlendirme öğretmenler tarafından süreç içerisinde gözlemler yapılarak gerçekleşti-

rilir. Oluşturmacı kuram, değerlendirmenin tek boyutlu ya da sınırlı olması anlayışına da karşı çıkararak öğrencilerin kendilerini değerlendirmeleri, öğrencilerin birbirlerini değerlendirmeleri gibi çeşitlilik ve zenginlik içeren değerlendirme yöntemlerinin kullanılmasını savunur. Yani öğrenciler değerlendirme aşamasında dahi etkin olabilirler ve kendilerini değerlendirme olanağına sahip olabilirler. Değerlendirme yapılırken öğrencilerin farklı ve çok çeşitli boyutları göz önünde bulundurulur. Geleneksel yöntemin tek doğrulu ya da yanlışlı değerlendirmesine karşı, değerlendirmede direk doğru ya da yanlışlardan yola çıkılmaz. Doğrunun kişisel olduğu her bireyin kendi doğrusunun olabileceği anlayışına dayanılarak öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri cesaretlendirilir(Safran, 2007: 22).

Oluşturmacı sınıflar için hazırlanan programlarda öğrencilerin biyolojik ve bilişsel gelişimlerine dikkat edilerek esnek davranılmalıdır. Programa uygun olarak oluşturulacak sınıflar teknolojik imkânlarla donatılmalıdır. Çünkü oluşturmacı kuram teknolojik olanakların etkin kullanılmasını gerektirir. Öte yandan programların uygulanabilir olmaları ancak programları uygulayacak olan öğretmenlere bağlıdır. Öğretmenlerin sahip oldukları özellikler yeni programların uygulanabilmesi için vazgeçilmezdir. Oluşturmacı yaklaşıma göre öğretmenlerin programları uygulayabilmeleri için özelliklere sahip olmalıdır. Brook ve Brook göre (1999;101 -118) oluşturmacı öğretmenin sahip olması gereken özellikler şunlardır;

• Oluşturmacı öğretmenler öğrencilere özerklik tanıyarak, girişimciliklerini cesaretlendirir.

• Oluşturmacı öğretmenler eğitim ortamlarında birincil kaynakları, materyalleri ve interaktif yöntemleri kullanır.

• Öğrenme ortamlarında analiz, tahmin ve yaratıcılık gibi bilişsel yapıların gelişmesine yardımcı yöntemleri kullanır.

• Dersin işlenişi aşamasında öğrencilerin sorumluluk almasına izin verir, dersin işlenişi sırasında gerektiğinde değişik stratejileri kullanabilir.

• Öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenle diyalog kurmalarını cesaretlendirir.

• Öğrencilerin birbirlerine sorular sormalarına olanak tanır.

• Öğrencilerin sorumluluk almalarına yönelik olarak farklı etkinlikler uygulayabilir.

• Öğrencilerin tartışmalarına ve yeni teoriler oluşturmalarına önem verir.

• Oluşturmacı öğretmenler sorulardan sonra öğrencilere gerekli zamanı verir.

• Öğrencilerin iletişim kurmaları için zaman verir.

• Öğrenme modellerinin dönüşümlü olarak ve sık bir şekilde kullanılmasıyla öğrencilerin doğal meraklarının uyanmasına imkân sağlar.

• Öğrencilerin öğrenme durumları öncesi anlayışlarını ve öğrenme durumları sonrasında ki kazanımlarını inceler.

Oluşturmacılık anlayışıyla ilgili hem ulusal hem de uluslararası alanda bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan Erdem (2001) tarafından yapılan araştırmada yapılandırmacı ve geleneksel sınıflardaki öğrencilerin temel ve üst düzey öğrenmeleriyle problem çözme becerilerindeki erişi ve kalıcılık puanları arasında fark olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda oluşturmacı öğrenme ortamlarındaki öğrencilerin derslerden daha fazla zevk aldıkları, öğrenme ortamlarına daha istekli olarak katıldıkları, kendilerine daha fazla güvendikleri, işbirliğine daha fazla açık oldukları, diğer öğrencilerin görüşlerine daha saygıyla yaklaştıkları tespit edilmiştir.

Korkmaz (2002) Fen öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ilköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin yaratıcı düşünme, problem çözme becerileri ve akademik risk alma düzeylerine etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak denel işlem sonrası yaratıcı düşünme, problem çözme becerisi ve akademik risk alma düzeyleri açısından gruplar arasında deney grubu lehine anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet açısından gruplar arasında her üç boyutta da anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

Çengelci (2005) ilköğretim yedinci sınıf sosyal bilgiler dersinde beyin temelli öğrenmenin akademik başarıya ve kalıcılığa etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda beyin temelli öğrenme yaklaşımı uygulanan deney grubu ile geleneksel yöntemin uygulandığı kontrol grubunun akademik başarı, kalıcılık düzeyinde deney grubu lehine anlamlı fark olduğu görüşmüştür. Ayrıca öğrenciler beyin temelli öğrenmenin zevkli, ezberden uzak ve kalıcı olduğunu ifade etmişlerdir.

Karaduman (2005) tarafından yapılan araştırmada, ilköğretim beşinci sınıf Sosyal Bilgiler dersinde yapılandırmacı öğrenme ilkelerine göre hazırlanan öğretim materyallerinin öğrencilerin derse ilişkin tutumlarına, başarılarına ve hatırlama düzeylerine etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda oluşturmacı sınıf ve kontrol grubu arasında derse ilişkin tutumlar arasında oluşturmacı sınıflar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Öğrencilerin akademik başarılarına ve hatırlama düzeylerine bakıldığında deney grubu lehinde anlamlı fark olduğu ortaya çıkmıştır.

Doğan (2005) yaptığı araştırmada, Sosyal Bilgiler dersinde bilgi çağının gereklerine uygun olarak çağdaş bilginin edinim şeklini analiz etmiş, bilginin edinilmesini etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda Sosyal Bilgiler dersinde çağdaş bilginin edinimi ve kullanımında soysa ekonomik statü, sınıf düzeyi, cinsiyet öğrenme ortamı, aile öğretmen ve okul yöneticileri değişkenlerine göre farklılaşmalar olduğu tespit edilmiştir.

Karakuş (2006) ilköğretim dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler dersi "Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu I ve II" ünitelerinin öğretiminde yapıcı öğrenme ve

otantik değerlendirme yaklaşımlarının öğrencilerin akademik başarı, kalıcılık ve sosyal bilgiler dersine yönelik tutumlarına etkisini araştırmıştır. Oluşturmacı öğrenme ve otantik değerlendirme yaklaşımlarına dayalı öğretim uygulanan deney grubu öğrencilerinin süreci değerlendirmeye yönelik formlara verdikleri cevaplar üzerinde yapılan içerik analizleri sonucunda deney grubu öğrencilerinin oluşturmacı öğrenme ve otantik değerlendirme sürecini algıları üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kılıç (2006) tarafından yapılan araştırmada ilköğretim dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler dersinin "Geçmişimi Öğreniyorum" ve "Yaşadığımız Yer" ünitelerinin kubaşık öğrenme yaklaşımının yeniden uyarlanmış birleştirme tekniği ve geleneksel küme çalışması yönteminin öğrencilerin akademik başarılarına ve benlik saygılarına nasıl bir etki yaptığını araştırmıştır. Çalışma sonunda Sosyal Bilgiler "Geçmişimi Öğreniyorum" ünitesinde kubaşık öğrenme yönteminin yeniden uyarlanmış birleştirme tekniğine göre düzenlenen öğretimin durumunun akademik başarıları ve benlik saygıları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Yekrek (2006) yaptığı araştırmada, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti ünitesinin öğretiminde Çoklu Zeka Kuramının erişiye ve öğrenci tutumlarına etkisini incelemiştir. Elde ettiği veriler ışığında çoklu zekâ kuramının uygulanması durumunda T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin daha verimli olacağı sonucuna varılmıştır.

Oluşturmacılık yaklaşımına yönelik yurt dışında da önemli araştırmalar yapılmıştır. Tsaı (1996) tarafından yapılan araştırmada, Çin'de ortaokul öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde eleştirel düşünme becerilerinin öğretilmesine bakış açıları tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmada öğretmenler öğrencilere eleştirel düşünme becerilerini öğrettiklerini söylemiş olsalar da öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine sahip olmadıkları sonucuna varılmıştır.

Nyman (1996) tarafından yapılan araştırmada ortaokul fen müfredat programlarında oluşturmacı eğitimin nasıl uygulandığı araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonunda oluşturmacı eğitim anlayışının programlar içerisinde önemli rol oynadığı, öğrencilerin oluşturmacı programın uygulandığı derslerde daha zevk aldıkları, programlardaki tartışma becerilerinin, öğrenci görüşlerine saygı duymanın önemli olduğu ve öğretmenlerin oluşturmacı eğitimin uygulanmasına yönelik olarak daha fazla zamana ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.

Paparozzi tarafından (1998) araştırmasında ortaokul tarih müfredat programlarında oluşturmacı öğrenme ilkeleriyle bilişsel yöntemlerin öğrenmeye etkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin öğrenme amaçları, altıncı sınıftan sekizinci sınıfa kadar temel oluşturmacı elementlerden oluştuğu, programların içerisinde yer alan belli elementlerin, uygun aktivitelerin, projelerin ve değerlendirme yöntemlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Tynjala (1999) tarafından yapılan çalışmada yapılandırmacı ve geleneksel öğrenme ortamlarındaki öğrencilerin öğrenme ürünlerine karşı tutulmaları karşılaştırmıştır. Çalışmada oluşturmacı öğrenme ortamlarının akademik başarı üzerinde etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonunda deney grubunda yer alan öğrencilerin % 80'i oluşturmacı öğrenme ortamlarının düşünme becerilerini geliştirdiğini belirtirken, geleneksel grupta yer alan öğrencilerin % 15'i derslerin düşünme becerilerini geliştirdiğinden bahsetmiştir.

Donaldson(2004) yılında yaptığı çalışmada, ortaokul öğrencilerinin kuvvet ve hareket kavramlarını öğrenmelerinde oluşturmacı yaklaşıma öre düzenlenen fizik eğitimini geleneksel yönteme göre yapılan eğitimle kıyaslamalı olarak incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda yapısalcı öğretimi uygulayan öğretmenlerin daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin kavramsal gelişimi, geleneksel öğretim yapan sınıflardan daha iyi olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı oluşturmacı yaklaşıma göre düzenlenen ilköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin tarihsel öğrenmeye etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca, öğrencilerin yeni programa karşı bakış açıları, öğrenenlerin öğrenme süreçlerine katılımlarının nasıl gerçekleştiği, öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerilerinin nasıl etkilendiğini açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın problemleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir

• Oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin tarihsel öğrenmeye etkisi var mıdır?

• Oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğrencilerin öğrenme ortamlarına katılmasına bir etkisi var mıdır?

• Oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerilerinin gelişmesine etkisi var mıdır?

Yöntem

Bu bölümünde, araştırma deseni ve veri toplama sürecine yer verilmiştir. Araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilerek araştırma süreci hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Araştırmada, karmaşık ve zor bir sürecin incelenmesi, derinlemesine bilgi edinilmesi amaçlandığından, araştırma ve uygulama süreci birlikte gerçekleştirildiğinden nitel araştırma desenlerinden eylem araştırması yani aksiyon çalışması tercih edilmiştir. Çünkü eylem araştırmaları esnek bir yapıya sahip ve genelleme amacı gütmeyen çalışmalardır. Yıldırım ve Şimşek'e (2005) göre eylem araştırmaları;

"…bizzat uygulamanın içinde olan bir uygulayıcının doğrudan kendisinin ya da bir araştırmacıyla birlikte gerçekleştirdiği ve uygulama sürecine ilişkin sorunların ortaya çıkarılması ya da hale hazırda ortaya çıkmış bir sorunu anlamaya ve çözmeye yönelik sistematik veri toplamayı ve analiz etmeyi içeren, bir araştırma yaklaşımıdır" (s. 295).

Eylem araştırmalarıyla konu hakkında derinlemesine inceleme, bilgi edinme, süreç içerisindeki gelişmeler ortaya konulabilmektedir(Cohen ve Manion, 1997: 186-187. Karasar, 2002: 77). Ayrıca Eylem araştırmaları, araştırmaya katılanlar üzerinde, çalışılan durumla ilgili eyleme rehber olacak teoriler geliştirmeyi amaçlar(Köklü, 2001: 35). Öte yandan, eylem araştırmaları uygulamada ortaya çıkabilecek sorunların anlaşılmasında uygulayıcılar ya da başka araştırmalar tarafından uygulanan bir yöntemdir(Yıldırım ve Şimşek, 2005: 78). Çepni (2005) ise eylem araştırmalarını aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

"Özel bir durum üzerine yoğunlaşan, Nasıl? Niçin? ve Ne? gibi sorulara cevap arayan, araştırmacıya bir konunun ve durumun üzerinde yoğunlaşma fırsatı veren, bizzat araştırmacının uyguladığı çalışmalar için uygun bir yöntemdir(s. 21).

Eylem araştırmaları sosyal durumlara göre esneklik gösteren veri toplama tekniklerine dayanmaktadır. Mason (1996), nitel ve eylem araştırmaların araştırmanın içerisinde üretilen sosyal bağlamla bütünlük arz ettiğini ifade etmektedir(Akt Kuş, 2003: 78).

Araştırmanın araştırmacının kendisi tarafından uygulandığı durumlara en uygun araştırma yöntemi olarak da eylem araştırmalarıdır. Çünkü eylem araştırmalarında, araştırmacı uygulama durumlarını doğrudan gözlemleyebilme, süreç içerisinde verileri oluşturabilme, verilerin analizleri sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre yeniden veri toplama olanaklıdır(Yıldım ve Şimşek, 2005: 295).

Eylem araştırmalarının tür bakımından sınıflandırılması konusunda ortak bir görüş gelişmemiştir. Yıldım ve Şimşek (2005: 296) eylem araştırmalarını üç başlık altında toplamaktadırlar.

- İşbirlikçi eylem araştırmaları
- Tartışma odaklı eylem araştırmaları
- Eleştirel eylem araştırmaları.

Yin (1984; Akt Çepni, 2005: 22) ise eylem araştırmalarını daha farklı bir şekilde kategorize etmiştir.

- Bütüncül tek durum
- İç içe geçmiş tek durum
- Bütüncül çoklu durum
- İç içe geçmiş çoklu durum

Araştırmanın araştırmacı tarafından uygulanacak olması dolayısıyla, işbirlikçi eylem araştırmasının yapılması uygun görülmektedir. İşbirlikçi eylem araştırmalarında, araştırılacak konuya hâkim olan bir araştırmacının öncülüğünde yeni bir yaklaşım uygulamaya konularak, süreç içerisindeki değişimler araştırmacı tarafından değerlendirilir(Yıldırım ve Şimşek, 2005: 296).

Eylem araştırmasının seçilmesinin bir diğer nedeni de, Oluşturmacı öğretim yaklaşımın da, etkinlikler işbirliği içerisinde gerçekleştirileceğinden ve elde edilen veriler yorumlamacı yaklaşım dikkate alınarak analiz edileceğinden, öğrencilere ait söylemler, dokümanlar, öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri, öğrenci dosyalarının incelenmesinin gerçekleştirecek olmasıdır.

Araştırmanın Örneklemi

Amaçlı örnekleme yöntemi yeni bir durumun çalışılmasında ortaya çıkabilecek sorunların belirlenmesinde ve zengin bilgiye sahip durumların araştırılmasında uygun bir yöntemdir(Yıldırım ve Şimşek, 2005: 107–108). Maksimum çeşitlilik örneklemi çalışılan problem içerisindeki bireylerin çeşitliliklerinin maksimum düzeyde yansıtılması düşünüldüğü için seçilmiştir. Oluşturmacı kuramın, zengin bilgiler içeren süreç odaklılık ve çeşitlilik arz etmesi dolayısıyla seçilen örneklemle uygunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleminin seçilmesindeki bir diğer etken oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan ders etkinliklerinin ve uygulamaların, öğrencilerle gerçekleştirilen söylemlerin zengin veriler oluşturmasıdır. Ulaşılan verilen hepsine çalışma içerisinde yer verilmesi mümkün olmadığından geneli en iyi yansıtacak belli kriterlere sahip öğrencilerden maksimum çeşitlilik sağlayan bir örneklem oluşturulmuştur.

Bu çalışma 2007 yılında İstanbul ili Kadıköy ilçesi İnönü ilköğretim okulu sekizinci sınıftaki 31 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Çalışma uzun bir döneme yayıldığından bazı derslerde öğrenci sayılarında değişimler meydana gelmiştir. Çalışma iki dönem toplam 32 hafta olarak planlanmasına rağmen, bazı önemli gün kutlamalarının ders saatine denk gelmesi ve öğrencilerin sınav dolayısıyla son iki hafta okula gelmemesi dolayısıyla 28 hafta olarak uygulanmıştır.

Verilerin Toplanması

Yapılan çalışmanın kuramsal temellerinin oluşturulabilmesi için araştırma öncesinde uzman görüşleri ve literatür çalışmaları doğrultusunda araştırmaya uygun yöntemin seçilmesi sağlanmıştır.

Çalışma bir eylem araştırması olduğu için nitel araştırma teknikleri kullanılarak veri toplanması gerçekleştirilmiştir. Araştırma araştırmacının kendisi tarafından gerçekleştirilerek katılımlı gözlem yapılmış, elde edilen gözlem bilgileri günlükler halinde kayda geçirilmiştir. Oluşturmacı kurama göre işlenen dersler araştırmacı tarafından kamera kaydedilerek daha sonra araştırmacı tarafından bu

kayıtlar çözümlenmiştir. Ayrıca çalışma sırasında oluşturmacı kurama göre hazırlanan planlar, uygulamalar, etkinlikler ve film izleme formları, harita tamamla ve benzeri veri toplama dokümanları kullanılmıştır. Çalışma sonunda öğrencilerle bir yıl boyunca yapılan çalışmalarla ilgili görüşme yapılarak, onların oluşturmacı kurama göre işlenen dersler hakkındaki görüşlerine başvurulmuştur. Yapılan görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formlarına göre gerçekleştirilmiş ve görüşmeler kamera ile kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu bölümde toplanan verileri işleme, bu verileri yorumlama teknikleri ve değerlendirme kriterlerine yer verilmiştir.

Veri İşleme

Araştırma sırasında toplanan bilgilerin kullanılabilir hale getirilebilmesi için kayıt altına alınması, tasnif edilerek düzenlenmesi gerekir(Keskin, 2007: 43). Aksi durumda karmaşık halde toplanan bilgilerin işlenmesi olanaksız hale gelir. Bu sebepten dolayı toplanan veriler aşağıda açıklanan veri işlenme yöntemleriyle kullanılmaya hazır hale getirilmiştir.

Yazıya Dökme

Araştırma sürecinde sözel olarak elde edilen verilerin metin haline getirilmesi basamağıdır(Yıldırım ve Şimşek, 2005: 287). Süreç boyunca işlenen derslerde elde edilen kamera görüntüleri, öğrenci görüşmeleri, yazıya aktarılmıştır.

Diyalog Adı (d-4) Söylem tarihi

Söylem No Söylem saati

Diyalog 4: Çanakkale

(1) **Ö:** TG Çanakkale savaşında asker olsaydın, savaşın en yoğun olduğu bir anda kurşunlar etrafından geçerken neler hissedersin.[11.45]

(2) **ETG:** Hocam bende düşmana ateş ederdim. Düşmanın ülkemizi ele geçirmesine izin vermemeye çalışırdım[11: 46]

(3) **KBT:** Bizlerde askerler su, silah ve mermi taşırdık[11: 46] [05.10.2007].

Yukarıdaki şemada bir dersin işlenişi sırasında meydana gelen diyalog yazıya aktarılmıştır. Yazıya geçirme aşamasında Silverman(2005: 280)'nın ortaya koyduğu yazma ve numaralandırma yöntemi kullanılmıştır. Derslerde öğrencilerin diyalogları(d-1) gibi kendi numaralarıyla gösterilirken diyaloglarda kişilere ait söylemler (s-1) şeklinde gösterilmiştir. Araştırmada yer verilen öğrenci diyaloglarında öğrenci adları, ad ve soyadlarının baş harfleri kodlanarak verilmiştir. Öğrenci cinsiyetlerinin belirtilmesi ise isimlerinin baş harflerinin önüne E veya K harfleri konularak belirtilmiştir. Bu kodlama yöntemi, dünyada sıkça kullanılan

Türkiye'de Dilek D.'nin yaptığı ve yaptırdığı çalışmalarda yoğun olarak kullanılan bir yöntemdir.

Video görüntüleri ve derslerden elde edilen verilerin bir kısmı olduğu gibi kullanılıp yorumsal analize tabi tutulmuştur. Programın uygulanması boyutunda çalışma süreci ve sınıf düzeniyle ilgili betimsel analiz, öğrencilerin tarihsel sorgulama süreçleri ve ders işlenirken öğrencilerin aralarındaki diyaloglar söylem analizi yöntemi kullanılarak bulgular bölümünde yorumlanmıştır.

Araştırma sürecinde elde edilen verilerin değerlendirilmesi üç temel kriter ışığında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme kriterleri uygun teknikler kullanılarak çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu kriterler;

• Tarihsel öğrenme süreçlerinin analizi

• Sınıfta söylem türünün analizi

• Programın uygulanmasının öğrenenlerin duyuşsal, bilişsel, sosyal ve düşünme becerilerine etkilerinin analizi, olarak belirlenmiştir.

Oluşturulan kriterlerden programın uygulanabilirliği, betimsel analiz yöntemiyle, uygulama ortamı, sınıf düzeni ve değerleri betimsel analiz yöntemiyle, sınıfta söylem türü, tarihsel öğrenme süreçleri ve programın uygulanmasının öğrenenlerin duyuşsal, bilişsel sosyal ve düşünme becerilerine etkileri söylem analizi yöntemiyle çözümlenmeye çalışılmıştır.

Yorumlama Teknikleri

Nitel araştırma yöntemlerinde ulaşılan verilen işlenerek kullanılabilir hale getirilmesi karmaşık ve sistematik bir süreç gerektirir. Çünkü nitel araştırma yöntemlerinde bulguların fazlalığı, uygulamanın süreç içerisinde gerçekleştirilmesi karmaşık bir durumdur(Kuş, 2003: 78–79). Bu yüzden nitel verilerin analizi sistematik bir süreç gerektirir. Süreç içerisinde verilerin düzenlenmesi, çözümlenebilir hale getirilmesi, öğrenci görüşlerinin sentezlenmesi, kuram oluşturulması gibi basamaklar yer alır(Keskin, 2007: 44; Ekiz, 2003: 73).

Betimsel Analiz

Betimsel analizle, programın uygulanmasına yönelik olarak oluşturmacı kurama göre işlenen dersler ve yapılan uygulamalar, alt problemlerle ortaya konulan sorulara göre yorumlama yapılır. Böylece ders sırasında yapılan etkinlikler ve ders işleme süreçleri tanımlanarak sürecin anlaşılabilir hale getirilmesi sağlanmaya çalışılır(Yıldırım ve Şimşek, 2005: 224; Yapıcı, 2005: 70). Betimsel analiz yöntemiyle ders içerikleri tam olarak yansıtılmaya çalışılır. Buna yönelik olarak direk alıntılara yer verilerek ortam tam olarak yansıtılmaya çalışılır. Yıldırım ve Şimşek(2005; 224) göre betimsel analizlerle;

"…bulguların anlaşılabilir hale getirilebilmesi için betimlenerek, düzenlemelerin yapılmasını ve yorumsal alarak işlenmesini" amaçlanmaktadır.

Çepni'ye göre betimsel analizlerle;

"Verilen bir durumu aydınlatmak, standartlar doğrultusunda değerlendirmeler yapmak ve olaylar arasında olası ilişkileri ortaya çıkarmak" amaçlanır(Çepni, 2005: 20).

Kaptan(1993: 209) bütün çalışmaların nicel verilerle gerçekleştirilemeyeceğini belirterek özellikle sosyal alanlarda yapılan çalışmalarda betimsel analizlerin bilimsel çalışmalarda kullanılmasının gerektiğini ifade eder. Betimsel analizler araştırmamacıya araştırmada ulaştığı bulguları düzenleyerek ve yorumlayarak sunma imkânı tanır. Bu çerçevede betimsel analizin üç temel aşaması betimleme, sınıflama ve ilişkilendirmedir(Yıldırım, 2005: 223).

Buna göre çalışma sürecinde sınıf ortamı öğrenci söylemleri, tutum ve davranışları sınıflandırılmış, betimlenmiş ve ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

İçerik Analizi

Yapıcı'ya (2006: 71) göre "öğrenme ve öğrenmenin gerçekleştiği süreçler karmaşık ve soyut nitelikler içermektedir. Bu yüzden içerik analizleri betimsel analize göre daha derinlemesine bilgilere ulaşılmasını sağlar. İçerik analizleriyle, elde edilen verileri açıklamak ve kavramlara ve ilişkilere ulaşmak amaçlanır(Yıldırım, ve Şimşek, 2005: 227; Karasar, 2002: 249). Balcı ise içerik analizini, insanların söyledikleri ve yazdıklarının açık talimatlara göre kodlanarak nicelleştirme süreci olarak tanımlamaktadır(2001: 209). Yine Yıldırım ve Şimşek içerik analizini;

"Birbirlerine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir şekilde yorumlamak" olarak ifade etmektedirler(2005: 227).

Bailey içerik analizlerinin amaçlarını şöyle açıklar;

"İletişim içerisindeki eğilimleri belirlemek, kaynakların bilinen özelliklerini ürettikleri mesajlarla birleştirmek, iletişimin içeriğini standartlara karşı test etmek, ikna etme tekniklerini analiz etmek, stilizi analiz etmek, dinleyicinin bilinen özelliklerini onlar için üretilen mesajlarla ilişkilendirmek, iletişim kalıplarını betimlemek(Bailey ,1987: 301; Akt, Balcı,2001).

Nitel araştırma yöntemleriyle ulaşılan durumların sadece yüzeysel olarak ortaya konulması yeterli olmaz. Öğretme ve öğrenme süreci soyut ve karmaşık bir durumdur. Bu amaçla verilerin içerisinde görünmeyen gerçeklerin ortaya çıkarılması içerik analizi yoluyla gerçekleştirilmektedir. İçerik analizleriyle süreç içerisinde yer alan ve birbirlerine benzer verileri belirli kavramlar çerçevesinde bir araya getirerek herkesin anlayacağı bir seviyeye getirmek amaçlanmıştır. Çalışma

sırasında öğrencilerin etkinliklere yönelik yazınları ve değerlendirme sınavlarından aldıkları notlar basit nicelleştirme yoluyla verilmiştir.

Söylem Analizi:

Nitel araştırma yöntemleriyle yapılan çalışmalarda, öğrencilerin duygu ve düşüncelerinin yansıtılması hedeflenerek, çalışmanın güvenilirliğinin ortaya konması amaçlanır. Öğrencilerin duygularının ve düşüncelerin ortaya konulması ve verilen bu bağlamda yorumlanmaya çalışılması söylem analizlerinin kullanılmasını zaruri kılar. Sözen'e göre (1999; 115);

"Nitel araştırmalarda söylem analizleriyle öğrencilerin kavramları kullanmadaki gelişmeleri ve değişmeleri, algılamalarında ortaya çıkan farklılaşmaları anlatmak amaçlanmaktadır".

Bu sebepledir ki sosyal bilgiler alanındaki çalışmalarda söylem analizleri gün geçtikçe daha fazla kullanılmaktadır.

Söylem analizleri temelde söylem üretmeye dayanır. Diğer sosyal bilgiler araştırmalarında olduğu gibi söylem analizleri de, verilere analizlere ve sonuçlara dayanmaktadır(Sözen, 1999; 73). Söylem analizlerini gerçekleştirmek için videoların ve kayıtların incelenerek çözümlenmesi sonrasında araştırma sorularına göre yorumlanması gerekmektedir(Erdoğan, 2007: 65).

İşlenen derslerdeki video kayıtları çözümlenerek oluşturulan transkriptlerle, öğrenme durumlarındaki farklılaşmalar, değişmeler, öğrencilere ait, derinlemesine anlam ifade edebilecek tartışmalar, öğrencilerin kendilerini ifade ediş biçimleri bu bağlamda analiz edilmiştir(Yapıcı, 2006: 74). Ayrıca araştırmalarda kullanılan materyallerle öğrencilere ait yazılı söylemlere de ulaşılmıştır. Yazılı ve sözlü söylem türleri birbirlerinden bazı farklılıklar içermektedir. Sözen (1999) bu ayrımı şöyle ifadelendirmektedir;

"Sözlü ve yazılı söylem arasındaki temel fark, yazılı söylemlerin sözlü söylemlerden daha ayrıntılı ve dilbilgisi kuralları doğrultusunda gelişmiş olmasıdır. Yazıdaki anlam dilin düzenlenişiyle ilgilidir. Sözlü söylemlerde yazılı söylemlerdeki gibi dilbilgisi kurallarına gerek kalmaz. Aralarındaki bir diğer fark yazılı söylemlerde anlam dilin kendisinde yoğunlaşırken, sözlü söylemlerde anlamın sözün kendisi üzerinde yoğunlaşmasıdır(s; 36).

Eğitim araştırmalarında birçok zaman öğrencilerin sorulan sorulara ya da hazırlanan materyallere yazılı olarak cevap verme isteksizliği yoğun olarak rastlanan bir durumdur. Bu çalışma sırasındada öğrencilerin yazılı olarak dönüt vermelerinde bazı sorunlarla karşılaşılmıştır. Derslerin kayıt altına alınmasıyla öğrencilerin yazmak istemedikleri ama sözel olarak ifadelendirdikleri düşüncelerine ulaşılmış ve bu düşünceler sözel söylem analizleri ile kullanılmıştır.

Bulgular

Yapılan araştırmada oluşturmacı yaklaşıma göre işlenen derslerin tarihsel öğrenmeye etkisinin olup olmadığı, öğrencilerin yeni programa karşı bakış açıları, öğrenenlerin öğrenme süreçlerine katılımlarının nasıl gerçekleştiği, öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerilerinin nasıl etkilendiğini açığa çıkartılması amaçlanmıştır.

Tablo 2: Ünitelere yönelik başarı testlerinde puanlara göre öğrenci dağılımları

Puan	Ü:1	Ü:2	Ü:3	Ü:4	Ü:5	Ü:6
85-100	3	5	7	4	8	8
70-84	7	6	8	6	7	8
55-69	8	10	10	12	10	10
45-55	6	6	3	5	4	2
0-45	3	3	2	2	2	1

Çalışma T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi programının tamamını kapsamaktadır bu bağlamda öğrencilerin ünitelerin işlenişi sonrasında yapılan başarı testlerindeki puanlamaya yönelik öğrenci dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Program yedi üniteden oluşmasına rağmen ders saatinin yeterli olmaması dolayısıyla yedinci ünite ile ilgili herhangi çalışma yapılmamıştır. Bu yüzden tablo 2'de altı üniteye ait veriler yer almaktadır. Ayrıca uygulanan testlere sınıftan katılmayan öğrencilerde yer almaktadır. Sınıf mevcudu 31 kişi olmasına rağmen (n:31) bazı ünitelerde bu öğrenci sayısı daha düşüktür. Tablo 2'den de da anlaşılacağı üzere ilk ünitelerde öğrencilerin programa alışık olmamaları, alışık oldukları sınav sistemine uymayan sorularla karşılaşmaları dolayısıyla yüksek not alan öğrenci sayısı daha azdır. Öte yandan ikinci üniteden itibaren öğrencilerin daha yüksek notlar aldıkları görülmektedir. Sınıfta yüksek not alan öğrenci sayısı dalgalanmalar göstermelerine rağmen ünitelerin ilerlemesiyle artmıştır. Böyle bir bulgunun ortaya çıkmasında öğrencilerin sisteme alışmaları önemlidir. Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi Ü1'de 18 öğrenci 55 puan ortalamasının üzerinde not almışken, Ü2'de bu sayı 21, Ü3'de 25, Ü4'de 22, Ü5'de 25, Ü6'da 26 kişiye ulaşmıştır. Bu sonuçlar öğrencilerin giderek daha başarılı olduklarını göstermektedir. Tablo 2'den elde edilen bulgular ışığında oluşturmacı yaklaşıma yönelik hazırlanan T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin öğrencilerin tarihsel öğrenmelerine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan tarihsel öğrenmeye yönelik; araştırma sırasında yapılan çalışmaların içerik analizlerinden, doküman incelemelerinden, betimsel analizlerden ve söylem analizlerinden aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

- Öğrencilerin oluşturmacılık yönteminin kullanıldığı derslerde daha fazla motive olmakta ve tarihsel öğrenmeleri olumlu yönde etkilenmektedir.

• Oluşturmacı anlayışa yönelik hazırlanan materyaller öğrencilerin farklı konular hakkında görüş oluşturmalarına imkân tanımakta ve tarihsel bilinç oluşturmalarına imkan sağlamaktadır.

• Derslerde öğrenciler kendi bilgilerini oluşturdukları için tarihsel sorunlar hakkında farkındalıkları gelişmektedir.

• Oluşturmacı yaklaşıma göre düzenlenen materyallerin öğrencilerin dönemin özelliklerini tanımalarını sağladığı ve dönemle ilgili özellikleri daha iyi kavradıkları gözlenmiştir.

• Öğrencilerin çalışmalarda aktif olmaları akademik başarılarının artmasına olanak sağladığı görülmüştür.

• Bazı öğrencilerin yapılan çalışmalarda aktif olmak istemedikleri gözlenmiştir.

• Derslerin görsel materyallerle işlenmesi ve konularla ilgili sunumların öğrencilerin derse motive olmaları ve tarihsel öğrenmelerini ve öğrenme ortamlarına katılımlarını olumlu yönde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Yapılan uygulama sonucunda öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerileriyle ilgili aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

• Oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan materyaller ve sınıf ortamları akran etkileşimini ön plana çıkardığı için öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerilerinin geliştiğini göstermiştir. Çünkü kendi bilgisini yapılandıran öğrenciler sorunlar karşısında duygu geliştirmeye yönelmişler ve bu becerilerini kullanmaları artmıştır.

• Öğrenilen bilgi ihtiyaçların karşılanmasından sonra unutulmaktadır. Oysa öğrencilerin kendi bilgilerini oluşturmaları ve bu bilgileri kullanmaları bilişsel yapılarının gelişmesine olanak tanımaktadır. Yapılan çalışmalarda öğrencilerin bilgileri ezberlemedikleri yapılandırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın ilk evrelerinde öğrencilerin yeni öğrenme durumlarına alışmaları konusunda zorluklar yaşadığı gözlemlenmiştir. Bazı öğrencilerin çalışmalara katılım göstermekteki isteksizlikleri çalışmanın ilerleyen evrelerinde azalma göstermiştir.

• Oluşturmacılık anlayışı öğrencilerin sosyal ortamlarının okula yansımasını okul ortamlarının öğrencilerin sosyal iletişim becerilerini kullanacak şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda oluşturmacı yaklaşıma yönelik olarak işlenen derslerde öğrenciler sosyal ortamlarından ve çevrelerinden daha fazla yararlanma imkanı bulmaktadır. Yapılan çalışmalar esnasında öğrencilerin çalışmalar içerisinde etkin olmaları, yaptıkları çalışmaları birbirleriyle paylaşmaları, farklı sorunlara karşı bilinç ve çözüm geliştirilmeleri sosyal iletişim becerilerinin gelişmesine katkı sağladığı bulgularına etkinliklerden ve görüşmelerden elde edilen bulgulardandır.

• Çalışmanın OKS (çalışmanın yapıldığı dönemki sınav adı) sınavına yönelik çalışmalar yapan sekizinci sınıf öğrencilerle gerçekleştirilmesi öğrencilerin dönem dönem devamsızlık yapmalarına neden olmuştur. Öğrencilerin dershane de farklı bir yöntem okulda farklı bir yöntemle karşılaşmaları sorunlar yaşamalarına neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonrasında oluşturmacılık anlayışına göre işlenen derslere ilişkin öğrenci görüşleri ile ilgili bulgular direk alıntı olarak aşağıda verilmiştir

Tablo 3: Tarihsel öğrenmeye yönelik öğrenci görüşleri

K1: "Bence kesinlikle faydalı oldu. Bir konuya ya da bir şeye, soruna nasıl yaklaşacağımı öğrendim eskiden konuları ezberlerdim şimdi ezber yapmanın yanlış olduğunu anladım. Bana lazım olan bilgileri ben öğrenebilirim. Bir de eskiden kitapta her yazan doğru gelirdi bana ama şimdi o konularla ilgili düşünüyorum. Bir sorun olduğunda yeni bir yol olabilir mi diye de düşünüyorum. Kesinlikle tarihe bakışım değişti"[14/07/2007].
K4:"Ben sınava hazırlanırdım bu yüzden önceleri çok kızdım. Zaten üzerimizde baskı var, stres var, bir de bu çalışma diye düşündüm. İlk derslerde görüşlerimi çok kısa yazdım kendimi zorlamadım. Özellikle sunumların kullanılması ve öğretmenin çabaları beni derse karşı bağladı. Sonra hoşuma gitti. Öğrendiklerimi çözdüğüm sorularda kullanmaya başladım. Bence bu ders diğerlerinden farklı oldu. Sınıfta söylediğimiz marşlar ilginçti. Tarihi konular konusunda kendi bilgilerimi kendim oluşturabileceğimi gördüm[14/07/2007].
K6:"Ben ilk kez bir tarih dersinde resim yapıldığını gördüm. Önce oyun oynadığımızı sandık ama. Daha sonra o resimleri yorumlamamız bize bir şeyler kattı. Daha önce sosyal derslerinde defter tutardık şimdi dosyamız oldu çalışma kâğıtları oldu. Ben yaptığımız grup çalışmalarını unutmayacağım biraz şamatalıydı ama eğlenceliydi. Arkadaşlarımdan bazı tarihi bilgiler öğrendim"[14/07/2007].
K 3:Ben tarihi konuları(n) ilk defa farklı olabileceğini gördüm. Çünkü eskisi gibi değil eskiden okurduk soruları cevaplardık. Ama şimdiki programda tarihin içindeki konulara girdik yani biz tarihi sorun(ları) çözmeye çalıştık. Bu yüzden çok şey öğrenmek durumunda kaldık [14/07/2007]

Tablo 3'de görüldüğü gibi öğrencilerin T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersine yönelik görüşleri olumludur. K4 ve bazı öğrenciler ilk dönemlerde yapılan çalışmalara karşı tutum almalarına rağmen zamanla uygulanan etkinlikler içerisinde yer almaya başlamaları derse karşı olumlu tutum geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Oluşturmacı yaklaşıma göre yapılan derslerde farklı etkinliklerin kullanılması derse karşı öğrencilerin olumlu tutum geliştirdiklerinin bir diğer göstergesi yine K3 söylemlerinden anlaşılmaktadır. Oluşturmacı yaklaşıma yönelik işlenen derslerde farklı yöntemlerin kullanılması öğrencilerin ezbere değil eleştirel bakmaya yönlendirilmesi tarihsel öğrenmelerine olumlu katkı sağlamaktadır. K1 yapılan görüşmede neyi nasıl öğrenmesi gerektiğini öğrencinin fark ettiğini ortaya koymaktadır. K6 ile yapılan görüşmede ise arkadaşlarından öğrendikleri tarihsel bilgilere vurgu yapılmıştır. Yani oluşturmacı yaklaşımla işlenen dersler akran öğrenmelerine yönelik katkı sağlamaktadır.

Tablo 4: Öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerilerine yönelik öğrenci görüşleri

K2:"Tarihi konularla ilgili neyin önemli neyin önemsiz olduğunu öğrendim. Yaptığımız çalışmalarda tarihteki insanların neler düşünmüş ve neleri yaptıkları(nı) görmeye çalıştım. Ben olsaydım nasıl yapardım diye düşündüm"[14/07/2007].
K3:"Bence diğer dersten daha başarılıyım eskiden ezberlerdim ama şimdi öğrenmeye çalıştım. Bu yöntem sınavda işe yaramazsa benim için kötü. Ama derste sürekli konuşmamız bence konuşmamıza katkı sağlamış olabilir. Birde bence sınıfın geneli birkaç kişi hariç eskiden olduğundan daha başarılıydı " [14/07/2007].
K 6:"Her etkinlikte görüş belirtmemiş her çalışmaya katılmamız yorucuydu eskiden daha az yorulurduk şimdi daha çok derste çalışma yaptık. Kurtuluş Savaşı durumu anladım sanırım insanların şartları çok zormuş bazı resimlerden etkilendim"[14/07/2007].
K 5:"Ben artık derste daha çok konuşuyorum bazen yanlış şeylerde söylüyorum ama benim fikrim arkadaşlarımın bana gülmesinden eskisi kadar rahatsız değilim. Bi(r)de yaptığımız çalışmalarda kendimi komutanların yerine koymak ve görüşmelerimi (görüşlerimi) yazmak güzeldi kendimi önemli hissettim" [14/07/2007]

Oluşturmacı yaklaşıma göre işlenen derslerin en önemli özelliklerinden biri öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal iletişim becerilerinin gelişmesinin sağlanmasıdır. Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin döneme ait özellikleri tanımaya başlamaları tarihi dönemle ilgili duygu geliştirdiklerini göstermektedir. K2 ve K6'nın söylemleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Dönemi tanımaları o dönemdeki insanlarla empati kurmaları duyuşsal durumlarının etkilendiğini göstermektedir. Hem K3 söyleminden hem de; önceki yıllardaki sosyal bilgiler dersindeki akademik başarılarının yeni programla işlenen derslerdeki akademik başarılarıyla karşılaştırılmasından, akademik olarak eskiden olduğundan daha başarılı olduklarını göstermektedir. K5 ile yapılan görüşmeden öğrencilerin yeni programda daha aktif oldukları, daha fazla söz hakkına sahip oldukları, görüşlerini daha kolay dile getirdikleri ve akran eleştirilerinde daha az etkilendikleri görülmektedir. Bu durumun nedeni her yapılan çalışmada öğrenci görüşlerinin alınmasına yer verilmesi etkili olmuştur. Sık sık görüşlerini dile getiren öğrenciler sınıf karşısında daha rahat konuşmaya başlamışlardır.

Tablo 5: Öğrencilerin öğrenme ortamlarına katılımlarıyla ilgili görüşleri

K2:"Ben eskiden olduğundan daha fazla derslere katıldığımı sanıyorum. Derslerde daha çok söz aldım daha çok konuştum. Bazen yanlı bazen doğru konuştum"[14/07/2007].
K7:"Sınıftaki öğrencilerin devamlı derse katılmaları bazen gürültünün fazla olmasına neden oldu. Ama herkes ortama ders için katılmaya çalıştı" [14/07/2007].
K4:"Özellikle etkinliklerde kendimi önemli kişilerin yerine koymak hoşuma gitti. O yüzden yazdıklarıma o zamanlarda dikkat ettim. Özellikleri görüşlerimizi çizerken de güzeldi "[14/07/2007].
K3:"Derste herkes bir şeyler yaptı. Sadece öğretmen anlatmadı. Bizde yazdık, çizdik. Tarihle ilgili bi(r)şeyler yaptık. Sınıftaki bir iki kişi katılmasa kalanlar çalışmalara katıldı. Eskiden öğretmen sorardı biz cevap verirdik şimdi ise görüşlerimizi kendimiz açıkladık" [14/07/2007].

Oluşturmacı yaklaşıma yönelik hazırlanan ders etkinlikleri çeşitlilik arz etmektedir. Ders içerisinde öğrencilerin katılımı artıracak, öğrencilerin farklı zeka durumlarına hitap edebilecek etkinlikler hazırlanması öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergilemelerine olanak sağlamaktadır. Klasik öğrenme durumlarında kullanılan okuma, anlatım, soru cevap yöntemlerinin yanında hikaye tamamlama, görsel materyaller kullanma, kavram ve zihin haritaları oluşturma, sunumlar izleme ve bu sunumları yorumlama gibi etkinliklerinde kullanılması öğrencilerin katılımları artıran etkenlerden olmuştur. K2 ile yapılan görüşmede eskisinden daha fazla derse katıldığını ifade etmesi, K7'nin herkesin katıldığını söylemesi bu görüşü destekleyen bulgulardandır. Ders işlenmesi esnasında yapılan etkinliklerin çeşitlilik arz etmesi farklı öğrencilerin farklı etkinliklerde dikkatini çekmesi neden olmuştur. Bu yüzdende bir etkinlikle katılım göstermeyen öğrenci başka bir etkinlikte katılım göstermiştir. K4'ün konuşmasında çizimler yaparken katılım göstermesi bu görüşü desteklemektedir. K3 sadece öğretmen anlatmadı bizde katıldık herkes bir şeyler yaptı söylemi de öğrencilerin öğrenme ortamlarına katıldığını gösteren görüşlerdendir. Öğrencilerle yapılan görüşmeklerde bazı derslerde gürültüden şikâyetçi olmaları doğaldır. Çünkü oluşturmacı yaklaşıma yönelik işlenen derslerde bu gürültünün olması dersin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda dersin öğretmeninin iyi bir rehber olması gerekmektedir.

Araştırma sonucunda katılımlı gözlem, doküman incelemesi ve çalışma sonunda öğrencilerle yapılan görüşmelerden aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

• Öğrencilerin tamamı eski programla yeni program arasında farların olduğunu, yeni programla daha önce sınıfta kullanılmayan ders araç ve gereçlerinin kullanıldığını belirtmişlerdir.

• İki program arasında öğrencilerin çalışmaları bakımından farkların olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yeni programda daha hazırlıklı olarak derse gelmek zorunda kaldıklarına yönelik bulgulara rastlanmıştır.

• Öğrencilerin daha yaratıcı düşünmek zorunda kaldıkları, çünkü öğretmenin sorduğu sorularla öğrencileri buna zorladığı sonucuna ulaşılmıştır.

• Öğrenci görüşmelerine iki program arasında sınav sistemi olarak farkların olduğu, yeni programda dersten başarılı olmanın daha kolay olduğunu belirten ifadelere ulaşılmıştır. Bu durumun nedeni olarak süreç içerisinde yapılan uygulamaların değerlendirilmeye katılması gösterilmiştir.

• Yeni programda kazanılan bilgilerin daha kalıcı olduğu bulgularına rastlanılmıştır.

• Yalnızca bir öğrenci eski programın öğrenciler açısından daha iyi olduğu görüşünü ifade etmiştir.

• Programın uygulanmasıyla öğrenilen bilgileri daha kalıcı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır

• Programın uygulandığı ilk dönemlerde öğrencilerin derse karşı olumsuz tutum sergiledikleri belirlenmiştir

• Programın ilerleyen dönemlerinde karşı olumlu tutum geliştirdikleri görülmüştür.

• Özellikle dersin işlenişi sırasında kullanılan yöntem ve tekniklerin öğrencilerin derse karşı motivelerinin olumlu yönde geliştiği belirlenmiştir.

• Yeni programla işlenen derslerin öğrencileri ilgilerini çekmekte başarılı olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sürecinde toplanan bulgular bir önceki bölümde yorumlanarak otaya konulmuştur. Tartışma, sonuç ve öneriler bölümünde, elde edilen bulgular ışığında araştırmanın alt problemlerine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca ulaşılan sonuçlar tartışılmıştır. Çalışma sürecinde elde edilen deneyimler, gelecekte yapılacak benzer çalışmalara ışık tutması amacıyla öneriler başlığı altında sunulmuştur. Öte yandan T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersiyle ilgili yapılan ilk eylem araştırması olması dolayısıyla, programdaki aksaklıklar ve programın uygulanabilir olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Oluşturmacı öğrenme yaklaşımına göre hazırlanan T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin tarihsel öğrenmeye katkısı:

Oluşturmacı yaklaşıma yönelik olarak hazırlanan farklı materyaller öğrencilerin farklı durumlar ve sorunlar karşısında çözüm üretmelerine ve eleştirel düşünme becerilerini kullanmalarına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda öğrenci ders içerisinde tarihsel dönemin özelliklerine uygun birçok sorunla karşılaşmakta ve bu sorunlara çözüm üretmektedir. Bu olanak öğrencilerde tarifsel farkındalık duygusunun gelişmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan derslerde farklı konular yüzeysel olarak değil derinlemesine öğrenciler tarafından görülmekte ve çalışılmaktadır. Bu yaklaşım öğrencilerin tarihsel olaylar hakkında meraklarının oluşmasına ve tarihsel bilgilerinin artmasına olanak sağlamaktadır.

Derslerin işlenmesi sırasında empati kurulmasına yönelik çalışmalar ve öğrencilerin tarihsel dönemlerle ilgili düşüncelerini yazmaları tarihsel öğrenme ortamlarına olumlu katkı yapmaktadır. Bu sonuç Karaduman (2005) ve Keskin (2007) çalışmalarıyla da uygunluk göstermektedir. Öte yandan öğrencilerin kendi bilgilerini yapılandırmak için farklı kaynakları taramaları tarihsel kaynakları tanımalarına ve bunları kullanmalarına olanak sağlamaktadır. Öğrenciler böylece kendi bilgilerini oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar esnasında farklı ve zengin materyallerin kullanılması öğrencilerin zihinlerinde tarihsel dönemler için soruların oluşmasına neden olmaktadır. Her farklı soru öğrencilerin farklı bir bilgiyi oluş-

turmalarının ilk adımını atmalarına yol gösterici olmaktadır. Bu bağlamda oluşturmacı yaklaşıma yönelik hazırlanan programların en önemli avantajlarından biri bu öğrenme zenginliğini oluşturmasıdır. Dolayısıyla oluşturmacı yaklaşıma yönelik hazırlanan T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi tarihsel öğrenmeyi olumlu yönde desteklemektedir. Yani öğrencilerin tarihsel öğrenmelerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu olumlu yanlarına rağmen programlar iyi rehberler tarafından idare edilmezlerse bilgi oluşturma kaosuna da dönüşebileceği gözlemlerden çıkan sonuçlardandır.

Oluşturmacı öğrenme yaklaşımına göre hazırlanan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin sosyal ve iletişim becerilerine katkısı:

Geleneksel öğretim yöntemlerinde işlenen derslerdeki en önemli sorunlardan bir tanesi öğrencilerin derse katılımı ve kendilerini ifade etmelerine olanak sağlanmamasıdır. Dersler öğretmen ve konu merkezli işlenmesi dolayısıyla öğrencilerin aktif katılımı yeterli olmamaktadır. Oluşturmacı eğitim ortamlarında öğrencilerin sosyal öğrenme süreçlerine aktif olarak katılmaları öğrenmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Oluşturmacı öğrenmyle, sosyal iletişim içerisinde bulundukları için bir birleriyle sık sık etkileşim içerisine girerek aktif ve akran öğrenimi gerçekleşmektedir(Taber 2001). Oluşturmacı öğrenme öğrencilerin sorular sormaları, kendi düşüncelerini ve başkalarının düşüncelerini sorgulamaları konusunda cesaretlendirdiği için öğrencilerin sosyal ve iletişim becerilerinin gelişmesine imkan sağlamaktadır(Brooks and Brooks, 1993). Öğrencilerin araştırmanın ilk dönemlerde derse katılımları, sorular sormaları ve farklı fikirleri eleştirmeleri yeterli olmamasına karşın, programın uygulanması sürecinde öğrencilerin fikirlerini söylemelerinin cesaretlendirilmesi sonucu sosyal katılımları gelişmiştir. Öğrenciler iletişim becerilerini derslerin ilerleyen dönemlerinde daha etkili bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Ders içerisinde hazırlanan materyallere ve etkinliklere karşı öğrencilerin gösterdikleri katılımlar buna örnek olarak gösterilebilir. Derslerin işlenişi aşamasında öğrencilerle gerçekleştirilen diyaloglarda öğrencilerin araştırma sürecinin ilerlediği dönemde daha aktif oldukları görülmektedir. Jonessen (1991) öğrenmenin öğrencilerin aktif katılımları yoluyla gerçekleştiğini bu yüzden öğrencilerin sosyal katılımlarının ve iletişim becerilerinin desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Oluşturmacı öğrenme ortamlarının öğrencileri cesaretlendirmesi ve derse katılımlarının artırımlarması için öğrencilerin etkileşimlerinin geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Bu araştırmada da öğrencilerin iletişim ve sosyal becerilerini artırmıştır. Bu sonuç Birişik(2006) ulaştığı sonuçlarlada benzerlik göstermektedir.

Oluşturmacı öğrenme yaklaşımına göre hazırlanan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimlerine etkisi:

Oluşturmacı öğrenme yaklaşımının uygulandığı sınıflarda farklı öğrenme etkinliklerine yer verilerek bu etkinliklerle öğrencilerdeki bilişsel, duyuşsal, eleştirel

ve benzeri becerilerin geliştirilmesi amaçlanmalıdır(Demircioglu, 2005; Yanpar, 2002).

Öğrencilerde farklı becerilerin geliştirilmesine yönelik olarak iyi hazırlanmış materyaller, sosyal etkileşimlerin sağlanması, gerekli öğretim araç ve gereçlerinin etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir(Li, 2000). Bu amaca yönelik olarak araştırmanın yapıldığı ilköğretim okulunun alt yapısının bu bağlamda yeterliliği olmamasına rağmen gerekli öğretim araç gereçleri araştırmacı tarafından sağlanmaya çalışılıştır. Bu durum oluşturmacı programın uygulandığı 6.ve 7. sınıflar içinde geçerlidir. Gerekli öğretim araç ve gerecin olmadığı sınıflar ve oluşturmacılık anlayışına yeterli derecede sahip olmayan öğretmenler dolayısıyla becerilerin yeterli oranda oluşmaması muhtemeldir.

Etkin bir şekilde hazırlanmış oluşturmacı T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programlarıyla, öğrenciler kendilerini öğrenme durumlarının içerisinde hissederek, problemlerin çözümlerine aktif katılımı sağlanmaya çalışılmış, farklı öğrenme etkinlikleriyle öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal yapılarında gelişimlerin olduğu söylenebilir. Hazırlanan öğrenme metaryalleriyle öğrencilerin sorunlar karşısında çözüm üretme, düşünme, olaylara eleştrel bir gözle bakma, geçmiş bilgileri yeni oluşturduklarıyla kaynaştırma becerilerinde gelişmeler olduğu görülmüştür. Öğrencilerin ilk ünitedeki derse karşı yaklaşımları, bilişsel ve duyuşsal seviyeleriyle ilerleyen süreçteki bilişsel yapıları arasında gelişim olduğu belirlenmiştir. Öyleki sınıf içerisinde yer alan üç kaynaştırma öğrencisi öğrenme durumlarında fikir yürütmeye çalışmışlar ve görüşlerini söylemekten çekinmemeye başlamışlarıdır.

Öğrencilerin bilişsel beceri gelişimlerinin tespitine yönelik olarak ünite sonlarında hazırlanan ünite değerlendirme testleri öğrencilerin bilişsel becerilerinin olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca açık uçlu sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplar, problemlere getirdikleri çözümler ve sınıf içerisindeki tartışmalar ve diyaloglar eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği söylenebilir

Araştırmacının daha önceki deneyimleri, öğrencilerin T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derlerinde sıkıldıklarını, başarısız olduklarını ve derse karşı olumsuz tutum geliştirdiklerini göstermektedir. Ayrıca oluşturmacı yaklaşım ve geleneksel yaklaşımı karşılaştıran çalışmaların sonuçları araştırmacıyı destekler niteliktedir(Karaduman, 2005). Oluşturmacı yaklaşıma göre hazırlanan programlar, öğrencilerin derse karşı ilgi, tutum, motivasyon, özsaygı, özgüven, kişilik gibi duyuşsal kavrmları içerir(Saray, 2008). Bu bağlamda öğrencileri öğrenme ortamlarının içerisine katan yöntem öğrencilerden daha fazla ilgi çekmektedir. Öğrenme ortamlarında kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerindeki çeşitlilik, öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergilemelerine neden olmaktadır. Böylece öğrenciler derslerde sıkılmamakta, derslere karşı daha katılımcı davranmaktadırlar.

Yine bu bağlamda farklı alanlarda yapılmış çalışmalar bu sonuçları desteklemektedir (Özsevgeç2007).

Oluşturmacı öğrenme yaklaşımına göre hazırlanan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programlarının Atatürkçülük ve vatandaşlık bilincine katkısı :

Sosyal Bilgiler branşı içerisinde yer alan derslerin genel amaçları içerisinde vatandaşlık bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin genel amaçları arasında; "*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.*" kararı yer almaktadır. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler dersleri gibi İnkılâp Tarihi dersleride yetkili organlar tarafından kullanılmaya uygundur. Ayrıca T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersleri içerisinde yer alan siyasi ve sosyal olayların öğretilmesi öğrencilerin, duyuşsal yapılarına hitap etmesi dolayısıyla, vatandaş yetiştirme açısından kullanılabilmektedir.

Öte yandan programda hazırlanan kazanımların vatana bağlı ve sorumlulukalarını bilen bireyler yetiştirmeye yöneliktir. Dersin işlenmesi sırasında kullanılan materyaller ve etkinliklerde bu amaç için olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Öğrencileri öğrenme ortamınıniçine katan eğitim, onun kendi bilgilerini yapılandırmasına olanak sağladığı için öğrencilerin vatandaşlık bilincinin gelişimine olumlu olarak yansıdığı belirklenmiştir

Öneriler

Bir eylem araştırması olarak tasarlann çalışmada, araştırmacı aynı zamanda dersin öğretmeni olarak araştırmayı yürütmüştür. Araştırma aynı bir eylem araştırması olmasının yanında aynı zamanda bir pilot çalışma olarakta kabul edilebilir. Çünkü T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından pilot çalışması yapılmadan uygulamaya konulmuştur. Karşılaşılan sorunlarla ilgili raporlar ortaya konulmadan program uygulanmıştır. Bu yüzden araştırmacı araştırma sürecinde ortaya çıkan problemleri bizzat tespit etmiştir. Araştırmacı gelecek çalışmalarda faydalanılabileceği düşüncesiyle bazı önerilerde bulunmuştur.

• Oluşturmacı anlayışa göre düzenlenen programların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, programın uygulanmasında etkin rol oynayan öğretmenlerin, uzman kişiler tarafından eğitilmelidir. Çünkü Milli Eğitimde çalışan öğretmenlerin programa karşı olumsuz bir tutum geliştirdikleri araştırmacı tarafından tespit edilmiştir.

• Etkinlikler gerçekleştirilirken, öğretmenler öğrencilerin öğrenme seviyelerine göre etkinliklerin gerçekleştirilmesine özen göstermelidirler.

• Öğrencilerin sosyal etkileşimini ve iletişimini artırmak, bilişsel ve duyuşsal becerilerini geliştirmek amacıyla dersler farklı etkinliklerle zenginleştirilmelidir.

• Oluşturmacı kurama göre işlenen derslerde, öğrencilerin farklı öğrenme yapılarına sahip olduklarının bilincinde olarak, etkinlikler gerçekleştirilirken öğrencilere yeterli açıklamalar yapılmalıdır.

• Öğrencilerin değerlendirilmesinde, kılasik öğrenme yönteminden faklı olarak ölçme ve değerlendirme materyalleri çeşitlendirilmelidir.

• Öğretmenler derslerden çeşitli öğrenme araç ve gereçlerine yer vermelidir. Çünkü öğrencilerin derse karşı olumlu tutum geliştirmesinin sebeplerinden biride derste kullanılan araç ve gereçlerdir.

• Öğretmenler ders işlerlerken gerekli olduğu durumlarda, öğrencilerin sosyal çevrelerini derse katma çalışması içerisinde olmalıdırlar.

• Öğretmenler ders kitaplarındaki bilgilerinm tamamını ders sati içerisinde verme eğiliminde olmamalı, öğrencileri bireysel ve grup çalışmalarına yönlendirmelidir.

• Öğretmenler kitaplardaki olgu ve kavramları ezberletmek yerine, aktif öğrenmeyi destekleyen çaba içerisinde olmalıdır.

• MEB. T.C.İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi müfredat programı tekrar gözden geçirmeli ünitelerin oranlarını birbirlerine yaklaştırmalıdır. Aksi durumda çok uzun ünitelerde öğretmenlerin değerlendirme yapması ve öğrencilerin ünitenin bütünlüğünü sağlamalarında zorluklar yaşadığı tespit edilmiştir.

• Programın kazanımlarının bazıları soyut ve konularla bağlantyısız olduğu için öğrencilerin bu kazanımları edinmeleri güçleşmektedir. Kazanımlar daha açık, net ve anlaşılır olmalıdır.

• MEB. T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersini haftalık ders saati, kazanım sayısının fazlalığından dolayı yetersizdir. Ayrıca sekizinci sınıf öğrencilerinin sınav kaygıları ve ailelerin baskıları programın zamanında bitirilmesini olanaksız kılmaktadır.

• Oluşturmacı kuramın uygulandığı sınıfların değerleri yeniden gözden geçirilmeli ve ders araç gereçli yeterli hale getirilmelidir.

• Sınıfların sayısı standata yakın olduğu durumlarda, programın etkili uygulanabildiği gerçeğinden hareketle sınıflardaki öğrenci sayıları azaltılmalıdır.

• Okullarda kütüphane, internet ve bilgisayar gibi alt yapı eksiklikleri tamamlanmalıdır.

• Programın daha etkili uygulanabilmesi için öğrencilerin sınav kzanma kaygıları giderilmelir. Malesef yeni getirilen SBS sisteminin bu kaygıları altıncı ve yedinci sınıflar düzeyine indirdiği görülmektedir.

• Bu alanda yapılan çalışmalarda daha doğru sonuçlara ulaşılmasına yönelik olarak eylem araştırmasına yönelimlerin artırılması gerekmektedir. Böylece araştırmacılar daha kolay karşılaştırma yapma olanağına sahip olabileceklerdir.

• Araştırmalar planlanırken bir yada iki ünite gibi kısa süleri alışmalar yerine uzun süreli çalışmalara yönlenilmelidir. Çünkü öğrenciler kısa süreli çalışmalarda gerçek düşüncelerinin yerine olması gerekeni söyleme eğilimindedirler. Uzun süreli çalışmalarda öğrencilerin katılımları daha gerçekçi olmaktadır.

KAYNAKÇA:

Akdeniz, A. ve Saka, A., Genetik Konusunda Bilgisayar Destekli Materyal Geliştirilmesi Ve 5e Modeline Göre Uygulanması. The Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET January 2006 ISSN: 1303-6521 Volume 5, Issue 1, Article 14. 10 Agustos 2008'de edinilmiştir.

Akar, H. ve Yıldırım, A., (2004). Oluşturmacı Öğretim Tekniklerinin Sınıf Yönetimi Dersinde Kullanılması: Bir Eylem Araştırması, *İyi Örnekler Konferansı*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi

Ayas, A., Çepni, S., Johnson, D. ve Turgut, M.F, (1997). *Kimya Öğretimi Öğretmen Eğitimi Dizisi*. Bilkent, Ankara. Yök/ Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi.

Balcı, A., (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler*(3. baskı). Ankara: Pegem A.

Bailey, K.D., (1982). Methods of social research.(2. baskı). New York: The Free Pres. Akt. A. Yıldırım, & H. Şimşek, (2005). s. 50'deki alıntı.

Birişik, E. (2006). *İlköğretim sekizinci sınıf T.C. inkılap tarihi ve atatürkçülük dersinde ders içeriğinin yapıcı öğrenme kuramına göre düzenlenmesinin, akademik başarıya etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Brooks, J. M.& M. G. Brooks (1999b). In search of understanding: The case for consturivist classroom. Virginia: Associating for Supervision and Curriculum Development

Brooks J.M.& M. G. Brooks.(1999). The courage to be constructivist. *Educational Leadership*. 57, 3. 18-24. .Akt. E. Erdem(2001).

Cohen, L., L. Manion (1997) Research Methods in Education. London : Fourth Edition.

Çengelci, T.,.(2005). *Sosyal bilgiler dersinde beyin temelli öğrenmenin akademik başarıya ve kalıcılığa etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı.

Çepni S., Şan, H.M., Gökdere, M., (2001). Fen bilgisi öğretiminde zihinde yapılandırma kuramına uygun 7E modeline göre örnek etkinlik geliştirme. *Yeni bin yılın başlangıcında Türkiye'de fen bilimleri eğitimi sempozyumu*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. 7- 8 Eylül

Çepni, S.(2005). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş.* (2. Baskı). Trabzon: Üçyol Kültür Merkezi.

Demirel, Ö. (2003). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme.*(5. baskı). Ankara: Pegem A.

Demircioğlu, İ. H. (2005). Sosyal bilgiler öğretimi ve oluşturmacı yaklaşım. Hayat *Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Ed). C. Öztürk ve D. Dilek. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Doğan, Y. (2005). *Sosyal bilgiler dersinde çağdaş bilginin edinimini ve kullanımını etkileyen faktörlerin analizi,* Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı.

Donaldson, N.L., (2004). *The effectiveness of the constructing phyics understanding(CPU) pedagogy on the Middle school students' learning of force and motion concepts.* Unppublished doctoral dissertation. Faculty of the Universiy of Missouri, USA

Duckworth, E. ve Julyan, C., (1996). A constructivist perspertive on teaching and learnin science. 55- 72. C. T. Fosnat(Editör). *Constructivism theory, perspectives and practice.*New York: Teacher College Pres.

Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş-nitel ve nitel eleştirel kuram metodolojiler*. Ankara: Anı.

Erdem, E. (2001). *Program geliştirmede yapılandırmacılık yaklaşımı* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fox, R., (2001). Constructivist examined. *Oxford Review of Education. 27(1), 23-35.*Akt., Güzel. E.B. ve Alkan. H. s. 21'deki alıntı.

Fosnat, C.T.(1989). Constructivism: A psychological teory of learning. Constructivism: teory perspectives and practise. (8-33). C. T. Fosnat(Editör). *Constructivism: theory perspectives, and practice.* New York: Theachers College Pres. Teachers college Pres

Huxford, L., & Littledyke, M., (1998). *Teaching the primary currıculum for constructive learnig.* London: David Fulton Publishers.

Gray, Audrey. (1997). *Consructivist Teaching and Learning*. SSTA: Research Centre Report.

Gömleksiz, M.N. (2005).Yeni ilköğretim programlarının uygulamadaki etkinliğinin değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 5(2) 341-370.

Güzel. E.B. ve Alkan. H., (2005). Yeniden yapılandırılan ilköğretim programı pilot uygulamasının değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.*5(2)387-408.

Jaworski, B., (1993). *Constructivism and Teaching: The Socio- Cultural Contex, The Notes of a Seminar Given to The Mathematics Teaching and Learning Enquiry Group*, Manchester, http://www.Demon.co.uk/Barbara/chreods.htm 09 Kasım 2005. Akt: T. Özsevgeç,(2007). *İlköğretim beşinci sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik 5E modeline göre geliştirilen rehber materyallerin etkililiklerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. KTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü. s. 20. sayfadaki alıntı.

Jonassen, D.H. (1991). Objectivism versus constructivism: do we need a philosphical paradig. *Educational Tecnology Reseach And Development* 39,3. 5-14 Akt. E. Erdem. s. 25'deki alıntı

Kaptan, S., (1993). Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri. Ankara: Tek Işık Ofset.

Karaduman, H., (2005) *Sosyal Bilimler Dersinde Yapılandırmacı Öğrenme İlkelerine Göre Hazırlanan Öğretim Materyallerinin Öğrencilerin Derse İlişkin Tutumlarına, Başarılarına ve Hatırlama Düzeylerine Etkisi* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Karakuş, F., (2006). *Sosyal Bilgiler öğretiminde yapıcı öğrenme ve otantik değerlendirme yaklaşımlarının öğrencilerin akadamik başarı, kalıcılık ve Sosyal Bilgiler dersine yönelik tutumlarına etkisi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karasar, Niyazi. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*(11. Baskı).. Ankara : Nobel.

Kauchak, D.P.& Egen P.D (2003). *Learnning and teaching research based methods.*USA: Pearson Education.

Keskin, S, (2007). *Sosyal bilimler derslerinde empati becerilerine dayalı öğretim tekniklerinin kullanılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.*

Kılıç, B., (2001). Oluşturmacı fen öğretimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 1 (1), 7-22

Kılıç, H.,(2006). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde kubaşık öğrenme yönteminin, geleneksel küme çalışması yöntemine öre benlik saygısına ve akademik başarıya etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kolukısa, A., H., Tokcan, B., Akbaba, (2006). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabı.* ?: A Yayınları.

Korkmaz, Hünkar.,(2002). *Fen Eğitiminde Proje Tabanlı Öğrenmenin Yaratıcı Düşünme, Problem Çözme Ve Akademik Risk Alma Düzeylerine Etkisi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köklü, N., (2001). Eğitim Eylem Araştırması. *A.Ü Eğitim Bilimleri Dergisi.* Cilt, 34, Sayı 1-2, 35-43.

Kuş, E., (2003). Nicel ve nitel araştırma teknikleri, Ankara: Anı.

Li, W., (2001) *Proceeding of the IEEE ınternational conference learning techniques* (ICALT'01) http://csd12.computer.org/comp/proceedings/icalt/2001/1013/00/10130433. 08. 08.2007.

Mason, J., (1996). Qualitative researching. Sage Publication. Akt E. Kuş (2003). s. 47'deki alıntı.

Novak, D.J.,(1998). *Learning, creating, and using knowledge: Concept maps as facilitative tools in schools and corporations. London*: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Nyman, S.J.(1996) *A Constructivist Science Curriculum in a Middle School.* Pacific Lutheran University.

Özden, Y., (2003) *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem A.

Özsevgeç T. (2007). İlköğretim beşinci sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik 5E modeline göre geliştirilen rehber materyallerin etkililiklerinin belirlenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. KTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Paparozzi, Cristina.(1998). *İmplementing Constructivism in the Middle School Classroom*. Doctora of Education Curriculum and İnstruction. Morgantown. West Virginia Universty.

Peterman, F., (1997). The lived cirruculum of constructivist teacher educational.(154-183).

E. Richardson. (Ed.). Constructivist teacher educational bulding new understandings. Philadelphia: The Falmer Pres.

Rezai, A.R. ve Katz, L., (2002) Using Computer-Assisted Instruction to Compare the Inventive Model and The Radical Consructivist Approach to Teaching Physics, *Journal of Science Education and Technology,* 11, 4, 367-380

Richardson, V., (1997). Constructivist teaching and teacher education: theory and practice. V. Richardson (Ed.). *Constructivist teacher Education: building new understandings*.(3-14). Philadelphia: Routledge Falmer.

Safran. M.,(2007). *İlköğretim 7. sınıf öğretmen klavuz kitabı*. M. Safran (Ed.). İstanbul: MEB. Devlet Kitapları.

Saray, M., (2008) *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, *8. sınıf öğretmen kılavuz kitabı*. Ankara: Ada Matbaacılık.

Siu. Michael (1999) "New Roles for Desing Teacher". *Education Today*. 49, 1: 25 -30.

Sözen, E., (1999). Söylem, belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite. İstanbul: Paradigma

Silverman, D., (2005). *Doing qualitative research: A practical handbook*(Second edition). London: Sage.

Tsai, M. H. (1996) *Secondary School Teachers Perspectives of Teaching Critical Thinking in Social Studies Classes in the Republıc of China*. A Dissertation Sunmitted to the Graduate Faculty in Partial Fulfillment of the Requirements fort he Degree of Doctor of Philosophy. Norman Oklahoma.

Tynjala, Paivi.(1999) Towards Expert Knowledge. A Comparison Between a Contructivist and a Traditional Learning Environment in the Universtiy. *İnternational Journal of Education Research*, 31, 5, 357-442.Web adresinden 5 Ocak 2006. edinilmiştir.

Taber, K. S., (2001). The Mismatch Between Asumed Prior Knowledge and The Learner's Conceptions: Atypology of Learning *Impediments, Eduvational Studies*, 27, 2, 159-171. 4 Ocak 2006.

Vadeboncoeur, A.J. (1997). Child development and the purpose of education: A historical context for constructivism in teacher education.(15-37). V. Richardson.(Ed.). *Constructivist Teacher Educational: Bulding New Understandings*. Philadephia: The Falmer Pres.

Vries, R.D. & Zan, B.(1999). A constructivist perspective on the role of the sociomoral atmosphere in pomoting children's devolopment.(103- 120) C. T. Fosnat(Editör). *Constructivism: theory perspectives, and practice.* New York: Theachers College Pres.

Von, G.E, (1995b). *Radical constructivism*. USA: The Falmer Pres.

Von Glasersfeld, E., (1996). Introduction: aspect of constructivism. C.T. Fosnot,(Ed.). Constructivism: Theory, Perspectives, And Pracrice.(3-7). USA: Teacher College Pres.

Wood. D., (1998). *How children think and learn*. UK: Blackwell.

Yager, R., (1991) The Consructivist Learning Model Towards Real Form in Science Eucational, *The Science Teacher,* 58, 6, 52-57

Yanpar, T., (2006). Etkili ve anlamlı öğrenme için kurumsal yaklaşımlar ve yapılandırmacılık. (85-109). C.Öztürk.(Ed.). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. Yapılandırmacı Yaklaşım.* Ankara: Pegem A

Yapıcı, M., (2005). Milli eğitim bakanlığı ve yeniden yapılanma. *Bilim Eğitim ve Düşünce Dergisi, Haziran 2007. cilt 7, sayı. 2 s.20*

Yekrek, Ş., *İlköğretim sekizinci sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde çoklu zeka kuramının öğrencilerin erişisine ve derse karşı tutumlarına etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., (2005) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (5. baskı). Ankara: Seçkin.

Yin, R.K., (1984).Case study research: Desing end methods. Beverly Hills. CA: Sage. Akt. S. Çepni(2005). s. 47'deki alıntı.

Atatürk; Türk Kimliği ve Ötekileştirme

Ataturk, Turkish Identity and Othering

Yalçın YILMAZ*

Mevlüt KAYA**

Özet

Türkler, binlerce yıllık tarihleri boyunca yerleşik olarak çeşitli coğrafyalarda yaşamışlar ve uygarlık adına kalıcı izler bırakmışlardır. İslamiyet'le tanışmadan önce Çinliler, Moğollar gibi çeşitli yabancı uygarlıklarla siyasi, sosyal ve kültürel münasebetlerde bulunmuşlar ve karşılıklı etkileşim yaşamışlardır. Bu etkileşimin çoğu savaş yoluyla olmuş, neticede uygarlığın evrenselliği Türk kimliği üzerinde etkisini göstermiştir. Tarihi serüven içerisinde Türkler, kimlik olarak; yerleşik hayata geçtikten ve İslamiyet'le tanıştıktan sonra bazı karakteristik değişimler yaşamışlardır. Bilhassa İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte kurdukları devletlerde, yöneticiler tarafından çeşitli sosyal ve siyasi nedenlerden dolayı geri plana itilmiş ve ötekileştirilmişlerdir. Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine dek, bu ötekileştirme ve geri kalmışlığın doğurduğu durum, Türk milleti üzerinde etkisini sürdürmüş, ancak Mustafa Kemal Atatürk ile "milli şuur" tekrar dirilmiştir. Çalışmamızda tarihi süreç içerisinde özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün açtığı ufuk ile başlayan dönemi konu olarak ele alacağız.

Anahtar Sözcükler: Türk kimliği, Atatürk, Ötekileştirme, Çağdaşlaşma.

Abstract

The Turks built throughout history for thousands of years lived in various geographies and left their indelible mark in the name of civilization. Before getting to know Islam, Chinese, Mongols various foreign civilizations, such as political, social and cultural relations and mutual interaction and made many lived. Most of this interaction has been through the war, the universality of civilization as a result had a positive impact on Turkish identity. History of the Turks in the adventure, as proof of identity; built it went live and have lived with Islam after meeting some characteristic changes. In particular, states have established with practicized accept Islam, by the managers and the various social and political reasons be was ot-

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi (Yalcinyilma@yahoo.com)

** Tarih Uzmanı (mkaya611@hotmail.com)

hering pushed into the background. Until the process of establishment of National Struggle and the Republic of Turkey, born in this othering and backwardness of the Turkish nation, the impact on the continued, but with Mustafa Kemal Ataturk "national consciousness" resurrected again. In our study, especially in the historical process started by Mustafa Kemal Atatürk, the subject will be considered in the period beginning with the horizon.

Keywords: Turkish identity, Ataturk, Othering, Modernization.**Giriş**

Tarihi serüven içinde Türkler, küçük-büyük birçok devletler kurmuşlar, çeşitli coğrafyalara Türk karakteristik damgasını vurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce, Osmanlı Devleti'nin en kötü dönemlerinde adeta yok olmaya yüz tutmuş olan Türk kimliği, Mustafa Kemal Atatürk'ün özgün ve istikrarlı çabalarıyla tekrar dirilişe geçmişti.

Osmanlı Devleti'nden kalan yıkıntılar üzerine Atatürk önderliğinde yeniden imar faaliyetine başlayan Türk toplumu, mensubu bulunduğu milliyetin yüzyıllar sonra tekrar yüceltilmesiyle ivme kazandı. Bu yüceltiliş sonucu, "Türk" sözcüğü yüzyıllardır adeta rafa kaldırılmış olan anlam ve itibarını, tüm dünyanın gözünde yeniden kazandı.

Bilindiği üzere "Türk" sözcüğü, şu anlamları içeriyordu:

1. Töre sahibi: töre + k = tö(=ü)rü(-ü)k = Türk

2. Türeyen (=çoğalan): türe + k = türek(-e)=Türk

Bu anlamlarının dışında, kavramsal açıdan olmasa da, karakteristik kimlik açısından Türk sözcüğüne farklı anlamlar da yüklenmiştir. Batılı toplumlar, kendi olumsuzluklarını dışsallaştırmak için Türklere "barbar" sıfatını takmışlardır. Doğulu toplumlar ise, Türk sözcüğüne tam tersi olarak; hümanist, adil, hoşgörülü, vs. anlamlar yüklemişlerdir. Türk bilimsel camiasında ise yukarıdaki numaralandırdığımız iki anlamın dışında Türk sözcüğüne; "kuvvetli, kudretli, savaşmayı iyi bilen, cömert ve ahlaklı, üstün insani özellikler taşıyan" gibi tanımlar getirilmiştir.

13. yüzyıldan itibaren tedricen düşüşe geçen ve gerek dış devletler gerekse mensubu bulunduğu devletler tarafından sindirilen Türk kimliği, günümüze dek yoğun bir komplekse bürünerek/büründürülerek, uzun bir ezinçlik[1] süreci yaşamıştır. Buna binaen tarihi süreç içerisinde; bilhassa Cumhuriyet dönemine ağırlık vererek, bu çalışmada Türk kimliğini inceleyeceğiz.

A. Avrupa Toplumunun Türk Kimliğine Bakışı

Avrupa toplumu kendi kimliklerinde bulunan "kötü"leri, "iyi"lere zarar vereceği kaygısıyla dışsallaştırmıştır. Türkleri, uygarlığa hiç bir katkısı olmayan bozkır insanı, barbar, yağmacı, şehvet düşkünü ve ortadan kaldırılması gereken millet olarak tanımlamıştır. Türkler, Asya'dan gelerek Avrupa'da, Anadolu'da ve Arap

1 Ezinç: Sosyo-kültürel yahut ekonomik açıdan yaşanılan ve adeta karakterle özdeşleşmiş hale gelen ezilmişlik hissiyatı anlamında kullanılan bu sözcük, meseleyi tam olarak aydınlatma çabasıyla kullanılmıştır.

coğrafyasında yurtlar kurmuşlar, ancak buralarda yaşam hakkını, batılıların gözünde asla elde edememişlerdir[2].

20. yüzyılın başlarında, Avrupalıların söz konusu bu dışsallaştırmalarını içselleştiren bazı Türk aydınları da oldu. Hürriyet ve İtilaf'çı Rıza Tevfik Bölükbaşı, bir Fransız gazetesine verdiği demeçte şunları dile getirmiştir[3].

"İngilizlerden çok şey öğrendim. Fransız medeniyetine hayranım. Bende duygu ve düşünce bakımından beğenilecek ne varsa sizindir. Bende fena olan her şeyin kaynağı benim."

Şair Cenap Şahabettin ise şöyle demektedir[4]:

"Türkler ilim ve medeniyet sahasında hiçbir şey yapmamışlar, hiçbir eser vücuda getirmemişlerdir. Ne bir mezhep ne bir felsefe, ne bir sanat yaratmışlardır."

Dönemin Türk aydınları, Avrupa'nın güçlü ötekileştirme propagandasıyla asıl kimliklerine karşı kompleks içerisine düşmüş ve büyülenmişlerdi. Bu durum, gelişmiş Batı toplumunun kalkınamamış ülkeler üzerinde, bilhassa aydın kesimi tesiri altına alarak, kendilerini dünyanın tek hüküm merkezi haline getirme çabasının bir sonucudur. Gelişmiş Batı toplumunun merkez hedef olarak "aydın"ları seçmesinin nedeni, bu kesimin kalem erbabı olması avantajıyla kitleleri peşinden sürüklemesidir.

Yukarıda sözlerini naklettiğimiz Rıza Tevfik Bölükbaşı, kendi ülkesinin içinde bulunduğu her alandaki geri kalmışlık karşısında; Batı'nın lüks yaşamına imrenmiş ve bu atmosferde kendisine enjekte edilen kompleksi kayıtsız şartsız kabullenmiştir. Çünkü gönül olarak bağlı bulunduğu hüküm merkezinin ağır psikolojik baskılarına yenik düşmüştür. Şair Cenap Şahabettin için de geçerli olan bu durum, D. V. Volkan'ın anne-çocuk ilişkisi teorisine benzemektedir.

Çocuğun kimliğinin oluşması aşamasında özdeşimin çok önemli rolü vardır. Bu aşamada çocuk, annesi onu nasıl görmek istiyorsa o tasarımları kimliğine özdeşim yolu ile dahil eder. Annesi sürekli olarak 'beceriksiz, tembel, haylaz, kavgacı' gibi olumsuz sıfatlar kullanırsa çocuk o şekilde davranır. Hatta fiziksel olarak bir özrü bulunmayan çocuğa annesi sakatmış gibi davranırsa çocuk bununla özdeşim kurarak o şekilde davranır[5]. Bu durum, ulusal kimlik için de sözkonusudur.

Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Şair Cenap Şahabettin'in asıl kimlik karakterleriyle, kalben bağlı oldukları merkez kimlik arasında kurdukları ilişki ve bunlar arasında yaptıkları kıyastan elde ettikleri sonuçlar tamamen bilimsellik dışıdır. Zaten her şeyden önce, öznel düşünceleri olan ilgili söylemler, sağlam ve bilimsel kaynaklara dayanmamaktadır. Aksine Türklerin ve diğer Müslüman toplulukların içinden,

2 Faroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (4. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2000, s.97.

3 Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, (102. Baskı), Bilgi yay., Ankara, 2005, s.690.

4 T.Özakman, a.g.e., s. 690.

5 D. Vamık Volkan, Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre, Bağlam yay., Ankara, 1999, s. 119-120.

bilimin her alanında yetişmiş, gelişmiş ve önemli eserler bırakmış olan çok önemli bilim adamları çıkmıştır[6]. Bölükbaşı ve Şahabettin'in bildirdiği görüşler, sosyal tarih sahnesinin seyrine mantıksal olarak bir hayli uzaktır.

"Türklerin ilim ve uygarlık sahasında hiçbir şey yapmamış olup, bir mezhep, bir felsefe ve bir sanat yaratmadıkları" görüşü hususundaki yanılgılara binaen; bilimsel analiz ile şunu belirtmek gerekir: Çağlarca var olmuş ve gerek eş zamanlı gerekse birbiri ardına çeşitli büyük ve küçük(göçebe ve yerleşik) devletler kurmuş olan bir milletin, dini inanışta mezheplere ayrılmamış olması ve devleti ayakta tutan bilim erbabının olmaması bilimsel açıdan olanaksız gibidir[7]. Aksi takdirde zaten Türk toplumu bugüne erişemezdi. Ayrıca konu uygarlık olduğunda, standart kesit olarak "kadın" ve kadının toplumdaki yeri ele alındığında her şey daha net olarak görülecektir.

Kadının toplumdaki yeri, toplumun uygarlık sahasındaki gelişmişliğinin derecesini belirler. Bu bağlamda, batı toplumu ile Türk toplumu arasında bir kıyasa gidilecek olunursa; 11. yüzyıl sonlarından 13. yüzyıl sonlarına dek varlığını sürdüren Türkiye Selçukluları'nda kadın bir şairin varlığından bahsetmek mümkündür[8]. Bu da eski dönemlerde dahi Türk toplumunun uygarlık derecesinin, bugün ekonomik açıdan gelişmiş olan birçok devletin bir hayli üstünde olduğunun kanıtıdır. Aynı çağda batılı ülkelerin kadına biçtiği rol ise, erkeklerinkinden çok daha aşağıdaydı. Bununla birlikte, kadına seçme ve seçilme haklarının uygar birçok batılı ülkeden önce Türkler tarafından verildiği bir gerçektir[9]. Bu durum objektif bir biçimde sentez edildiğinde, Türk toplumuna karşı Avrupa toplumlarının yapmış ve yapmakta oldukları ötekileştirme propagandalarının suni bir operasyondan ibaret olduğu gerçeği ortaya çıkar.

Avrupalıların, Selçuklu ve Osmanlı yöneticilerinin Türkleri, "kötü"leri dışsallaştırma için uygun hedef olarak kullanmaları sonucunda, bunu içselleştirenlerin arasına zamanla, bağımsızlık savaşı veren TBMM'nin vekilleri de katılmıştı. Türk toplumunda bazı kitlelerin, bu "kötü"lerle özdeşim yapmaları bilimsellikten öte; görsel ve işitsel iletişim yoluyla gerçekleştiğinden bireysel, kitlesel ve milli kimlik bunalımı yaşamalarına neden olmuştu. Mustafa Kemal Atatürk, bu durumun nedenlerini ve yarattığı sakıncaları determinizm çemberinde tespit etmiş ve 4 Mart

6 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Ahmed Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Nur yay., Ankara, 1999.

7 Konuyla ilgili detaylı bilgi için şu esere bakılabilir: Taha Akyol, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

8 Bkz: Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Metin, Tercüme ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1988, s. 168-171.

9 Türkiye'de kadınlar 1930 yılında aktif, 1934 yılında da pasif seçme hakkını elde ettiler. Fransa, Belçika ve İtalya'da(İtalya'da ilk defa 1925'te) 1944'te kadınlar seçim hakkı kazandı. İsviçreli kadınlar ülke çapında bir seçim hakkı için 2 Şubat 1971 yılını beklemişlerdir. Burada, konu kapsamında olması bakımından bazı batılı ülkelerin kadınlara tanıdığı seçim hakkının yıllarını vererek; konu dışına çıkmamak adına gerikalmış bazı batılı ve doğulu ülkeleri dahil etmedik.

1922'de Büyük Taarruz'dan önce Meclis'teki gizli oturum konuşmasında dile getirmişti. Durum tespitlerini bildirdikten sonra da çözüm önerilerinde bulunmuştu[10]:

"…Kurtuluş için… Bağımsızlık için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere, ehemmiyet ve itimat gösterilmemelidir. Osmanlı tarzı idare ve siyasetin yarattığı bu nevi zihniyetler reddedilmemelidir. 'Ordu ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz' tarzındaki, kaynağı dışarıda bulunan öğütlere uymakla, bir vatan, bir millet, bağımsızlığı kurtulamaz. Tarih, böyle bir hadiseyi kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin acı neticelerle karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye, işte, bu yoldaki yanlış düşüncelere… yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş yalnız maddiyatta olsaydı, hiçbir ehemmiyeti yoktu. Ne yazık ki, çöküş, ahlak ve manevi değerleri de içine almış görülüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti, yok olma uçurumuna sevk eden başlıca sebep bu olmuştur.

…Efendiler, maddi ve özellikle manevi çöküş korku ile… güçsüzlükle başlar… güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında milletin de hareketsiz kalmasına çekingen bir hale gelmesine yol açarlar. Beceriksizlik ve tereddütte o kadar ileri giderler ki adeta kendi kendilerini küçük görürler. Derler ki, 'biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkan yoktur. Biz kayıtsız ve şartsız, mevcudiyetimizi bir yabancıya bırakalım'. Balkan muharebesinden sonra bir milletin bilhassa ordunun başında bulunanlar da, başka tarzda ve fakat aynı zihniyeti takip etmişlerdir.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda çökme ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak lazımdır. Bunun için, bulunmuş bir hakikat vardır, ona uyacağız. O hakikat şudur: Türkiye'nin düşünen kafalarını, büsbütün yeni bir imanla donatmak… Bütün millete taptaze bir manevi güç vermek."

Bilindiği üzere; Selçuklular ve Osmanlı Devleti devşirme ve benzer yöntemlerle devlet erkanı, bürokrat, memur gibi elemanlarını çoğunlukla yabancılardan yetiştirdiklerinden seçiyordu. Bu uygulamanın bir sonucu olarak; Türkler(=Türkmenler) arkaplanda kalmışlar, yerleşik uygarlıkta yeterince gelişememişlerdi. Göçebe ve yarıgöçebe yaşayan Türklerin, Türk toplumu içerisinde ezici çoğunluğu oluşturmalarından mütevellit olan devletçe arkaplana atılmaları, günümüzde var olan toplumsal gerikalmışlık ve kompleksi 13. yüzyıldan itibaren etkin kılmıştır[11].

Milli Mücadele ile başlayan Türk ulusal bağımsızlık hareketinin hazırlık safhasından itibaren, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türk toplumundaki yersiz kompleksi bitirmeye ve böylece asıl kimliğini doğru bir şekilde sahiplenip, toplumda dirilişin sağlanmasına yönelik ileri çabalar gösterdiği bir gerçektir. Mustafa Kemal Atatürk, sözkonusu çabaları yalnız Milli Mücadele ile bağımsızlığın kazanılması için değil,

10 Mustafa Kemal Atatürk, Söylev "Nutuk", 2. Baskı, Haz.: Dil Derneği, Kurtuluş yay., İstanbul, 1997, s. 198.

11 Mehmet Şeker, Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 2005, çeşitli sayfalar.

Türk toplumunun öz kimliğiyle istikbalinin sağlanması için göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılında da aynı çabaların Mustafa Kemal Atatürk tarafından gösterildiğini görüyoruz[12]:

"*Bugün Cumhuriyetimiz onuncu yılını doldurdu. En büyük bayramdır, kutlu olsun! Şu anda büyük Türk milletinin bir ferdi olarak bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim…*

Yurttaşlarım! Az zamanda çok büyük işler başardık… Çünkü Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir… Ne Mutlu Türk'üm Diyene!"

Avrupalılar Türkleri,"medeniyete hiçbir katkısı olmayan bozkır insanları; yağmacı, şehvet düşkünü ve ortadan kaldırılması gereken bir millet"[13] olarak tanımlamalarına rağmen Mustafa Kemal Atatürk, uygar bir Türkiye yaratmak için gelişmiş batı uygarlığının çağdaş ve topluma yararlı uygarlık unsurlarından faydalanılması gerektiğini çoğu zaman belirtmiştir. Ötekileştirilen bir toplumun objektif fikriyattaki bir lideri olan Mustafa Kemal Atatürk, Batı'nın yanı sıra gelişmiş doğu ülkelerinden de alınması gereken kalkınımsal faydalı uygulama ve uygarlık unsurlarının mutlak gerekliliğine işaret etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk kimliğini[14] ve ulusal bilinci, çağdaş değerler doğrultusunda yeniden oluşturmak için Avrupa kültürünün "iyi"lerini Türk kültürüne dahil etme gerekliliğini Fransız gazeteciye verdiği demeçte şu şekilde dile getirmektedir[15]:

"Ülkeler çeşitlidir fakat uygarlık birdir. Ve bir milletin ilerlemesi için de bu tek uygarlığa dahil olması gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, Batı'ya karşı elde ettiği başarılardan çok gururlanması sonucunda kendini Avrupa milletlerine bağlayan ilişkileri kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz."

12 Mustafa Kemal Atatürk, Onuncu Yıl Nutku, 29 Ekim 1933.

13 "Kültür" sözcüğü Latince'de "toprağı işlemek" anlamına gelen "agriculture" sözcüğünden türetilmiştir. "Yüksek genel bilgi" anlamında kullanılmaktadır. Türk sosyolog Z. Gökalp ise kültür sözcüğü yerine, Türkçe "hars" sözcüğünü kullanmıştır. Medeniyet sözcüğü ise Arapça "Medine(m+d+n kökü)"den türetilmiştir. Medine; Türkçe anlamıyla "şehir" ve "medeniyet" ise "şehircilik" anlamına gelmektedir. Bedevi(=çöl halkı, göçebe) kavramının tersi olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada medeniyet sözcüğü yerine "uygarlık" ya da "çağdaş" sözcükleri kullanılacaktır. Kültür ve uygarlık kavramları ve birbirileriyle olan ilişki ve farklılıkları incelemek için bkz: Şerafettin Yamaner, Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul, 1999, s. 25-30.

14 Burada şu hususu hatırlatmak yerinde olacaktır: Millet, milli, milliyetçi kavramları bağımsızlık savaşı boyunca ve sonrasında, milliyetçiden çok vatanperver, dışlayıcıdan çok bütünleştirici anlamlarında kullanılmıştır. Bu terimler, Anadolu'nun tüm insani unsurlarını –Türkleri, Kürtleri, Çerkezleri, Arapları ve Lazları- kapsıyordu ve her birinin benlikleri vardı. "Mustafa Kemal: … Bu hudut sırf askeri mülahazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudut-u millidir… Fakat bu hudut dahilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı İslamiye'den yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dahilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve anasır-ı saire İslamiye vardır. Milli Misak'ı 17 Şubat 1920'de tamamıyla kabul eden son Osmanlı meclisinde, bundan iki gün sonra Türk ve millet kavramları tartışılmış ve Türk kavramının tüm farklı Müslüman unsurları içine kattığına karar verilmişti. Kemalist vatandaşlık anlayışı asla etnik olmamıştır; F. Ahmad, a.g.e., s. 99-100.

15 Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s. 67.

Mustafa Kemal Atatürk'ün de yukarıdaki ifadesiyle doğru orantılı olarak; Osmanlı Devleti 1699'da başlayan süreçle büyük kayıplar vermeye başladıktan sonra, diplomatik alandaki hatalarını ancak anlamıştı. 1718 Pasarofça Antlaşması'yla da gelişmiş çağdaş devletlerden geri kaldığını adeta tescil etmişti. Yükselme dönemindeki Osmanlı Devleti, 'son dine mensup olma şuuru'nun verdiği üstünlük duygusu ile batılı devletlerde elçilikler bulundurmamış, Avrupa gelişmesi ve ilerlemesinden habersiz kalmıştı. Asıl çelişki ise şuradadır ki; Osmanlı Devleti dünyayı ikiye bölmüş(=1.Daru'l-İslam, 2. Daru'l-harb) ve İslam'ın liderliğini üstlenmiş yaptığı sefer, kuşatma, savaş ve fetihlere genel olarak "cihad" demişti. Ancak Osmanlı Devleti, Daru'l-İslam diye sıfatlandırdığı kısımda sayıları azımsanamayacak nicelikte gayrimüslim vatandaşı içinde barındırmıştı. Tebaa arasında da sadece dini-hukuki zeminli bir ayrım uygulamıştı. Yani cihadın felsefesinden biraz uzak bir "cihad" anlayışına sahip olmuştu ve böyle bir atmosferde, İslam dinini önplanda tutarak, gayrimüslim ancak bilimde ilerlemekte olan batılı devletlerdeki gelişmeleri takip etmemişti. Osmanlı Devleti dağılma döneminde ancak Batı'yı temel alarak, onca kayba rağmen ayakta kalmaya çalışmıştı. Bu bakımdan denilebilir ki; Osmanlı Devleti dağılma döneminde 'son dine mensup olma şuuru'nun verdiği üstünlük duygusunu terk etmiş, mevcut cihad felsefesinden vazgeçmişti. Kısacası; devletlerin teamülü sağlaması için, hiçbir ayrım yapmaksızın diğer tüm devletlerle ilişkiyi ve stratejik işbirliğini ihmal etmemesi gerekir. Osmanlı Devleti'nin teamülü sağlayamayarak dağılmasında bu etkenlerin eksikliği sözkonusudur.

Toplumların teamülü sağlamadaki rolü azımsanamaz. Kültür, devletleri ayakta tutan toplumsal bir sinerjidir. Bir devletin büyüklüğü, -bazen- kültürel çeşitlilikle eşdeğerdir. Osmanlı Devleti için de bu durum geçerlidir. Ancak kültür çeşitliliği ve çokluğu bir devlet içinde bazen toplumsal zehirlenmelere neden olabilmektedir. Devletin zayıflayarak, denetleyici ve yönlendirici niteliğini kaybetmesi sürecinde toplumsal refah da tedricen bozulmaya başlar ve ilerleyen zamanlarda çok boyutlu toplumsal çöküntüler gerçekleşir. Çok kültürlü devletler, bu gibi durumlarda olumsuz iç-dış etkilere karşı savunma mekanizmasını muhtemelen yitirerek, parçalanırlar. Tekrar toparlanma başarısı ise, her alandaki ayrımsal isyan kökenli dağılıştan sonra ancak tek bir etnik organizasyonla sağlayabilirler. Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci ve sonrasında fesholunmasıyla birlikte, yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin yaşamış olduğu süreç, bu bahse açık bir örnektir.

Kültürün[16] diğer kültürlerle ilişkiye girip, "iyi"leri özdeşim yoluyla içselleştirmesi gerekliliğinin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, farklı uygarlıklardan öğrenilen veya alınan her şeyin toplumsal faydaya göre uygulanmasının şart olduğunu belirtmişti. Böylelikle hem kültür korunur ve öz kimlikten uzaklaşılmamış olunur hem de toplum gelişir ve çağa ayak uydurarak teamül sağlanır. Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1930'da Ankara'da, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları şe-

16 Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir babası Gökalp, kültürü("hars" diye adlandırarak) şu şekilde tanımlamaktadır: Yalnız bir ulusun dinsel, ahlaksal, hukuksal, kurgusal, sanatsal, dilsel, iktisadi ve bilimsel hayatlarının uyumlu bir toplamıdır. Dolayısıyla aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan bütün kavramların toplamı uygarlık dediğimiz şeyi oluşturur; Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Ed.: K. Bek, Bordo Siyah yay., İstanbul, 2004, s. 59-60.

refine yapılan toplantıda, Amerikalı gazeteci Ring'in "Türkiye ne zaman Avrupalılaşacak?" sorusuna şu cevabı verir[17]:

"Türkiye maymun değildir. Hiçbir milleti taklit etmeye niyeti yoktur. Türkiye ne Amerikanlaşacak, ne de Batılılaşacaktır ama özüne dönecektir."[18]

Avrupa ülkeleri 18. yüzyıldan itibaren Türkleri Avrupa topraklarından çıkarmak için planlı büyük uğraşlar vermişlerdir. Bu yolda birçok savaşlar yapılarak 20. yüzyıla gelindiğinde; milyonlarca Türk cephelerde kalmış, Türk kadınlarına, çocuklarına tecavüz edilmiş, Türk halkı üzerinde katliamlar gerçekleştirilmiş, Türk toprakları yakılıp yıkılmıştı. Bu gerçeği birçok Avrupalı bilimadamları objektif bir biçimde araştırmış ve yazmıştı. Batılıların"Türklerin yok edilmesi gerektiği" tezine çalışmamızda daha önce yer verilmişti. Tüm bunlara rağmen Türkler "öteki" olan Avrupa'yı yok etme düşüncesine girmemişler ve genel olarak çağdaş bir kültüre sahip olmak için Avrupa'yı seçmişlerdi.Bu olayların Türklerde seçilmiş travmaya neden olmayışının iki nedeni vardır: İlki, Türk kültüründen kaynaklanan inanış, diğeri de özellikle birinci nedenle ilişkili olan Atatürk'ün karizmatik önder kişiliğidir.

Ötekileştirme, çeşitli devletler tarafından stratejik noktalara sahip olma düşüncesi ve planı ile uyanmış veya uyandırılmış uzun süreli bir dürtüdür. Bu dürtü uzun süreli bir dürtüdür. Bilhassa stratejik noktada bulunan "hedef bölge"nin kriz[19] yaşadığı bir dönemde nöbete dönüşür. Şark Meselesi, bu duruma açık bir örnek olup, öncelikle bazı batılı ülkeler başta olmak üzere; Rusya'nın yüzyıllar öncesinde(Çar Deli Petro zamanı) temelini attığı köklü bir dış politika programıdır. Stratejik nokta olan Anadolu üzerindeki Türk devletinin "kriz" yaşadığı bir dönemde nöbetsel olarak devreye girer. "Bir devletin zayıf düştüğü an, diğer devletlerin iştahını kabartır" ilkesinden hareketle şunu söyleyebiliriz: Osmanlılar örneğinde olduğu gibi; Türk devletinin kriz içinde bulunduğu bir dönemde Türk kimliğinin karalanarak ötekileştirilmesi, gerek batılı ülkeler, gerekse Rusya gibi dünya arenasında güçlü olan batılı devletler tarafından uzun vadeli bir dış politikanın[20] gereği ve bir parçası

17 Turgay Tüfekçioğlu, "29 Ekim 1930 Türkiye", Orkun, Sayı: 49, 2002(www.orkun.com.tr).

18 Benzer bir söylem(Afetinan'dan aktaran: Volkan ve Itzkowitz, a.g.e., s. 408): "Biz batı uygarlığını taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet seviyesinde, içinde benimsiyoruz".

19 Burada sözü edilen kriz; sosyal, iktisadi veya siyasi bunalımlardan biri yahut birkaçıdır.

20 Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin "milli" dış politikasını, sömürgeci ve hayali emellerden uzak, akılcı, gerçekçi ve barışçı bir temele dayandırmıştır: "…Milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanıp varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek mutluluğu ve kalkınmasına çalışmak… Rastgele bitmeyen emeller peşinde milleti uğraştırmamak, zarara uğratmamak… Medeni dünyadan, medeni ve insanca muameleyi ve karşılıklı dostluğu beklemektir…"; Atatürkçülük (Üçüncü Kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 58, vd. Dış politika açısından İslam etkeni, Milli Mücadele'ye yönelik milletlerarası bir dayanışmayı örgütlemişti. Türkiye topraklarını aralarında paylaşmak isteyen azmedicilerin Hıristiyan, "kurbanlarının" ise Müslüman olması, Milli Mücadele karşıtı ancak içinde Müslüman topluluklar bulunan devletlerin gücünü de biraz olsun kırmıştı. Aynı durum, Milli Mücadele sonrasında kurulan yeni Türk devletinin dış politikasında da etkili oldu. Bu etkide Mustafa Kemal Atatürk'ün özgün devlet ve siyaset anlayış ve uygulamalarının da payı sözkonusudur. Konuyla ilgili bkz: Mim Kemal Öke, Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası, Aksoy yay., İstanbul, 1999, s.52-53, vd.

olarak kabul edilmektedir. Uzun vadeli bu planın aşamaları şunlardır:

1. Türkleri Avrupa'dan atmak,
2. Türkleri Anadolu'dan atmak,
3. Türkler, Anadolu'dan atılamıyorsa, Anadolu'da güçlü bir Türk devletinin varlığına asla müsaade etmemek.

1789 Fransız Devrimi ile dünyaya yayılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti içinde "Türkçülük" yansımasıyla derin yankı uyandırmıştır. Yazılı eski belgelere göre, kökleri derinde olan "Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi[21]", Türkçülük akımının doğuşu ile ancak Osmanlı Devleti içinde kendine yer bulabilmiştir. Bu geçikmede Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin Türkmenleri diplomasi ve bürokraside arkaplanda tutmasıyla, Türkmenlerin karakteristik yaşam tarzı önemli role sahipti.

Kaynağı Türk kültürü olan Türk Cihan Hakimiyeti ülküsüne göre; Türkler yeryüzünde barış ve huzuru sağlama görevi ile tanrı tarafından dünyayı yönetmeleri için yaratılmışlardı. Kültürlerinde böyle bir düşünce olduğu için, Türkler var oldukları tarihten itibaren "öteki" ile yok edici ilişki yerine rekabet edici ilişkiyi seçmişlerdir. Bu nedenden ötürü, kendilerini yok etmek isteyen ve dürtülerinde olumsuz etki yaratan Avrupa kültürüne yüceltme düzeneği kullanarak tepki vermişlerdir. Bu durum Türklerde İslamiyet'in kabulünden sonra, Müslümanlık inanışı esaslarıyla yoğrularak farklı boyutlarda yeniden yapılandırılmıştır. Örneğin, Müslüman bir devlet olan Selçuklularda, hükümdar, gayrimüslim olan bir devlet üzerine sefere gitmeden, savaşmadan önce, o devleti İslam'a davet ederdi. İslam'a daveti kabul etmek, Selçuklulara bağlanmaktı. Davet aldığı halde, Selçuklulara ilhak olmayan gayrimüslim devletler üzerine sefere çıkılır, savaş açılırdı[22].

Gayrimüslim bir devlet üzerine sefere giderek, savaş yoluyla kendine bağlayan dönemin güçlü devleti Selçuklular, alınan neticeler sonrasında, "fetihname" denilen mektuplar yazarak, neden böyle bir mücadele verdiklerini, diğer tanınmış ve güçlü devletlere bildirirdi. Bu durum, Türklerdeki ötekileştirmenin tarih boyunca batılı devletlerden farklı olduğunu göstermektedir. Bu yöntem farklılığı özgün Türk kültüründen kaynaklanmakla birlikte, diktatöristçe değil, akli nedenlere ve bunların kamuoyuna açıklanmasına dayalı bir düzenekte yapılmasını zemin etmişti. Karakteristik kimlik bağlamında batılı devletlerle Anadolu'daki Türk devleti arasında kıyasa gidildiğinde ise; Avrupa toplumunun aynı çağlarda yaptıkları savaş, katliam vs. olgularda hiçbir başka devlete, herhangi bir izahatta bulunmadıkları görülür.

Türk toplumunun Batılıların ötekileştirme propagandasına karşı kullandığı sözkonusu yüceltme düzeneği, ilkel özellik taşıyan dürtü ve isteklerin, buna neden olan hedefe değil de toplumca kabul görmüş etkinliklere çevrilmesinden ibaret

21 Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsü için bkz: Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Boğaziçi yay., İstanbul, 2000.

22 Selçukların tarih sahnesindeki siyaset kültür ve programları ve dış politika serüveni için bkz: Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken yay., İstanbul, 2008; M. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu yay.,Ankara, 1998; Erdoğan Merçil, Selçuklular, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2011; Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, Haz.: Sadık Yalsızuçanlar Timaş yay., İstanbul, 2002.

olduğu bir gerçektir. Bütün olumlu savunma düzenekleri bu başlık altında toplanabilir. "Yüceltme düzeneği" belirgin bir düzeneği tanımlamaz. Edilgenlikten etken duruma geçmek, olumsuz ve kötü amacı veya buna neden olan dürtüyü yapıcı yöne çevirmek gibi bir süreci içerir. İd'den kaynaklanan bu olumsuz dürtülerin neden olduğu enerjiyi, ego, yüceltilmiş değerlere yönelterek, enerjinin boşalmasını sağlar. Ego tarafından, olumsuz etkilerden oluşan enerji, olumlu amaçları gerçekleştirmek için kullanılır. Ayrıca Avrupa kültürü ideal nesnelerin dışsallaştırdığı kültür olduğu için, "iyi"lerin içselleştirilmesi daha kolay olmuştur.

Avrupalıların Türkleri yok etme çabalarının(=yakıp yıkma, yok etme, tecavüz vs.) Türklerin ilkel dürtülerini harekete geçirdiği muhakkaktır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türkler, bu olumsuz dürtülerden kaynaklanan enerjiyi "Türk kültürünü çağdaş uygarlıklar düzeyinin üstüne çıkarma" ve ülkeyi imar etme hedefini gerçekleştirmek için kullanmışlar ve böylece dürtü boşalımını olumlu yönde sağlamışlardır. Bu hedefi en somut biçimde Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin onuncu yılında yaptığı, "Onuncu Yıl Nutku" olarak da adlandırılan konuşmasında şöyle dile getirmektedir[23]:

"*…Yurdumuzu dünyanın en bayındır ve uygar ülkeleri düzeyine çıkaracağız. Ulusumuzu en geniş refah araç ve kaynaklarına sahip kılacağız. Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkaracağız…*"

İzindekileri dönüşüme uğratabilen etkili liderlere genelde "karizmatik lider" denir. İzleyenleri tarafından tam ebeveyn olarak algılanırlar yani hem eril hem de dişil özelliklere sahiptirler. Bu özellikleriyle onarıcı, yıkıcı ya da ikisi birden olabilirler. Lider, izindekileri "öteki"leri yok etme düşüncesi olmadan daha yüksek düzeylere çıkarmaya gayret ederse onarıcıdır[24]. Berlin[25], karizma ve ışık arasındaki ilişkiyi anlattığı eserinde şunları yazmıştır:

"*Bir toplumun diğer toplum üzerinde yol açtığı duygusal yaralanmalar, zaman pek çok yarayı sardığı için olsa gerek, her zaman ulusal bir tepkiye yol açmamıştır. Böyle bir tepkinin oluşmaması için bir başka faktöre daha ihtiyaç duyulur. Bu, yaralanmış toplumun ya da siyasal ve toplumsal bir değişimi yerinden ettiği sınıf veya toplumsal grupların kendilerini özdeşleştirebilecekleri, etrafında toplanabilecekleri ve kendi kolektif yaşamlarını yeniden inşa edecekleri yeni bir ışık vizyonudur.*"

Volkan ve Itzkowitz, Atatürk'ün yaşamış olduğu olayların, kimliğini oluşmasına katkılarını ve etkilerini içeren psikolojik bir çalışma yapmışlardır. Yazarlara göre; Atatürk'ün dört kardeşinin küçük yaşta ve babasının da erken yaşta ölmesi, Atatürk'ün annesinin mutsuz olmasına neden olurken, kendisinde ölümsüzlük duygusu yaratmıştır. Atatürk, kederli annesini kurtarma görevi üstlenmiş ve bunu tüm ulusu kurtararak gerçekleştirme düşüncesinden hareketle, tarih sahnesini kendi içsel dramını yaşadığı sahne olarak kullanmıştır.

Atatürk'ün okumayı çok sevdiği ve özellikle de tarih araştırmaya olan merakı

23 Mustafa Kemal Atatürk, Onuncu Yıl Nutku, 29 Ekim 1923.
24 Afetinan'dan aktaran: Volkan ve N. ItzKowitz, a.g.e., 206.
25 Berlin'den aktaran: Volkan ve N. ItzKowitz, a.g.e., 206.

bilinen bir gerçektir[26]. Atatürk'ün sofrasının vazgeçilmesi ve çok yakın arkadaşı olan Kılıç Ali[27] Atatürk'ün Türk tarihini, özellikle de Selçuklu tarihini çok iyi incelediği ve çevresindekilere Türk tarihi konusunda bilgi verdiğini ve Türklerin yaşadığı felaketlerin nedenlerini anlattığını belirtmektedir. Türk tarihi konusunda bu kadar derin bilgi sahibi olan bir insanın "Türk cihan hakimiyeti ülküsü" hakkında fikir sahibi olmaması düşünülemez. Bu ülküyü gerçekleştirmek en azından temelini oluşturmak için "Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlıklar seviyesinin üstüne çıkarma" hedefini koymuştur. Bu hedefi gerçekleştirme düşüncesi "öteki" ile yok edici bir ilişkiyi seçmemesine, yıkıcı bir lider olmamasına, karizmatik kişiliğinin onarıcı olmasına vesile olduğu gibi, Türk milleti tarafından da neden olmuş ve bağımsızlık savaşı verilen Avrupa'ya karşı nefret uyanmamıştır. Yalnız Türkler, cumhuriyetin ilk yıllarında "kötü"leri dışsallaştırma için, Arapları ve Osmanlıları kullanmışlardı. Bunun altında yatan neden ise Osmanlı'nın son dönemlerinde her alanda bozulması ve can çekiştiği son dönemlerinde, Arapların İngilizlerle ve diğer bazı devletlerle işbirliği yaparak Osmanlı'ya karşı isyan ve sözde bağımsızlık hareketleriyle "bağlı bulundukları Müslüman devlete karşı gayrimüslim düşmanları" tercih ettikleri düşüncesiydi.

B. Atatürk Devrimleri ve Türk Kimliği

Atatürk ilke ve inkılapları, bilhassa Anadolu halkı olmak üzere, Türk milli karakterinin onca savaş, yıkım ve felaket sonrasında ihtiyacı olan maddi ve manevi unsurları diriltmeyi temel almıştır.

Lozan Antlaşması'ndan önce Atatürk tarafından İzmir'de ilki gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi, Anadolu'daki Türk maddi kimliğinin canlanması ve refah seviyesine ulaşması hedefini esas almıştı. Atatürk'e göre, maddi yani iktisadi bağımsızlık, gerçek bağımsızlıktı. Dönemin şartlarına binaen, Anadolu'nun iktisadi kalkınması da toprağa bağlıydı. Çünkü sanayi yoktu. Türk kimliği batılı ve diğer toplumlarca ancak bu şekilde aşağılanmaktan kurtarılacaktı. Atatürk, okuduğu birçok eserde de bu gerçeği görmüş[28] ve çözüm yoluna gitmişti.

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra bağımsızlığını elde eden Türk devleti ve halkının devraldığı miras, her alanda harabeden ibaretti. Son dönem Osmanlı Devleti'nde yapılan diğer savaşların haricinde özellikle son sekiz yılı cephelerde geçirmiş olan Türkler, milyonlarca soydaşını cephelerde yitirmişti. Ülke, yüzyılların ihmali ve savaş nedeniyle yanmış, yıkılmış ve harap olmuştu[29]. Osmanlı'dan devralınan "miras" döneminde ülkenin nüfusu 12 milyon

26 Atatürk'ün okuma ve araştırma merakı konusunda bkz: Kemal Arı, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, (2006/GÜZ), s. 3-23.

27 Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri, Sel yay., 1955, çeşitli sayfalar.

28 Mustafa Kemal Atatürk, yerli ve yabancı birçok kitap okumuştur. Özellikle bunların bir kısmı Atatürk'ün dünya görüşünü derinden etkilemiştir. Ağırlıkla tarih okuduğu bilinmektedir: Mehmet Şemsettin, Mufassal Türk Tarihi, İstanbul, 1340; Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Toker yay., İstanbul, 1995, Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1327, Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türk Seceresi, Çev.: Rıza Nur, İstanbul, 1925, vs. tarih kitapları Atatürk'ün okuduğu eserler arasındadır. Atatürk'ün okuduğu diğer kitaplar için bkz: Gürbüz D. Tüfekçi, Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Aydın Matbaacılık, Ankara, 1981, s. 225 vd.

29 1917-1922 yılları arasında Türkleri her alanda olumsuz etkilemiş olan ve genellikle aynı amaçla

civarında olup, bunların yaklaşık yüzde 7'si okur-yazardı. Toplumun eğitim bakımından kaydadeğer olamayan kadın kesiminde ise bu oran yüzde 1'in altındaydı. Tarım, insan ve hayvan gücüne dayalı olup, ilkel yöntemlerle yapılmakta ve sanayi yok denecek seviyedeydi. Madenlerin büyük çoğunluğunun, liman ve demiryollarının işletmesi yabancıların elindeydi. Kişi başına düşen gelir, bu dönemde 4 lira idi[30]. Bunların yanı sıra Osmanlı'dan devralınan ve ülkeyi ciddi derecede sıkıntıya düşüren borçlar vardı.

Savaş yıllarının bitiminde Atatürk, millete yeni bir ruh vermek, kaybolmaya yüz tutan milli kimliği ve kimlik bilincini yeniden tesis etmek amacıyla çalışmalara başlamıştı. Bu yeni ruh ve özgün zihniyetle, Atatürk önderliğindeki Türk milleti ülkesini kalkındırmak için yoğun bir çabanın içine düşmüştü.

Türk milletini yok olma derecesine getiren ve maddi-manevi alanda çok yönlü bir buhrana sürükleyen idare anlayışı, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla son bulmuştu[31]. Yerine, idarenin milletin seçtiği vekiller aracılığıyla ve meclis eliyle sağlanması için 29 Ekim 1923'te cumhuriyet düzeni getirildi.

Balkan uluslarının 19. yüzyılda isyan ederek Osmanlı'dan kopması üzerine bu topraklarda yaşayan Müslüman tebaanın mallarını korumak amacıyla, padişah, siyaseten Avrupalılara karşı daha güçlü bir konum edineceği ve Arapların da isyanına engel olacağı düşüncesiyle, halife unvanını kullanmaya başlamıştı. Bu milletlerin Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlaması üzerine Osmanlıcılık akımı savunulmaya başlanmıştı. İçinde Türklerin de bulunduğu Müslüman tebaa, bu durum karşısında kimliğini tehdit altında hissetmiş ve Müslüman kimliğine daha çok sarılmıştı. Ortaylı'ya göre[32], bunun sonucunda; Osmanlı topraklarında daha önce hiç olmayan dini taassup belirmişti. Bu dini taassubun büyük grup psikolojisini ilgilendiren bir boyutu da vardı. Kayıp tehdidi altındaki Müslüman Osmanlı Türkleri regresif bir duruma bağlı olarak, Müslümanlığa daha da kilitlenmiş olabilirler. Yalnız dinsel kimlik değil, Türk etnik kimliğinin de bu dönemde belirginleşerek varlığını hissettirmesi toplumsal regresyonla ilişkilidir. Bu dini tutuculuğu kaldırmak ve hedefe daha hızlı gidebilmek için 3 Mart 1924'te halifelik kurumu kaldırıldı[33]. Çünkü artık yeni bir ülke doğmuş ve çağdaş uygarlık umudu içindeki cumhuriyetin dinsel kimliğini öne çıkarma ihtiyacı azalmıştı.

çıkarılmış olan yangınların, Türkiye üzerinde yarattığı derin etkileri için bkz: Mevlüt Kaya, 1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı, (Baskıda).

30 T. Özakman, a.g.e., s. 682.

31 Mustafa Kemal Atatürk, dönemin saltanat kaynaklı sorunlarıyla ilgili yaptığı durum tespitini, başkanı olduğu Sivas Kongresi'nin açılışında şöyle beyan etmiştir: "Saltanatın ve Hilafetin merkezinin Padişah saraylarına değin, boğucu biçimde sarılması yoluyla, devletin canevinde yabancı tekel ve egemenlik kuruldu ve bütün bu haksız saldırılara karşı Osmanlı Hükümeti tarihte bir benzeri daha görülmemiş biçimde boyun eğerek hep güçsüz ve uyuşuk durumda kaldı. İşte bu durumlar ulusumuza acı bir uyarı oldu…"; Gazi M. Kemal Atatürk, Söylev, Belgeler, cilt: 3, Haz.: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, (2. Baskı), Çağdaş yay., İstanbul, 1985, s. 41.

32 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (2. Baskı), Alkım yay., İstanbul, 2006, s. 71 vd.

33 Halifeliğin, Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılması ve eğitim-öğretimde birliğin sağlanması konusunda ayrıca bkz: Mustafa Kemal Atatürk, Söylev "Nutuk", s. 288.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar medrese eğitimi verilmekte ve bu kurumlarda, duraklama devrinden sonra pozitif bilimler terk edilerek sadece dini eğitim verilmeye başlanmıştı. Tarih dersi olarak İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi[34] anlatılmış ve bu da Türk ulusal bilincinin ve kimliğinin gelişememesine sebep olmuştu. Tanzimat ile batılı anlamda okullar açılmış ve eğitim vermeye başlanmışsa da medreselere dokunulmamıştı. Bu durum, eğitimde ikicikli bir yapının doğmasına neden olmuştu. Medrese eğitimi alanlar, tehdit altında hissettikleri kimliklerini gitgide daha fazla benimseyerek her türlü yenilik çaba ve girişimlerinin karşısında durmuşlar, engel olmaya çalışmışlar ve bu yolda çeşitli ayaklanmalara sebebiyet vererek çağdaşlaşmanın önünde büyük bir engel teşkil etmişlerdi. Ancak 3 Mart 1924'te medreseler kapatılarak eğitim ve öğretim birliği sağlanmış, sonraki aşamada ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu birlik pekiştirilmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan önceki kontrolsüz dini eğitim sürecinde gelişen diğer sosyal bozukluk kökenli olaylar, toplumdaki yansımaları itibarıyla bugüne dek süren olumsuzluklar doğurmuştu. Sözkonusu süreçte bazı kimseler, dağılmakta olan Osmanlı Devleti'nin kontrol mekanizmasını sağlayamama zaafından yararlanıp, dini eğitimi geçim kaynağı olarak görmüş ve yetersiz oldukları halde din bilgisi öğretmenliği yaparak maddi-manevi açıdan kazanımlar peşine düşmüşlerdi. Bu tür olayların kahramanları genellikle en eğitimsiz kesim olan ve maneviyata düşkün olan nüfusun yaşadığı kırsal bölgeleri; belde, köy ve mahalleleri geçim merkezi olarak seçmişlerdi. Bunun sebebi ise; eğitimsiz kesimin daha kolay kontrol altına alınabileceği gerçeğiydi. Ayrıca, hali hazırda bu tür yerlerde, eğitime olan açlığın yarattığı boşluk da bu sebebe destek oluyordu. İşin ehli olmayan kimselerin din bilgisi öğretmenliğini yalnızca "geçim kaynağı" olarak tercih etmedikleri, bunun yanı sıra savaş zamanlarında can kurtarıcı bir meşgale olarak görüp, bu işe giriştikleri de ara seyrek olarak gelişen bir durumdu. Savaş altındaki bölgelerden kaçarak ücra köylere çıkıp, kendisini "din hocası" olarak tanıtan ve kabullendiren sözkonusu kimseler, Anadolu'daki eski ve köklü geleneklere binaen arazi ve gıdası halkça sağlanarak köyün varlıklı isimleri arasında adı anılır hale geliyorlardı. Bununla birlikte, halktan hocalık küresi ile gerek unvan gerekse insani açıdan büyük saygı görüyorlardı.

Bu gidişatın bilinçsiz halkı ezdiği ve yozlaştırdığı bir gerçekti. Çünkü işin ehli olmayan kimseler kendilerini maddi ve manevi bakımdan tatmin etmek maksatlı hareketle, din eğitimini şekilci, katı ve akli sorgulamadan uzak bir biçimde veriyorlardı. Bu genel dezenformasyon ortamında, elbette ki, din adına öğrettikleri olumlu şeyler de vardı.

Sözkonusu kimselere de toplumca geleneksel saygın unvanlar veriliyordu: Molla, hoca, derviş, şeyh, vs.[35] Pozitif ilimlerde geri kalmışlığın ve İslam dinini

34 Atatürk, Türklerin kökü derinlerde olan Türk tarihi ile gurur duyması gerektiğini ve Türk tarihinin yalnızca Osmanlılardan ibaret olmadığını her fırsatta dile getirmiştir; İsa Tak, "Atatürk Dönemi Eğitim Politikasının Cumhuriyetçi Karakteri", Sosyal Bilimler Dergisi, I, 2007, s. 131.

35 Atatürk; Soyadı Kanunu'nun oturma sürecinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin şeyhler, mollalar, dervişler vs. memleketi olmadığını/olmayacağını sık sık dile getirmiştir. Bununla birlikte kadın-

eksik ve yanlış bir biçimde öğrenmişliğin farkındalığı ile, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde; halifeliğin kaldırılması, beşik ulemalığının kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve benzer anayasal değişikliklerle bunların desteklenmesi sonucunda Türk toplumu arasında kadın ve erkek ayrımına gitmeden, insanlık onuruna yakışır bir biçimde her alanda kanuni eşitlik sağlandı. Atatürk ilkelerinden biri olan "Halkçılık", kurulan yeni düzeni garanti altına aldı.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Elmalılı Hamdi Yazır'a Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini yazdırması, bu dönemde din alanında önemli bir yenilik olmuştu. Bu süreçte yapılan önemli yeniliklerden biri de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıydı. Atatürk, Diyanet İşleri Başkanlığı'na; çalışmalarının Maturidilik[36] doğrultusunda olması gerektiği talimatını vermişti. Cumhuriyet'in kurulmasıyla, ulusal devlet anlayışının sonucu olarak, Türklerin genelince; dinin yorumlanmasında akla çok önem verilmesi, dini yaşama biçiminde hoşgörüyü savunması nedeniyle benimsenen Maturidiliğe, ilerleyen süreçte yeniden ilgi gösterilmişti. Bu dönemde hazırlanan ilmihal kitapları ve din görevlileri için hazırlanan el kitaplarında "fıkıhta mezhebimiz Hanefilik, itikatta Maturidilik", cümlesi yer almaktaydı[37].

19. yüzyıl başlarındaki batılılaşma çabaları sonucunda II. Mahmut, devlet memurlarına fes giymesi emrini vermişti[38]. İlk zamanlarda, toplumda büyük tepkiler çeken fes, sonraki süreçte tedricen benimsenmiş ve bugüne kadar "Osmanlıların simgesi" olarak damgasını vurmuştur. İlk zamanlarda fes vb. batı tarzı yenilikler yapmasından dolayı II.Mahmut'a, "batılı, gavur" diyen toplum, sonraki aşamalarda

erkek farkı gözetmeksizin, ayrıcalık ve üstünlük çağrıştıran, halk arasında eşitliğe zıt düşebilecek 'bey, efendi, ağa, vs.' unvanların kullanılmasının da uygun olmadığını sıkça anlatarak, bu tür unvanların kullanımını yasaklamıştı; Soyadı Kanunu, Kanun Numarası: 2525, Kabul Tarihi:21/1934, Yayımlandığı Resmi Gazete: 2/7/1934 Sayı: 2741, Yayımlandığı Düstur: Tertip:3 Cilt:15 Sayfa:506. Soyadı Kanunu'nun gereklilikleri ve yansımaları süreci ile ilgili olarak bkz: Demo Ahmet Aslan, Modern Türkiye'de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu'nun Rolü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 3, Bahar-2006, s. 159-177.

36 Türklerin çoğunluğunun, inançta(itikat) mezhebi olan Maturidiliğin kurucusu, Türk din bilgini İmam Maturidi, dokuzuncu asrın ortalarına doğru, bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Semerkand şehrindeki Maturid köyünde doğmuştur. Maturidilik, Türk kültür çevresinde ortaya çıkmış ve Türklerin geneli tarafından benimsenmiştir. İmam Ebu Hanife'den oldukça etkilenmekle birlikte Maturidilik adı verilen sistemli bir kelam ekolünün kurucusu olarak görülmüştür. Maturidi, dini yorumlarken bilgi kaynağının, tefsirler, hadisler, söylentiler yerine, akıl olması gerekliliğini vurgulamıştır. İslam dininde akılcılık ve hoşgörünün temelini oluşturmuştur. Hoca Ahmet Yesevi, Tapduk Emre, Yunus Emre, Mevlana gibi din bilgilerine esin kaynağı olmuştur. Maturidi, kelam, fıkıh usulü, mezhepler ve kıraat konusunda çok sayıda eser yazmasına rağmen çeşitli sebeplerle bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Kaybolan eserlerinin çoğunluğunun, diğer mezheplere yönelik eleştiriler içermesi oldukça düşündürücüdür. Te'vilatu'l-Kur'an adlı tefsiri ve Kitabu't Tevhid adlı kelami eseri günümüze ulaşmıştır.

37 Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Editör: Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara, 2003, s. 54.

38 II. Mahmut döneminde giyim çok çeşitlilik göstermektedir. Müslümanlar ve gayrimüslimlerin giyim-kuşamı birbirinden farklıdır. İçinde Türklerin de bulunduğu Müslümanlardan; batı eğitimi almış olanlar, başlarında fes ve diğer kıyafetleri batı tarzı, tarikat mensuplarının giyim tarzı, tarikatlarını belli edecek biçimde her birininki diğerinden farklıdır. Kadınlar ise çarşaf giymektedir.

fesi içlerine sindirerek kabullenmiş ancak bu defa; festen şapkaya geçişte Mustafa Kemal Atatürk'ü batı hayranı olarak nitelendirmişlerdi. Tıpkı batıdan alınan fes gibi, şapka da sahiplenilmiş; hatta Anadolu köylüsünün simgesi haline gelmiştir. Toplum psikolojisi açısından yenilikleri hemen benimseyememe, kabullenince de bırakamama gibi sendromlar, kalkınamamış ve kalkınmakta olan ülkelerde yenilik ve ani değişim süreçlerinde sıkça yaşanır.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin Osmanlı ve yanlış yorumlanan İslam'la bağını koparma, diğer bir ifadeyle "kötü"leri dışsallaştırmadan kimlikten atma düşüncesindeydi[39]. Aynı zamanda, çağdaşlık ülküsünü hem simgesel hale getirmek("biz"lik bilincini oluşturmak için uygun hedef) hem de bu ülkünün içselleştirilerek kimliğin bir parçası haline gelmesini ve ağır bir şekilde yaralanan Türk imgesini düzeltmek istemekteydi. Bu amacı, en tutucu yer olarak bilinen Kastamonu'nun İnebolu ilçesindeki Türk Ocağı binasında, 24 Ağustos 1925'te yaptığı konuşmasında özetle, şu şekilde dile getirmişti[40]:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkı uygardır. Uygarım diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, düşüncesiyle ve baştan aşağı görünüşüyle de uygar ve gelişmiş insanlar olduklarını göstermek zorundadır."

Mustafa Kemal Atatürk'ün karizmatik kişiliği, buradaki insanların tepkilerini engelleyerek, konuşmalarını coşkuyla dinlemelerini ve şapkayı benimsemelerini sağlamıştı. Önce memurların daha sonra da tüm vatandaşların şapka giymesi için yasa çıkarıldı(25 Aralık 1925).

Çağdaşlaşmanın önünde büyük engeller teşkil eden ve dinle ilgisi olmayan fesatçılığın, çıkarcı ve vurgunculuğun yapıldığı, uyuşukluğun merkezi haline gelmiş olan ve Türk imgesini hem Türk milletinin hem de Batılıların gözünde yaralayan tekke ve zaviyeler, yukarıda anlatılan gerekçelerle 30 Kasım 1925'te kapatılmıştı.

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını çağdaş ve batılı anlam ve biçimiyle uygar bir toplum haline ulaştırmaktır", diyen Atatürk'ün[41] önderliğinde; 17 Şubat 1926'da İsviçre'den alınan Medeni Kanun, 1 Mart 1926'da İtalya Ceza Kanunu'ndan çevrilen Türk Ceza Kanunu(değiştirilmiş), 22 Nisan 1926'da Borçlar Kanunu, 29 Mayıs 1926'da Ticaret Kanunu ve İcra ve İflas Kanunu 24 Nisan 1929'da meclisten geçerek yasalaştırılmıştı. Bu yasaları uygulamak için hukukçular yetiştirmek amacıyla bugünkü Ankara Hukuk Fakültesi'nin temeli olan Ankara Hukuk Okulu kurulmuş ve 1925'te öğrenime açılmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlıklardan üstün kılmayı amaç edinen Mustafa Kemal Atatürk, bu büyük ülküsünü gerçekleştirmek için ciddi çabalar

39 Bernard Lewis de Atatürk'ün bu çabaları yönünde bir teşhis koyarak, Türkiye değişimi hakkında şöyle bir durum tespitinde bulunmuştur: "Türkiye'de temel değişiklik –İslami bir imparatorluktan milli bir Türk devletine, bir ortaçağ teokrasisinden anayasalı bir cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye- birbirini izleyen reformcu ve radikal dalgaları tarafından uzun bir sürede tamamlandı"; B.Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1988, s. 474.

40 Lord Kinross, Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu, (15. Basım), Akdeniz yay., Ankara, 2004, s. 483-484.

41 Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2001, s. 301.

göstermişti. Bu hedefe ulaşmanın süre ve fiiliyat açısından uzun ve epey zor olduğunun bilincinde olan Atatürk, sözkonusu soyut ülküsünü somut hale getirerek, 1930'lu yıllarda evlat edindiği kız çocuğuna[42] "Ülkü" adını vermişti. Kılıç Ali[43]; Atatürk'ün Ülkü'yü çok sevdiğini, sabahları uykudan kalkar kalkmaz onu sorduğunu ve saatlerce onunla ilgilendiğini, onu yanından hiç ayırmayarak gittiği her yere götürdüğünü ve Ülkü'nün, Atatürk'ün neşe kaynağı olduğunu anlatmaktadır.

Çok küçük yaşta evlat edindiği ve ismini kendi ürettiği bir kelime olan Ülkü'yü koyduğu bu kız çocuğu, Atatürk'ün ülküsünün vücut bulmuş halidir. Düşünsel ülküsünü dışsallaştırdığı fiziksel Ülkü'dür. Ülkü'nün mutlak olması, yavaş yavaş büyümesi, Atatürk'ün de soyut ülküsünün yavaş yavaş gerçekleştiği anlamına gelmekte, o da bundan mutlu olmaktaydı. Diğer bir ifade ile Ülkü yavaş yavaş gelişen ve uygarlığa doğru yol alan ve bu nedenle mutlu olan Türk milletini temsil etmektedir.

Ülküsünü gerçekleştirmek için çalışan Atatürk dönemindeki Türk milletinin ruh halini, Kafesoğlu şu şekilde anlatmakta ve Atatürk ölünce bu ruhun değiştiğini belirtmektedir[44]:

"Türk olmanın gerçekten mutluluk sayıldığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında, istiklal, huzur ve emniyetin bahşettiği rahatlık içinde, al bayrak gölgesindeki aziz Türk toprakları üzerine mesut bir tevekkülle eğilen Türk köylüsü; yurdu yeniden kurmak şevki ile tezgahına ve makinesine sarılan işçisi; Türklüğü genç dimağlara aşılamak heyecanı ile gönlü dolan öğretmeni; vazife namustur şiarı ile çalışan memuru; milliyetçilik aşkı ile geleceğin bahtiyar Türkiye'sinde vazife alma nöbetine hazırlanan iradeli, vatanperver, asil Türk genci ile Türklük şuurunun çelikleştiği bir millet vardı.

Halbuki o zamanın parolası da tıpkı şimdiki gibi, Batılı bir cemiyet olmak, 'yurdu muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak"tı. Ancak uygarlık yolunun milli kültürden geçtiği hakikatine erildiği için, eğitim ve öğretim Türk tarih ve kültürüne yöneltilmiş, üniversite kürsülerinde Türklük bahisleri ana mevzu haline getirilmişti. Türk milletinin zihninde iftihara değer tarihi ve zengin kültürü ile Türklük şuurunun yerleştirilmesine çalışılırdı. Medenileşmede hareket noktasının milli kültürü geliştirme olduğunun idrak edildiği o heyecan çağında Türkiye'nin kültürel panoraması böyle olduğu için başarı kazanılmıştı. Fakat sonra durum değişti."

Atatürk'ün hayatta olduğu 1938 yılına gelindiğinde, demir-çelik fabrikası ve milli savunma sanayi kurulmuştu. Uçak ve denizaltı yapılabilmekteydi. Liman ve demiryolları millileştirilmiş ve üç bin kilometre yeni demiryolu yapılmıştı. On beş yıllık ortalama kalkınma hızı % 10'du. Batılılar bu gelişmeyi, "Türk mucizesi"

42 Atatürk'ün kız çocuklarını evlat edindiği bilinmektedir. "Kederli annesini kurtarma görevini" annesini kaybedince bu kız çocuklarına dışsallaştırmış, iyi bir eğitim ve öğrenim görmeleri için onlarla yakından ilgilenmiştir. Ülkü hariç, bu çocukların en küçüğü evlat edinildiğinde on yaşındadır. Ülkü'yü yaklaşık bir yaşındayken evlat edinmiş ve diğerlerinden farklı olarak, yanında büyütmüştür. Bu durum, tespitin doğruluk olasılığını arttırmaktadır; D. V. Volkan ve Itzkowitz, a.g.e., s. 438,439,440.

43 Kılıç Ali, a.g.e., s. 75.

44 İbrahim Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, (Eserin arka kapak yazısı).

olarak nitelendirmişlerdi[45]. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana "Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarmak" ülküsü yolunda her alanda ciddi mesafeler kat edilmişti.

B. Sonuç Yerine: Türk Kimliği Ve Özevurum

"Özevurum"[46] olumlu ve olumsuz olmak üzere birbirine zıt iki hareket tarzından[47] müteşekkildir:

1. Özeleştiri yaparak mevcut duruma binaen tamamen ileriye yönelik olumlu düzeltmelerde bulunmak.

2. Özeleştiri yaparken dış gelişmişliklerle temellenen bir kıyasa giderek; suçluluk ve kompleks duygularıyla içinde bulunulan mevcut durumu köklerinden itibaren yanlışlayarak ezikliğin getirdiği olumsuz tepkilerle yorumlamak.

"Özevurum"da birinci davranışın esası objektif olmak iken; ikincisinde bu durum sözkonusu değildir. Türk kimliği bakımından, birincisi çağdaş ve bilimsel düşünceyi temel alarak istikbale yatırım yapmaya yönelik iken; ikincisinde isyan kültürü genel iskeleti oluşturur. Kısacası birinci hareket tarzı ileriye götürür; ikincisi sabit tutar veya geriye götürür. Osmanlı Devleti'nin son döneminde canlanan Türk kimliğinin verdiği büyük kan kayıpları ikinci hareket tarzına örnek teşkil eder. Birinci hareket tarzının en açık örneği ise, Mustafa Kemal Atatürk dönemidir.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde(1923-1938) yaşanan Türk kalkınması, Atatürk'ün önemli bir toplum doktoru olduğunu, bu kalkınmada her alandaki ihtiyaçlara yönelik özgün çözüm usulü itibarıyla ortaya koymuştu. Atatürk'ü Atatürk yapan da bu özevurumsal karakter yapısının dünya görüşüyle somut hale gelmiş olmasıdır. Burada kastettiğimiz " özevurum", birinci hareket tarzı olarak belirttiğimizdir. Bu tarzı oluşturan yapı taşları, Mustafa Kemal Atatürk'ün karakterinde mevcuttur. Sözkonusu yapı taşları ise şunlardır:

- Objektiflik
- Mantıksal düşünsellik
- İlerigörüşlülük
- Köklerine bağlılık
- Bilimsellik
- Komplekssizlik
- İnsancıllık

Osmanlı Devleti'nden devraldığı "eski miras"la yola başlayan Atatürk önderliğindeki Türk halkı, yukarıdaki karakteristik yapı taşları doğrultusunda hareket eden yeni Türk devleti liderinin teşvik ve yönlendirmeleriyle yüzyıllar sonra yeniden kendini keşfetmiştir. Kendini bilmekle yola başlayan halk, kısa zamanda geç-

45 T. Özakman, a.g.e., 682.

46 "Özevurum" sözcüğü çalışmamız kapsamındaki konuyu daha iyi anlatabilmek için çalışmamıza özgü olarak kullanılmıştır.

47 "Hareket tarzı" burada karakterleşmiş düşünsel ve fiili olguların tamamını içerir.

mişi ve yaşadığı süreçle barışık, geleceğe umutla bakan bir toplum haline gelmişti.

Mustafa Kemal Atatürk, birinci hareket tarzı özevurumu ile Türk tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bunun en açık örneklerinden biri; Atatürk'ün demokrasi alanındaki uğraşlarıdır. Çok partili hayata geçiş denemeleridir[48]. Toplumda sınıf ayrılıklarının karşısında olan Atatürk, temel hak ve hürriyetler bakımından Türk halkını refaha kavuşturmayı hedef belirlemişti. Bu hak ve hürriyetler arasında; eşitliğin olmazsa olmazı seçme ve seçilme hakkı da vardı. Kadınların toplumda hak ve hürriyetler bakımından kısıtlı olduğu bu dönemlerde, 1928'den başlayan süreçle tedricen, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi. Demokrasinin mutlak gereği olan bu haklar, Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk kadınına sunulmuştu. Demokrasinin bir diğer gereği olan çok partili sisteme, Atatürk döneminde geçilememiş olsa da, hazırladığı zeminle 1946'da çok partili hayata geçildi. Çağlarca bu sistemi tanımamış olan Türk toplumu, sözkonusu süreçte ani bir şekilde kabullenemedi. Bu durum günümüze dek uzayan ülke sorunlarının zeminini oluşturdu. Bu zeminle, çok partili hayata geçişten kısa bir süre sonra 27 Mayıs 1960 İhtilali, ardından 12 Mart 1971 Muhtırası süreci ve 1980 İhtilali gibi demokrasi krizleri yaşandı. Ülkenin çehresini birçok alanda değiştiren bu olaylar, halk arasında siyasi, sosyal ve kültürel alanda köklü bir ayrılığa yol açtı.

Demokrasi düzeni, çağlar boyunca antidemokratik bir serüveni takip eden Türk toplumuna yabancıydı ve Atatürk döneminden itibaren yarım asırda demokrasinin, Türk kültürünün bir parçası olabilmesi veya tam olarak anlaşılması beklenilemezdi. Saltanat sistemine yüzyıllardır alışkın olan Türk toplumunun sosyo-kültürel bünyesine ağır gelmiş, 1960, 1971, 1980 yıllarında bu durumun bir sonucu olarak Türkiye'de "darbe" veya "ihtilal" denilen sosyolojik kusmalar yaşanmıştı. Ayrıca 1960-1980 döneminde Türk kimliği, Atatürk'ün işaret ettiği yoldan sapmış, toplumsal bölünmelerle sarsılmıştı. Bu bölünmelerde özetle; "sağ" "sol"u, "sol" ise "sağ"ı ötekileştirmişti. Atatürk dönemiyle 1960-1980 döneminin kıyasına gidildiğinde, çok partili hayata geçiş ve demokrasinin bir sonucu olarak; Türk sosyolojisinin yeniden yazılması gerektiği gerçeği ile karşılaşılır.

Türk kimliği ve özevurum konusunda "ikinci hareket tarzı" olarak ifade ettiğimiz kısım, aydınların bazen içine düştüğü durumdan ibaret olabilmektedir. Ancak aydınlara kıyasla siyasi liderlerde bu duruma daha az rastlanır. Bilhassa Mustafa Kemal Atatürk gibi kurtuluş liderlerinde özevurumun ikinci hareket tarzına rastlamak mümkün değildir. Çalışmanın başında sözünü ettiğimiz şair Cenap Şehabettin ile Rıza Tevfik Bölükbaşı örnekleri, aydınlarda dışa karşı hayranlıkla milliyet kompleksini temel alan, özevurumun ikinci hareket tarzı kapsamındadır. Ne kadar eğitimli ve gelişmiş olursa olsun, aydınlar da kimlik bunalımı yaşayabilmektedir.

48 1924; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Atatürk'ün kendi isteği ve teşvikleriyle kendi partisine muhalefet olarak kurdurduğu bu parti, Şeyh Sait isyanı ile ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle 1925'te kapatıldı. 1930; Serbest Cumhuriyet Fırkası: Kuruluş amacı ve yöntemi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile aynı olan bu parti, Menemen olayı ile ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle kapatıldı. Her iki parti de program itibarıyla birbirinden farklı muhalefet partileriydiler. Ortak yanları ise ilerleyen süreçte Cumhuriyet karşıtlarının altında toplandıkları birer çatı haline gelmeleriydi.

Özevurumun ikinci hareket tarzı olarak belirlediğimiz kısma, toplumsal kimlik bunalımından kaynaklanan kompleks ve isyankar düşünce ve eylemler de dahildir. Toplumsal kimlik bunalımı yaşanan bir ülkede, halktan birinin mensubu olduğu milliyete aşırı olumsuz eleştiriler yaptığını yoğun bir biçimde görebiliriz. Hatta bazı kimselerin; farkında olmadan bir komedi unsuru gibi –sokak üslubuyla- milliyet özelliklerine göndermede bulunarak yaptığı konuşmalara sıkça şahit olabiliriz. Bunların tamamı dış güçlerin Türk toplumunu ötekileştirme ve içlerindeki kötülükleri dışsallaştırarak Türk toplumuna mal ettirme/kabul ettirme çabalarının komplekssel sonucudur. Özevurumun birinci hareket tarzının zıddı olan bu tür davranışların topluma sosyo-kültürel açıdan zarar vermesi kaçınılmazdır. Zaten toplum bağları, bu tür zararlara uğrayarak zayıflar. Özevurumun ikinci hareket tarzında kütlesel özeleştiriler görülür. Kişiler, özeleştiriye kendilerini dahil etmeden düşünsel temelli davranışlarda bulunurlar. Fiiliyattaki yansıması ise tamamen bencillik olarak kendini gösterir. Özeleştirinin topyekün yapıldığı özevurum hali yine ikinci hareket tarzıdır. Burada tek tek enerjiler(=insan) ele alınır ve toplum istikbali için sinerji(=insanlar/kitle/toplum) oluşturulur. Mustafa Kemal Atatürk, kendi döneminde Türk kalkınmasını bu yöntemle başarmıştı. Milli Mücadele'deki birlik ve beraberliği yine bu tür bir sinerji ile sağlamıştı. Netice itibarıyla Türk kimliği açısından özevurumun birinci hareket tarzı Türk toplumunun istikbali için her alanda yapıcı; ikinci hareket tarzı ise yıkıcıdır. Birinci hareket tarzı birlik ve beraberliği, ikinci hareket tarzı ise sürekli etnik çatışma ve bölünmeleri getirmektedir.

Özevurumun birinci hareket tarzı grubunda ele aldığımız Mustafa Kemal Atatürk karakteri, harabe bir mirasın üzerine inkılaplar çivileyerek Türkiye'de bir çığır açmıştı. Amaç, Türk kalkınmasıydı; yani, Türkiye'yi çağdaş devletler seviyesinin üstüne çıkarmaktı. Bu ülküsünü gerçekleştirmek için istikrarlı bir biçimde çalışan Atatürk, bilhassa kendi döneminde Türk ruhunu dirilişe geçirmişti. Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemlerde, Türk kimliği yavaş yavaş yeni krizlerle karşı karşıya gelmiş, batılı ülkelerin içlerindeki kötülükleri dışsallaştırma sahası halini almıştır. Sosyo-kültürel ve siyasi açıdan buhranlı geçen sözkonusu dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti demokratik ve bilimsel açılardan farklı yapılaşmalara doğru kaymaya başlamıştı. Özetle, ortaya çıkan netice şuydu: Atatürk döneminde sona eren Türk kompleksi(=özevurumun ikinci hareket tarzı), Atatürk döneminden sonra istikrarlı ve sistematik bir biçimde pekiştirilmediğinden günümüze doğru geldikçe, Atatürk dönemi öncesindeki durum yönünde kaymaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

AHMAD, Faroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (4. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2000.

AKYOL, Taha, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

ARI, Kemal, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, (2006/GÜZ).

ASLAN, Demo Ahmet, Modern Türkiye'de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu'nun Rolü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 3, (2006/BAHAR).

ATATÜRK, Mustafa Kemal Onuncu Yıl Nutku, 29 Ekim 1933.

_____, Gazi M. Kemal, Söylev, Belgeler, cilt: 3, Haz.: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, (2. Baskı), Çağdaş yay., İstanbul, 1985.

_____, Mustafa Kemal, Söylev "Nutuk", 2. Baskı, Haz.: Dil Derneği, Kurtuluş yay., İstanbul, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952.

Atatürkçülük(Üçüncü Kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

EBU'L GAZİ BAHADIR HAN, Türk Seceresi, Çeviren: Rıza Nur, İstanbul, 1925.

GÖKALP, Ziya, Türk Medeniyeti Tarihi, Toker yay., İstanbul, 1995.

_____, Türkçülüğün Esasları, Ed.: K. Bek, Bordo Siyah yay., İstanbul, 2004.

GÜRKAN, Ahmed, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Nur yay., Ankara, 1999.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

KAYA, Mevlüt, 1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı, (Baskıda).

KILIÇ ALİ, Atatürk'ün Hususiyetleri, Sel yay., 1955.

KİLİ, Suna, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2001.

KİNROSS, Lord, Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu, (15. Baskı), Akdeniz yay., Ankara, 2004.

KÖYMEN, M. Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu yay.,Ankara, 1998.

KUTLU, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Editör: Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara, 2003.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1988.

MEHMET ŞEMSETTİN, Mufassal Türk Tarihi, İstanbul, 1340.

MERÇİL, Erdoğan, Selçuklular, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2011.

NİZAMÜ'L-MÜLK, Siyasetname, Hazırlayan: Sadık Yalsızuçanlar Timaş yay., İstanbul, 2002.

ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (2. Baskı), Alkım yay., İstanbul, 2006.

OSMAN NURİ, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1327.

ÖKE, Mim Kemal, Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası, Aksoy yay., İstanbul, 1999.

ÖZAKMAN, Turgut, Şu Çılgın Türkler, (102. Baskı), Bilgi yay., Ankara, 2005.

Soyadı Kanunu, Kanun Numarası: 2525, Kabul Tarihi:21/1934, Yayımlandığı Resmi Gazete: 2/7/1934 Sayı: 2741, Yayımlandığı Düstur: Tertip:3 Cilt:15 Sayfa:506.

ŞEKER, Mehmet, Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 2005.

TAK, İsa, "Atatürk Dönemi Eğitim Politikasının Cumhuriyetçi Karakteri", Sosyal Bilimler Dergisi, I, 2007.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken yay., İstanbul, 2008.

_____, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Boğaziçi yay., İstanbul, 2000.

_____, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Metin, Tercüme ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1988.

TÜFEKÇİ, Gürbüz D., Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Aydın Matbaacılık, Ankara, 1981.

TÜFEKÇİOĞLU, Turgay, "29 Ekim 1930 Türkiye", Orkun, Sayı: 49, 2002(www.orkun.com.tr).

VOLKAN, D. Vamık, Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre, Bağlam yay., Ankara, 1999.

_____ ve ITZKOWITZ, N., Ölümsüz Atatürk, Bağlam yay., İstanbul, 1998.

YAMANER, Şerafettin, Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul, 1999.

Romanda Roman Okuyan Kadınlar[1]

The Women Who Read Novels in Novels

Öznur ÖZDARICI*

Özet: Tanzimat dönemi romanında romanın şahıs kadrosunu oluşturan kadın kahramanlar toplumun her alanında olduğu gibi yeni bir medeniyet dairesine girmenin daha yerinde bir ifadeyle "eşik"te olmanın acemiliklerini bünyelerinde bizatihi yaşayan kahramanlardır. Bu dikkatle söz konusu roman kahramanları, okudukları romanlarda yer alan Batılı hemcinslerinin olaylar ve durumlar karşısında ne gibi davranışlar sergilediklerine dikkat eder ve gündelik hayat içerisinde karşılaştıkları durumlar ve olaylar karşısında onları model alıp onlar gibi davranma yolunu seçerler. Bahsi geçen bu etkileşim aynı zamanda yeni bir kimlik oluşturma çabasını da gözler önüne serer.

Bu çalışmada romanın erken dönem örneklerinden hareketle Tanzimat romanında değişmenin öznesi ve öncüsü olan kadın karakterlerin üstlendikleri roller ve kabiliyetler doğrultusunda ortaya örnek olabilecek bir model çıkarmak adına söz konusu kimlik inşasını nasıl ortaya koydukları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat romanı, kadın, kimlik, modernizm.

Abstract: Women who constitute the people figures of novels in Tanzimat period are characters who experience the ineptitude of civilization circle of the society in other words being on the verge of old and modern. Accordingly, these novel characters pay attention to how their Western sisters react to different situations and events and take them as a model for the experiences in their daily lives and

1 Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESKAM) tarafından 6-8 Mart 2012 tarihinde düzenlenen I. Kadın Araştırmaları Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuş metnin genişletilmiş halidir.

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

choose to behave in the same way. This interaction puts forward an effort to create a new identity.

In this study, considering early period samples of Tanzimat novels, how woman characters, who are the subject and pioneer of the change, puts forward the identity production process by means of roles and abilities which were taken on by themselves are emphasized.

Keywords: Tanzimat novel, woman, identity, modernism.

Genel olarak insanın özel olarak kadının okuma ve araştırma faaliyeti herhâlde "kendi kimliğini saptama çabası" nın bir yansıması olsa gerek. Okuyan kadın profili Tanzimat'tan bu yana Cumhuriyet dönemini de içine alabilecek geniş bir yelpaze içerisinde gözler önüne serilir. Söz konusu dönem romanlarının pek çoğunda okuduğu romanlardan oldukça etkilenen ve orada gördükleri kişileri ve onların hayat karşısında takındıkları tavırları modelleyip kendi hayatlarına uyarlayan ve bunu birer hayat düsturu haline getiren kadın kahramanlar ile karşı karşıya geliriz. Bu dikkatle hayatı kitaplardan öğrenme yolunu seçen, romanları başucu kitabı yapan kadın, tecrübeleri ve kitapların kendisine açtığı pencereden öğrendikleri sayesinde okumayan hemcinslerine oranla hayat karşısında daha dikkatli, ayık ve hep bir adım öndedir. Gürbilek, kuruluş dönemi romanlarında okuyan kadın tipinin "züppe, metres ve mürebbiye" ile birlikte vazgeçilmez bir figüre dönüştüğünü belirtir. (Irzık, S.-Parla J., 2004: 278). Kadının hassas, nahif ve kırılgan yapısı onu okuduğu romanları yaşamaya ve romanda yer alan kişiler ve durumlarla aynileşmeye iter. Bu durum aynı zamanda bir kimlik arayışının da ifadesi olarak düşünülmelidir. Romana bu kadar kapılma ve etkilenmişlik hâli bazen yer yer gerçekle bağını yitirmiş ve sadece itibarî metnin şartlarıyla dış dünyaya bakan kadın kahramanlar vücuda getirir. Roman, kadın için eksik kalan bir yanını tamamlayan, bir boşluğu dolduran, hayat karşısındaki dikkat algısını geliştirip pekiştiren bir rehberdir aynı zamanda. *"Kadınlara, aşkta, intikamda, ihanet ve intiharda tuhaf bir biçimde hep romanlar eşlik"* eder. (Irzık, S.- Parla J., 2004: 284).

Ahmet Mithat Efendinin romanlarında da genellikle elinde bir kitap olan ve okuyan kadınlar ile karşılaşırız. Yazarın "Dürdâne Hanım" adlı romanında Ulviye Hanım edebiyata oldukça meraklı biridir. Roman, tiyatro, şiir ve inşa vadisinde ne çıkarsa hepsini alıp okur. Hatta bu konularda bazı yazarlar ile mektuplaşır. (s. 65). Dürdâne'nin hayatında hiç roman okumadığını söylemesi bu tür konularda merakı üst seviyede olan Ulviye'yi son derece şaşırtır. Kendi kendine, Dürdâne bu türden kitapları zamanında büyük bir dikkat ile okumuş olsaydı erkeklerin ve kadınların durumu hakkında bilgi sahibi olup kendisini böylesine kötü durumlara düşürmezdi diye düşünür. (ss. 146-147). Romanda Dürdâne ile Ulviye Hanım, yetişme tarzları, eğitim şartları ve birbirine taban tabana zıt olan mizaçları ile tanıtılır. Ulviye Hanım, edebiyata ve okumaya meraklı, üç dil bilen ve tecrübeleri sayesinde dış dünyaya karşı hazırlıklı bir kadındır. Dürdâne ise onun tam zıddı

olan özellikleri ile karşımıza çıkar. Onun genç kız heyecanı ile tecrübesizliğinden ve bilgisizliğinden kaynaklanan birtakım sebeplerle gayr-i meşru bir aşk ilişkisi yaşaması, bunun sonuçlarını düşünmemesi kötü sonunu hazırlar. Ailesinin gerekli ilgiyi göstermemesi ve yanlış eğitim sisteminin sebep olduğu aksaklıklar da bu kötü sonu hazırlayan etkenler arasındadır. Ulviye, iyi eğitimli, girişken ve şeytanî zekâya sahip bir kadındır. Dürdâne'nin dış dünyaya ait hususiyetleri kitaplardan bile tanımayışı genç kızların eğitimine önem verilmesi konusunda yapılan bir vurgu olarak düşünülmelidir. Ahmet Mithat Efendinin "Dürdâne Hanım" romanında Dürdâne Hanım Ulviye ile bir konuşması esnasında ona romanın ve tiyatronun ne olduğunu hiç bilmediğini, hayatında hiç roman okumadığını sadece birkaç defa Bağlarbaşı'nda oyunu görmek için tiyatroya gittiğini anlatır. (s. 146). Okumayazma bilir; ancak bu tür şeylere ilgisi olmadığı ve bunlardan uzak kaldığı için hayat karşısındaki deneyimi eksiktir.

Yazarın "Felâtun Bey İle Râkım Efendi" adlı romanında yer alan kadın kahramanlardan biri olan Polini; Racine, Molaire vs. gibi şairlerin eserlerini eline alınca etkili bir şekilde okur. Karşısındakileri duygusal bir havaya sokmakta ustadır. Hitâbeti güçlüdür. (s. 71). "Felâtun Bey İle Râkım Efendi" romanının bir diğer kahramanları olan Can ve Margrit, Râkım Efendiden Arapça dersler alırlar. (s. 20). Türkçe kelimeleri öğrenip bir deftere kaydeder ve ezberlerler. (s. 33). Osmanlı şiirine karşı ayrı bir ilgileri vardır. Şiiri ezberledikten sonra dinleyiciyi mest edecek tarzda okurlar. İngiliz şiirinin insana zevk vermediği düşüncesindedirler. Bu nedenle Fransız şiirini daha çok severler. Ancak Türkçeyi öğrendikten sonra Fransız şiirinden de vazgeçmişlerdir. (s. 58). Farsça öğrenerek Hafız'ın gazellerini ellerinden düşürmezler. (ss. 102-103).

"Paris'te Bir Türk" adlı romanın kahramanı Cartrisse'nin hikâye ve tiyatroya oldukça büyük bir merakı vardır. Fars edebiyatına ilgi duyar. Türk ve Arap edebiyatları ile de meşgul olmuşsa da bunlar Farisî kadar kolay gelmeyip uğraşmayı bırakmıştır. (ss. 14-15). İstanbul seyahatnamesini okumuştur. (s. 26). Aynı romanda yer alan Madame Yvonne, edebiyata meraklıdır. (s. 175). Yine Ahmet Mithat'ın söz konusu romanının kahramanı Hemşire Anne, çok okumuş ve okuduğunu sindirmiş bir kadındır. Dini konularda engin bir bilgisi vardır. (s. 255). Bahsi geçen romanda yer alan Gabrielle, mesleği gereği pek çok yazarın eserini okumuş ve ezberlemiş bir aktristtir. (s. 14). Madame Trouville, kitaplar konusunda bilgi sahibidir. Madame Celnarde'nin "Cemiyetler Oyunu", Monsieur Richard'ın iki cilt olan "İlmi Telkin Eder Salon Oyunları" ve Monsieur Lebrun'un akıl, hesap ve zar oyunlarına ilişkin kitabını okumuştur. (s. 389).

"Kafkas" romanında yer alan Katerina dö Branoviç, evde her isteği eksiksiz yerine getirilerek yetiştirilmiş olan bir genç kızdır. Öyle ki Slav lisânı ile basılmış olan kitapların her çeşidine kütüphanesinde rastlamak, en meşhur ressamların eserlerinden birer numuneyi odasının duvarlarını süslerken bulmak mümkündür.

Ayrıca bunların yanı sıra görüşüp konuştuğu pek çok kimsenin resimlerinin yer aldığı birkaç albüm ile çeşitli türden ve renkten birçok böceğe ait bir koleksiyona da rastlanır. (s. 16). O, ayrıca kitaplara, edebiyata ve özellikle de şiir ve inşa konularına meraklı bir genç kızdır. (s. 18). Yazarın "Çengi" adlı romanında geçen roman kahramanı Saliha Molla, efsun, büyü, peri, cin hikâyeleri ve ilm-i simyâ konularında derin bilgisi olan bir kadındır. (s. 8).

Nabızâde Nâzım'ın "Zehra" adlı romanının başkahramanı olan Zehra, okuryazar bir kadındır. Annesiz büyüyen Zehra, aşkı ve hayatı romanlardan öğrenmiştir. Kocasını başka bir kadına kaptırınca kıskançlık ve intikam duyguları içinde Monte Kristo'yu üçüncü kez okur ve kontun düşmanlarından intikam alış biçimini keşfetmeye çalışır. (s. 80). Zehra, kitap okumayı sever. Hatta okuduğu kitaplarda aşk üzerine pek çok şeye tanık olmuştur. (ss. 25-26). Her gün mutlaka kitap ve gazete okumayı ihmal etmez. (s. 32). Aynı romanda bir cariye olan Sırrı cemal de roman okumayı seven bir diğer bir kadın karakter olarak aksettirilir. (s. 93).

Kızların eğitimi konusunu ihmâl edilmiş bir konudur. Toplumsal fayda bakımından erkeklerin eğitiminin ön plana çıkarıldığı ancak kızların eğitimi konusunun âdetler ve ananelerin arzularına göre ele alındığını bir toplumda kızların okumaktan çok ev işleri ve kocaları ile ilgili hususlarda çaba göstermeleri istenir. Yuvayı yapanlar, yıkanlar, ev işlerini bütün ayrıntıları ile düzenleyenler ve dolayısıyla bütün insan soyunu en yakından ilgilendiren hususlarda karar verenler kadınlar olduğu için kadının eğitimi meselesi önem arz etmektedir. Erkeğe yön veren, yuvayı düzenleyen, çocuğu yetiştiren kadının daha genç yaşlardan itibaren eğitilmeye ihtiyacı vardır. Kadın, iyi bir eğitimle erken yaşlardan itibaren yetiştirildiğinde önce kendine sonra yaşadığı topluma fayda sağlayan bir birey olma özelliğini de bünyesinde taşır. Ancak kadının eğitimden yoksun oluşu kendisiyle birlikte çevresine de zarar verir. Bu zarardan ilk etkilenenler de pek tabiî ki eğitimsiz bir anne elinde yetişen çocuklar olacaktır. (Fenelon, 1967:1-2).

Çağatay Uluçay, "Harem" adlı kitabında hareme alınan cariyelerin bu işle vazifeli kalfalar tarafından terbiye, nezâket ve saygı gibi konularda büyük bir dikkat ve titizlik ile yetiştirildiklerini belirtir: *"İster odalık olarak, ister güzel olacağı düşünülerek 5-6 yaşında iken alınmış bu cariyeler, istikbalin ikballeri, kadın efendileri ve valde sultanları olacaklarından okuyup yazmalarına, saray görgülerini iyi öğrenmelerine son derece dikkat edilirdi. Hele padişah hanımı olacak olanları, haznedar usta büyük bir ustalık ile yetiştirir, efendisine yaraşır bir kadın olmasını sağlardı."* Saray içerisinde cariyelerin yalnızca güzel ve kabiliyetli olanlarına okuma-yazma öğretmiş, diğerleri göz ardı edilmiştir. Ancak cariyeler Müslüman olduklarından Kur'an okumayı bilmek zorundadırlar. (Uluçay, 1985:18).

Samipaşazâde Sezai'nin "Sergüzeşt" romanında Dilber, evdeki işleri bitince hanımının kızı Atiye ile okula gider, akşamları okuldan birlikte dönerler. (s. 13).

Sıkıntılı geçen hayatı içerisinde Dilber'in en büyük arzusu okula gitmektir. Okul, onun için bir bakıma hürriyete açılan bir penceredir. Orada diğer çocuklar ile birlikte olduğu zaman kendisini bir esir gibi görmez, kendini onlar gibi sıradan bir birey olarak algılar. Bu ortamda kimse ona onurunu zedeleyici, insanlık haysiyetini tahkîr edici tarzda tutum ve davranış içerisine girmez. Hatta içinde bulunduğu üzüntü ve ızdırapla derslerine daha çok gayret eder. Onun bu çabası hocasından zaman zaman takdirler almasına vesile olur. Bütün bunlar üzüntüsünü bir nebze olsun hafifletmeye yeter. Okul ortamında edindiği arkadaşlıkların da Dilber'in kendini iyi hissetmesi yönündeki payı yadsınamaz. (s. 14). Okuma yazma bilir, derslerine olan ilgisi yoğundur. Dilber'in eğitimi için dersler alması yeni evinde de devam eder. (s. 45). Yaz günleri öğle vakitleri eline bir Fransızca kitap alarak görülmemek için bahçenin kameriyesinin en gizli köşesine oturur ve Paul ve Virginie'yi okumaya koyulur. Kitap okumak onun en büyük zevkidir. Romandaki Virjin'in saadetine gıpta eder, kendi hâlini düşünerek o da bu türden ateşli bir muhabbete ihtiyaç duyar. Romanı okudukça Virginie'nin trajik sonu gözlerinden yaşlar dökülmesine sebep olur. (s. 46). Okuduğu romanla aynileşerek onu içinde hisseder ve kitabın ona hissettirdikleri doğrultusunda düşünceler üretir.

Mehmed Murad'ın "Turfanda mı Yoksa Turfa mı?" isimli romanında Zehra amcasının oğlu olan Mansur ve valideleri ile birlikte hanedanın diğer emektarları gibi Ahmet el-Nasır'ın hanesine sığınırlar. Çünkü Fransızlar memleketlerindeki mallarına el koymuşlar ve evlerini yakmışlardır. Bunlara bedel olarak yanına sığındıkları şahsın yardımıyla Fransa hazinesinden kendilerine maaş bağlanır. Zehra, amcasının oğlu Mansur ile birlikte Ahmet el-Nasır'ın kendi çocuklarından ayırt etmediği bir ilgi ve hassasiyet ile onun tarafından terbiye olunmaya başlar. Bir Arapça hocası ile bir madmazel ve bir mösyöden ibaret birer Fransız hocası daha tutularak kendi çocukları ile beraber Zehra ve Mansur'un da eğitimine ilgi gösterir. Zehra, böyle bir eğitime başladığında henüz altı yaşındadır. (s. 23). Zehra, derslerinde son derece çalışkandır. Sınıfta hep en yüksek notlar alır. Hatta bir keresinde sınıf başı ilân edilir ve notlarının yüksekliğinden dolayı ertesi yıl da bu unvanını korur. Onun bu çalışkanlığı amcasının oğlu Mansur ile aralarında bir rekâbet ortamının doğmasına ve bu rekâbetin daha da ilerleyerek husumete dönüşmesine sebep olmuştur. (s. 27). Arkadaşlarının kendisine karşı olan alaycı tutumları karşısında tahammülü kalmayan Zehra, derslere devam etmez ve eğitimini yarıda bırakır. (s. 29). Yine aynı romanda Fatma, erkek kardeşinden ayrılmamak, eş ve evlâda karışmak suretiyle on yedi yaşından sonra başladığı ve tadına doyamadığı tahsilini bırakmamak için evlilikten vazgeçmiştir. (ss. 85-86). Zehra'nın Mansur'a olan hırsı ve düşmanlığı onu tek başına çalışmaya sevk eder. Israrları sonucu annesini kendisine bir muallime tutma konusunda ikna eder. Fakat on yaşında iken bu muallimeyi yetersiz bularak değiştirir. İkinci muallimesi her zaman Ahmet el-Nasır'ın konağına gelmek zorundaysa da Zehra, yakınında bulunan madamın konağından hoşlandığı için genellikle madamın kızı ile birlikte oraya giderek derslerine devam

eder. (s. 102). Zehra, Fransızca kitaplar okur. Her şeyi, bütün hayat tecrübesini kitaplardan öğrenmiştir. Ancak okumuş olmasına karşın seyre, sokağa, çarşıya çıkma konusunda da katı kuralları ve düşünceleri vardır. (ss. 131-132).

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında da okuyan bir kadın profili dikkatleri çeker. Romancının "Bir Muadele-i Sevda" adlı eserinde yazar anlatıcı olan "ben", anne ve babasının kendisine bulduğu okur-yazar, dil bilen, şiire meraklı bir kız olan Bedia ile evlendirirler. Bedia, "ben"in üçüncü eşidir. (s. 22). Usûl ve âdâbına uygun konuşma ve kendini ifade ediş tarzı ile herkesin dikkatini üzerinde toplar. (s. 35). Okuduğu romanlarda kadın-erkek ilişkileri ve aşk gibi konularda fikir sahibi olmuştur. (s. 93). Şiirler yazar, Fransızca romanlar okur. Bu türden romanları yüksek ses ile okurken vurgu ve tonlamaları o derece iyi ayarlar ki, bu durum onun söz konusu yabancı dile hâkimiyetini göstermesi açısından dikkate değerdir. (ss. 97-98).

"İffet" romanında pek çok hikâye ve masal bildiğinden dolayı "Masalcı Emine" olarak adlandırılan sütçü kızı Emine Hanım, kış geceleri toplanılan evlerde eski yazılı hikâye kitaplarını okuyabilecek kadar da bilgili bir kadındır. Aşık Garip, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre hikâyelerinin tamamını bilir ve bunlara ait metinleri ve metinler içerisinde geçen beyitleri makamlarına göre okur. (Gürpınar, 1973: 90). Aynı romanda Antuvanet, okumuş, eğitimli bir kadındır. Şiire, edebiyata ve musîkiye meraklı olan bu kadın, kocası kendisiyle ruh ikizi olmayıp okuduklarını anlamasa da ona zaman zaman şiirler okur. (s. 93). Hüseyin Rahmi'nin "İffet" isimli romanında İffet'in şiire ve güzel sanatlara karşı aşırı bir ilgisi vardır. Güzel sanatlara olan ilgisini yaptığı el işlerinde ortaya koymaya çalışır. (s. 45). Doktor Bey ile edebiyat ve sanat konusunda uzun uzadıya sohbet eder. Resim sanatı konusundaki görüşlerini şu şekilde açığa vurur:

"*-Bilmem ki nedendir? Ben her yapıtta, yapıcının bir kalem dokunmasıyla nezaketini, bir fırçanın sürülmesiyle güzelliğini bozmaktan çekinerek korka korka heyecanla, hafif hafif gezindiği yerleri severim… Resimde gizlileri çeken, boyaları süren el değil; fikir, hiçbir araç kullanmaksızın kendi sürmüş sanılmalı. "Deha" belirtisi, işte nasıl çizildikleri belli olmayıp doğanın haznelerini yansılanabilmekten uzak, bir zekâ gölgesi gibi kâğıt üzerine düşüren ustaların bu güçlerine denir.*" (s. 48).

İffet, okuduğu şeyler konusunda seçicidir. Zor beğenir. Boş vakitlerini okumakla geçirir. Fakat okuduğu yirmi, otuz kitaptan yalnızca birkaçını kendi duygularına yakın bulur. Yazarın anlatmak istediği ile kendi düşüncesi arasında bağ kuramazsa çabuk sıkılır. Okuduklarını derinlemesine düşünür. Duygularına tercüman olan şeylere kitaplarda denk geldiği zaman çok sevinir. Şairin maddî olandan uzaklaşıp yüce olanı anlatmak için farklı yollar denemesini ister. (ss. 45-46). Kardeşi Sabri'ye Arapça, Farsça, Fransızca, tarih, coğrafya, kitâbet ve hesap konularında dersler verir. (s. 49). Edebiyat denildiği zaman yalnızca yazma üslûplarına önem veril-

diğini, ancak fikrin de bir o kadar önemli olduğunu vurgular. Sözcüklerin yalnız şekil özellikleri ile sınırlı kalmayıp onların anlam derinliğine inilmesi gereklidir. Bu konudaki görüşlerini açıklamaya şöyle devam eder: *"(…) Bizde edebiyat denilince yalnız çeşitli yazma üslûpları anlaşılıyor, fikre pek o kadar önem verilmiyor. Halbuki sözcükler birer boya, birer renk gibidir. Bu renklerin yalnız güzelce kaynaşması ve uyumu düşünülmeyip bunları, tasvir edilen şeklin gerçek benliğini göstermek üzere kullanmalı. Böyle olmazsa tasvir edilen levha boya faturasından ibaret kalır. Bir yazarın zihni sözcük zenginliğiyle ne denli bezenmiş olursa olsun; fikir bir gerçeğe bağlanmayınca yazdığı şeylerden yararlanılamaz. Çünkü o güzel, o renkli sözler, deyimler kaleminden birbiri ardınca dökülür. Yazacağı şeyi kendisi önceden gerektiği kadar bilemez. O cicili bicili sözcüklerin kaleminden çıkması, anlatımına ne biçim verirse yazacağı şey o kadarcıkla kalmış olur. Bir temel düşüncenin, bir doğal örneğin ardından kalem yürütmeyen bir yazar, sözcüklerin rastgele çıkışının esiridir. Fikir belli ve sağlam olmalı. Yazılacak şey kalemin rastgelişine, sözcüklerin doğuşuna bırakılmayıp tam tersine sözcükler o belli fikri güzelce anlatabilmek için seçilmeli."* (s. 50).

İffet'in edebiyata ve sanata olan merakında küçükken komşusu Emine Hanımdan dinlediği ve dinlerken büyük bir zevk aldığı hikâye ve masalların rolü büyüktür. (s. 90). İffet'in bilinçli bir baba eliyle eğitimine özen gösterilerek yetiştirilmesi onu diğer insanlardan farklı kılar. Gelecekteki mutluluğu ve rahatı için öğrendiği bilgiler babasının ölümünden sonra ona içinde yaşadığı sefil hayat içerisinde yardımcı olmaktan çok acı verir. Çünkü artık o, donanımı sayesinde sıradan bir insan değildir ve hayatın lezzetlerini de, acılarını da derinlemesine bünyesinde yaşayan bir dikkat ve duyuş tarzı ile dış dünyaya bakar. Böyle bir duyuş tarzı onu acıya sevk eder. Türkçeyi ilk okumayı babasından öğrenir. Anadilini biraz sökünce babası onu yedi sekiz yaşlarında iken eğitimi için Beyoğlu'nda bir Frenk pansiyonuna verir. Yalnız haftada bir gün annesini görmek için izni olan İffet, örtünme çağına kadar orada kalır. Babası kendisine bir Türkçe öğretmeni tahsis eder. Bu derslerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri alır. Eğitim Fransızca olduğu için bu dille kendisini daha rahat ifade eder. Türkçede gördüğü yetersiz derslerden sonra bu dildeki açığını Türk yazarlarına ait çok sayıda kitap okuyarak kapatır ve bu sayede kendine has bir anlatış üslûbu geliştirir. Öğrenimi süresince pansiyonda geçirdiği günlerden iyi hislerle bahseder. (ss. 91-92).

"Mutâllaka" romanında Âkile Hanım, kitap ve gazete okur. İstanbul'da çıkan kitap ve gazeteleri elinden geldiğince takip etmeye çalışır. Roman okumayı sever. Yazma ve imlâ konusunda da ustadır. (ss. 10-11). Geceleri okumaya dalıp geç saatlere kadar uykusuz kalır. (s. 40). "Mürebbiye" adlı romanda Anjel, uykusu kaçtığı vakitler geceleri "Les aventures d'un garnison", Marie Erobinet'in "Les amours d'un chevalier de Faublat", "Les tableaux vivants" (Canlı Tablolar) türünden kitaplar okur. Bu değerli kitaplarını kimsenin göremeyeceği yerlerde saklar. (Gürpınar,

1954: 60). Anjel, okuma-yazma bilen, kitaplara meraklı bir kadındır. Mösyö Baudelaire adlı yazarın kitaplarını okumuştur, konu itibariyle olaylara âşinâ bir profil çizer. Mösyö Baudelaire, içerik olarak tıpkı Anjel'in hayat hikâyesine yakın, onun başından geçen olayları anlatan kitaplar kaleme aldığından Anjel, bu türden kitaplara kendini bulduğundan ötürü ayrı bir ilgi duyar. (s. 19). Aşkı *"dilbazlık"* ve *"kurnazlık"* derecelerinde tasvir eden Anjel, samimî, temiz ve büyük aşkları kitaplardan tanır. Gerçek hayatta böyle aşkların olmadığı kanaatindedir. Bu konu hakkındaki görüşlerini dile getirirken "Paul ile Virginie", "La dame aux camélia", "Nana", "Paul Bourget'in "Mensonge", gibi eserlerden/eserinden örnekler sunar. Ona göre aşk kavramının içi boşaltılmış ve kavram sathîleştirilmiştir. Hatta söz konusu hikâye ve romanlarda geçen kahramanlara artık hemen hemen herkes garip bir nazar ve hayretle bakmaktadır. (s. 26). Hüseyin Rahmi'nin "Metres" isimli romanında Matmazel Parnas, okuma-yazma bilir. Kitap okur, gazeteleri takip eder. Öyle ki Reyhan Beyin Fransız edebiyatı konusunda sarf ettiği yarım yamalak cümlelerin oradan buradan çalma sözler olduğunun farkına varır. (Gürpınar, 1945: 129).

Kavcar, Servet-i Fünûn romanının hemen hemen bütün romancılarında olduğu gibi Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında da romanlarının şahıs kadrosunu oluşturan kahramanların modern kültür ve yaşayış tarzının çeşitli yönlerini işaret edip yayma konusunda büyük çaba gösterdiklerini belirtir. Roman kahramanları Batılı tarzda eğitim-öğretim görmüş, bakış açıları geniş, yeniliklere açık, sanat ve zevk yönünden gelişmiş kimseler olarak karşımıza çıkarlar. (Kavcar, 1985:11). Bu durumu, romanların şahıs kadrosunda yer alan kadın kahramanlar için de genellemek yanlış olmaz. Nitekim tıpkı Servet-i Fünuncuların hemen hemen hepsinde olduğu gibi Halit Ziya da, çeşitli açılardan gelişmenin, incelmenin ve zenginleşmenin tek yolunun ancak ve ancak okumaktan geçtiğini anlamış ve roman kahramanlarının eğitim düzeyi bakımından belli bir seviyenin üstünde olmasına dikkat etmiştir.

Halit Ziya Beyin "Bir Ölünün Defteri" adlı romanındaki şahıs kadrosunda yer alan kadın kahramanlardan biri olan Nigâr, okuma-yazma bilir. Yazı yazarken imlâda bazen hata yapar. (s. 37). Nigâr amcasının oğlu ile bazı geceler kitaplar ile ilgili konuşmaktan zevk alır. Elinde her türden kitaba rastlamak mümkündür. Fakat bu kitaplardan özellikle hangilerinin hoşuna gittiği konusu tam anlamıyla bir belirsizlik arz eder. Tam anlamıyla bir kitap tutkunudur Nigâr. Şiiri sever. (ss. 54-55) O, şiir hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder: *"(…) insan yaşamak için fikrine bir parça şi'r karışdırmalıdır, i'tikadındayım. Şi'rsiz fikir, renksiz çiçeğe benzer. (…) Şi'ri sevmemekde imkân aramak için grubun hüznünü, fecırin neşvesini, semanın laciverd rengini, bütün tabi'atın bedia'larını anlamayacak, bütün bu ulvî şey'lere karşı kaydsız kalacak bir tabi'at tasavvur edebilmelidir."* (ss. 55-56). Şiire o kadar hayrandır ki onu kalp üzerinde derin tesirleri olan bir sihire benzetir. Şiirin eşyaya bir ulviyet kazandırdığı görüşündedir. (s. 56).

Yazarın "Nemide" adlı romanının kahramanı Nemide, daha beş yaşında iken kitaplara meraklı bir çocuktur. Kitapların içindeki resimlere bakar. Yapraklarını çevirip dikkatli nazarlarla içindekilere inceler. (s. 33). Uzun kış geceleri babasının ayakları altında seccadeye uzanıp kitaplara dalmak hoşuna gider. (s. 38). Nâ'il'in Tıbbiyeye gideceğini; ancak kendisinin gidemeyeceğini duyduğunda derinden üzülür. Önüne oyuncakları, resimleri ve çok sevdiği "Musavver Medeniyet" mecmuasını konulduğu hâlde onu teskîn etmek bir türlü mümkün olmaz. (s. 40-41). Bu itici güç ile ertesi gün elinde bir elifba ile babasının karşısına çıkan Nemide, o ândan itibaren babasından düzenli olarak günde iki kere ders almaya başlar. Her derste babasına ilk sorusu Nâ'il'in de bu öğrendiklerini bilip bilmediğidir. Babası kızının Nâ'il'e yetişme hırsı ile gösterdiği çabanın farkında olduğundan ve kızının zayıf bünyesini yormak işine gelmediğinden bu sorulara onu yücelten olumlu cevaplar verir. Nemide, ders hususunda o kadar heveslidir ki babası Şevket Bey, Cuma gününün tatil olması için kızını zor ikna etmiştir. (s. 42). Yalnız olduğu ânlarda zamanının çoğunu babasının kütüphanesindeki kitapları kurcalamak ile geçirir. (s. 77).

Sonuç olarak bahsi geçen romanlarda yer alan kadınların çoğunluğu belli bir tahsil görmüş olma özellikleri ile dikkatleri üzerlerinde toplarlar. Söz konusu bu kadınlar, okuma-yazmanın yanı sıra yabancı dil bilirler. Bu dönem romanlarında roman okuyan yerli ve Batılı kadın karakterler göze çarpar. İlk dönem romanlarımızda romanın şahıs kadrosunu oluşturan kadın kahramanlar toplumun her alanında olduğu gibi yeni bir medeniyet dairesine girmenin daha yerinde bir ifadeyle "eşik"te olmanın acemiliklerini bünyelerinde bizatihi yaşayan kahramanlardır. Bu dikkatle söz konusu roman kahramanları okudukları romanlarda yer alan Batılı hemcinslerinin olaylar ve durumlar karşısında ne gibi davranışlar sergilediklerine dikkat eder ve gündelik hayat içerisinde karşılaştıkları durumlar ve olaylar karşısında onları model alıp onlar gibi davranma yolunu seçerler. Bahsi geçen bu etkileşim aynı zamanda yeni bir kimlik oluşturma çabasını da gözler önüne serer. Roman, onlar için hayat tecrübelerini arttıran, hayat karşısında onlara ışık tutan bir rehberdir.

Romanın erken dönem örneklerinden hareketle Tanzimat romanında değişmenin öznesi ve öncüsü olan kadın karakterlerin üstlendikleri roller ve kabiliyetler doğrultusunda ortaya örnek olabilecek bir model çıkarmak adına söz konusu kimlik inşasını nasıl ortaya koyulduğu romancıların kaleminden ve o dönemin dikkatinden hareketle zaman koridorlarından geçerek günümüze kadar gelmiş ve edebî metnin imkânları içerisinde okuyucuya aksettirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Mithat Efendi, 2000. Çengi. TDK Yay., Ankara.

_____, 2000. Dürdâne Hanım. TDK Yay., Ankara.

_____, 2000. Felâtun Bey ile Râkım Efendi. TDK Yay., Ankara.

_____, 2000. Kafkas. TDK Yay., Ankara.

_____, 2000. Paris'te Bir Türk. TDK Yay., Ankara.

Fenelon, 1967. Kızların Eğitimi, (Çev:Bahattin Fırtına-İsa Öztürk). Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

GÜRPINAR, H. R., Bir Muadele-i Sevda. Hilmi Kitabevi, Gün Basımevi, İstanbul.

_____, 1973. İffet. (Beşinci Baskı), Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____, 1945. Metres. Hilmi Kitabevi, İstanbul.

_____, Mutallâka. Hilmi Kitabevi, Marifet Matbaası, İstanbul.

_____, 1954. Mürebbiye. (3. Baskı), Hilmi Kitabevi, İstanbul.

IRZIK, S.-PARLA J., 2004. Kadınlar Dile Düşünce –Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet-. İletişim Yay., İstanbul.

KAVCAR, C., 1995. Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı. (2. bsk.), AKM Yay., Ankara.

Mehmed Murad, 1999. Turfanda mı Yoksa Turfa mı?. Akçağ Yay., Ankara.

Nabizâde Nâzım, Zehra. Akçağ Yay., Ankara.

ÖZDARICI, Ö., Temmuz 2010. Türk Romanında Kadın (1872-1900). Kırıkkale Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Kırıkkale.

Samipaşazâde Sezai, 2000. Sergüzeşt. (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara.

ULUÇAY, Ç., 1985. Harem II. (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

UŞAKLIGİL, H. Z., 1944. Bir Ölünün Defteri. Hilmi Kitabevi, İstanbul.

_____, 1943. Nemide. Hilmi Kitabevi, İstanbul

Lale Devri'nde Kadın Giyimi[1]

Ladies Clothing in Tulip Age

Işılay Pınar ÖZLÜK*

Özet: 1718-1730 yılları arasında kalan dönem tarihimizde "Lale Devri" olarak adlandırılmaktadır. Lale Devri Osmanlı Devleti'nde her alanda birçok değişime sahne olmuştur. Çırağan eğlenceleri ve sürdürülen renkli hayat lale ile adeta bütünleşmiştir. Bilimsel alanda gelişmelerin yaşandığı, mimari faaliyetlerin hızlandığı, tercüme heyetlerinin kurulduğu bu dönemde yeni mesire yerlerinin halkın kullanımına sunulması ve eskilerinin tekrar düzenlenmesi sosyal hayatta canlanmaya vesile olmuştur. Eskisine nazaran daha çok dışarı çıkan, sosyal hayatta daha çok var olan Osmanlı kadını da kendisini ifade edebileceği en kolay yol olan giysilerle bu düzende yer bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmada döneme ait divanlardan tespit edilen kadın giyimine ait unsurlar ve bu unsurların yorumlanması konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Edebiyat, Lale Devri, Kadın Giyimi

Abstract: The period which is between 1718-1730 is known as Tulip Age in our history. Tulip Age came up with many changes in various subjects in Ottoman Empire. Çırağan fests and ongoing colorful life is literally integrated with tulips. That new recreation spots were built and old ones are renewed aroused social life in this period in which scientific developments were brought up, architectural activities were facilitated, translation committees were assembled. The Ottoman women who walk around and appear in social life relatively more than before tried to find an appropriate place in the society with the easiest way to express themselves

1 Bu çalışma 6-7-8 Mart 2012 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Kadın Araştırmaları, Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen "I. Kadın Araştırmaları Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi

which is clothes. In this study, the subjects are elements of ladies' clothing which are established in divans of the period and interpretations of these elements.

Keywords: Classic Literature, Tulip Age, Women Clothing.

Giyim insanoğlunun ilk ihtiyaçlarından bir tanesidir şüphesiz. İlk dönemlerde muhtemelen sadece hava şartları nedeniyle örtünmek; soğuktan ve sıcaktan korunmak için başvurulan ilkel giyim ve örtünme eşyaları daha sonraki dönemlerde kendi içerisinde bir evrim süreci geçirmiştir. İnsanoğlunun toplum hayatına geçişiyle birlikte giyim önem kazanmıştır. Bunun yanında kişinin psikolojisi, beğenilme, iyi görünme isteği de giyim kuşamın önemli bir unsur olmasındaki faktörlerdendir. Zamanla insanın doğasında bulunan bu en basit özellikler büyük bir endüstrinin kurulmasına neden olmuştur.

Büyük Türk Sözlüğünde giyim: "*1-giyilecek şey, elbise, Osm. Libas, esvap 2-bir defada giyilecek elbise vesair takımı* " olarak açıklanmıştır. Ancak bu düz tanımın yanı sıra giyim sosyal hayatta bambaşka anlamlar taşımaktadır. Giyim her şeyden önce bir iletişim aracıdır. İletişimi Ünsal Oskay şu şekilde tarif etmektedir: "*iletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgudur*" . İletişim denilince akla ilk olarak sözlü iletişim gelmektedir. Oysa birbirini hiç tanımayan kişiler bile ilk karşılaşmalarında beden dilleri ve giyimleri sayesinde sözlü iletişimden önce sözsüz iletişim kurarlar. Kısacası iletişim sadece sözel bir süreç değildir. İnsanın söz konusu olduğu her ortamda farklı bir dille iletişim süreci yaşanır. Bu tür durumlarda davranışları belirleyen, kimin kim olduğunu söyleyen sözel iletişim değil, giyim kuşam nesnelerinin görünümlerinin oluşturduğu iletişim biçimidir (Oskay 2005: 3) .

Kadın erkek bütün bireylerin kendini gösterme, etrafındakiler tarafından kabul görme ve beğenilme isteği insanın hamurunda olan bir özelliktir. Dini inançlar, eğitim, aile terbiyesi bunların hiçbirisi bu isteğin önüne geçemez. Günümüzde bu anlamları taşıyan giyim eşyalarının geçmişte de aynı fonksiyona sahip olduklarını söylemek hiç de yanlış olmaz. Hatta ve hatta giyim geçmişte daha da sınırlayıcı, kalıba sokucu, bilgi verici bir hüviyet taşımaktaydı. Kişinin ayakkabılarının renginden dinini, giysisindeki bazı ayrıntılardan mesleğini, milliyetini; belindeki kuşağın süslemelerinden, süslemelerde kullanılan mücevherlerden maddi durumunu anlamak mümkündü (Özlük 2011: 13). İşte bu nedenle Klasik Türk Şiiri örneklerinde karşımıza oldukça fazla malzeme çıkmaktadır.

Lale Devri ise bu açıdan bakıldığında çok daha dikkat çekicidir. Sosyal hayatın yeni inşa edilen mesire yerleri ve Sa'dâbâd'la biraz daha canlanması, lalenin bir statü ve zenginlik göstergesi haline gelmesi, dönemin giysilerine ihtişam ve renk katmış; bu o dönemde yazılan şiirlere de yansımıştır. Senede sadece 15 gün açan bir çiçeğe verilen bu önem, estetiğe, güzele verilen değerin bir göstergesidir. Kıymetli bir türünün karşılığı onlarca altın olan bu çiçek sadece güzelliği için değil

aynı zamanda zarafetin, zenginliğin ve statünün sembolü olduğu için bu kadar değerli hale gelmiştir. Evlerinin bahçelerinde lale tarhları oluşturmak; lale fidelerinin çiçek açtıkları o kısacık dönemde padişahı, sadrazamı, devlet yöneticilerini bu bahçelerde ağırlamak, konuk etmek için herkes birbiriyle yarışmıştır. Erkeklerin zenginlik ve zarafet sembolü olan laleye bu derece kıymet vermeye başlamaları, kadınların da bu zenginlik ve gösteriş düşkünlüğünü başka mecralara taşımalarına neden olmuştur. Laleye ve güzelliğe olan bu iltifat sadece zenginler arasında değil sıradan halkta da görülmektedir. Bu onlar içinde bir övünç ve statü sembolüdür.

Döneme ait kaynaklarda adı laleyle birlikte en çok anılan unsurlardan bir tanesi de Sa'dâbâd Sarayı'dır. Sa'dâbâd Sarayı; 1721-1722 (1134) tarihinde Kağıthane deresi üzerine Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 170, Eldem 1977). Sa'dâbâd, sadece bir mesire yerinin ismi, ya da bir sarayın adı değildir. Büyük bir yapı kompleksinin adıdır. Kağıthane deresinin yatağı değiştirilmiş, mermer döşenerek oluşturulan ve "cedvel-i sîm " adı verilen bir kanala akması sağlanmıştır. Bu kanalın her iki yanından dönemin önde gelen devlet adamlarından 170 kişiye yerler verilerek buraya birbirinden güzel köşkler yaptırmaları istenmiştir. Bunun dışında Sultan III. Ahmed için Sa'dâbâd adında bir saray yaptırılmış, bu yapıların hemen yanı başındaki mesire de bu isimle anılmıştır. Sa'dâbâd ve o dönemde yapılan çırağan eğlenceleri Lale Devri'nde sosyal hayatın canlanmasındaki en önemli unsurlardandır. Dönemin en dikkat çekici simalarından olan Nedim Sa'dâbâd'la birlikte hayatının değiştiğini şöyle ifade etmektedir:

….
Şimdi Sa'd-âbâda bak evvelkinden a'lâ mıdır
Gör hele dünyâyı eski bildiğin dünyâ mıdır
Bu görünen bir müzeyyen kasr-ı müstesnâ mıdır
Yohsa nehr-i cennet üzre cisr-i nev-peydâ mıdır
....

Nedim D, s.312

Kâmî'nin aşağıdaki dizelerinde de yaşanılan hayata dair bazı ipuçlarını bulmak mümkündür:

Cennet-i rûy-ı zemîn olmış bu her dâğ üsti bâğ
Gel salın serv-i revânum bağ-ı Sa'd-âbâd'a gel
Sen güzeller şâhısın olmaz sana hergiz yasag
Gel salın serv-i revânum bâğ-ı Sa'd-âbâda gel

Gonce-i ra'nâya benzer zînet-i kasr-ı cinân
Dergeh-i vâlâsına yüzler sürer âb-ı revân
Bunda şimdi hep güzeller cilvegâh-ı dil-berân
Gel salın serv-i revânum bâğ-ı Sa'd-âbâd'a gel
...

Kâmî D, s.76

Iyd gelsin bâ'is-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör

Anda seyret kim ne fursatlar girer cânâ ele
Gör ne dil-cûlar ne meh-rûlar ne âhûlar gele
Tıfl-ı nâzım sevdiğim bir iki gün sabret hele
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör
...
Nedim D, s.310

İstanbul halkının tarih boyunca gezinti yerlerine ve açık havaya gösterdikleri rağbet sonucu, İstanbul'da şehrin güzelliğini bir kat daha artıran çeşitli mesire yerleri oluşmuştur. Oldukça fazla tabiî güzelliklere sahip olan İstanbul'daki akarsuların kıyılarında bulunan ağaçlık bölgeler halk tarafından hem bahar hem de yaz mevsiminde gezilen hoş mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Dönemin en gözde mesire yeri olan Sa'dâbâd dışında Lale Devri'nde İstanbul halkının serbestçe gezebildiği, halka açık başka mesire yerleri de şunlardır: Kağıthane Mesiresi, Göksu Mesiresi, Çubuklu Mesiresi, Alibey Deresi Mesiresi, Okmeydanı Mesiresi, Karabali Bahçesi ve Mesiresi, Büyükdere, Kırkağaç Bendler Vadi ve Mesiresi, Fındıklı Mesiresi (Eldem 1976). Bu mesire yerleri dönemin şairleri tarafından sık sık şiire konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde Göksu, Hisar, Bâğ-ı Ferah, Gümüşsuyu ve Çubuklu gibi mesire yerlerinin zikredildiği görülmektedir:

Yâr ile zevk ü safâ etmege cây-ı dil-cû
Var ise ola bogaz içre meger kim Göksû

Şakir D, s.330-78

Ne bezm-i bâde ne âlâyiş-i humâr gerek
Hücûm-ı leşker-i gam def'ine Hisâr gerek

Kâmî D, c. II, s.311-77

Nice Bâğ-ı Ferah denmez nice evsâfı söylenmez
Cihân-zîb oldu çünkim böyle nüzhetgâh-ı gam-fersâ

Nedim D, s.166-15

Dü destim kalsa zîr-i seng-i hayretde nola ey Şâkir
Ne koz kırdık gidip Fındıklıya ol beste-lebsiz biz

Şakir D, s.141- 35

Kemer-bendinden âgûşa çeken yâri safâ eyler
Kemerler seyrine çıkmış kadar kesb-i hevâ eyler
…

Gümüş-suyı'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl
O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler

İzzet Ali Paşa D, s.172

Çubuklu Göksu sâir gûşe gûşe müntezihler hep
Zamân-ı devletinde oldu her biri cihan-pîrâ

Nedim D, s.135

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere mesire yerleri Lale Devri'nde sosyal hayatın canlanmasında büyük rol oynamıştır. Kadın erkek herkes mesirelerde boy göstermektedir. Kadınlar artık mesire yerlerinde daha çok göründükleri için giysileri çeşitlenir, renklenir. Kadınların ev içinde giysileri pek renkli ve hoştur (Altınay 1973: 77-78).Ev içerisindeki kıyafet, dışarıda da aynı zarafetle kendisini gösterir. Fakat bir müddet sonra kıyafetler normalde olduklarından farklı bir hal alır. Önce feraceler, yakaların uzunluğu, yaşmaklarının inceliği dikkati çeker. Nihayet kadınlar zarafetlerini artıracak yeni yöntemler denemeye başlarlar. Bu şekilde güzelliklerini bir kat daha artırmak isteyen hanımlar bir süre sonra bu özgürlükleri dikkat çekecek kadar zorlamaya başlarlar (Altınay 1973: 79).

Osmanlının en renkli, en canlı dönemlerinden birinde, Lale Devri'nde İstanbul'da bulunan İngiltere'nin Osmanlı elçisi Lord Montaqu'nun eşi Lady Mary Montaqu arkadaşlarına yazdığı mektupta kendisinin de giyindiği Türk giysisini şu cümlelerle tarif etmektedir: "*…önce gayet geniş bir şalvarım var. Bu gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar. Terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat benimki beyaz Şam kumaşından yapılmış, kenarı ise gayet kalın sırma işlemeli. Bu çeşit elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması lazım. Kollar arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından. Elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bele aşağı yukarı dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor. Kolları uzun ve dar. Zengin kadınların kemerleri elmas veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf olmasın diye bazılarını işlemeli satenden yapıyorlar. Ayrıca önden elmaslı toka ile bağlanıyor bu kemerler. Türk kadınları kürkü ev elbisesi olarak bazen giyip bazen çıkarıyorlar. Bu kürkler ağır dibadan, içleri samurla kaplanmış, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki kenarları sırmalı yeşil kürk. Başa giyilen şapkalara kalpak deniliyor. Kışın giyilenleri elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Başın öbür yanındaki saçlarda toplanıyor., üstüne çiçek veya sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor. Bütün bunlar o derece güzel yapılıyor ki, daha güzelinin yapılabileceğini tasavvur*

edemezsiniz. Saçlar olduğu gibi arkaya dökülüyor, inciler ve fiyonklarla süslenmiş örgüler yapılıyor" (Montaqu trs: 51-52).

Sadece hali vakti olan kadınlar değil toplumun bütün tabakalarına mensup kadınların hepsinde bu süs ve özeni görmek o dönem için mümkündür."*…sırtında işlemeli çevre satan bir satıcının karısı bile sırmasız elbise giymiyor. Onların da kakım kürkleri ve başlarına takmak için elmasları var…"* (Montaqu trs: 132) diyen Montaqu bize o dönemden ayna tutmaktadır.

Lady Montaqu gibi XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında olan ve yaşanılan hayatın tanıklarından biri de D'ohhsson'dur. O gözlemlerini şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Türk erkekleri kullandıkları kumaşların cinsinde, üzerlerinde taşıdıkları yahut süs olarak kullandıkları eşyada nispeten serbest davranmaktadır. Ancak kadınlarında bu serbestlik büsbütün göze çarpar. Halleri vakitleri ne olursa olsun, altın yahut gümüşten, küpe, bilezik, gerdanlık ve kemer takmayan kadına hemen hemen rastlanmaz. Daha yüksek mevkilerde olanlarda ise bu süs eşyası en halis incilerden ve her çeşit değerli taşlardan olur. Kadınlar çok defa beş, altı yüzüğü bir arada takar. Bütün parmaklara, başparmağa bile yüzük takıldığı olur. Başlıkları yüksektir, daima düz, işlemeli yahut renkli müslinden yapılır ve çiçekler, elmaslar, yakutlar ve zümrütlerle süslenir. Bazıları da padişahı taklit ederek balıkçıl tüy takar. Bunlara "sorguç" diyorlar. Sorguçlar buket biçiminde olur. Sorgucun sapı değerli taşlarla zenginleştirilir. Kadınlar arasında saat kullanma pek yaygın değildir. Altın, yahut elmaslı saatleri olanlar bunu göğüslerinin sol tarafındaki küçük cebe koyarlar. Dışarıdan sadece zinciri görünür."* (D'ohhsson trsz : 97)

Montaqu'nun ve D'ohhsson'un da belirttiği gibi en zengininden en fakirine herkes gücünün yettiği ölçüde değerli kumaş ve mücevhere rağbet ediyordu. Özellikle bu devirde, feracelerin kumaşları laleler gibi renklenmiş, yakaları genişlemiş hatta zaman zaman dantellerle süslenmiş, yeni mesire yerleriyle birlikte daha çok insan içine çıkmaya başlayan Osmanlı kadını fark edilmek arzusuyla kendisini en kolay şekilde ifade edebileceği unsura yani giysilerine daha çok önem vermiştir. Daha parlak, daha renkli kumaşlardan yapılan dışarılık giysileri, yakalarda uzayan danteller, yüzü örten yaşmaklardaki incelmeler bunların her biri kadının "var olmasının", "görünür olmasının", "fark edilme" arzu ve isteğinin bir tezahürüdür. Nedim'in aşağıdaki gazelinde bir güzelin üzerinde gördüğü giysiyi yeni çıkan bir kıyafet olarak nitelemesi Onun bu konudaki dikkatini göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu mesire yerlerinin yapılışıyla birlikte dışarıda daha çok görünen kadın kendisini daha güzel gösterecek, fark ettirecek yeni arayışlar içerisine girmiş ve kıyafetleriyle bu amacına ulaşmıştır.

Sürin üstündedir dik dik gibi şimdi kemerler hep

Miyân-ı dil-beranda bir yeni çıkdı kıyâfet var

Nedim D, G. 66/ 1

Ancak kadınların kıyafetlerindeki bu değişiklik nihayet padişahın da dikkatini çekmiş ve bu konuda bir ferman[2] çıkmıştır. Fermanda bazı yaramaz kadınların kıyafetlerinde değişik şekiller ve yenilikler yaparak adet ve ananelere ters düştükleri belirtilerek, feracelerin yakalarının ve kullanılan dantel miktarının izin verilenden fazla olması ve yaşmakların yüzü gösterecek kadar incelmesinin gözlemlendiği; bu tarzda kıyafet giyen kadınların ilgili kişiler tarafından dışarıda görüldükleri anda cezalandırılmaları buyurulmaktadır. Lale Devri'nin genel atmosferinin kadınlar üzerindeki etkisi son derece açıktır. Bu etkinin bir tezahürü olan giyim ise üzerinde durulması gereken dikkate değer bir konudur. Çalışmamızda dönem şairlerinden; Antepli Aynî, Nedim, Arpaemini-zâde Sâmî ve İzzet Ali Paşa'nın divanlarında karşımıza çıkan kadın giysilerini dikkatlere sunarak Lale Devri'nde

2 *"İstanbul kadınlarının kıyafetlerine dair*

*İstanbul kadısına ve yeniçeri ağasına ve hassa bostancı başıya hüküm ki dârü'l-hilâfetül aliye pâyitaht-ı cihanbanî ve âbiruy-i memâlik-i osmanî olup mecma-i ulemâ ve makarr-ı sulehâ ve üdebâ olmağla memâlik-i saireden rüchânı oldığı gibi sükkânının dahi merâtibi nasa göre elbise-i mu'tade ve kıyafet-i hasbel âdeleri ruhsat-ı şer'iyyeye mutâbık ve kavanin-i hikmet ihtivâya muvafık muvâfık olmağla bilâdı saire ahalisinden imtiyazı lâzime-i namusu devletden iken seferler takrîbi ile devlet Edirne'de bulunup ümur u mühimmeye iştigal ile tesamüh olunmağla bazı yaramaz avretler intihâz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idlâl kasdına izhâr-ı zîb ü zînet ve libaslarında gûna gûn ihdâsı bid'at ve kefere avretlerine taklid serpuşlarında u'cube hey'etler ile nice üslûbu ma'yub ibda' ve âdâbı ismet bilkülliyye meslûb olacak mertebe kıyafetler ihtira' itmeleriyle bundan akdem men' olunmuş iken mesâlik-i meham-ı nizâmı memâlik-i islâma iştigal esnasında eslâfınızdan adem-i tekayyüdden naşi yine hetk-i perde-i namusdan tehaşi itmeyüp dürlü dürlü hey'et-i şenia ve kıyafet-i fazıhaya mütasaddi ve birbirini görerek bu hâlet ehl-i ismet olanlara da âdet olmak mertebelerine müeddî olmağla ümmet-i Muhammedî idlâl ü ifsâda sebeb ve ehl-i ırz ve sahibe-i ismet olanlara dahi ittihad-ı kıyafetden naş-i şenaatletri sirayetine bâdi olduğundan maada nisvan kocalarına teklif-i hâm ve muhill-i edeb olan bid'at-ı seyyieleri üzre elbise-i nev-zuhûr tedârikine ikdâm iderek zi kudret olenleri zükûr ü nisâya haram olan israf-ı mal ve itlâf-ı emvâl ile günahkâr ve kudreti olmayanlar ve olup bu hâlete rızâ virmeyenler eyyâm-ı mübârekede zevcelerinden müfârakat idecek rütbelere vardığı zâhir ve aşikâr ve kâr-ı kadim olan elbise ve akmişe kâsid ü bî itibar olduğundan ehl-i sukda ve sair ehl-i beldede zaruret ü ihtiyâc vukuuna bais olacağı bedidar olup bu emr-i münkerin nehyi lâzım ve bu gûne nisvânın su-i edeblerin men şer'an ve kanunen mühim olmağın badelyevm nisvân taifesi bir şibirden ziyâde kebir yakalu ferace ve üç değirmi mikdarı haddi itidalden ziyâde yemeni ile sokağa çıkmıyup ve bir barmakdan ziyâde şirit istimal itmemek ve iderler ise yakaları kat olunmağla tenbih ve inzar ve bundan sonra dahi mütenebbih ve müteyakkız olmayup kiraren müşahade olunur ise ahiz ve diyar-i ahare nefy ü iclâ ile te'dip olunacakların mahalle imamlarına muhkem tenbih ve te'kid ve bu gûne bidai fahişenin amelesi olan terzileri ve şiritcileri dahi zecr ü tehdid eyleyüp eğer bundan sonra mütenebbih olmazlar ise feracelerinin yakaları ve serpuşları kat olunup yaramazlarının zararı ehl-i ırz hatunlara dahi sirâyet idüp anların ateşine yanup libasları yırtılacağını ve perde-i ismetleri hetk olunacağını kemâl-i mertebe tefhim ve siz ki yeniçeri ağası ve bostancı başı mumaileyhsiz bu makule hey'et-i fahişe ile rast geldiğiniz nisvân taifesinin hilâfı emr-i şerîf hareketlerine müsamaha ve iğmazı ayin ve himaye ile mazmunu emr-i âlişanı tenfiz ü icrâda bir dürlü tekâsülünüz istima' olunacak olur ise muahaz ve muakab olacağınızı yakinen bilüp ana göre basiret üzre hareket ve bu hususda ziyâde ihtimam ve dikkat ve bu emr-i şerîfimi mahakimda sicillâta kayd ü sebt ve düsturül amel olup fibaad işleyenlerin cezâ-yı sezâları tertîb ve nisvândan kâienen men kâne mütenebbih olmayanları ta'zir ü te'dib eyleyüp tesamüh ve tekâsülden ihtiraz ve müslime ve kâfire ve salihe facireyi kıyâfeti na meşru'adan bi eyyi hâlin men ü zecr ve mesağı şer'î olmayan bid'atlerin def ü men eylemeniz babında fermân-ı âlişanım sadır olmuştur. Buyurdumki evaili 1138"*Ahmed Refik, 1988, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı,* Enderun Kitabevi, İstanbul.

kadın giyimi konusuna değinmeye çalıştık. Giyim eşyelarını baş, vücut ve ayağa giyilmelerine göre sırasıyla birer beyitle örneklendirmeyi uygun bulduk. En sonunda da giyimde kullanılan bazı aksesurlarıa yer verdik..

Fes: Kadın başlığı olarak fesin, 16. asırdan itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Kadın fesleri, etrafı ve üzeri çeşitli işlemeler yahut değerli taşlarla süslenerek kullanılmıştır. Eyüp'te bulunan Pertev Paşa türbesinde yer alan eski mezarlarda, fesli kadın kabir taşlarına rastlanmaktadır. Sokağa çıkarken kadınlar fesin üzerine örtülerini örterek çıkmışlardır (Koçu 1967: 116).

Aynî, kadınların fes giydiğini ve festen sarkan püskülü şu beyitlerinde zikretmiştir:

*Geydi gördüm meh-cebînim bu gice rü'yâda **fes***
*Şâh-ı hüsne tâc ile ta'bîr olur ma'nâda **fes***

(Antepli) Aynî D., G. 97/ 1

Mi'cer: Kadınların kullandığı bir başörtüsüdür (Devellioğlu 1998: 643).

Nedîm, mi'ceri bayrak olarak tahayyül etmektedir:

Erte meydân-ı recûliyyetde bayrak-bend olur
*Nîze-i Behrâma nâhid-i sipihrin **mî'ceri***

Nedim D., K. 5/ 22

Niḳāb: Yüzün tamamını örtmek için kullanılan örtüdür. Bazı kaynaklarda peçe, yaşmak olarak da açıklanmaktadır (Özen 1983:148). Ancak yaşmak açıklaması yanlıştır. Çünkü yaşmak, gözleri açıkta bırakan bir örtüdür. Nikab ise, yüzü ve gözleri tamamen örterek kapatan bir örtüdür. Kadınlara has bir giyim eşyası olmasına rağmen, sosyal statüsüne uygun olmayan yerlere girip çıkan genç, güzel ve zengin erkekler tarafından da tanınmamak için kullanılmıştır. Türkçe karşılığı ise, peçedir (Koçu 1967: 181-82).

"Biz onu yüzü örtülüyken bile göremezken yazık ki rakib gümüşten gerdanını örtüsüz koklar." Diyen Nedim güzelin yüzüne hasrettir.

***Nikâb** ile göremezken biz anı vâ-hayfâ*
*Rakîb o gerden-i simîni bî-**nikâb** kokar*

Nedim D., G. 16/ 4

Cāme: Farsça olan bu kelime, genel olarak üste giyilen kıyafetlere verilen isimdir. Sözlüklerde elbise, libas, esvab anlamları verilmektedir (Pakalın 1983: I/255; Koçu 1967: 49).

Bayramlık elbiselerin, günlük giyilenlerden farklı olduğu Nedîm'in;

***'Iydıyye câme**lerle çıkup seyre dil-berân*
'Uşşâkın etdiler yeniden hâlini yaman

Nedim D., K. 24/ 13

Dāmen: Etek anlamına gelen "dâmen"in, beyitlerdeki kullanımına bakıldığında, farklı terkipler içerisinde ve alışılmamış bağdaştırmalarla kullanıldığı dikkat çekmektedir. "Dâmen-i gerdûn", "ter-dâmen", ve "dâmen-i rahm" bu tip kullanımlardır.

*Ben kimseye açılmâz idim **dâmen**in olsam*
Kim görür idi sîneni pîrâhenin olsam

Nedim D., G. 83/ 1

Elbise: Çamaşır üzerine giyilen her tür giyeceğe elbise denir (A.A., 1998:112).

Rengîn-hûn-i eşk ider uşşâk câmesin
*Hûbân giyince **elbise**-i al al-i îd*

Arpaemini-zâde Sâmî D., G. 23/ 4

Entāri-'Anteri : Aslı Türkçe olan bu kelime Araplar tarafında ayın harfiyle yazılması sebebiyle 'anteri şeklinde okunmuştur. Beyitlerde 'antâri ve 'anteri şeklinde kullanılmıştır. Üste giyilen elbise anlamına gelmektedir. Eskiden kadınlar gibi erkeklerde entari giterdi. Bir de gece yatarken giyilen "gecelik entari" vardı. Gecelik entari uzun bir gömleğe benzerdi. 1826 da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra İkinci Sultan Mahmud tarafından yapılan kıyafet inkılabına kadar günlük hayatta ve işte erkekler tarafından da giyilmiştir. Ancak kadınlardan farklı olarak erkekler entariyi hiçbir zaman içdonu üzerine giymemişler, içdonunun üzerine çakşır, şalvar giymiş onların üzerine entari giymişlerdir. 1826'daki kıyafet inkılabıyla resmi dairelerde ve işte yasaklanan entari daha sonra sokakta, kahvelerde, alışverişte kullanılmıştır. 1908 tarihindeki ikinci Meşrutiyete kadar devam eden bu kullanım 1909'da İstanbul'da erkekler için gecelik entari ile sokağa çıkma yasağı konulmasıyla sona ermiştir (Koçu 1967: 102).

Ya'ni Sultân Ahmed-i Gâzi ki dûş-ı kadrine
*Atlas-ı gerdûn müzerkeş tügmeli bir **'anteri***

Nedim D., K. 5/ 15

Eteklik: Bele oturan ve çeşitli boylarda olup topuklara kadar inebilen bir kadın giysisi (A.A., 1998:115).

*Al **eteklik** olalı cûy-ı murâd üzre habâb*
Ber-hevâ etdi dili nağme-i der ten yeleli

Nedim D., G. 162/ 2

Ḳabā: Önü açık kaftana kaba denir. Üste giyilen elbisedir. Mevlevilerin giydikleri bir üstlüğe de aynı isim verilir. (Pakalın 1983: II/ 112) (Koçu 1967: 136) (A.A., 1998: 195).Kabâ beyitlerde farklı renklerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak kırmızı, en çok kullanılan renktir.

Âhuvâne zîn-pûş-i al ile itse hırâm
Cilve eyler gûyiyâ bir dil-ber-i ***gül-gûn-kabâ***

Arpaemini-zâde Sâmî D., K. 9/ 61

Ḳaftān: 1828'de yapılan kıyafet inkılabına kadar Osmanlı toplumunda elbisenin üzerine giyilen bir üstlüktür. Önü açık, boyu uzun ve geniş kesimli olan kaftanın önü zaman zaman sırmalarla veya kürkle süslenirdi. Mezapotamya kökenli bir giysi türüdür. Osmanlı toplumunda her iki cins tarafından da kullanılmıştır. Kaftanlar genellikle en değerli kumaşlardan yapılırdı. Kışın giyilen kaftanların içi kürkle kaplanırdı (Koçu 1967: 138) (A.A., 1998: 196). Bahaddin Ögel kaftanla ilgili şu bilgileri vermektedir; "*kaftan sözünün aslının Farsça olduğu söylenir. Fakat Ahmet Vefik Paşa'ya göre Farsça haftan sözünün aslı Türkçe kaftandan gelmiştir. Kaftan İran'da giyilen pamuklu bir savaş elbisesiydi. Asım Efendi'ye göre bu Türkistan'da "kalmaki", Abadolu'da "çukal" denilen zırhın karşılığıdır. Kaftan Çağatay Lehçesinde "kaptan" şeklinde söylenir. Herhalde Ahmet Vefik Paşa buna bakarak yukarıdaki hükmü vermişti. Orta Asya Lehçelerinde ise bu söz pek görülmez…*" Dede Korkut'ta da mutlu bir günde giyilen kırmızı renkteki kaftanla beraber; gelinin düğünde güveye hediye ettiği "ergenlik kırmızı kaftan"dan bahsedilmektedir (Ögel 1985: 5). Osmanlı'da kırmızı renkteki kaftanın gelinlik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak kaftanın Osmanlıdaki kullanımına bakıldığında savaş zırhı olmak için çok da uygun bir giysi türü olmadığı görülmektedir.

Göründükçe o ***sîm-âbî kabâ****dan sîne-i sâfın*
Döner âyîne üzre mühre-i sîm-âba can tende

Nedim D., G. 134/ 5

Kaftan kadın erkek ayrımı olmaksızın her iki cins tarafından da giyilen bir giysidir. Günlük hayatta daha alelade kumaşlardan yapılanlar tercih edilirken, özel günlerde, bayramlarda, ziyafetlerde ve düğünlerde daha ağır kıymetli kumaşlardan yapılmış kaftanlar tercih edilirdi. Türk giyiminde kaftan bulunan, belirlenen ilk örneklerde dahi mevcuttur. Dede Korkut hikayelerinde de gelinlerin giydiği kırmızı kaftandan bahsedilmektedir. Aynı şekilde kırmızı kaftan ve kırmızı duvak gelin giysisi olarak Osmanlı Devleti'nde da varlığını sürdürür.

Hırâm eyle giyüp ***haftân****-ı alı dirse bî-diller*
Kad-i bâlânı âl ile temâşâ itmek isterler

Arpaemini-zâde Sâmî D., Mt. 63

Kerrāke: Pakalın kerrâkenin yünden ve softan ince cübbenin adı olduğunu, Padişahların giydiği kerrâkelerin ise samura kaplı, mücevher çaprastlı olduğunu söylemektedir. Kerrâkenin üzerine kapaniçe denilen kolsuz ve önü çaprastvari, kaytanlı, yakası enli, veya mücevher şemseli, büyük yakalı kürkleri giymenin adet olduğunu ifade eden Pakalın; kadınların genellikle çitariden, sevaiden, geziden

entari giydikleri halde ona kerrâke isminin verilmediğini, yapılışına göre iki etekli, üç etekli gibi adlar verildiğini bildirmektedir. (Pakalın 1983: II/ 243).

Koçu, Pakalın'ın açıklamalarını doğru bulmaz. Ona göre kerrake samurla kaplı, yani kürklü olunca, "ince sof veya yünlü cübbe" olmaktan çıkar. Kapaniçe gibi bir şeyin altına giyildiğinde de üstlük olmaktan çıkar. Bu yüzden Koçu Kamûs-ı Türkî'deki şu açıklamanın doğru olduğunu kabul ettiğini söyler : "*İnce sofdan yapılır hafif bir cübbenin adı; vaktiyle ilmiye mensupları giyerdi*" (Koçu 1967: 154). Antika Ansiklopedisinde verilen bilgiler de kerrâkenin genellikle ilmiye sınıfının giydiği ince sofdan dikilmiş vücuda oturan bir tür cübbe olduğunu doğrulamaktadır (A.A.1998: 220).

Nedim bu beyitiyle bize kerrâkenin eteklerinin kola dolanacak kadar uzun olduğu bilgisini vermektedir; "O nazlı güzeli, yarı mest olmuş bir halde kolunda kerrâkesinin eteği elinde kırmızı bir gülle gördüm" demektedir.

Ne gördüm ol büt-i nâzende nîm-mest olmuş
Kolunda dâmen-i ***kerrâke*** *elde bir gül-i âl*

Nedim D., K. 8/ 32

Kürk: İşlenerek elbise, astar ya da aksesuar olarak kullanılan; yumuşak tüylü hayvanların postları ve bu postlara kaplanan kumaşlarla yapılmış giysilere genel olarak kürk adı verilir. Kürkler hangi hayvana ait olduğunu da belirten isimlerle anılır. Samur, vaşak, zerdava, kakım, tilki, sincap, tavşan… bunlardan bazılarıdır. Kürk Osmanlı Saray'ında son derece önemli bir yere sahipti. Kürklerin en güzelleri soğuk iklimli memeleketlerden geldiği halde İstanbul en güzel kürklerin alınıp satıldığı bir merkez haline gelmiştir. Kürkçülük ise başlı başına bir sanat olmuştur. Usta debbağların elinde önce sırt, boyun, göbek ve bacak kısımları olarak dörde ayrılan kürklük postlar ince bir işlikle işlenir, birbirine dikilir ve eni boyu tespit edilmiş bir pafta teşkil eder. Buna tahta denir. tahtalar iki ön parça, bir arka parça, omuzlar, kol ve boyun oyuklarıyla kaplanacak hale gelir bu ferve adını alır (A.A.1998: 245).

Kapladup gül-penbe şâli ***ferve-i semmûr****una*
Ol siyeh zülfü döküp ol sîne-i billûruna
Itr-ı şâhîler sürüp ol gerden-i kâfûruna
'Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Nedim D., Ş. 25/ 4

Pīrāhen : Türkçe gömlek, Farsça pîrâhen, pîrehen'dir. (Koçu 1967:192-193)

Müjgânı sûzen ide meger rişte cânını
Ol cism-i nâzenîne göre ***pîrehen*** *diken*

Arpaemini-zâde Sâmî D., G. 99/ 3

Şāl: Elbiselik olarak da dokunan ama genellikle boyuna, omuzlara atılmak için bele veya sarığa sarılmak için kullanılan kıymetli bir kumaşın adıdır. Hindistan ve İran'da dokunan şallar özellikle çok rağbet görürdü. Dokunduğu yere göre Şal-ı Keşmir, Şal-ı Horasan gibi isimler alırdı. Çoğunlukla desen olarak çizgili, çubuklu dokunsa da Horasan şalı çizgisiz, serpme çiçekli idi. Üzerindeki motiflere göre halk arasında "Anberser", "Göbekli", "Rizâî", "Potalı", "Valide Şalı" ve bunlara benzer isimler almıştır (Pakalın 1983: III/ 307) (Koçu 1967:213-214). Nureddin Rüşdi Büngül "Eski Eserler Ansiklopedisi" isimli eserinde Şal maddesinde şunları yazıyor: "*... Şalın en ince ve en güzelleri Lahor'da, Keşmir'de, ve derece derece Kirmanda, Horasanda, (Trablusşamda) ve (memleketimizde) Gürün'de dokunur. Bunlar dörder arşın boyunda iki endaze eninde top olarak yapılır. Şalların, iki beyaz ve bir vişne renkli çizgilisi ve çizgileri içerisinde güzel çiçekler yapılmış olanları makbuldür. Şaldan boy hırkaları, kuşak yapılır. İstanbul'da boyun atkısı olarak kullanılır. Ortası siyah şallardan da tabut örtüsü, türbe örtüsü olur.*"

Biçinmiş bağlar 'ıydıyye cümle fıstıkî atlas
Sarınmış başa neftî şâlini serv-i hırâmânı

Nedim D., K. 11/ 58

Nedim önce bele sarılan kırmızı şaldan bahsederken sonra siyah şala bürünüp, diyerek şalın vücuda, omuza sarılarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Hâlenin reşk ile hûn olduğu ser-tâ-be-kadem
*O miyâne sarılan kırmızı **şâl**indendir*

Nedim D., G. 21/ 2

Kefş : Ayakkabı, pabuç anlamına gelmektedir (Devellioğlu 1998: 503).
Pîş-i şâhânda itse reftârı
***Kefş**den pâyın eylemez 'ârî*

Arpaemini-zâde Sâmî D., M. 5/ 5

Mest: Üzerine pabuç giyilen, hafif ve yumuşak ayakkabı (Devellioğlu 1998: 628). Nedim beyitte mest'i tevriyeli kullanmıştır. Mest hem sarhoşluk hem de ayakkabı anlamına gelmektedir. Kelimenin uzak anlamı olan ayakkabı kastedilmiştir.

*Topukların göricek **mest** olup safâsından*
Pabuç gibi açılup kaldı ağzı haffâfın

Nedim D., G. 65/ 3

Mūze: Çizmeye verilen isimdir

Menhec-i 'ilmin nice hasm olmasın erbâbına
*Çarhı pâ-mâl etmedir kasd âsmânî **mûze**den*

Nedim D., G. 110/ 4

Pābuç: Farsça pâ-ayak ve pûşîden-örtmek kelimelerinin birleşmesiyle pâpûş kelimesi meydana gelmiştir. Türkçe ayakkabı kelimesinin tam karşılığıdır. Halk ağzında pâbuç olarak kalmıştır. *"Yarım pabuç, yarım pabuçlu, yalın ayak yarım pabuçlu"* tabirleri vardır*, ayağına ne bulursa çekip geçiren, giyen, perişan kılıklı anlamlarında kullanılır."* (Koçu 1967: 185) Pabuçların ön kısmının açık olduğunu bu beyitten anlamaktayız.

Topukların göricek mest olup safâsından
***Pabuç** gibi açılup kaldı ağzı haffâfın*

Nedim D., G. 65/ 3

Ĥalĥāl: Eskiden kadınların süs amacıyla ayak bileklerine taktıkları ayak bileziğine verilen isimdir. Halhal kıymetli madenlerden de yapılırdı (Pakalın 1983: I/ 708) (Koçu 1967: 126) Arpaemini-zâde Sâmî de halhalın kullanımındaki en önemli sebebe dikkat çekmekte ve onun ayağının güzelliği halhalından gelmekte diyerek halhalın ayağa, bileğe güzellik vermesi için bir süs olarak takıldığına vurgu yapmaktadır.

Gerdiş-i nûr-ı nigeh zîver-i âgûş ideli
*Pây-ı hüsni o mehün halka-ı **halhâl**dadur*

Arpaemini-zâde Sâmî D., G. 39/ 3

Kemer: Pantolon ya da eteğin düşmemesi için bele takılan ve genellikle önündeki bir tokayla tutturulan kumaş, deri veya çeşitli madenlerden yapılan giyim eşyasıdır. Ancak kemer eskiden beri Türk toplumunda çok daha farklı anlamlara gelmektedir. Kemer yüzyıllar önce hakimiyet ve aidiyet anlamları taşımaktaydı. Kemere işlenmiş olan figür kişinin hangi topluluğa ait olduğunu veya iktidar sahibi olduğunu gösteren bir alametti. Türk geleneklerinde halen evin kızı düğün esnasında evden çıkarken, erkek kardeşi, ağabeyi ya da en yakın erkek akrabası tarafından o evden namuslu ve el değmemiş olarak ayrıldığının bir göstergesi olarak beline kırmızı kemer veya kuşak bağlanmaktadır. Kemer Osmanlı toplumunda zenginliğin bir işaretidir. Altın ve gümüş kullanılarak, üzerine değerli taşlar işlenerek yapılan kemerlerin yanı sıra; çok kıymetli kumaşların üzerine, değerli taşlar kullanılarak yapılan süslemelerle birer sanat eseri haline gelen kemerlerin örneklerine müzelerimizde rastlanmaktadır. Bunların dışında kemer tarikat giyiminde önemli bir yere sahiptir. Hatta bu giyimin ayrılmaz bir parçasıdır demek yanlış olmaz. Tarikat giyiminde kemer, aidiyetin, bağlanmış, biat etmiş, o yola girmiş olmanın bir alametidir (A.A., 1998: 218) (Pakalın 1983: II/ 241) (Koçu 1967: 152).

Değilmiş kasdı hançer çekmek ol sermest-i tannâzın
*Hemân âgûş açup **zerrîn kemer** göstermek istermiş*

Nedim D., Kt. 81/ 1

Ḳuşaḳ: Kaynaklarda kuşağın hem kadın hem de erkeklerin kullandıkları bir eşya olduğu ve erkek kuşağının iki şeklinin olduğu belirtilmektedir. beli sıkmak için, içdonu ve iç gömleği üstüne ve esvab altına, arkada kuyruk sokumu hizâsında önde meme altına kadar dolanıp sımsıkı sarılıan ve mevsimine göre yün, pamuk vs. değişen iç kuşağıdır. İkincisi ise kıyafetin üzerine sarılan, şalvar, potur, çakşır veya mintanın üzerine sarılır. Kuşağın kumaşı bazan en kıymetlilerinden olur ve bu kuşak aynı zamanda bir cep işlevi görürdü. Kuşağın kıvrımları arasında kese, hançer, çubuk, anahtar, saat, enfiye kutusu gibi kişinin üzerinde bulunması gerekenler taşınırdı. Kadın giyiminde ise entarinin üzerine sarılırdı. Sadece Bursa'da dokunan kuşak türlerinden bazıları kaynaklarda şu şekilde tespit edilmiştir; Bursa kuşağı, süzme kuşak, Trablus kuşağı, payıgü-zin kuşağı, Hind, ak, kırmızı semle, hatem, balıkdişi, Yemen, Fizani, zerbeft, firengi, Acem, müzehhep, şal. dağlık, kance, Tosya, zerrin... (Koçu 1967: 161) (Özen 1983: 184).

Aşağıdaki beyitte kuşağın düğmesinin olduğu ifade edilmektedir. Kuşak bele sarıldıktan sonra uçları kıvrımlar arasına sıkıştırılarak tutturulurdu. Beyitten öğrendiğimize göre bunun bir yolu da düğmelemektir.

***Kuşağ**ın tügmesin çözmekde havfım yokdur ammâ kim*
Yürek titrer kemer-bendindeki hançer husûsunda

Nedim D., G. 119/ 3

Niṭāḳ : Arapça bir isim olan kelime; kemer, kuşak anlamına gelmektedir. İkinci anlamı peştamal, üçüncü anlamı ise "bir çeşit Arap elbisesi" dir (Develliogğlu 1998: 842). Aynî'nin aşağıdaki beyitinde kemer, kuşak anlamında kullanılmıştır. Giyimde kadın-erkek arasındaki farklılık bu beyitte vurgulanmaktadır. Aynî, mert olanın hırka giyip beline ip kuşanacağını; süslü elbise ve gümüş nitâkın ise kadınlara mahsus olduğunu ifade etmektedir. Arpaemini-zâde Sâmî'nin beyitindeki nitâk ise altındır.

Hırka geyer de ip kuşanır merd-i 'aşk olan
*Sîmîn **nitâk** u câme-i zîbende zendedir*

(Antepli) Aynî D., G. 51/ 3

Elde çevgân-i sîmi şekl-i hilâl

*Belde zerrîn **nitâk**ı hâle misâl*

Arpaemini-zâde Sâmî D., M. 1/ 15

Yelpāze: Sallandığında bir hava akımına sebep olarak yüzü serinletmeye yarayan; küçük taşınabilir bir alettir (Büyük Türkçe Sözlük).İzzet Ali Paşa ise o dönemde hanım iğnesi adı verilen ince uzun bir kayıkta elinde yelpazesiyle geçen bir güzeli şöyle anlatmaktadır:

Kimdür o hanım-ignesi kayıkla geçenler
Almış ele yelpâze bir âfet var içinde

İzzet Ali Paşa D, s.238

Sosyal hayatın birer aynası durumunda olan edebi metinler burada da görüldüğü üzere, dikkatli bir şekilde bakıldığı taktirde ait oldukları toplumun sosyal hayatıyla ilgili en küçük ayrıntıları dahi okuyucularına vermektedirler. Elimizdeki örneklerden hareketle zihinlerde Osmanlı kadınının giyimiyle ilgili bazı fikirler oluşturduğumuz kanaatindeyiz. Lale Devri'nin atmosferi içerisinde kadınların da değişen hayata uyum sağlamak ve bu hayatla birlikte değişmek arzularını aynı zamanda bir iletişim vasıtası olarak da kabul edilen giyim üzerinden ifade etmeye çalışmaları dikkat çekicidir. Ancak görülüyor ki ev içerisindeki durumları her ne olursa olsun kadının dikkat çeken en ufak girişimi dahi toplumun dikkatli nazarlarından kaçmamış ve gereken önlemler en kısa zamanda alınmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Refik, 1988, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Altınay, A. R., [Yayına Hazırlayan: A. H. Diriöz],1973, *Lâle Devri*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara.

Antika Ansiklopedisi, 1998, Kültür Yayınları, İstanbul.

Arslan, M., 2004, Antepli Aynî Divanı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Aypay, A. İ., 1998, *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı- Eserleri- Edebi Kişiliği*, İstanbul.

Büngül, N.R., (trsz) , *Eski Eserler Ansiklopedisi*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 94.

Canca, G. E., 1999, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

D'Ohsson, M., [Çeviren: Z. Yüksel], (tarihsiz), *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 3.

Eldem, S. H., 1977, *Sadabad*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul

Koçu,R.E., 1967, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Yayınları, Ankara.

Kutlar, F. S., 1996, Arpaeminizade Sami Divani, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Macit, M., 1994, *Nedim Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin),* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Montagu, M., [Çeviren: A. Kurutoğlu], (tarihsiz), *Türkiye Mektupları*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser:12.

Oskay, Ü., 2005, *İletişimin A B C' si*, Der Yayınevi, İstanbul.

Ögel, B., 1985, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, Ankara.

Önder, M., 1998, *Antika ve Eski Eserler Klavuzu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Özen, M. E., 1983, "*Kıyâfet Lugatçesi*", Bilgisayar Ortamında Dosya.

Özlük, I.P., 2011, "*Klasik Türk Şiirinde Giyim-Kuşam Kültürü* ", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Pakalın, M. Z. ,1983, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Sevüktekin, A. M., 1997, *Osmanlı Dönemi Kadın Giysileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları Ankara

Ünver, A. S., 1987, *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yazıcı, G. E., 1998, *Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yıldırım, I. P.,2004, "*Lale Devri'nde Kültür ve Edebiyat*", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Avrupa Merkez Bankası'nın Finansal Krizdeki Rolü

The Role of European Central Bank in Financial Crises

Esra N. KILCI*

Özet

2007 yılı sonlarında başlayan global finansal krizle birlikte, para politikası birçok zorlukla karşılaşmıştır. Finansal kriz, özellikle parasal aktarım mekanizmasında istikrarsızlık yaratarak para politikasının yürütülmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca, parasal birlik içerisinde, üye ülkeler arasındaki farklılıklar, belirsizlik ve karışıklığın artmasına neden olmuştur.

Avrupa Merkez Bankası'nı da içeren birçok merkez bankası finansal piyasaların sağlıklı bir şekilde işlemesini desteklemek üzere geleneksel ve geleneksel olmayan önlemler uygulamaya koymuşlardır.

AMB tarafından yürütülen geleneksel olmayan önlemler, bankalara limitsiz fon desteğinin sağlanması, kabul edilebilir teminat listesinin genişletilmesi, teminatlı bonoların kesin alımlarının yapılması ve menkul kıymet piyasaları programı aracılığıyla, Euro bölgesinde yapılan müdahalelerden oluşmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Amerika'da konut balonunun patlamasını takip eden sub-prime krizi ve hala etkisini sürdüren ülke borç krizini içeren küresel finansal krizi ve özellikle AMB'nin krizdeki rolünü incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, Avrupa Merkez Bankası, Ülke Borç Krizi

Abstract

From the start of the crisis in summer 2007, monetary policy has faced a number of challenges. The financial crisis has complicated the implementation of monetary policy, in particular by creating instability in the transmission mechanism. And, within a monetary union, differences between member countries have added to the uncertainty and complexity.

* Doktora Öğrencisi, Istanbul University, Department of Ecomomics (esra.kilci@gmail.com)

Many central banks, including the ECB, have put into effect not only conventional measures, in particular the key interest rate at which liquidity is injected into the system, but also unconventional measures to support the functioning of financial markets.

The unconventional measures, which have been maintained by the ECB and called non-standard, comprised; the provision of unlimited funding support to banks, extension of the list of eligible collateral, outright purchases of covered bonds and interventions in the euro area debt securities markets through the "Securities Markets Programme". The goal is to remedy the malfunctioning of the money market connected to the increase in the counterparty risk premium that has led to a substantial decrease in volume and liquidity.

The purpose of this paper is to mention the global financial crisis which consists of two episodes; sub-prime crisis that followed the collapse of the housing bubble in the USA and the sovereign debt crisis which still keeps the effectiveness and predominantly to discuss the role of European Central Bank in the crisis.

Keywords: Financial Crisis, European Central Bank, Sovereign Debt Crisis

1. Giriş

Merkez Bankaları'nın başlıca amacı, fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak, kısa dönem resmi faiz oranı belirlenerek, enflasyon hedefi tutturulmaya çalışılmaktadır. Bununla beraber, fiyat istikrarının başarılması, finansal istikrarı garanti etmemektedir ve kriz zamanlarında standart dışı önlemler ek olarak uygulamaya konulmaktadır.

AMB politika faiz oranındaki değişiklikler, banka ödünç verme oranlarındaki değişiklikler aracılığıyla enflasyonu, kredi koşullarını ve toplam talebi etkilemektedir. İşlerin iyi gittiği zamanlarda, bu aktarım mekanizması oldukça etkindir ve standart dışı önlemler gereksiz kalabilir. Ancak, olağandışı koşullar olağandışı önlemler gerektirir.

Ağustos 2007'de finansal piyasalarda karışıklıklar görülmeye başlandığında, AMB büyük ölçekli likidite enjeksiyonlarıyla tepki veren merkez bankalarından biri oldu. Bankalararası piyasanın işlevini düzgün olarak yerine getirememesine rağmen, bankaların kendilerini finanse edebilmesini devam ettirebilmek amacıyla, ilave ve özel likidite operasyonları yürüttü. Bu operasyonları, Ekim 2008'e damgasını vuran Lehman Brothers'ın iflasından sonra başlayan genişletilmiş kredi yardımı ve Mayıs 2010'da finansal krizin bir ülke borç krizine dönüşmesinden sonra uygulamaya konulan, menkul kıymet piyasaları programı gibi bir dizi standart dışı önlem izledi.

2. Para Politikasının Amaçları

Fiyat istikrarının sağlanması, AMB'nin ana amacıdır ve bu amacın gerçekleştirilmesi görevi Euro bölgesi hükümetleri tarafından AMB'ye verilmiştir. 1999 yılın-

da euro'nun yürürlüğe girmesinden itibaren, AMB fiyat istikrarını orta dönemde % 2'nin altında ve bu orana yakın bir enflasyon oranı olarak tanımlamıştır.

1. Parasal Aktarım Mekanizması

Fiyat istikrarının sağlanması, etkin bir parasal aktarım mekanizması gerektirir. Parasal aktarım mekanizması düzgün bir şekilde işlediği zaman, resmi faiz oranı kararları, çeşitli kanallar aracılığıyla enflasyonu ve ekonomik aktiviteyi etkilemektedir.

Parasal aktarım mekanizmasının başlangıç noktası, gecelik interbank para piyasasıdır. Buradan, faiz oranları, verim eğrisine ve beklentiler yoluyla da uzun dönem faiz oranlarına iletilmektedir. Ayrıca, bankalar ve diğer piyasa katılımcıları para piyasası faiz oranlarını hane halkı ve şirketlere aktararak yine ekonomik aktiviteyi etkilemektedirler.

Euro bölgesinde, parasal aktarım mekanizmasıyla ilgili özellikle üç piyasa segmenti bulunmaktadır; interbank (bankalararası) para piyasası, covered bond (teminatlı bono) piyasası ve sovereign bond (ülke bonosu) piyasası. Bu piyasalar özellikle finansal kriz zamanında oldukça önemli hale gelmiştir.

2. Diğer amaçlar

Fiyat istikrarı ve parasal aktarım mekanizmasının yürütülmesi amaçlarının dışında, AMB, finansal istikrarın sağlanması ve kredi kurumlarının denetimine yönelik izlenen politikalara da destek verebilir.

İçinde bulunduğumuz dönemi de kapsayan finansal krizin çeşitli aşamalarında, finansal istikrar, risk altına girmiştir. Aslında, uygulamada, AMB için, fiyat istikrarı öceliklidir ve ancak bu amacın gerçekleştirilmesinden sonra, AMB finansal istikrara katkıda bulunabilir. Fiyat istikrarı ve finansal istikrar arasında bir değişim sözkonusu değildir. Aksine, finansal istikrarın sağlanabilmesi için fiyat istikrarı gerekli bir koşuldur ve para politikasının finansal istikrara yapabileceği en iyi katkıdır.

AMB'nin finansal sistemin düzgün bir şekilde çalışmasına katkıda bulunmasına rağmen, finansal istikrarı sağlamak, asıl olarak, hükümetlerin sorumluluğundadır. Eğer hükümetler, finansal istikrarı bozucu risklere karşı uygun önlemler alır ve bankalar bilançolarını düzgün bir şekilde oluştururlarsa, Merkez Bankası parasal aktarım mekanizmasını onarmak üzere yürütülen standart dışı önlemlere daha az başvurur.

3. Global Finansal Kriz

1. Sub-prime krizinden ülke borç krizine

Global finansal kriz, dünya ekonomisini baştan aşağı etkilemiştir ve 1930'larda görülen "Büyük Bunalım" dan sonraki en şiddetli finansal ve ekonomik bozgun haline gelmiştir. Yaklaşık dört yıldır etkisini sürdüren bu şiddetli krizi iki ana dö-

neme ayırabiliriz; Lehman Brothers'ın iflasıyla büyüyen sub-prime krizi ve etkisini hala sürdüren ülke borcu krizi.

2007 yılında Amerika'da sub-prime krizi patlak verdiğinde, bunun görünürde küçük ve bölgesel bir kriz olduğu düşünülmüştü. Politikacılar tarafından hızlı reaksiyonlar alınmasına rağmen, bu kriz kısa zamanda küresel bir düşüşe dönüştü. Sıkılaşan kredi koşulları karşısında, ekonomik aktivite yavaşladı ve gelişmiş ekonomiler 2008 ortalarından itibaren resesyona girdiler. Lehman Brothers'ın iflası, AIG'nin kurtarılması ve Amerika ve Avrupa Bölgesindeki bir dizi finansal kuruma müdahaleyi takiben, durum giderek kötüleşti. Bu olaylar algılanan ülke riskinde büyük çaplı bir artışa yol açarken, bankalar değer azalışlarıyla karşılaştı ve sağlam bankaların dahi borç ödeme güçleri sorgulanmaya başlandı. Likid varlıklar çok düşük fiyatlara satıldı ve kaldıraçla çalışan finansal aracılara tanınan kredi limitleri önemli ölçüde düşürüldü. Tahvil getirileri sert bir şekilde genişledi ve ticari finansman akışı kesildi. Hisse senedi fiyatları dibe vururken, bankalar borç verme standartlarını sıkılaştırmaya devam ettiler.

Bankacılık sisteminin çekirdeğindeki aşırılıklar ve başarısızlıkların etkileri, hızlı bir şekilde dünya ekonomisi içindeki tüm ülke ve sektörlere yayıldı. Ayrıca, ekonomik görünüme ilişkin endişeler ve politika tepkilerindeki belirsizliklerin yaygınlaşmasıyla, iş ve tüketici güveni çöktü. Kredi sıkışıklığı, konut ve menkul kıymet fiyatlarındaki sert düşüşler ve yüksek belirsizlik nedeniyle, sadece Amerika değil krizin merkezinde yer almayan diğer ülkeler de global ticaretteki kötüleşme nedeniyle büyük ölçüde krizden etkilendi.

Sub-prime krizi, birçok açıdan ülke borç krizine katkıda bulundu. İlk olarak, sub-prime krizi, Mayıs 2010'da ülke borç krizi baş gösterdiğinde, bankaların tamir edilmeye çalışılan bilançolarını daha da kötüleştirdi. Ayrıca, bankacılık sistemine verilen mali destek ve ciddi miktarda harcama paketleri, kamu borcu ve açıklarını arttırdı.

Şu anda devam eden krizin temel nedeni, Euro bölgesinde yatmaktadır ve bu kriz, bazı Euro bölgesi ülkelerinde yoğunlaşan bir ülke borç krizidir. Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi bazı ülkeler, kamu borç ve bütçe açıklarını sürdürülebilir düzeylerin üzerinde biriktirmişler ve "Maastricht Kriterleri" ni büyük ölçüde ihlal etmişlerdir.

2. Euro bölgesindeki mali dengesizlikler

Krizin başlangıcından itibaren dört yıllık süreçte, Euro bölgesi ekonomik görünümüne ilişkin önemli riskler, belirsizliğin yüksek olmasına yol açmıştır. Riskler, özellikle Euro bölgesindeki gerilimin artması ve yaşanan sorunların reel ekonomiye yayılması durumuyla ilgilidir. Giderek kötüleşen mali görünümle birlikte, kamu maliyesinin sürdürülebilirliğine ilişkin piyasa güveni, oldukça azalmış ve büyüme beklentileri olumsuz yönde etkilenmiştir.

Ekonomik ve finansal kriz, Avrupa ülkelerinin kamu maliyelerinin ciddi bir şekilde kötüleşmesine yol açmıştır. Önemli boyutta mali dengesizliklere sahip olan ülkeler, resesyondan çok yüksek oranlarda bütçe açığı ve kamu borçlarıyla çıkmışlardır; toplam bütçe açığı 2010 yılında, milli gelirin % 6'sı ve kamu borcu da milli gelirin % 85'i dolaylarındadır. Aslında, konjonktürel daralma ve mali destek paketlerinin sonucu olarak, Amerika ve Japonya gibi diğer tüm gelişmiş ülkelerde de benzer gelişmeler yaşanmaktadır.

Ülkelerin finansman sürecinde yaşadıkları sıkıntılar, o ülke içinde faaliyet gösteren bankaların da, piyasalardan fon bulmasını oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca, derecelendirme kuruluşları bankaların reytinglerini, ilgili ülkelerin reytingleriyle ilişkilendirmektedir ve piyasalar da, sözkonusu bankalara borç verirken uygulanacak faiz oranını, ilgili ülke için gereken faiz oranıyla birlikte düşünmektedir. Bu durum, ülkelerin reytingleri aşağıya doğru revize edilince, ilgili ülkede faaliyet gösteren bankaların borçlanma maliyetinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Ülkeye ilişkin kaygılar arttığında, bankalararası repo piyasası gibi teminatlı borçlanma piyasalarında bile, bankalar, sözkonusu ülkelere ait tahvilleri teminat olarak gösteren bankalara borç verirken, son derece temkinli davranmaktadır.

Ekonomik krizin, ülke bütçelerindeki yükü önemli ölçüde arttırmasına rağmen, yaşanan ülke borç krizine neden olan başarısızlıklar, aslında, bu ülkelerde, krizden önceki dönemde yürütülen sürdürülemez mali ve yapısal politikalardan kaynaklanmaktadır.

Son yıllarda oluşan dengesizlikler, bir çok faktörün sonucudur. Örneğin, Avrupa Parasal Birliği kurulduğu sıralarda, kişi başına düşen gelirler, ülkeler arasında büyük ölçüde farklıydı. Döviz kuru farklılıklarının ortadan kalmasıyla, Euro bölgesi içerisinde, yüksek milli gelire sahip ülkelerden düşük milli gelire sahip ülkelere doğru sermaye akımları kolaylaştı. Bunun sonucunda, örneğin, 1999 ve 2008 yılları arasında, Yunanistan ve İspanya'da kişi başına düşen gelirler Euro bölgesi ortalamasına çok yaklaştı. Portekiz'de bu durum 2003 yılına kadar sürerken, İrlanda 1999-2007 yılları arasında, kişi başına düşen gelirde muazzam büyük bir artış kaydeti. Sayısal olarak göstermek gerekirse, 1999-2008 yılları arasında, kişi başına düşen yıllık ortalama gelirler sırasıyla Yunanistan'da % 3.4, İrlanda'da % 3.4 ve İspanya'da % 2 artış gerçekleştirdi. Aynı dönem için, Euro bölgesi ortalaması % 1.4 ve Amerika ortalaması % 1.5' dur.

İşin kötü olan tarafı, sözkonusu ülkelerdeki gelir artışının genellikle kamu veya özel borçlanma yoluyla gerçekleştirilmesiydi. En büyük gelişme ise, net borç oranı 1999'da % 52 iken, 2008 yılında % 71'e yükselen İrlanda'da yaşandı. Yunanistan net borçlu pozisyonunu % 33' den % 76' ya, Portekiz % 32' den % 96'ya, İspanya % 28'den % 79'a yükseltti.

Sözkonusu ülkelerdeki yüksek gelir beklentileri, ekonominin arz kapasitesine göre aşırı tüketim ve yatırıma yol açtı; maliyet ve fiyat artışları verimlilik artışla-

rını büyük ölçüde geçti. Nominal göstergelerdeki sapmalar, aşağıdaki konjonktürel faktörlerle hızlandırıldı. İlk olarak, özellikle reel açıdan, tek para politikası uygulanmasından kaynaklanan düşük faiz oranları, risk alan davranışı teşvik etti. Ayrıca, bütçe açığının milli gelire oranı gibi nominal değişkenlere dayalı olarak belirlenen mali politikalar, konjonktürel hale geldi ve aşırı yerli talep büyümesiyle birlikte, dışsal dengesizliklerin artmasına katkıda bulundu. Birçok ülkede denetleme politikaları, aşırı risk alımı ve aşırı ısınma sürecini hızlandıran yüksek kredi büyümesinin engellemedi. Finansal piyasalar ve derecelendirme kuruluşları, ülke borç piyasalarında risk priminin önemli ölçüde baskı altında tutulmasına katkıda bulunarak, farklı risklere sahip Euro bölgesi ülkelerine farklı davranmada başarısız kaldı.

2001-2007 döneminde, on yıllık devlet tahvilleri, ekonomik göstergeleri büyük ölçüde farklılık gösteren tüm Euro bölgesi ülkelerinde, hemen hemen eşit fiyatlandırıldı. Kamu ve özel tüketimdeki artış sonucu oluşan aşırı talep patlaması ve konut inşaatı sektörü yatırım harcamaları, birim işçilik maliyet farklılıkları ile rekabet kaybı ve varlık fiyatları enflasyonuna yol açtı. Bu da aşırı bir dış borçluluk oluşumuna neden oldu. Biriken dış borç ağırlıklı olarak, doğrudan yatırım yerine borçla finanse edildi. Doğrudan yatırımın düşük kalması da, ekonominin arz tarafının ve verimliliğin arttırılmasına yönelik pek bir çaba sarfedilmediginin göstergesiydi. Dengesizliklerin artışına yol açan bir başka faktör de kamu sektörü maaşlarındaki artıştı.

2008-2009 krizi Euro bölgesini vurduğunda, bütün bu dengesizlikler, gelirlerdeki sert düşüşün ve özel sektör borcunun kamu borcuna dönüşmesinin sonucu olarak, daha yüksek oranda kamu borcuna yol açtı. Örneğin, İrlanda'da, genel kamu borcu 2007 yılında, milli gelirin % 25' iken, aynı oran 2010 yılında, % 97'ye yükseldi. Dış borçlanmadaki aşırı güven, artan kamu borcunun finansmanını giderek güçlestirdi.

2010 yılında baş gösteren ülke borç krizi, Euro bölgesinin, üye ülkelerden birinde başlayan bir borç krizine hazırlıklı olmadığını açık bir şekilde gösterdi. Mayıs 2011'den beri, özellikle Yunanistan ve benzeri sorunlu ülkelerin kurtarılabilmesine yönelik bir dizi önlem alındı.

4. Avrupa Merkez Bankası'nın Krize Yönelik Tutumunun İncelenmesi

1. Kriz sırasında para politikası

Avrupa Merkez Bankası, finansal kriz ve Euro bölgesinde yaşanan ülke borç krizinde çok önemli bir role sahiptir. Bankanın krizden önceki işleyişi, merkez bankalarını tamamen tüketici fiyat enflasyonunun koruyuculuğuyla sınırlı tutan merkez bankacılığı monetarist anlayışa dayanmaktaydi.

Lehman Brothers'in iflasından sonra, AMB şaşırtıcı bir dönüş yaptı. Sorunlu bankalara karşı "lender of last resort" yani, nihai kredi verme mercii rolünü üst-

lendi. Ayrıca, ikincil piyasalarda devlet tahvillerinin satın alınması yoluyla, stres altındaki devletlere dolaylı yoldan para vererek, kendi bazı kurallarını bozdu.

Uygulanan iki ayaklı stratejide, AMB fiyat istikrarı ve finansal istikrar olmak üzere iki amaç izlemektedir. Bu doğrultuda, fiyat istikrarına yönelik faiz oranını kullanırken, finansal istikrarın sağlanmasına yönelik olarak, makro ihtiyatlı kontroller gibi enstrümanları kullanabilmektedir.

AMB tarafından yürütülen araçları standart ve standart dışı olarak ikiye ayırabiliriz. Para politikasının standart ve en önemli aracı resmi faiz oranıdır. Bu oran, Euro sistem örneğinde haftalık refinansman operasyonlarında kullanılan minimum teklif oranıdır.

Finansal kriz, faiz oranlarında ciddi indirimler yapılmasını gerektirdi. Lehman Brothers'ın iflasından itibaren AMB, yedi aylık bir periyodda, refinansman oranını % 4.25'den 325 baz puan indirerek % 1'e düşürdü. Sonrasında bu oran, Nisan 2011 ve Ekim 2011'de iki adet 25 baz puanlık arttırımdan sonra tekrar % 1'lik orana getirildi.

Bu arada, şiddeti giderek artan kriz, AMB'nin standart faiz oranı politikasının dısına çıkmasını ve standart dışı araçlara başvurmasını gerektirdi. Bu araçları üç segment açısından inceleyebiliriz;

***1**. Interbank Para Piyasası*

Sub-prime krizi, interbank para piyasasında Ağustos 2007 başında hissedilmeye başlandığında, gecelik faiz oranlarıyla, "MRO" denilen ana finansman operasyonu faiz oranı arasında ciddi nitelikte yüksek farklar oluşmaya başlamıştı. Bu durum, bazı bankaların likidite riskine karşı korunma ihtiyaçlarını açık bir şekilde yansıtıyordu. Artan likidite ve kredi riski interbank para piyasasını durma noktasına getirdi ve Lehman Brothers'ın iflası para piyasalarındaki gerilimi şiddetli bir krize dönüştürdü. Para piyasalarında, spesifik banka isimlerine göre bölümlendirmeler oluştu. Interbank para piyasasında olusan bu segmentasyona cevap olarak, AMB, piyasada kaybolan finansal aracılığı arttırabilmek amacıyla "fixed rate full allotment policy" denilen sabit oranlı tahsis politikası, 6 ay ve 12 ay vadeli uzun dönem finansman operasyonları, döviz kuru operasyonları ve teminat yapısının genişletilmesi gibi çeşitli araçları uygulamaya koydu.

Ağustos 2007'de para piyasalarında oluşan gerilim, gecelik vadeli sabit oranlı ihalelerle giderilmeye çalışılırken, AMB Ekim 2008'de, çeşitli vadeler için tüm refinansman operasyonlarında, sabit oranlı tahsis politikasını uygulamaya koydu. Bu politikada, yeterli teminat ve finansal sağlamlık koşullarının yerine getirilmesiyle, tarafların teklifleri karşılanarak; bankaların likidite sağlayabilmeleri mümkün hale getirildi ve likidite riskinin dengelenmesine çalışıldı.

Bu politika, 6 aylık ve 12 aylık operasyonlarla yürütüldü; bu operasyonlar, bankacılık sisteminin daha uzun bir zaman diliminde karşı karşıya kaldıkları fonlama

riskini azaltmaya çalıştılar. Sözkonusu operasyonların 2009 sonlarında aşamalı bir şekilde sonlandırılmasına karar verilirken, Ağustos 2011'de, 6, 12 ve 13 aylık operasyonlar şeklinde, 2013 yılına kadar devam edecek şekilde yeniden uygulanması uygun görüldü.

Merkez bankalarının uluslararası işbirliği büyük önem taşıyordu; özellikle Amerika Merkez Bankası (FED) ile, yabancı para cinsinden işlem yapılan para piyasalarındaki bozulmayı gidermeye yönelik gerçekleştirilen swap anlaşmaları AMB'nin, ABD doları cinsinden sabit oranlı tahsis politikası uygulamasına imkan sağladı. 2010 yılında sözkonusu operasyonlara olan talep azalırken, özellikle, Lehman Brothers'ın iflasını takip eden dönemde, oldukça yararlı olmuştur. AMB tedbir olarak, 7 günlük ihalelere ilaveten, ABD doları cinsinden 84 gün vadeli sabit oranlı tahsis ihalelerini de uygulamaya koymuştur. Likidite sağlamak ve euro dışındaki diğer para birimlerine ait fonlama piyasalarındaki gerilimi yatıştırmak için diğer büyük merkez bankalarıyla da uluslararası işbirliği sağlandı.

Ayrıca, refinansman operasyonlarında kabul edilen uygun teminat listesi, bankaların ihtiyaç duyduğunda operasyonlara girebilmeleri amacıyla, büyük ölçüde genişletildi. Euro sistemin teminat yapısının ana özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz; AMB, oldukça geniş bir varlık ve banka listesinin refinansman operasyonlarına katılmasını uygun görmüştür ve benzer teminatlar tüm refinansman operasyonlarında kabul edilerek, uygunluk kriteri tüm Euro bölgesi için aynı tutulmuştur.

Ayrıca, Ekim 2008'de, AMB, Euro bölgesi teminatı karşılığında yabancı para cinsinden varlığa dayalı menkul kıymetleri kabul etmeye başladı ve varlığa dayalı menkul kıymetler dışındaki pazarlanabilir varlıklar için kredi eşiklerini A- den BBB'ye düşürüldü.

Bununla beraber, sonraki dönemde, AMB, geleneksel risk yönetim yaklaşımının bir parçası olarak, belirtilen şartlarda sıkılaştırmaya gitti. Örneğin, Ocak 2011'de yabancı para cinsinden varlığa dayalı menkul kıymetlerin uygunluğunu kaldırdı ve ilgili varlıklara ilişkin derecelendirme koşullarını büyük ölçüde sıkılaştırdı.

Ülke borç krizine yönelik, AMB teminat yapısında yapılan değişikliklerden biri de, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz hükümetleri tarafından ihraç veya garanti edilen, henüz ödenmemiş ve yeniden piyasaya sürülebilir borç enstrümanları için uygulanan, asgari kredi notu eşiğini askıya almaktı.

***2**. Teminatlı bono alım programı*

AMB'nin operasyonel yapısındaki en yenilikçi uygulamalardan biri, Temmuz 2009'da başlatılan "covered bond purchase programme" adı verilen teminatlı bono alımı programıdır. Bu uygulamanın amaçları; para piyasası faiz oranlarını indirmek, kredi kurumları ve girişimciler için fonlama koşullarını kolaylaştırmak, kre-

di kurumlarını hane halkı ve girişimcilere borç vermeleri yönünde teşvik etmek ve özel borç piyasalarında yer alan önemli segmentlerdeki piyasa likiditesinin geliştirmektir.

İlk alım programı, Mayıs 2009'da duyuruldu ve Temmuz 2009-2010 döneminde, 60 milyar Euro tutarında teminatlı bono alımı gerçekleştirildi. Program birincil piyasada oldukça başarılı oldu. Ancak, ülke borç krizinin son dönemde şiddetini arttırmasıyla, teminatlı bono piyasaları tekrar ciddi bir baskı altına girdi. Bunun üzerine, 6 Ekim 2011 tarihinde, AMB, ikinci bir bono alım programı yapacağını duyurdu. Bu programla da, Kasım 2011'den itibaren bir yıl içinde, 40 milyar Euro tutarında bir alım yapılması hedeflendi. Bu programın amacı da, ilkine benzer olarak, fonlama koşullarının kolaylaştırılması, kurumların ödünç vermeye teşvik edilmesi ve özel borç piyasalarında likiditenin sağlanmasıdır. Bu varlık sınıfının Euro bölgesindeki bankalar ve reel ekonominin finansmanı için sahip oldugu özel önem nedeniyle, söz konusu programlar uygulamaya konulmuştur.

3. *Menkul Kıymet Piyasaları Programı*

Euro bölgesinde yer alan ülke borç piyasalarının, Mayıs 2010'da giderek kötüleşmesi ve bu segmentin, Euro bölgesi finansal sistemi için arzettiği önem nedeniyle, AMB tarafından, bu tarihe kadar uygulanmış en önemli standart dışı para politikası başlatıldı. "Securities Markets Programme" adı verilen bu programın başlıca amacı, belirli kamu ve özel sektör bono piyasalarının düzgün bir şekilde işleyişini yerine getirerek, parasal aktarım mekanizmasının sağlıklı çalışmasını sağlamaktır.

AMB tarafından, kamu menkul kıymetlerinin satın alınması, finansal sektör ve özellikle bankaların finansmanı için önemli olduğu düşünülen piyasa segmentlerini destekleyerek, parasal aktarım mkeanizmasını korumayı amaçlamaktadır.

Devlet tahvili piyasalarındaki gerilim nedeniyle, parasal aktarım mekanizmasında meydana gelen bozulma son derece önemlidir. Bu, ilk olarak, fiyat kanalı yoluyla olabilir. Ayrıca, ülke portföylerinin düşen değerleri, banka bilançolarını etkileyebilir ve likidite kanalı aracılığıyla devlet tahvillerinin teminat olarak kullanılmasını azaltabilir. Tahvil fiyatlarının aşırı oynaklığı, aynı zamanda yatırımcıları ellerindeki tahvilleri satmaya zorlayabilir ve piyasa yapıcıların işlerini güçlestirebilir.

Bu kanallar, banka ve diğer katılımcıların Merkez Bankası'nın faiz oranı politikasının aktarılmasında oynadıkları rolü etkilemektedir. Çünkü bunlar, ilgili kurumların aracılık rolüne zarar verebilmekte ve kredi arzında bir daralmaya neden olabilmektedir.

Belirtmekte fayda var ki, bu program, "quantitative easing" denilen miktarsal gevşeme politikasından açık bir şekilde farklıdır. "SMP" nin amacı, parasal aktarım mekanizmasını tamir etmek iken, "QE" de, ekonomiyi canlandırmak için Merkez

Bankası tarafından ek likidite enjekte edilmesi amaçlanmaktadır. "QE" miktarsal amaçları beraberinde getirirken, "SMP" alımlarının büyüklüğü, piyasanın işleyişini düzeltmeyi amaçlayan bir müdahale stratejisinin sonucudur. "SMP" alımları yoluyla piyasaya verilen likidite de, oluşabilecek olumsuz etkiyi nötr hale getirebilmek amacıyla, haftalık olarak emilerek, fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır.

4. Uzun vadeli refinansman operasyonu

Yüksek belirsizliğin hakim oldugu 2011'in ikinci yarısında, ülke borç piyasalarında stresin artması, Euro bölgesi bankalarının piyasalardan fonlama yapabilmelerini büyük ölçüde engelledi. Böyle bir bozulma, kredi kurumlarının, bölgedeki hane halkı ve finansal olmayan şirketlere ödünç vermesinin kısılması riskini taşımaktaydı.

Bu şekilde oluşacak bir kredi kısıntısının önüne geçebilmek ve para politikası kararlarının etkin bir şekilde reel ekonomiye aktarılmasının devamlılığını sağlamak, dolayısıyla, Euro bölgesinde fiyat istikrarının korunması amacıyla, AMB, Ekim 2011'de ek standart-dışı araçları uygulamaya karar verdi. Uygulanması düşünülen önlem paketi, 3 yıllık vade ve erken ödeme opsiyonuyla, iki adet daha uzun vadeli refinansman operasyonunu içermekteydi.

21 Aralık 2011'de yer alan ilk operasyon, 523 kredi kurumuna 489.2 milyar Euro tutarında likidite sağladı. Bu tutar, Ekim 2011'de 12 aylık vade ile düzenlenen operasyondan gelen 45.7 milyar Euro'yu içermekteydi ve nette 210 milyar Euro tutarında bir likidite enjeksiyonuyla sonuçlandı. İkinci operasyon, 29 Şubat 2012'de gerçekleşti ve 800 kredi kurumuna 529.5 milyar Euro tahsis edildi. Bu tarihte gerçekleştirilen 3 ay vadeli operasyonda sağlanan 6.5 milyar Euro'ya ek olarak, haftalık refinansman operasyonunda saglanan 29.5 milyar Euro da dikkate alındığında, AMB tarafından, toplamda 565.5 milyar Euro likidite sağlandı.

Sonuç

Ağustos 2007'de finansal piyasalarda başlayan gerilim, tüm devletlerin olağandışı önlemler almalarını gerektirdi. Özellikle merkez bankaları, birçok zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Avrupa Merkez Bankasını da içeren birçok merkez bankası, sadece standart araçlarını kullanmakla kalmayıp, finansal piyasaların düzgün bir şekilde işleyebilmesini sağlamak üzere, aynı zamanda, standart dışı araçlar da uygulamaya başladılar.

AMB tarafından yürütülen bu araçlar, bankalara limitsiz fon desteğinin sağlanması, kabul edilebilir teminat listesinin genişletilmesi, teminatlı bonoların alımlarının yapılması ve euro bölgesinde yapılan müdahalelerden oluşmaktadır.

Euro bölgesinde bankaların reel ekonomi için arzettikleri önem nedeniyle, 2008 sonlarında, AMB, bankalara sınırsız miktarda ve uzun vadelerde likidite sağlamaya başladı. Haziran 2009'da, Euro bölgesi bankaları tarafından ihraç edilen euro cinsinden bonoları alım programını başlattı. Buradaki amaç, krizde önemli

ölçüde kötüleşen bu piyasayı canlandırmaktı.

Mayıs 2010'da, yüksek kamu borcu ve muhasebesel sahtekarlıklar, Yunanistan'da bir borç krizini ortaya çıkardı. Piyasada oluşan belirsizlikler, diğer ülkelere de yayıldı ve başlangıçta bölgesel nitelikte olan güven kaybı, genel bir kaosa dönüştü. Bu koşullar karşısında, AMB, "SMP" adı verilen menkul kıymet piyasaları programını yürürlüğe koydu.

Finansal piyasalardaki gerilimin 2011 sonlarında şiddetlenmesi üzerine, AMB, ilave önlemlere başvurdu. Aralık 2011'de gerçekleştirilen ilk 3 yıl vadeli uzun dönem refinansman operasyonunda, Euro bölgesindeki 523 bankaya, 489.2 milyar Euro tutarında ve 29 Şubat 2012'de yürütülen ikinci operasyonda, 800 bankaya 529.5 milyar Euro tutarında bir fon sağlandı. İkinci operasyon, daha geniş ölçekte bir banka grubuna ulaştı. Bu grubun içerisinde özellikle, küçük ve orta ölçekli şirketlere fon sağlayan birçok küçük banka yer almaktaydı. Programın etkisi, genişletilmiş teminat desteğiyle, küçük ve orta ölçekli bankaların katılımını sağlayacak şekilde arttırıldı.

Sonuç olarak, AMB, politika faiz oranını düşürmenin yanısıra, bir dizi standart-dışı aracı uygulamaya koyarak, finansal krizin çözümü, ekonomik görünümün ve makro-ekonomik göstergelerin iyileştirilmesine yönelik çalışmalarda bulundu. Yürütülen standart-dışı araçların başlıca amacı, parasal aktarım mekanizmasının düzgün bir şekilde çalışmasının sağlanarak, fiyat istikrarı ve aynı zamanda finansal istikrarın gerçekleştirilmesidir.

Kaynakça

Bekaert, G., Hoerova, M. and Lo Duca, M. (2010), "Risk, Uncertainty and Monetary Policy," CEPR Discussion Paper, No. 8154

Blinder, Alan S. (2010), "How Central Should the Central Bank Be?", CEPS Working Paper, No. 198

Blundell-Wignall, A. and Slovik, P. (2011), "A market Perspective on the European Sovereign Debt and Banking Crisis", OECD Journal, Financial Market Trends

Borio, C. (2011), "Central banking post-crisis: What compass for unchartered waters?", BIS Working Paper, No. 353, September

Cooper, G. (2008), "The Origin of Financial Crises: Central Banks, Credit Bubbles and the Efficient Market Fallacy"

Cúrdia, V. and Woodford, M. (2009), "Conventional and unconventional monetary policy", CEPR Working Paper, No. 7514

De Grauwe, P. and Gros, D. (2009), "A new two-pillar strategy for the ECB", CESifo Working Paper, No. 2818

Fahr, S., Motto, R., Rostagno, M., Smets, F. and Tristani O. (2011), "Lessons for monetary policy strategies from the recent past", European Central Bank Event

Fischer, B., Lenza, M., Pill, H. And Reichlin, L. (2009), "Monetary analysis and monetary policy in the euro area 1999-2006," Journal of International Money and Finance, Elsevier, Vol. 28(7), pages 1138-1164, November, 2009

Giannone, D., Lenza, M., Pill, H. and Reichlin, L. (2012), "The ECB and the Interbank Market" Working Papers ECARES 2012-005

Giannone, D., Lenza, M., Pill, H. and Reichlin, L. (2011), "Non-standard monetary policy measures and monetary developments", CEPR Discussion Paper, No. 8125

Lenza, M., Pill, H. and Reichlin, L. (2010), "Monetary policy in exceptional times," CEPR Discussion Paper, No. 7669

Mishkin, F.S. (2010), "Monetary policy strategy: Lessons from the crisis", Paper presented at the ECB Central Banking Conference, "Monetary policy revisited: Lessons from the crisis", Frankfurt, November 18-19.

Jackson, James K. (2009), "The Financial Crisis: Impact on and Response by The European Union", CRS Report

Wyplosz, C. (2010), "The European debt crisis: Worrisome delusions", December 2010

Whelan, K. (2009), "The ECB Role in Financial Supervision", European Pariıament Paper

(2007), "Output Growth Differentials in the Euro Area: Sources and Implications", ECB Monthly Bulletin Article, April 2007

(2009), "Crisis and Recovery", IMF World Economic Outlook, April 2009

(2011), "Euro Bölgesi Çevre Ülke Ekonomilerinin Kırılganlıkları ve Bankacılık Sektörünün Karşılıklı Duyarlılıkları", TCMB Ekonomi Notları, No:11/09

Refik Halit'in "Boz Eşek" Hikâyesi Karşısında Sait Faik'in "Hişt Hişt" Hikâyesi ve İzlenimci Üslûbu

Sait Faik's "Hişt Hişt" And His Impressionist Storytelling Against Refik Halit's "Boz Eşek"

Dinçer APAYDIN*

Özet:

Bu çalışmada, Maupassant tarzı hikâyeciliğin belirgin örneklerini veren yazarlardan biri olan Refik Halit'in, "Boz Eşek" adlı hikâyesi ile Çehov tarzı hikâyeciliğe yakın üslubuyla tanınan Sait Faik'in "Hişt Hişt" hikâyeleri karşılaştırılmıştır. İki metnin çözümlenmesinden hareketle bu metinlerde öne çıkan dil ve üslup gösterilmiş; Sait Faik'in hikâyeciliğinde, yalnızca Çehov tarzı hikâye üslubu ile açıklanamayacak unsurların varlığı tespit edilmiştir. "Hişt Hişt" adlı hikâyedeki bu unsurların, izlenimci anlatım tarzı ile bir bağlantısı olup olmadığı tartışılmış ve bu tarzın bireysel olanı ifade etmedeki etkisinden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, Sait Faik Abasıyanık, İzlenimci Anlatım, Maupassant Tarzı Hikâye, Çehov Tarzı Hikâye.

Abstract:

Refik Halit is one of the most authentic authors who uses Maupassant's narrative style. Sait Faik is known for his familiarity to Chekhov's narration style. Their stories, "Boz Eşek" and "Hişt Hişt" are compared in this study. With this analyse their features of narration styles are showed. Sait Faik's narrative style is can not explained with just his familiarity to Chekhov's. There are some other elements in his narration style and it is discussed that these elements related with impressionist narration style or not. Also it is questioned that the impressionist storytelling is more successful at telling invidiual feelings.

Keywords: Refik Halit Karay, Sait Faik Abasıyanık, Impressionist Storytelling, Maupassant'sNarrative Style, Chekhov's Narrative Style.

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

XX. yüzyıl başlarında dünyevî olanı ve sürdürülen hayatı anlatma kabiliyeti kazanan Türkçe, Fransız realistlerinin de etkisiyle birlikte yeni bir ifade derinliği elde etmiştir. Bu dönemde yazılan hikâye ve romanlar belirli temalar etrafında toplanabilir. Bu temaların, etrafında birleştiği temel fikir de yeni bir medeniyet dairesi etrafında hayatını sürdürecek olan yeni insanın özelliklerini belirleme çabası olarak nitelendirilebilir. *Yeni Lisan* hareketi temsilcileri, *Edebiyat-ı Cedide* zevk ve anlayışını sürdürenler, batılı bir dikkat ve teknikle bize has olanı ifadeye gayret edenler, hep bu arayışın içinde düşünülebilir ve değerlendirilebilirler.

Refik Halit'in yazı hayatına başlaması da XX. yüzyılın başlarındadır (AKTAŞ, 2004). Hikâyelerindeki Maupassantvarî tarza olan yakınlık şu satırlarda ifade edilmektedir:

"Gözlemlere dayanarak yurt gerçeklerine ve çeşitli insan katlarına yönelme yöntemini daha sürgüne gitmeden, Maupassant etkisiyle benimsemiş bulunan ve 1909-1920 yıllarında bu yolda birkaç örnek veren yazar, Anadolu'da bu yöntemi uygulayacak elverişli bir ortam bulmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bir konuşmasında, 'O zamanlar Refik Halit ile ben, Maupassant'ın tesiri ile şehir içindeki tiplerden ayrılarak mevzularımızı köylerden, çobanlardan ve halkın arasından seçmeğe başladık' (Dikmen Gazetesi, 1942, S.22) demesi bunu doğrulamaktadır" (CEVDET KUDRET, 1967: 164).

Sait Faik de girişte ifade edilen dil zevki ve birikimi çevresinde yetişmiş yazarlarımızdandır. 1930'lu yıllarda eser vermeye başlayan Sait Faik, küçük insanın problemlerini, dikkatlerini ve zevkini hikâyeciliğimize taşımasıyla bilinir. Onun 1948 yılında yayımlanan *Lüzumsuz Adam* adlı eseri, kendi edebî hayatı içerisinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. *Lüzumsuz Adam*dan itibaren *Son Kuşlar* adlı eserine kadar süren bireysel tavrı, hikâyelerinin merkezindeki temanın "küçük insan ve problemlerinden" çıkıp, genel anlamda bir insan sevgisine dönüşmesiyle neticelenir. Bu yönüyle kendisinin hikâyeciliği iki farklı döneme ayrılıp değerlendirilebilir:

" '…cemiyetimizde ahlâk telakkileri değişiyor. Bugün eskiler diye adlandırılan yaşlı muharrirler, hayata, cemiyete yukarıdan bakarlardı. Hala da öyledirler. Hayata karışmıyorlar, yalnız tepeden seslenerek cemiyeti düzeltmek sevdasındalar. Bize gelince: cemiyeti düzeltmek hususunda hiçbir iddiamız yok. Biz cemiyette, insanlarımızla birlikte, ayni hayatı yaşamak istiyoruz.' O bu formüle göre, son yıllarında hikâyelerinde ortaya çıkan yeni gelişmeler de dâhil, hayatını kendi kişilerinin hayatı ile iyice karıştırmıştır"(ALANGU, 1965: 110).

Bu çalışmada, Refik Halit'in *Memleket Hikâyeleri* adlı eserinde bulunan "Boz Eşek" adlı hikâye ve Sait Faik'in *Alemdağ'da Var Bir Yılan* adlı eserindeki "Hişt Hişt" hikâyesi yapısal farklılıkları açısından değerlendirilecektir. Bu çözümleme etrafında iki farklı hikâye türü ve anlatım tarzının dil ve üslubundaki farklılıklar üzerinde durulacaktır.

Üslup çalışması, kesin olarak sınırları çizilememiş bir konudur. Bir metni diğer bir metinden ayıran özellikler, genel anlamıyla üslup farklılıklarına bağlıdır diyebiliriz. Edebî metinlerde kullanılan farklı üslupların tespiti, aynı türde yazılmış ya da aynı temaları işleyen metinlerdeki farklılıkların tespiti olarak düşünülse, yanlış olmayacaktır: "*Üslup incelemesi dilbilimden çok edebiyat araştırmasına, edebiyat araştırmasından çok dilbilime yakın bir çalışma alanıdır. Denilebilir ki, bir metnin üslup bakımından değerlendirilmesi, edebiyat araştırmasıyla dilbilimin üst üste çakıştığı bir sahada yer alan bağımsız bir disiplindir. Dilbilim de daha ziyade Saussure'ün ayrımındaki dil üzerinde durmaktadır. Üslup İncelemesi ise, aynı malzemenin metin adını verdiğimiz çok yönlü sistem içinde kazandığı söz değerini araştırmaya yöneliktir*" (AKTAŞ, 2007: 14-15).

Bu çalışmada incelenecek ve çözümlenecek hikâyelerin üslup farklılıkları, iki hikâye türü arasındaki farklılıkları ve her iki türün hangi temaları ifade etmekte daha etkili olduğunu göstermek için çeşitli ipuçları sağlayacaktır.

Boz Eşek ve Hişt Hişt Hikâyelerinin Tahlili

"Boz Eşek" hikâyesi 1919 yılında yayımlanan *Memleket Hikâyeleri* adlı kitapta neşredilmiştir (YKY: 2010). *Memleket Hikâyeleri* bir bütün olarak düşünüldüğünde, dikkatini İstanbul'un dışında yaşayan Anadolu insanına çevirmiş bir hikâye kitabı olarak değerlendirilebilir. Hikâyelere mekân olarak seçilmiş Anadolu kasabalarının gerçekle olan ilişkisi bir tasarı mesafesindedir. Bir başka ifadeyle, burada anlatılan kasabalar ve içinde yaşayan insanlar, gerçekten hareketle kurulmuş bir başka gerçekliğin ürünüdürler. Bu tasarının amacı, Anadolu'nun saf ve temiz insanını anlatmak, onunla kentli insanı tanıştırmaktır.

Zihniyet:

Boz Eşek, yukarıdaki cümlelerde de ifade edildiği gibi, Anadolu insanının saflığını ve temizliğini anlatmak için kaleme alınmış bir hikâyedir. Merkezde hayatını sürdüren insanların yozlaşmışlığına dikkati çekmektedir. Burada, bürokrasiye yöneltilmiş bir eleştirinin varlığından da söz edilebilir. Denilebilir ki bu metnin zihniyeti okuyucunun dikkatini merkezden taşraya çekme, taşrada yaşayan insanı, hikâyenin merkezine koyma ve *Millî Mücadele* dönemindeki yeni insan arayışına bir model olarak gösterme gayretidir.

Yapı:

Olay Örgüsü: Anadolu'nun bir köyünde yaşayan *Hüsmen Ağa* ve bu köyün halkına Tanrı misafiri, ihtiyar, güçsüz, hasta ve yaşlı bir adam gelir. Yanında da eşeği vardır. Yaşlı adamın rahatsızlığı aniden artar. Ölürken kuşağındaki sekiz altınla eşeğini Hicaz'a vakfettiğini vasiyet eder. Köy halkı, yaşlı adamın yanında getirdiği *Boz Eşek*'e dinî bir vazifenin objesi gibi bakmaya başlar.

Hüsmen Ağa yorucu ve uzun yola rağmen eşeği kasabaya götürüp hükümete teslim etmek ister. Fakat *Kabak Kadı*'nın İstanbul'da olduğunu öğrenir. Kaymakam ve jandarma onu iki hafta oyalar. Hüsmen Ağa da köyüne döner. İki hafta sonra tekrar kasabaya gider. Kaymakam ve jandarma, Hüsmen Ağa'yı tekrar başlarından

savarlar. Çünkü Kabak Kadı henüz İstanbul'dan dönmemiştir. Üçüncü yolculuğun dönüşü yine "*Hüsmen Ağa önde, eşek arkada*" olur. Böylelikle iki buçuk ay geçer.

Boz Eşek köyde serbest bir şekilde dolaşmakta ve hayatını sürdürmektedir. Hüsmen Ağa kasabaya son gidişinde eşeği kaymakamlığa ancak emanet eder. Kaymakamlıktaki yetkililer bu eşeğin vakfedileceğine dair söz vererek olayla ilgileneceklerini söylerler. Köylüler yazılan belgelere, basılan mühürlere bakarak eşeğin Hicaz'a gittiğine inanırlar ve dinî bir vazifenin ağırlığını taşıyan vicdanları rahatlar. Fakat olayın yılında alışveriş için kasabaya giden Hüsmen Ağa, pazar yerinde Kabak Kadı'yı Boz Eşek'e binmiş olarak görür.

Olay örgüsünde görüldüğü üzere bu hikâye, bir problem etrafında ortaya konan çatışma unsurunu nihayetlendirmek üzere kurulmuştur.

Şahıs Kadrosu:

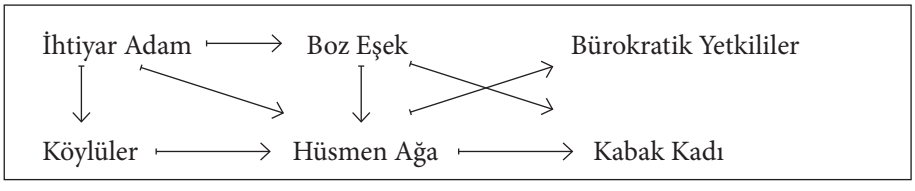

Hüsmen Ağa, hikâyede iyi niyet ve söze sadıklığın timsali gibidir. İhtiyarın vakfedilmesini istediği Boz Eşek ile durumu yeterince müsait olmamasına rağmen ilgilenir. Onu kasabaya götürüp getirmekten bir yorgunluk duymaz ve kasabadakilerden bir söz alıncaya kadar bu görevine devam eder.

Boz Eşek, hikâyede çatışma unsurunu yaratan obje konumundadır. Yapısı gereği olaylara müdahil olamaz; konuşmaz, anlatmaz. Ancak bütün olay onun varlığından ötürü ortaya çıkmaktadır. Köylüler ona saygı ve nezaket ile yaklaşırlar. Çünkü bu hayvan köye gelip vefat eden ihtiyar misafirin bir yadigârıdır. Köylülerin gözünde kutsal bir misafirdir.

İhtiyar Adam, çatışma unsurunu başlatan şahıstır. Köye misafir olarak gelmiştir; beklenmedik bir şekilde vefat eder. Vefat ederken parasını ve eşeğini, Hicaz'a vakfedilmek üzere köylülere emanet eder. Bu adam kimdir? Nereden gelmiştir? Niyeti nedir? Bunlar hikâyede açıklanmaz. Köylülerin, bu misafire sorgulamadan güveniyor olması işaret edilir. Ölümü üzerine iyiliksever bir evliya gibi addedilir ve son isteklerinin yerine getirilmesi için uğraşılır.

Köylüler, bu metnin zihniyetini oluşturan fikrin temsilcisidirler. Hikâyede *Anadolu'nun saf ve temiz insanı* olarak sahne alırlar. Kendilerinin maddî durumu çok iyi değildir. Yemezler, içmezler; ancak Boz Eşek'i besler ve rahat etmesi için çalışırlar. İhtiyar bir adam kutsal bir vazife uğruna bir eşeği onlara emanet etmiştir. Onlar da herhangi bir soru sormadan, saf ve samimî duygularla bu vazifeyi yerine getirmeye çalışırlar. Bu, gücünü Anadolu insanı gerçekliğinden alan bir tiplemedir. Anadolu insanı, inandığı değerler uğrunda sorgulamaksızın iş yapabilecek nitelikte temiz bir insandır.

Bürokrat Yetkililer, devlet işlerinin yürütülmesinde görev yapan insanlardır ve kasabada yaşamaktadırlar. Merkezde bulunmanın vermiş olduğu rehavet içerisinde, sürdürülen hayatın şartlarını unutmuş gibidirler, işlerle ilgilenmezler. Devletin işlerinin nasıl olsa yürüyeceğine dair bir kanı geliştirmişlerdir. Hüsmen Ağa'yı da bu gerekçe ile defalarca geri çevirirler. Esasında, kimse sahipsiz bir eşeğin sorumluluğunu almak istememektedir. Bu tipler, bu yönleriyle olumsuz bir imaj çizerler. Hikâyede eleştirilmek istenen insan tipidirler ve öne çıkarılan insan tipi olan köylülerin karşısında yer alırlar.

Kabak Kadı, bürokratik anlayışın bu hikâyede cisimleşmiş ismidir. Bürokratlardan farkı, köylülerin iyi niyetini suistimal etmesidir. Köylülerin güvenerek bıraktıkları bir emanet olan Boz Eşek'i kendi çıkarı için kullanmaktadır.

Zaman ve Mekân:

Olay zamanı düz bir doğrultuda ilerlemektedir. Okuyucuda merak ve takip etme hissi uyandırır. Olayların geçtiği zaman, yaşanılan zaman ile aynı doğru üzerindedir. Geri dönüşlere, iç monologlara vb. zamanı ve mekânı büken tekniklere yer verilmemiştir. Mekânlar, ayrıntılı olmasa da okuyucunun zihninde belirecek kadar tasvir edilmiştir. Okuyucu kasaba ve köy arasındaki farkı görebilmektedir. Bu hikâyedeki çatışma unsurunun gerçekleştiği zemin, kasaba ve köy ikiliği üzerinde kurulmuştur. Dikkat çekici bir yön olarak, köy ile şehrin mukayese edilmediği; köy ile köye daha yakın bir yerleşim merkezi olan kasabanın kıyaslanması ele alınabilir. Bunun nedeni köyde yaşayan Anadolu halkının saflığının vurgulanmak istenmesidir. Kasabada görev yapan yetkililer, oraya şehirden atanmışlardır ve Anadolu coğrafyasını görev yapmak için değerli bir yer olarak görmemektedirler. Anadolu kasabaları, onlar için bir tembellik ve vakit geçirme yeridir. *Memleket Hikâyeleri*'ni oluşturan hikâyelerin mekânlarına bu dikkatle bakıldığında, benzeri örnekler ile karşılaşmak mümkündür. Kabak Kadı'daki bozulmanın nedenini de burada aramak doğru olur.

Tema:

Bu hikâyenin teması, açıkça görüldüğü gibi kamu alanındaki bürokrasiyi eleştirmektir. Saf ve cahil olarak addedilen Anadolu köylüsü, görev bilincine sadık kalmış; ancak kurum yetkilileri, onların bu sadakatini kötüye kullanmışlardır. Burada karşı karşıya getirilen iki farklı insan tipinden doğan bir çatışma söz konusudur. Bu çatışma bir problem olarak ele alınmış ve hikâye de bu minval üzerine kurulmuştur.

Dil ve Üslup:

Maupassant tarzı hikâyede olay örgüsü, yazarın işaret etmek istediği, seçilmiş bir çatışma üzerine kurulur. Olayın ortaya çıkmasında rol alan seçilmiş kişiler vardır. Zaman ve mekân, kişileri ve olayı oluşturan çatışmayı ön plana çıkarmak, kişilerin yaşam şartlarını ve bu yaşam şartlarının karakterler üzerindeki etkilerini gösterebilmek için düzenlenmiş, tasvir edilmiştir. Yaşanan gerçeklikten gücünü alan bir kurmaca, itibarî bir âlem vardır.

Yukarıda çözümlenmeye çalışılan "Boz Eşek" adlı hikâye de Maupassant tarzı hikâyenin bütün özelliklerini taşımaktadır denilse hata edilmiş olunmaz. Bu hikâyenin dilinde ve üslubunda görülen özellikler de Maupassant tarzı hikâyeciliğin karakteristik unsurlarını taşır. Bu karakteristik unsurları ve bu hikâyede öne çıkan diğer özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

• Dil sade, açık ve anlaşılırdır.

• Tasvirlere yer verilmiştir. Zaman ve mekânlar, kişilerin karakterlerini yansıtmak, olay örgüsündeki temel çatışmayı ortaya koymak için tasvir edilmişlerdir.

• Hikâyede birden fazla tip / karakter vardır ve hepsi de olay örgüsünü meydana getiren çatışmanın etrafında bir araya getirilmişlerdir.

• Açık ve takip edilebilir bir olay örgüsü vardır.

• Gücünü gerçekten alan gerçeğimsi bir başka âlemin varlığından söz edilebilir.

• Eleştirel bir tema bu üslup ile rahatlıkla işlenmiştir

• Mizahî unsurların varlığına imkân verilmiştir.

Sait Faik'in *Alemdağ'da Var Bir Yılan* adlı hikâye kitabı 1954 yılında basılır. "Hişt Hişt" bu kitapta yer alan bir hikâyedir (YKY: 2010). "Hişt Hişt" farklı bir zaman dilimine ait bir eserdir ve öncelikle bu dikkatle değerlendirilmelidir. Türkçe, *Memleket Hikâyeleri*'nin yazılmasından bu yana anlatımda farklı imkânlar kazanmış, değişik zevk ve anlayışların süzgecinden geçmiştir. Dünyevî olanı, hayata ait olanı anlatmada geçmişe göre daha tecrübeli olarak değerlendirilebilir. Yukarıdaki satırlarda Sait Faik'in öykücülüğündeki iki farklı dönemden bahsedilmişti. Buradan hareketle "Hişt Hişt"i onun ikinci dönem hikâyeciliği içinde değerlendirmek yerinde olur. Bireysel bir dikkat ve zevkle bireyin iç dünyasına yönelen Sait Faik, içindeki insan sevgisini, problemlerini, duygu ve düşüncelerini hep bireysel bir duyuşun etrafında dile getirmiştir.

İlk hikâyelerinde, takip edilebilir olay örgüleri kurgulayan Sait Faik, ikinci dönem hikâyeciliğinde bu tavrından vazgeçer. Bu durumda, yazarın *insan*a bakışının değişmesinin de rolü vardır (ÇELİK, 2002: 15). Bireyin kendisi ve hayata yönelttiği dikkati olay örgüsünün önündedir. Hikâyelerinde barındırdığı "kesit"lerden ötürü, üslubu Çehov tarzı hikâyeciliğe benzetilmiştir; ancak Sait Faik hikâyeciliğinin bu kısmı, tartışmaya açıktır. Ancak hikâyeleri daha yakından incelendiğinde, Çehov tarzı hikâyeciliğin onun hikâyelerindeki teknik ve üslubu açıklamaya yetmeyeceği dikkati çeker.

Çehov tarzı olarak değerlendirilen durum (kesit) hikâyesinin edebiyatımızdaki ilk önemli temsilcisi Memduh Şevket Esendal'dır. Hikâyelerine bakıldığında, hem kendinden önceki yazarlardan farklı yönler, hem de Sait Faik'in hikâyeciliğinden ayrılan taraflar bulmak mümkündür. Esendal'ın Çehov tarzı hikâyeye Sait Faik'ten çok daha yakın bir duruşu olduğundan söz edilebilir:

"Türk hikâyeciliğine önemli bir 'yeniden başlama' tavrı getiren Memduh Şevket, Çehov tarzı hikâyenin edebiyatımızda tanınıp sevilmesinde önayak olan yazardır. Heyecanlı ve olağan dışı olaylara dayanmayan, yaşanan anı öne çıkaran, konusu

bakımından son derece sade olan bu hikâyeler, sıradan insanlar ve sıradan olaylarla ilgilenmeyen bir edebî ortamda önceleri bir süre yadırganır. Memduh Şevket'in Çehov'a benzerliği biraz konularını seçiş tarzında, ama daha ziyade hikâye kişilerini algılayışı, hikâyeyi anlatışı ve biçimde aranmalıdır. Onun hikâyesinde karamsarlık, ümitsizlik, acı alaycılık yoktur. Ağır sosyal meseleleri dahi sert tenkitler yerine sabırlı ve ümitli bir ifadeyle hikâyeye aktarır" (KORKMAZ 2006: 332).

Sait Faik'in hikâyeciliğinde ise, Esendal'ınkinden farklı bir duyuş tarzının hâkim olduğu açıktır. Memduh Şevket Esendal'ın hikâyeciliği için kullanılan nitelemelerden birinin "nakilci gerçekçi" olduğu (ÇETİŞLİ, 1991: 71) düşünülürse; Sait Faik'in anlatımında nakilcilikten hayli uzak olduğu söylenebilir. Sait Faik, olaylarını doğrudan toplumsal olaylardan yahut sosyal hayatta yaşamını sürdüren sıradan insanlardan seçmez. Gerçekliği nakletmekten ziyade, ona müdahale eder. Onun olayları, bireysel bir duyarlılıkla ifade edilen duyuş ve hissedişlerin aktarılmasından ibarettir. Sürdürülen hayata ait dikkatlerden, sıradan insanlardan bahseden öykülerinde bile gerçek, bireysel bir duyarlılığın süzgecinden geçmiş, yazarın duyuş tarzının etkisi altına girdikten sonra okuyucuya anlatılmıştır. Daha yerinde bir ifade ile söylemek gerekirse Sait Faik'in hikâyelerinde ağır basan yön, onun bireysel duyarlılığıdır:

"Onun öyküsünün tek tümceyle tanımını yaparsak: Ben öykücüsüdür Sait Faik, diyebiliriz. Bu, birçok anlamı içinde barındırır. Bunun burada ayrıntılı çözümlemesine gitmektense, ne olduğuna değinelim kısaca.

Sait Faik, öyküsünde insanı odak alır. Onunla ilgili insani olan her şey öyküsünün izlekleridir. Bireye, bireyin dünyasına dönüklüğü anlatısının biçimsel kurgusunda da ben-anlatıcı'ya önemli işlevsellik yükler. Yaşamdan gözlemler sonucu elde edinilen birikim, izlenimlerin ona (anlatıcıya) yansısı; bunların yeniden kurgulanıp aktarılması…

Ben öyküsünü'nü kurmadaki öyküleme yönteminde başat kılınanlar kısaca bunlardır. Bu tür bir öyküleme tekniğinin etkileyiciliğiyse; okuru ilk anda sarmalar. Yalınlık, içtenlik, olup bitene bakış, yaşanılanlardan etkileniş, duygu yoğunluğu, çelişkileri bu seyirde dile getiriş; öfke, sevgi-sevgisizlik, umut-umutsuzluk, yiten-gelişen, yabancılaşan, yozlaşan vb. öğelerdir öyküsünde tematik olarak başat kılınanlar"(ANDAÇ, 1995: 30).

Yukarıdaki alıntıda ifade edilmeye çalışılan durum, daha önce bahsedilen "bireysel duyuş tarzı" ile yakından ilgilidir. Sait Faik, edindiği birikimlerden hareketle, iç dünyasına yönelen ve bu iç dünyayı anlatıcısı vasıtasıyla yeniden kurgulayıp okuyucuya aktaran bir yazardır. Çehov tarzı hikâyede böyle bir kaygı yoktur. Hayattan alınan bir kesitin içinde olan biten, basit, sade ve olduğu gibi aktarılmaktadır. Sanatçı, gerçeklik karşısında bir tavır sergilemekten ziyade, onu bir kesitinden yakalayarak kurgulamaktadır. Sait Faik'in hikâyeciliğinin Çehov tarzı hikâyecilikten etkilendiğinin söylenmesi de bu ortak özelliğe dayanmaktadır. Sait Faik de kimi hikâyelerinde hayattan aldığı bir kesiti anlatır. Ne var ki bu işi Çehov

tarzında olduğu gibi bu kesit karşısında kayıtsız ve yalın olarak değil; bizzat kesiti yeniden anlamlandırıp yorumlayarak, daha yerinde bir ifade ile "algıladığı gibi" anlatmaktadır.

Bu tavır, akla gerçek karşısında sergilenen izlenimci tavrı getirmektedir. İzlenimcilik, resim sanatında etkili olmuş bir *algılama şekli* olarak addedilebilir. Ne var ki yalnız resim sanatında sınırlı kalmamış, diğer bütün sanat dallarını da bir şekilde etkilemiştir:

"İzlenimcilik: Empresyonizm, intibacılık. Sanatçıda uyanan / kalan dış alem intibalarının eserde aktarılmasını esas alan / benimseyen sanat akımı. 19. Asrın sonunda, sembolizmle hemen hemen aynı dönemde Fransa'da ortaya çıkan, oradan bütün dünyaya yayılan akım, daha ziyade resim sanatında etkili olmuştur. Edebiyatta ise şiir vadisinde takipçileri vardır. İzlenimciliğin doğuşunda, gerçekçiliğe, natüralizme ve parnasyenizme duyulan tepki önemli bir etkendir.

İzlenimcilikte aslolan, dış dünya gerçeklerinin olduğu gibi nakledilmesi değil, söz konusu dünyanın uyarmasıyla sanatkârın iç dünyasında şekillenen izlenimlerin aktarılmasıdır. […] Andre Gide'nin "hissediyorum öyleyse varım" anlayışı, izlenimciliğin parolası gibi telakki edilmiştir" (KARATAŞ, 2007: 249 – 250).

Sait Faik'in hikâyeciliğindeki özellikler ve bu alıntıdan hareketle, onun hikâyeciliğine özel bir ad vermek gerekirse, bu adın "izlenimci hikâye" olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Sait Faik, açıkça, bir gerçekliğin kendisi için ifade ettiği değerleri ifade etme gayreti içinde olan bir hikâyenin peşindedir.

Zihniyet:

"Ben"i merkeze alan ve mutluluğunun sürekliliğini arzulayan bir anlatıcının anlattığı "Hişt Hişt" adlı hikâye, hayatını belirli şartlar altında sürdürmekte olan bir insanın hikâyesidir. Bu insan bir tıraş bıçağıyla bile kavga edebilmektedir. Hayatını belirli sınırlar içerisinde yaşamaktadır. Bu hikâyenin zihniyetinin, anlatıcısının tavrında aranması yerinde olacaktır. Söylenenlerden hareketle denilebilir ki kendi problemlerini hayatının merkezine almak isteyen ve kendi problemleri ile meşgul olan sıradan bir insanı, anlatının merkezine almak problemi, bu metnin zihniyetini oluşturur.

Yapı:

Olay Örgüsü:

"Hişt Hişt" adlı hikâyede, "Boz Eşek"te olduğu gibi bir doğru üzerinde takip edilebilecek nitelikte bir olay örgüsü ile karşılaşmamaktayız. Daha doğrusu, olay örgüsünü açıkça meydana çıkaracak herhangi bir unsur görünmez. Bu hikâyede olay, bir insanın yaşadığı günden bazı kesitleri aktarmasından ibarettir. Herhangi bir çatışmadan, bir problemden bahsedilmez. Olay ve kişiler, bu çatışma etrafında bir araya getirilmez. Bu hikâyeyi oluşturan çatışma unsuru, dış dünyada değil, iç dünyada *var*dır. Çatışma, bireyin kendisiyledir. Kendi içindedir. Gün boyunca duyulan bir "Hişt Hişt" sesinden bahsedilir. Bu ses nereden, kimden gelmektedir? Belli değildir. Karşılaşılan insanlar ile bu duyguyu paylaşan anlatıcı, olayı bir çö-

züme kavuşturamaz. Nihayetinde, onu umursamaktan vazgeçer. Önemli olan bu sesin geliyor olmasıdır. Eğer bu ses gelmiyorsa, esas problem o zaman vardır.

Bu kısımda anlatıcının bir varlık probleminden bahsettiği düşünülebilir. Hikâyenin teması ile birlikte ele alındığında anlam kazanan "Hişt Hişt" sesi, yaşama zevkinin, anlamının ve değerinin ta kendisi demektir. Anlatıcı için olaylar, kendi algıladığı şekilde vardır. Anlatıcı, "Hişt Hişt" sesinin bir hayvandan, bir başka insandan geldiğini bile sanır. Burada açıkça *algılardan ve izlenimlerden hareket etme* vardır.

Şahıs Kadrosu:

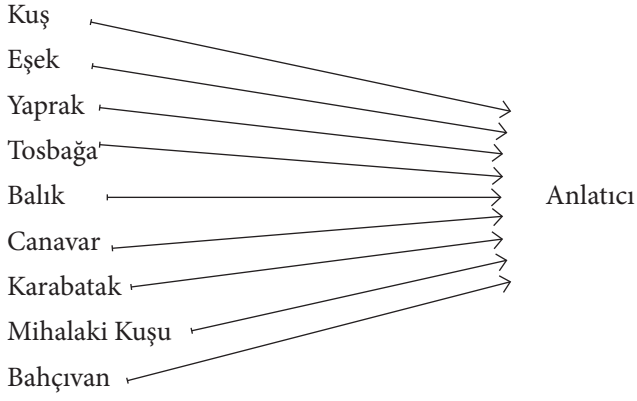

Bu hikâyede, *Bahçıvan* ve *Anlatıcı*'dan başka bir şahsın varlığından söz edilebilir mi? İletişime geçilen diğer varlıklar, hep Anlatıcı'nın zihninde bir özellik kazanırlar. Anlatıcı onlardan bir "Hişt Hişt" sesi duyduğunu sanır. Gerçek, bu şekilde değildir. Daha sonra Bahçıvan ile bir diyaloga başlar. Bu diyalog, hikâyenin sürdürülmesi için düzenlenmiş bir diyalogdur. Bu diyalog, sonunda bizi hikâyede *"bir hişt hişt sesi gelsin de nereden gelirse gelsin!"* söz grubu ile ifade edilen temaya doğru götürecektir. Hikâyenin gerçekliğinde, Bahçıvan *gerçekten* var mıdır? Bu konuşma *gerçekten* geçmiş midir? Bunlar *kesin* olarak nitelendirilemez. Bunun nedeni, anlatılan olayın bir gerilime bağlı olmayışıdır. Çatışma unsuru olarak düşünülebilecekler, şahıslarla ilişkilendirilmemiştir. Çatışma, kahraman-anlatıcının kendi içindedir. Her şey, kahraman-anlatıcının etrafında şekillenmiş, onunla birlikte var olmuştur.

Tema:

Bu hikâyenin teması bir kelime grubu ile özetlenebilir. Bu *yaşama sevinci*dir. Özellikle son dönem hikâyelerinde yaşama sevinci ve insan sevgisi temalarını sıklıkla işleyen Sait Faik'te farklı bir tematik arayışın içine girmek, hikâyenin yanlış

anlaşılması ile sonuçlanabilir. Metinden hareket eden bir dikkatle hikâyeye yaklaşıldığında, *"bir hişt hişt sesi gelsin de nereden gelirse gelsin!"* söz grubu okuyucuyu temaya götüren büyük ipuçlarından birisidir.

Zaman ve Mekân:

Hikâyede, "Boz Eşek"te olduğu gibi bir çatışma unsuru etrafında gelişen bir olay olmadığından, takip edilen bir zamanın varlığından da söz etmek zordur. Bu hikâyedeki zaman birimi ancak bir *an*; mekân da bir *kesit* ile ölçülebilir. Açık havada geçen bir yolculuk vardır, anlatıcı yürümekte ve etrafındaki varlıkların güzelliklerinin farkına varmaktadır. Ancak kesin bir zaman ve mekânın varlığından söz etmek mümkün değildir. Anlatıcı, içinde bulunduğu duygu hâlini, herhangi bir zaman ve herhangi bir mekân içinde ifade etmiştir. Tıpkı olay gibi, zaman ve mekân unsuru da onun izlenimlerinden ibarettir.

Dil ve Üslup:

Sait Faik'in "Hişt Hişt" adlı hikâyesinde, hayatın doğal akışı içerisinden bir kesit ele alınmaktadır. Yazarın anlatmak istediği şeyler, bir çatışma unsuru etrafında dile getirilmez. Bir olay vardır; ancak bu olay bir gerilime bağlı olarak gelişmez. Hikâyenin anlatıcısı olayı bir gerilim vasıtasıyla değil, hayatın doğal akışı içerisinde gözler önüne serer. Bu tip hikâyelerde ayrıntılı tasvirler yoktur. Zaman ve mekân yalnızca bir dekordan ibarettir. Kalabalık bir şahıs kadrosuyla karşılaşılmaz, olaylar diyaloglar yahut monologlar yardımıyla sürdürülür. Hikâyenin anlatıcısının, aynı zamanda hikâyenin kahramanı olması "Hişt Hişt"i, "Boz Eşek"ten ayıran bir başka özelliktir. Maddeler hâlinde sıralanacak olursa, öne çıkan özellikler şu şekildedir:

• Dil, eserin yazıldığı döneme göre değişmekle beraber sadedir; anlatım akıcıdır; ancak olay açık ve anlaşılır olmak durumunda değildir.

• Tasvirlere yer verilmemiştir. Zaman ve mekânın kişiler ve karakteristik özellikleri üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

• Hikâyede bulunan tip ve karakterler, bir çatışma unsuru, bir gerilim etrafında bir araya gelmezler.

• Olay örgüsü, anlatımın tarzının ve bireysel duyarlılığın gerisindedir.

• Gücünü, gerçeğin "bireysel olan" ile yeniden yorumlanmasından alır.

• Eleştirel bir temadan ziyade, bir duyuşun, bir zevkin veya anlayışın idealize ettiği bir temanın hâkimiyetinden söz edilebilir.

Netice

Bu çalışmada karşılaştırılan Refik Halit'in ve Sait Faik'in bilinen iki hikâyesi, bizlere Maupassant tarzı hikâye ile "İzlenimci Hikâye" olarak adlandırılabilecek bir hikâye tarzının özellikleri hakkında ipucu vermektedir. Sait Faik'in hikâyeciliği hakkında, *izlenimci sanat anlayışını bir anlatma üslubu olarak kullanmıştır* yargısına, onun hikâyeciliğinin karakteristik örneklerinden olan "Hişt Hişt" hikâyesinin çözümlenmesinden varılmıştır. Hikâyede izlenimci üslubun, Çehov tarzı hikâye

ile olan benzerliği üzerinde durulmuş; ondan ayrılan yönleri de ayrıca ele alınmıştır. Bu özellikleri maddeler halinde göstermek yerinde olur:

Boz Eşek:

• Olay örgüsü, bir çatışma ve bir gerilim etrafında kurulur. Hikâyenin kişileri bu çatışma unsuru etrafında toplanırlar. Karakterlerin bu çatışma içinde temsil ettiği bir değer vardır.

• Tasvirlere yer verilir. Çünkü tasvirler, olayı meydana getiren kişilerin kişilik özelliklerini belirlemede önemli rol oynar.

• Hikâyenin içinde bahsedilen zaman, olay örgüsünü düzenler; mekânlar ise olay örgüsünün geçeceği zemini hazırlar.

• Olay örgüsü ve olay örgüsünün oluşmasına sebep olan çatışma unsuru ön plandadır.

• Eleştirel ve gerçekçi bir anlatımın varlığından söz edilebilir.

Hişt Hişt:

• Olay, bir çatışma veya gerilim etrafında kurgulanmaz. Esas olan, hayatın normal akışı içerisindeki bir kesiti yakalamak ve onun içindeki gerçekliği bireysel bir duyarlılık etrafında yeniden yorumlayarak anlatmaktır. Hikâyedeki kişilerin temsil ettikleri, yalnızca anlatıcıda uyandırdıkları izlenimleridir.

• Tasvirlere yer verilmemiştir. Bunun yerine; olayın içerisinde bulunan şahıs kadrosunun kişilik özelliklerinden anlatıcının izlenimleri sayesinde haberdar oluruz.

• Olaydan hareket etmek gibi bir kaygı söz konusu olmadığından zaman ve mekânın işlevi ancak birer *an* ve *dekor*dan ibarettir denilebilir.

• Bireysel duyarlılıklar ve izlenimler ön planda olduğundan olay örgüsü geriye itilmiştir.

• Bireysel ve *idealize* edilmiş bir anlatımın varlığından söz edilebilir.

Yukarıda yapılan metin çözümlemelerinden hareketle, Refik Halit'in "Boz Eşek" ve Sait Faik'in "Hişt Hişt" adlı hikâyeleri etrafında; Maupassantvarî hikâye, Çehov tarzı hikâye ve hikâyedeki izlenimci üslubun ortak ve ayrı olan yönleri belirtilmeye çalışılmıştır. Öyle görünmektedir ki Mauppasant tarzı hikâye, bir çatışma etrafında gerçekleşen olay örgüsünü, eleştirel – gerçekçi bir tavırla anlatmak için uygun bir hikâye türüdür. Kişiler, zaman ve mekân, anlatılmak – eleştirilmek istenene göre düzenlenebilir. Üslup olarak mizahî hatta iğneleyici özellikler taşıyan bir dil kullanmaya müsaittir. Çehov tarzı hikâye, sürdürülen hayatın içinde var olan bir gerçekliğin bir kesitinin, eleştirel gerçekçiliğe has bir dikkatle seçilmesi ve anlatılması esasına bağlıdır. Çatışmadan ziyade, bu bir âna has olan dikkat esastır. İzlenimci üslupta ise, bireysel duyarlılığın etrafında şekillenen bir dış dünya ve "ben"i merkeze alan bir tavrın varlığından söz edilebilir. Bir ideal etrafında gerçeğin yorumlanması, gerçeğin olduğu gibi değil; algılandığı gibi anlatılması, izlenimci üslupla anlatılan bir hikâyeyi, eleştirel – gerçekçi bir anlatımdan ve bu anlatımla işlenen temalardan uzaklaştırmaktadır denilebilir.

KAYNAKLAR

ABASIYANIK, Sait Faik, Alemdağ'da Var Bir Yılan, YKY, İstanbul, 2002.

AKTAŞ, Şerif, Edebiyatta Üslup ve Problemleri, Akçağ Yay. Ankara, 2007.

AKTAŞ, Şerif, Refik Halit Karay, Akçağ Yay. Ankara, 2004.

ALANGU, Tahir, Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman, C.2, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965.

ANDAÇ, Feridun, Yazınsal Gerçekçiliğin Boyutları, Ümit Yay. Ankara, 1995.

CEVDET KUDRET, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, Varlık Yay. 1967.

ÇELİK, Yakup, Sait Faik ve İnsan, Akçağ Yay. Ankara, 2002.

ÇETİŞLİ, İsmail, Memduh Şevket Esendal, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1991.

KAPLAN, Mehmet, Hikâye Tahlilleri, Dergâh Yay. İstanbul, 2004.

KARATAŞ, Turan, Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara, 2007.

KARAY, Refik Halit, Memleket Hikâyeleri, İnkılap Yay., İstanbul, 2010.

KORKMAZ, Ramazan, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay. Ankara, 2006.

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE EDEBİYATÇILAR SÖZLÜĞÜ, YKY. 2010.

Cilt 1 Sayı 1 Bahar 2012

Milli Mücadele Sonrasında İzmir'de Mesken Sorunu[1]

The Issue of Domestic Settlement in Izmir After the National Independence Movement

Mevlüt KAYA*

Özet

Dağılma döneminde, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük yıpranışlara teslim olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yeni yıkımlarla ayrılmıştı. Milli Mücadele ile kendini toparlayarak yeni bir devletin çatısı altına giren Anadolu halkı, bu süreçte imkansızı başarmıştı. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılarca işgal edildi ve Anadolu halkı, büyük bir kararlılıkla birlik ve beraberlik çalışmalarını sürdürdü. Anadolu'nun gözdesi İzmir, bu çabalar sonucu 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarıldı. Ancak bu kurtuluş, yeni ve büyük bir felaketi beraberinde getirdi. 13 Eylül 1922'de İzmir yanmaya başladı.

İzmir merkezinde başlayan facia, rüzgarın etkisiyle hızla yayıldı ve günden güne büyüyerek etkisini sürdürdü. Yangın günler sonra son buldu. Birbirine çok yakın ve ahşaptan yapılmış İzmir evleri kolaylıkla yandı. Evlerin yanında işyerleri, resmi ve özel birçok bina da yanmıştı. Meskensiz kalan İzmir halkı, kurtuluş sevincini doruklarda yaşayacağı sırada, "başını sokacak bir yer" derdine düşmüştü.

Anahtar Kelimeler: *İşgal, İzmir halkı, Kurtuluş, Yangın, Mesken bunalımı.*

Absract

Otoman Empire, who was exposed to great damages in the left with the new destructions from World War I. Anatolian people who rise to its old power with the national struggle under the umbrella of a new state, had done the impossible in this process. Izmir was occupied by the Greeks on May 15, 1919 and Anatolian

1 Bu çalışmamda, teşvik ve yönlendirmeleriyle bana destek olan hocam, Prof. Dr. Kemal Arı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

* Tarih Uzmanı - Araştırmacı Yazar (mkaya611@hotmail.com)

people continued their work with a great commitment to achieve unity. As a result uf this effort, favourite Anatolian's, was saved from invasion on 9 September 1922. However, this liberation brought a new and great disaster: on 13 September 1922 the city began to burn.

The disaster began in the center of Izmir spread rapidly with the effect of wind and contunied expanding from day to day. The fire ceased after so many days. Izmir houses which are wooden and built so close to each other burned easily. In addition to homes, offices and a lot of public and private buildings burned. Izmir people, who was homeless now, had fallen into trouble "a place to put their head" just as they would live the joy of salvation.

Key Words: *Occupancy, Izmir People, Liberation, Fire, Housing Depression.*

Giriş[2]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında neredeyse bitik denilebilecek bir ekonomiye sahip olan Türkiye, birçok alanda ciddi zararlara uğramıştı. Bu durumu takip eden ikinci büyük yıkım ise şüphesiz Türk halkının içinde bulunduğu Milli Mücadele sürecinde ve sonrasında yaşanan olaylar, iç ve dış kaynaklı bunalımlar oldu.

9 Eylül 1922'de İzmir, Türk kuvvetlerince Yunan işgalinden kurtarılmış, ancak bu kurtuluş, şehri bambaşka bir maceraya sürüklemişti. Yunanlılar, Ermeniler ve diğer yabancı unsurlar, İzmir'den çekilirken, tarihin her evresinde yaptıkları hareketi aynen tekrar etmişler ve şehri ateşe vermişlerdi. Bununla da yetinmeyerek, çeşitli tahribat, işkence ve tecavüzlerde bulunmuşlardı.

İzmir'in işgalden kurtarılmasından 4 gün sonra, 13 Eylül 1922'de şehri büyük bir ateş sarmıştı. Facia şehir merkezinde; sahil boyu 2,5 kilometre, kıyıdan içe doğru ise 1 kilometre boyutlarına kadar ulaşmıştı. Buradaki tahribat, şehrin yeniden inşa edilmesine kadar, gerek İzmir gerekse ülke bütçesine akla karayı seçtirmişti. Böylesine büyük bir yıkımın İzmir açısından yarattığı acı durum, yetkililerden önce çaresiz ve yorgun düşmüş olan halkın çöküşüne ortam hazırlıyordu. Yanan İzmir'di ancak, bu yangında İzmir halkı da en az İzmir kadar yanmıştı. Bu yanış, İzmir'e ve Türkiye'ye maddi ve manevi boyutta birçok olumsuzluklar getirmiş, adeta insanların bir dönemki psikolojisinin oluşumunda temel etken olmuş, neticede hem ülkenin önemli şehirlerinden olan İzmir'in hem de bu etiketiyle dünyayı kıskandıran Türkiye'nin modernleşmesini bir hayli geciktirmişti.

Milli Mücadele yılları Anadolu coğrafyasında gerek halk gerekse devlet için maddi ve manevi açıdan büyük yıkımlar getirmişti. Tarım ülkesi olduğu halde zirai alanda tutunamayan ülke ekonomisi, yabancı sermayenin kontrolüne girmiş, dışa dayalı bir ekonomi ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, ülkede güvenlik sorunları devam ediyor, Türkiye'nin geleceği büyük devletlerce ipotek altına alın-

2 Çalışmada "mesken" sözcüğü ile sadece "ev"ler değil; tüm resmi ve sivil binaları kastedilmiş olup, "ev" sözcüğü olduğu kullanılmıştır.

mak isteniyordu. Bu uğurda bazı devletlerle çeşitli antlaşmalar yapılıyordu. Ancak Türkiye'den istenilen şey hep aynı idi: Ekonomik taviz…

Kurtuluş yıllarında ülkede işgal bölgesi olan yerlerde zaten yabancılar ve azınlıklar söz sahibi idi. İzmir şehrinin de kaderi aynıydı. 9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Atatürk'ün milli bağımsızlık savaşımı vermekte olan ordusu, Yüzbaşı Şerafettin komutasında İzmir'e girmiş[3] ve yabancı ordular buradan tahliye edilmişti.

I. İzmir Yangını'nın Başlangıcı ve Bitişi

İzmir, tarihte, çoğu depremle gelen birçok büyük ve küçük çaplı yangına sahne olmuştu. Bunların kimilerinde ciddi can ve mal kayıpları olmuştu. Kayıtlara geçen bazı İzmir yangınları şunlardır[4]:

10 Temmuz 1688 Yangını,
1737 Yangını,
1763 Yangını,
3 Temmuz 1778 Yangını,
1797 Yangını,
1834 Yangını,
1841 Yangını,
6 Mart 1842 Yangını,
1845 Yangını,
1852 Yangını,
1861 Yangını,
1882 Yangını,
13 Eylül 1922 Yangını.

Bu vakaların dışında, İzmir'de çeşitli tarihlerde ev, dükkân, arazi vb. yangınları da gerçekleşmişti. Mercek altına aldığımız dönemde meydana gelen Menderes Vadisi yangını buna bir örnekti. 1924 yılında Menderes Vadisi yanmış, bununla birlikte birçok bağ-bahçe ve korunak hasar görmüştü ki; bu da en zayıf ekonomiye sahip olunan bir döneme tesadüf etmişti[5].

9 Eylül 1922… İzmir kurtulmuş, büyük yangın henüz başlamamıştı. Ordunun başında bulunan Yüzbaşı Şerafettin Bey, büyük bir heyecanla İzmir içinde ilerliyordu. Pasaport'ta patlatılan bomba[6], ne Yüzbaşı Şerafettin Bey'i ne de Türk ordusunu yıldırmaya yetmişti. Hiç bir şey olmamış gibi bu milli göreve devam edildi[7]. Bu dik duruşun karşısında çekilmek zorunda kalırken, yenilgiyi sindire-

3 İzmir'in kurtuluşu konusunda özellikle bkz: Kemal Arı, **İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**, **Üçüncü Kılıç**, 4. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2009.

4 İzmir yangınlarına ait verilerin alındığı kaynakta ayrıntıları da yazılmıştır. Bkz. Abdullah Martal, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt yay., İzmir, 2007, s. 138-144.

5 *Ahenk*, 2 Eylül 1340.

6 Pasaport'ta Türk kuvvetlerine karşı patlatılan bu bomba için ayrıca bkz: K. Arı, *"Pasaport'ta Patlayan Bomba"*, **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 6 (Ekim 2009), Şenocak yay., İzmir, 2009, s. 26 vd.

7 K. Arı, *"Pasaport'ta Patlayan Bomba"*, s. 26, 28, 29.

meyen karşı kuvvetler, az zaman sonra kendilerince intikam almak içi İzmir'i ateşe vermişlerdi[8].

13 Eylül 1922'de başlayan büyük facia, ancak 18 Eylül 1922 günü son bulmuştu. Bugün halen tartışma konusu olan 1922 Yangını'nın başlangıcının aydınlatılmasına, Paul Dumont'un bir yazısı yardımcı olabilecek niteliktedir. Kaynağa göre, yangın Ermeni mahallesinde başlamış ve güneyden gelen rüzgârlarla kısa sürede adeta körüklenmiş, büyümüştü. Tahribatın çapı, ancak yangın söndükten sonra ortaya çıkan manzaradan anlaşılabilmişti. Tahminlere göre, 25.000 ev yanmış, 300.000 kişi evsiz kalmış ve binlerce kişi yaralanmış, ölmüştü. Yangını canlı canlı izleyen İngiliz ve Fransız gemilerinden şehrin kurtarılmasına dair bir hareket olmamıştı. İngiliz donanma komutanı Amiral Brock, yangından korkmuş, kaçarak yıkık bir kayığa binmişti. Amiralin kaygısı büyüktü; korkuya kapılmış olan Hıristiyanları kurtarmak için çabalıyordu[9].

Rüzgârın yardımıyla yayılan ateş, şehrin üçte ikisini harap etmişti. Mustafa Kemal, İzmir'de konakladığı köşkten yangını seyrederken, yanında bulunanlara şöyle demişti: *"Çocuklar, bu manzaraya iyice bakın! Bu alevler bir devrin sona erip yeni bir devrin başladığını gösteren bir yangındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki bütün günahları şu ateşle temizlenirken, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu ve Türk Milleti'nin yükselişi de cihana ilan ediliyor!"*[10]

Yangının başladığını haber alan Türkler arasında çığlıklar ve haykırışlar yayılıyordu. Sokaklarda büyük kargaşalar yaşanıyordu. *"Yetişin, Yangın var!"* sesleri birbirine karışıyordu. *"Eyvah!"*lar, imdat arayışları kesilmiyordu. Pencerelerden panik dolu, değişik yorumlar geliyordu: *"Yanıyoruz, gördünüz mü başımıza geleni!"*, "*İzmir'i yakmadan gitmiyor hainler! Hainler! Allah'tan korkmazlar!*", "*Mustafa Kemal Paşa! Neredesin? Kurtar bizi!*"… Alevler gitgide daha da parlıyor, insanlar evlerinden çıkarak Kordonboyu'na koşuyordu. Kimi çoluk çocuğunu kurtarmaya çalışıyor; atlayacak kayık arıyordu kimi ise halen dönüp hayretle yangına bakıyordu. İzmir'de tam anlamıyla bir travma yaşanıyordu. Bu esnada demir atmış İngiliz sancak gemisindeki askeri bando, eğlenceli müzikler çalıyor, son derece soğukkanlı görünüyorlardı. İzmir yangını, kimi kitlelerin kâbusu oluğu gibi, kimilerinin de neşesi olmuştu[11].

Falih Rıfkı Atay, İzmir Yangını hakkında şu bilgileri vermektedir:

"… İzmir yanmakta şehrin içinden ve savaş boyundan akıp gelen Rumluk, ilk medeniyetlerin halkı, ortaçağı Müslümanlarla geçirerek, yurtlarında ve yuvalarında

8 Bu bağlamda bkz: İsmail Sivri, **Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı**, Karacan yay., (t.y.), (ş.y.), s. 28-41. Ayrıca bkz.: Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Çev.: Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1994.

9 Hakan Tartan, **Atatürk'ün İzmir'i**, Tülov yay., (ş.y.), 2001, s. 64.

10 H. Tartan, **a.g.e.**, s. 308.

11 Nezihe Araz, **Mustafa Kemal'le 1000 Gün**, 5. Baskı, Dünya yay., İstanbul, 1996, s. 42, 43.

rahatça yaşayan, İzmir ve Batı Anadolu'nun tarımını, ticaretini ve bütün ekonomisini ellerinde tutan saraylar, konaklar, çiftlikler içinde ömür süren halk, yirminci asrın yirmi ikinci yılında bir daha dönmemek üzere ayrılıp gitmek için bir tekne parçasına can atmakta idi.

… Yangın yaklaştığı için yaverleri de dostları da telaşta idi. Mustafa Kemal, kendisine evden çıkmayı kim teklif etmişse terslediği için bize geldiler…

… Büyük yangın günü idi. Ateş mahalleleri sardıkça halk rıhtım üzerine koşuyordu. Bir iki saat sonra otele gitmeyi bile ihtiyatsız bulduk ve karargâhta kaldık. Bu evin sahibi son dakikada kaçmış. Mustafa Kemal'in de kaldığı yatak odasının başucu masasında bir açık kitap bırakmış: Bir Fransız'ın Mustafa Kemal aleyhine yazdığı eser!...

… Bu esnada kalabalık arttıkça artıyor, çığlıklar, bağrışmalar birbirine karışıyordu…

Mustafa Kemal İzmir'e geldiği vakit, bir Türk evine misafir olmasını isteyen Latife Hanım Göztepe'deki aile köşkünü onun emrine vermişti…

Kramer Palas yangın içindeydi… Yunanlılar artık denize doğru kaçıyor.

Yangın artık bir sele benzeyen alevi ile denizi kaplayan filo arasında, on binlerce Rum, Ermeni ve Yunanlı içinden, Mustafa Kemal bir tanrı iradesi gibi geçti, gitti…

…Yangın sonuna kadar yaktı ve doyarak dindi. Göztepe'deki Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye gidiyorduk. Arka caddeler atılan şapkalarla adeta kaldırılmanmış gibi idi. Esirler geçiyordu[12]*…*"

İzmir'de dönemin genel manzarası bu şekildeydi. 9 Eylül'de Türk atlılarının şehre girişi sadece Yunanlılar açısından değil, içine kapanmış, kırgın ve çileli Türk halkı için de sürpriz olmuştu[13]. Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'daki işgallerinden 9 Eylül 1922'deki bu büyük yangın sonrasına kadar yaptıklarıyla, tüm dünyada kendi aleyhine farklı ve kalıcı bir izlenim bırakmıştı[14]. Söke'deki yerli Rumlar, Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla, onları karşılama hazırlıklarına girişmişler, gerekli ortamı yaratma yoluna gitmişlerdi. Bundan sonraki aşamalarda, hırsızlık, adam öldürme ve kaçırma, yaralama gibi zulüm eylemlerini daha rahat yapabilecekleri kanısındaydılar. Bununla birlikte Yunanlılar, gerçekleştirdikleri işgalden sonra Söke ve çevresinde yüz binlerce insanı *"hunharca"* öldürmüş ve mallarını talan etmişlerdi[15].

İzmir şehrinin yanışını ve şehirdeki mevcut durumu, Şevket Süreyya Aydemir şöyle nakleder:

12 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif yay., İstanbul, 2004, s. 349, 350, 351.

13 Cemal Kutay, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1981, s. 166.

14 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s. 287.

15 Günver Güneş, *"Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat"*, **Milli Mücadele'de Söke Cephesi ve Önderleri**, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği yay., Aydın, 2007, s. 79.

"… İzmir'in en mamur mahalleleri birden yanmaya başlar. Bu yangının sebebi hala aydınlanmış değildir. Ermeniler yaktı, Rumlar yaktı, yağmacılar yaktı, hatta Türkler yaktı, derler. Ama sebebi ne olursa olsun, Gazi'nin Belkahve'den baktığı zaman önüne serilen İzmir'i ilk defa görüp de:

-Bu güzel şehre bir şey olsaydı, çok üzülürdüm.

Dediği İzmir, hem de güzel, en mamur mahalleleriyle alev alev, kol kol yanmaya başlar. Yangın dev hızıyla Gazi'nin yerleştiği evi sarmaktadır (Gazi'nin büro olarak kullandığı bu ev, sonradan yangından nasılsa kurtarılmıştır. Bugün hala durur).

Onun, bir akşamüzeri penceresinden, sanki Selanik'teki Beyaz Kule Gazinolarındaymış gibi Adalar Denizini seyrederek rakı içtiği Kramer Oteli de yanmış gitmiştir. Hiçbir tertip yangını önleyemez. Gazi, yangının alevini, adeta omzunda duyuncaya kadar dayanır. Nihayet evinden ayrılacaktır. Çünkü hem ev, hem kendisi artık ateş çemberi içindedir. Fakat yolları sökebilmek de bir meseledir[16]…"

Yangın günlerinde, görüntü bir hayli karışıktı. "Yangını kimler çıkardı?" tartışmalarına mahal verecek olan karmaşık görüntü, akıllara durgunluk verecek derecede ilginçti. O. Gökdemir'in bildirdiği üzere; bir Fransız kaynağı olan 30 Eylül 1922 tarihli L'lllustration, G. Ercole adlı savaş muhabirinin, yangın başladığı gün İzmir'den gönderdiği bir raporu yayınlamıştı. Raporda şu bilgiler yer alıyordu:

"Öğleden sonra saat ikiye doğru Ermeni Mahallesi üzerinden yoğun bir duman bulutu yükseliyor. Bununla birlikte, bununla birlikte bu yangın genişlemiyor ve sönme eğiliminde gözüküyor. Buna rağmen kaçmak isteyen, paniğe kapılmış insanlar rıhtımda toplanıyor. Bir Amerikan vapuru, ABD konsolosluğu önünde, hareket etmek zorunda, çünkü insanlar o vapura binmek için kendini denize atıyor. O anda yine Ermeni Mahallesi'nde, daha önemli iki yeni yangın başlıyor. Durum ciddileşiyor; çünkü güneyden gelen rüzgâr şiddetiyle alevleri Frenk Mahallesi'ne doğru ilerletiyor. Silah sesleri var, el bombaları patlıyor. Türk işgali altında yaşamaktansa ölmeye karar vermiş olan Ermeniler evlerini yangına vererek, Türk askerleriyle savaşmaya başladılar. Cephanelikler korkunç bir gürültüyle infilak ediyor. Saat akşamın dokuzu; biz farkına varmadan gündüzden geceye geçtik. Gökyüzü geniş bir ateş bulutuna dönmüş…"[17]

Bununla birlikte, Ermenilerin, Ermeni mahallelerinde ve çarşıda bomba atma eyleminde bulundukları ve bu sebeple tutuklandıkları da kaynaklarda sabittir. Aynı kaynaktan elde edilen bilgilere göre; Darağaç'ta Yordani Aleksiyati adındaki bir Rum'un kendi evini yakarken yakalandığı ve bu eylemi de kendisine Rum bir görevlinin yaptırdığı öğrenilmişti[18].

16 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1919-1922)**, c.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 515-516.

17 Oktay Gökdemir, *"İzmir Yangını'na İlişkin Fransızca Kaynaklar"*, **İzmir Tarih ve Toplum**, Sayı: 6, Şenocak yay., İzmir, Ekim 2009, s. 23.

18 O. Gökdemir, *"İzmir Yangını'na İlişkin Fransızca Kaynaklar…"*, s. 23.

İzmir yanıyordu… Yangını söndürmek için neler yapıldı?

İzmir'de bu dönemde büyük yangına "dur" diyebilecek bir itfaiye teşkilatı bulunmuyordu. Belediye bu konuda çok yetersizdi. Cumhuriyet öncesinde İzmir'in bir tulumba teşkilatı vardı. Belediye, yangın kulelerinden şehri gözetleyerek, yangın anında bir top ateşiyle halka faciayı haber veriyordu. Bundan başka bir itfaiyecilik teşkilatı da mevcut değildi. Alsancak'ta bir yangın kulesi mevcuttu. İzmir belediyesi 1897 yılında Yusufdede mevkiinde bir yangın kulesi daha yaptırmıştı. Bu kule, 14 arşın yüksekliğinde ve sekiz köşeliydi[19].

Dâhiliye Nezareti, İzmir şehir merkezinde bir itfaiye teşkilatının oluşturulması gerektiğini her fırsatta dile getirse de mevcut bütçenin yetersizliği buna olanak vermiyordu. Bu durumdan faydalanan sigorta kumpanyaları, itfaiye teşkilatları kurmaya başladılar. Royal ve Sen adını taşıyan sigorta kumpanyalarının kurduğu itfaiye teşkilatının başına 1897 yılında Macaristan'dan getirtilen Greskoviç geçirildi. Kumpanyalar tarafından seçilen beş kişilik heyetin idaresinde 2 mülazım, 3 çavuş, 16 tulumbacı ve iki muavinden oluşan bir çalışma kadrosu oluşturuldu. Ayrıca kurulan bu itfaiye teşkilatının bütün masrafları sigorta kumpanyaları tarafından karşılanıyordu[20].

Cumhuriyet yıllarında İzmir'in en çok üzerinde durduğu konu itfaiyecilikti. Böylesine büyük bir afetten şehrin ağzı öyle yanmıştı ki, bu talihsizliğin tekrar yaşanmaması için çaba gösteriliyordu. Uşakizade Muammer Bey döneminde teşkilatla ilgili gerekli donanım elde edildi ve belediyenin itfaiye kadrosu 40'a yükseltildi[21]. Ancak bu sayı olası bir yangın tehlikesine karşı yetersizdi. Çünkü İzmir "küçük Asya'nın en büyük şehri" idi ve bu talihsiz olayın tekrarı durumunda yine yetersiz kalınacaktı. Olan yine halka ve bütçeye olacaktı.

1924 yılında, bir kanun çıkarıldı. Söz konusu kanuna göre, itfaiye hizmetleri ancak belediyelerce gerçekleştirilecekti. Böylelikle sigorta kumpanyalarının kurmuş olduğu itfaiye teşkilatı, şehir belediyesine bağlanmış oldu. Teşkilatı yeni devralmış olan belediye, aynı yılda Kokaryalı'da bir sinema yangını esnasında, yetersizliğini bir kez daha ortaya koymuştu. Bundan sonraki dönemlerde ise itfaiyecilik alanında birçok ıslahatlar yapılmaya çalışıldı. Özetle; itfaiye tam teşekküllü hazır bulunacak, belirli noktalarda, olası bir tehlikeye karşı önlemli olacaktı. İtfaiye işçilerinin eğitimi konusunda titiz davranılacak, süre ve güç en iyi şekilde değerlendirilecekti[22]. İzmir bir daha yanmamalıydı. Zaten bir kül yığını altında ve bir o kadar da kargaşanın eşiğinde bulunan şehir, artık bundan sonraki dönemlerde yepyeni bir gelecek kurmaktan başka bir şey düşünmemeliydi. Tek amaç, diriliş ve yeniden yapılanma olmalıydı. Bu da 1940'lı yıllara kadar uzayacaktı.

19 Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1997, s. 225.

20 E. Serçe, **"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e…"**, s. 225.

21 Aynı yer.

22 E. Serçe, **"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e…"**, s. 225, 226.

A. Yangının Getirdiği Yıkımlar

İzmir şehri alevler içinde... *"Düşman kaçarken yakıyor her tarafı*[23]*…". "Yaşa yaşa Mustafa Kemal Paşa…".* Bu sözler, yangından kaçamayan Rumlara aitti[24]. Bayraklı'da bulunan Ali Orman adındaki bir ihtiyar, durumu, hatıralarında böyle naklediyordu. Rumlar kaçarken denizde bolca şapka olduğunu ve denizin yangın anındaki renginin verdiği dehşetten söz ediyordu[25].

İzmir yangını sonuçları itibarıyla, manevi zararların yanında büyük çaplı maddi yıkımları da beraberinde getirmişti. Evler, okullar, hanlar, işyerleri, yollar, hastaneler, oteller ve daha birçok meskenler zarar görmüştü. Bunların büyük çoğunluğu zarar görmekten öte, harap olmuş, kullanılamaz hale gelmişti. İzmir'in çok şeye ihtiyacı vardı artık. En başta barınma, eğitim, sağlık, gibi zorunlu ihtiyaçları vardı. Bunlar sağlanamazsa toplumu toplum yapan değerler günden güne yıkıma uğrayacaktı. Korkulan oydu ki; İzmir toparlanamayacaktı… Halkın yaşadığı travmaya bir çare bulmalıydı. Bunu millet-devlet el ele yapmalıydı. Diriliş için başka bir çözüm yoktu. Yangın bitiminde her iki kesim de yaşanan şoku tez atlatamayacak, yangından sonra, ortadaki korkunç durumun halledilmesi çok uzun bir dönemi kapsayacaktı.

Öte yandan, yangın sebeplerinin araştırılması hususuna ağırlık veren meclis, İzmir Polis Müdüriyeti'nden gelen belge doğrultusunda geniş çaplı bir araştırma başlatmıştı[26]. Bir yandan da yangın sonrasında ortaya çıkan harabenin ihtiyaçlara cevap verecek niteliğe kavuşturulması için, ekonomik altyapılar oluşturulma sürecine girilmişti. Bu süreçte esas alınacak olan şüphesiz, İzmir İktisat Kongresi'nde bir devlet politikası haline getirilen görüşlerdi. Yerli malları ile desteklenecek olan yerli irade, İzmir'in ve Türkiye'nin tüm bölgelerinin yeniden inşa süreci için en gerekli unsurdu. İzmir'de yerli malı kullanımına teşvik konusunda basının gayretleri de göz ardı edilemezdi[27]. Bu döneme kadar –adı geçen kongre de dahil- İzmir'de yapılan iktisadi kongreler, eksikliği ve yetersizlikleri iddia edilerek muhalif aydınlarca kısmen gereksiz, *"boş sözler"*le doluydu. Muhaliflerce göze kestirilen nokta ise, *"yetersizlik"*ti[28].

Hâlbuki Mustafa Kemal ve kadrosu, yapılan iktisat kongresinde ekonominin temel dinamiklerini adeta maddeler halinde sıralamış, tartışmıştı. Tüketimde yerli mallar esas alınacak, ithalat azaltılarak dış ticaret açığı mümkün olduğu kadar düşürülecekti. Türk parasının değer düşürmesini önleme yolunda gayret sarf

23 A. Akçamlı, **a.g.e.**, s.122.
24 A. Akçamlı, **a.g.e.**, s.123.
25 A. Akçamlı, **a.g.e.**, s.122- 123.
26 **İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II, 1926-1930**, Haz.: Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2008, s. 28.
27 Bülent Durgun, *"Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi (1923-1938)"*, **Doktora Tezi**, DEÜ-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2005, s. 34.
28 Ahmet Cevdet, *"İzmir'in Hal-i İktisadiyesi"*, *İkdam*, 6 Eylül 1923.

edilecekti. Yerli üretimin canlanması için ne gerekiyorsa yapılacak, ihraç edilecek ürünlerin ve bu ürünlerin çeşitlerinin arttırılması sağlanılacaktı. Yatırımlar için güvenceli ve sağlıklı kaynaklar meydana getirilecek, yatırım ve tasarruf için finansal destek verilecekti[29]. Aksi takdirde İzmir, yakılıp yıkılan meskenleri, kaybedilen altyapı malzemelerini dışarıdan ne derecede elde edebilirdi? Dışa bağlılık tüm memlekete diriliş yerine, ancak yıkım getirebilirdi.

B. Maddi Zararlar

Büyük yangında birçok maddi zarar meydana geldi. Şehrin üçte ikisinin yaşadığı acı kayıplar, umutsuzluk doğuran en büyük etkendi. Çünkü ortada -büyük oranda- ne barınacak yer ne de insanların lüksünü yaşayabileceği bir mekân kalmıştı. Evler, resmi daireler, oteller, işyerleri ve buna benzer meskenler tahrip olmuş, geriye çok az şey kalmıştı. Halkın zorunlu ihtiyaçları dahi karşılanamayacak haldeydi.

Atatürk'ün konakladığı binadan, İzmir'in en gözde otellerinden biri olan Kramer Palas'a, küçük işletmelerden büyük ticaret hanlarına, köşklerden küçük evlere; her şey kısmen ya da tamamen tahrip olmuştu. İzmir'in mevcut durumu, kendisine yetmezken, dışarıdan çeşitli sıfatlarla gelecek olanların barınma ihtiyacına da cevap verebilecek durumda değildi.

Meskenlerin uğradığı tahribat dışındaki maddi zararların çapı oldukça büyüktü. 1922'nin Aralık ayında geçerli hale gelen bir kanun layihasınca; İzmir ve çevresinin, düşman işgali sırasında ve sonrasında yaşanılan talihsiz olaylarla harabeye dönmüş olan kısımları, tamir ve yeniden inşa edilmek üzere mıntıkalar halinde incelenerek, gerekli olan masrafların miktarı belirlenecekti. Bu kanunun gereğini uygulama sorumluluğu devlet tarafından Maliye ve Adliye Vekili'ne verilmişti[30].

Görev ağır, kapsamlı ve uzundu… Şehrin kanalizasyon şebekesi, yangın öncesi dönemde bütçe yetersizliğinden tamir dahi edilemezken, yangınla birlikte kullanılamaz hale gelmişti. Bu durumda İzmir için en sakin bir yağmur bile bazen kâbus olabiliyordu. Bu bağlamda Uşakizade Muammer Bey, basında önemli beyanatlar veriyordu. Önce şehir ihtiyaçlarının tam manasıyla anlaşılmasının gerekli olduğunu ve bu ihtiyaçları giderme yolunda çalışacak olan işçilerin mesken derdine bir çözüm bulunması gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca, halkın sağlığına dikkat çekerek, toplum refahının bu temelle sağlanabileceğini belirtiyordu[31]. Bunu sağlama yolunda ele alınacak ilk esasları ise şöyle belirtiyordu:

"Mesela şimdiden kışla ve bütün un fabrikalarını belediyeye alırız, vakıf elinde atıl kalmış olan iki mühim su menbaasını, asri ihtiyaçlara göre tanzim edeceğiz.

29 Mustafa A. Aysan, **Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı yay., İstanbul, 1999, s. 82.

30 **BCA**, 030,18,01,01,6,42,4.

31 E. Serçe, **"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e…"**, s. 176.

Yangın sahasını bir parka tahvil etmek üzere istimlaka hemen başlanmıştır. Tramvaylara ve itfaiye teşkilatına dair ilk hatveler atılmıştır. Telefon imtiyazımıza bir de elektrik hakkını ilave edeceğiz.[32]"

İzmir'de belediye üyelerinin istifalarının halk tarafından eylemlere konu edildiği dönemde, ortaya büyük bir sorun daha çıkmıştı. 1922 yılına kadar aydınlanma ihtiyacını havagazı kaynağıyla karşılayan şehirde, büyük yangından sonra şebekenin zarar görmesiyle ortaya ciddi bir mesele daha çıkmış bulunuyordu. Yangından önce havagazı tesisatının 9000 abonesi varken, bu sayı yangından sonra 500'e düşmüştü[33]. Şehrin bazı bölgeleri elektrikle aydınlanmaya çalışılıyordu. 1924 yılına gelindiğinde şehirde hem havagazı hem de elektrik gücü aydınlanmada kullanılıyordu. Ancak halkın şikayetleri bir türlü bitmiyordu. Tesisatın tamamen yenilenmesi isteniyordu[34]. İzmir'de aydınlanmanın tam manasıyla sağlanması için kumpanyalar kuruluyor, belediye bunlarla anlaşmalar yapıyordu. Bu da belediye bütçesi açısından ciddi bir maliyet gerektiriyordu[35]. Aynı döneme rastlayan *belediye buhranı* da Muammer Bey'in başkanlıktan istifa etmesiyle[36] başlıyordu. Halkın eleştirileri buraya kadar belediye yönetimini bir hayli yormuştu. Bardağı taşıran son damla ise, şehirde gerçekleşen bazı bina yangınlarında[37] karşılaşılan imkansızlıklar ve yetersizliklerin yarattığı ortamdı[38]. Ancak sorunun büyüğü bundan sonra kendini gösterecekti. Belediyede yaşanan ve muhaliflerin adına "istikrarsızlık" dediği bu durumun doğurduğu istifalar, şehre ne kazandıracaktı? Şehir, belediyesinde çalışanlar, bir "baş" olmadan nereye sürüklenecekti? Tek bilinen; İzmir acilen dirilmeli ve eksiklikleri giderilmeliydi. Şehre çeşitli sıfatlarla gelecek olanlar için yerleşim yerleri hazırlanmalıydı.

Yangın alanlarının bir kısmı, bugünkü İzmir Enternasyonal Fuarı'na dönüştürülecekti. Uşakizade Muammer Bey, bunu belediyeden istifa etmeden önce de dile getirmişti. Halka böyle güzel bir park alanı sunulmalıydı. Asıl olarak, İzmir Fuarı'nın doğuş düşüncesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nce[39] gündeme gelmişti. Buraya her memleketten katılan çiftçi, sanayici, tüccar ve benzer çoğu meslek erbabının mallarını tanıtmak ve pazarlamak için sergiler açılıyordu[40]. Fuar'dan önce buna "*9 Eylül Sergisi*" denilmiş[41]

32 Aynı yer.
33 **BCA**, 230, 122,4,23,4,5.
34 **BCA**, 230,122,4,2,3.
35 E. Serçe, **"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e…"**, s. 177, 178.
36 İstifanın basına yansımaları hakkında bkz: *"İzmir Belediye Reisinin İstifası Hakkında"*, *İleri*, 2 Teşrinievvel 1340.
37 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *"İzmir Yangını Tahkikatı"*, *İleri*, 2 Teşrinievvel 1340.
38 E. Serçe, **"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e…"**, s. 179.
39 Bkz: Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara,1989.
40 E. Daldal, **a.g.e.**, s.78.
41 Bu konuda ayrıca bkz: **70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı**, Derleme: Yaşar Aksoy-Neşe Yurdkoru Özgünel, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2001.

ve basında reklamlarına da yer verilmişti. Yangından hemen sonra "*bir yangın yeri ve şehri tehdit eden bir toz deryası*[42]" halinde olan fuar alanı, ıslah edildikten sonra şehre çok şey kazandıracaktı.

Yangından zarar gören ve bütçeyi maddi açıdan yıpratan, enkazlaşmış çok daha önemli müesseseler vardı. İzmir Ticaret Odası bu afetle harap duruma gelmişti. Ancak, "*milli tüccarlar*"ın 1927 yılındaki yapıcı gücüyle, İzmir Ticaret Odası yeniden inşa edilerek ayağa kaldırılmıştı[43]. Daha önceki dönemlere, yangın yıllarına bakıldığında; İzmir İktisat Kongresi'nin toplanacağı ve belli bir masrafın gerekliliğine dikkat çeken odanın, valilikten istediği nakdi yardımı(=1000 lira) alamadığı görülüyor[44]. Ancak her şeye rağmen, 1922 Yangını'na kadar yabancıların kontrolünde olan oda, bu dönemden sonra Türklerin denetimine geçmişti[45].

Yerli tüccarlara, "*milli tüccarlar*" denilmişti. Çünkü her şey artık yerli kontrolünde olmalıydı. Millileşmeye ihtiyaç vardı. Kapitülasyonların yıpratışına artık ülke "hayır" demeliydi. Bunu, Atatürk, Lozan Konferansı'na gönderdiği İsmet İnönü'ye, özellikle tembihlemişti: Her şeyden taviz verilse bile ekonomiden asla taviz verilemezdi. Ekonomi devletin her şeyiydi. Öyleyse ekonomi elverdiği müddetçe, savaşların getirdiği yıkımlar, dış ülkelere verilecek tavizlere dayanmadan, ülke-millet el ele tedavi edilmeliydi. Türkiye İktisat Kongresi'nin dünyaya mesajı bu bağlamda büyüktü: *"Uygar başka uluslar kadar uygarız!"* ve *"Milletimiz mazisinden değil, artık istikbalinden mes'uldür.*[46]"

İzmir gibi, tüm harap edilmiş şehirler, ancak milli duruş ve dayanışmayla ayağa kaldırılabilirdi. Çünkü döneme bakıldığında, Türkiye'ye yönelmiş tüm dış unsurlar[47], ülkeye verdikleri çeşitli zararlar yetmezmiş gibi; bir de bundan kazanç elde etme yoluna gideceklerdi. İçteki bazı unsurların bile durumu kötüye kullanmaya ve istifade elde etmeye çalışması, aslında içinde bulunulan durumun ciddiyetini anlatmaya yeterdi. Yangından sonra bazı sigorta kumpanyaları, bazı sahte tutanaklarla, kimi fertlerden haksız kazanç elde etme yoluna gidiyorlardı. Ancak bununla birlikte, plan ve programlarıyla elden geldiğince düzenli çalışan kumpanyaların gayretli duruşları da görmezden gelinemezdi[48].

İzmir, büyük yangından önce çeşitli dönemlerde çeşitli yangınlar yaşamıştı. Aynı şekilde, 1922 yangınından sonra da İzmir, büyük-küçük çaplı bazı yangın-

42 Fuardaki Yugoslavya Pavyonu'nu yapan yüksek mimar-mühendis Madmazel Xenga Grisogono'nun sözüdür; *Anadolu*, 28 Ağustos 1940.

43 Ufuk Adak, *"Panayır'dan Halk Üniversitesi'ne İzmir Enternasyonal Fuarı"*, **İşgalden Kurtuluşa İzmir**, İzmir 2007, s. 130, dpn. 2.

44 **İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II**, s. 28.

45 B. Durgun, *"1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum"*, **Yüksek Lisans Tezi**, DEU-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998, s. 162.

46 Zeki Hafızoğulları, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikri Temelleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2001, s. 5.

47 *"İzmir Yangını, İngiltere'nin Teklifi makul Değildir"*, *İkdam*, 28 Temmuz 1924.

48 *İleri*, 20 Temmuz 1339.

lara daha sahne olmuştu[49]. Sigorta şirketlerinden bazıları, maddi açıdan durumu düzeltmek adına önemli çabalar göstermeye devam ediyordu. Mağaza yangınları bu dönemde fazlaca oluyordu. "*Sigorta kumpanyalarının bu yangınlar hakkında tuttukları istatistiklere nazaran İzmir yangınları ekseriya ipek ve manifatura mağazalarından zuhur etmekte ve bunların esbab-ı hakikisi meçhul kalmaktadır. Son İzmir yangınları hakkında aldığımız malumata nazaran;*

1- 14 Haziranda yol bedestanında 28000 liraya sigortalı olan bir manifatura mağazası,

2- 24 Haziranda 40500 liraya sigortalı olan diğer bir manifatura ve kumaş mağazası,

3- 22 Temmuzda 10000 liraya sigortalı olan üç manifatura mağazası,

4- 5 Ağustosta eşyası 200000 liraya ve binası 80000 liraya sigortalı olan Avnozdibak ticarethanesi,

5- 12 Ağustosta Ali Paşa caddesinde 44,46 numaralı iki manifatura mağazası,

6- 15 Ağustosta Orasta mahallesinde 19000 liraya sigortalı olan bir manifatura mağazası,

7- 16 Ağustosta Otocular mahallesinde 80000 liraya sigortalı bir manifatura mağazası yanmıştır. Sigorta kumpanyalarının manifatura mağazalarına musallat olan bu yangınlarda tedhiş ederek bu nevi hasarata karşı sigorta kabul etmemek tedbirini düşünmekte oldukları cümle-i mustahratımızdandır.[50]"

Görüldüğü gibi, artık yangın sonrasında meydana gelen maddi kayıpları gidermek adına kurulan, mülk sahipleriyle anlaşma yapan sigorta kurumları bile yardım edemez hale gelmişti. Bu aslında dönemin içinde bulunduğu ekonomiyi gayet net anlatıyordu.

1922 Yangını'ndan geriye kalan şehir, bir harabeden ibaretti. Meskenler kül yığını halini almıştı. Ermeni, Frenk ve Rum mahallelerinde ve kısmen Müslüman mahallelerinde tahribata yol açan yangında İzmir, çok şeyini kaybetmişti. İkinci Kordon, Ferhaneler, Birinci Kordon'un kışla civarından İtalyan konsoloshanesine kadar olan kısmı, Edremit, Ayvalık, Osmaniye, Karasu otelleri, İzmir Tiyatrosu ve dört sinema dahil olduğu halde büyük ölçüde yanmıştı. Basmahane çevresindeki İslam mahalleleri ve Çakı Bedesteni batısında bulunan Müslümanlara ait dükkânlar da yanmıştı. Ayrıca, terk edilirken yakılan meskenler arasında, Müslümanlara ait birçok emlak, gelir ve eşya bulunmaktaydı. Bir bakıma bu yangın, şehre ve devlete verilecek vergilerin temelini sarsmıştı. Ortada iş ve akar kalmayınca,

49 Bu tür yangınlara örnek teşkil etmesi bakımından, bkz: Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler(1923-1938), II. Cilt, III. Kitap**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008, s. 121-122.

50 *Milliyet*, 21 Eylül 1928.

vergi de verilemeyecekti. Bu durum yıllarca sürecek, devlet bütçesi yıllarca artçı sarsıntılar yaşayacaktı[51].

1940'lı yıllara kadar devam eden yeniden yapılanma süreci, çeşitli olumsuz etkilere açıktı. Ekonomik yetersizliklerin giderek artması, şehrin sosyal açıdan geleceğini mahvediyordu. Aynı yılda vilayet bütçesinde 700.000 liralık bir açık vardı ki, bu da ister istemez mesken ihtiyacını karşılama sürecini olumsuz etkiliyordu[52]. Ekmek fiyatları[53] üzerinde büyük kargaşaların çıkması, çeşitli malların kaçakçılarca[54] kontrol altına alınması, hırsızlık[55] ve gasp faaliyetlerinin giderek artması, çeşitli gıda bunalımlarının yaşanması ve en sonunda 1929 yılında dünya genelinde yaşanan büyük ekonomik bunalım, eldeki tüm kazanımları yerle bir ediyordu[56]. Ayrıca bu sürecin kötüleşmesini sağlayan diğer hususlar arasında da; sel afeti ve depremler de[57] vardı. Böyle olunca yangın mahalline yapılacak olan tadilatta kullanılacak olan bütçe, bu tür olumsuzlukların doğurduğu neticelere cevap verebilmek için kullanılıyordu. Bu da büyük yangının getirdiği açığı kapatmadaki çabaları erteliyordu.

Netice olarak, yeniden yapılanma, şehrin ortalama yirmi yılını aldı. Yollar açılmaya başlandı, Alsancak'ta müstakil, iki katlı meskenler yükseldi. 20. yüzyılın yarısına gelindiğinde, yangın sonrası oluşturulan doku bozularak, kent havasına kapılan mimari yapı, artık çok katlı apartmanlara yöneldi. Bu ikinci süreç, 1970'li yıllara kadar sürdü[58].

Yangından sonra kent merkezinin nüfusu, 350.000'den 130.000'e düşmüştü[59]. Bu düşüşte elbette ki, kurtuluşla birlikte bölgeden giden gayrimüslimlerin rolü büyüktü. Nüfus boşluğunun doldurulması ise Rumeli'den getirilen otuz binin üzerindeki mübadille sağlanmıştı. 1922-1926 döneminde, vilayet ve belediye yönetimi dörder defa el değiştirdi. Bu da mevcut istikrarın yıpranışına sebep olmuştu. Ancak istikrar, 1925-1928 döneminde kısa bir müddet de olsa sağlanabildi. 1925 yılında esas alınan bir İmar Planı ile Gazi Bulvarı'nın açılmaya başlanması ve Cumhuriyet Meydanı'nı düzenleme yoluna gidilmesi, kentin kanalizasyon haritasının çıkarılması, telefon, mezbaha ve yeni meskenlerin inşasının hızlanması dönemin önemi çalışmalarıydı[60].

51 *"İzmir Yangını"*, *Milli Nevsal*, 1339.
52 *Anadolu*, 14 Şubat 1940.
53 *İleri*, 7 Temmuz 1924, *İkdam*, 23 Temmuz 1924, *Vatan*, 7 Temmuz 1924, *Anadolu*, 6 Haziran 1941.
54 *Tanin*, 2 Ağustos 1923, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Eylül 1924, *Sadayı Hak*, 24 Temmuz 1924, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1928, *Son Saat*, 21 Temmuz 1928.
55 *Vatan*, 8 Eylül 1929.
56 M. Kaya, *"1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda İzmir'de Yankesicilik, Gasp ve Hırsızlık Faaliyetleri"*, **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 5, Haziran-Eylül 2009, Şenocak yay., İzmir 2009, s. 98-102.
57 *İleri*, 1 Temmuz 1924, *Yeni Ses*, 27 Haziran 1926.
58 E. Serçe-F.Yılmaz-S. Yetkin, **Küllerinden Doğan Şehir**, İzmir Belediyesi yay., İzmir, 2003, s.5.
59 E. Serçe vd., **"Küllerinden Doğan Şehir …"**, s. 6.
60 E. Serçe vd., **"Küllerinden Doğan Şehir …"**, s. 7, 8.

II. Yangın Sonrasında Mesken İhtiyacı

1922 Büyük İzmir Yangını İzmirlilerin büyük çoğunluğunu evsiz bırakmıştı. Evsizlik, bireysel sıkıntılardan öte, toplumsal bunalımlar yaratıyordu. Şehirde bu dönemde evi olanın her şeyi var demekti. İzmir kurtulmuştu; ancak barınakların büyük çoğunluğu, yangından kurtulamamıştı. Ev bir aile için ne demekti? Ev, şüphesiz Türk kültürünün vazgeçilmez bir unsuruydu. Eski tarihlerde çadırlar vardı; mahremiyeti bugünkü dört duvarlar gibi koruyorlardı. Ancak söz konusu büyük yangından sonra yaşanan meskensizlik, ailelerde sosyal bunalımlara yol açtı.

İzmir'de, yangın faciası yüzünden yaşanan kayıpların en önemlisi meskenlerdi. Çünkü böylesine karışık bir ortama karşın, insanların kalacak yerleri, barınacak meskenleri kalmamıştı. Telafisi ise bir hayli uzun sürdü. İzmir bu tarihlere kadar, adeta akla karayı seçti. Bu süreçte, atıl kalan yangın yerleri, en popüler suç mekanı haline geldi. Yangın yerlerinde her türlü suç işleniyor, olaysız bir gece geçmiyordu. Yangın yerlerinde ilginç olaylar da yaşanıyordu. Yapılan bir araştırmada, yangın alanında bir kuyunun dibindeki gizli bölmeden değerini yitirmiş Osmanlı paraları çıkmıştı[61]. Buralarda ciddi güvenlik sorunları yaşanıyordu. Bazen evi olmayıp, burada gecelemek isteyen yoksul kimseler, öylesine kötü bir ortama düşüyordu ki; bu canlarına bile mal olabiliyordu.

Meskensiz kalan ailelerden bir kısım harikzedeler, şehri terk etmiş olan gayrimüslimlerden kalma evlere yerleşmişlerdi. Bu, çaresizlikten kaynaklanan bir durumdu. Bu durumdan duyulan rahatsızlık devlet yetkililerine bildiriliyorsa da, kolay kolay önlenemiyordu. Metruk evler, meskensiz kimselerce kullanılmaya devam ediyor; ancak bu haksız kazanç olarak değerlendiriliyordu[62]. Vali Kazım Dirik, bu tür sorunlara çözüm bulmak için bir hayli uğraş sarf etmişti[63]. Ancak işgalden sonra –öncesinde olduğu gibi- şehirdeki Türkler hep arkaplandaydı ve yoksul kalmışlardı. Gayrimüslim unsurların köşkleri ve büyük ölçüde servetleri vardı. Onlar varlıklı ve "efendi" idiler. Türkler ise hamallık yapıyorlardı. "*Birinin parası ve sermayesi vardı; ötekinin yalnızca emeği devredeydi…*"[64] O halde Türklerin evsiz kalması sonucu, gayrimüslimlerce terk edilen evlere yerleşmesi doğaldı. Ayrıca, gayrimüslimlerce terk edilen bu binalara, yalnız Türkler değil; yine geride kalan bazı gayrimüslim unsurlar da girmişti[65]. Sadece İzmir'de değil, tüm ülkede bu dönemde yaşanan büyük tahribatlar, mesken sorununu getirmişti. Devlet erkanı, bu duruma çare arıyor, bütçe çerçevesinde belirli ödemeler yapılacağını bildiriyordu. Kaymakamlar, görev sınırları dahilinde bulunan ihtiyaç sahiplerini ve zorunlu ihtiyaçlarını İmar ve İskan Vekaleti'ne yazılı olarak bildiriyordu. Bölgede, Yunanlılar

61 *Halkın Sesi*, 23 Mart 1932.
62 *"Mesken Derdi"*, *Hizmet*, 17 Kanunuevvel 1926.
63 Bkz: Kazım Doğan Dirik, **Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kazım Dirik**, Gürer yay., İstanbul, 2008.
64 K. Arı, **"İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi…"**, s. 27.
65 Z. Arıkan, "**İzmir Basınından Seçmeler…"**, II. Cilt, II. Kitap, s. 147.

tarafından evleri tahrip ve ihrak edilmek suretiyle zarar görmüş olan kimselere üç bin liralık bir meblağ[66], mesken ve barınak sahibi olmaları için ayrılmıştı[67].

Ev yapımında kullanılan malzemeler, büyük oranda orman ürünlerine dayanıyordu. Bu da aslında çıkan yangınların körükleyicisi idi. Yangın ahşap binalarda daha kolay yayılıyordu. Otomobil kültürü henüz doğmadığından, sokakların yük hayvanları girecek genişlikte bırakılması, halkı meskensiz bırakan yangının yayılmasını kolaylaştırmıştı. Yeni yapılacak evlerde yanmaya müsait malzemeler mümkün olduğunca az kullanılmalıydı. Kesme taştan binalar yapılmıştı, ancak bunlar genellikle resmi binalardı. Halka ev bakımından bir faydası yoktu. Evsiz kalmanın manası bugün neyse, söz konusu dönemde kat kat daha ağırdı. Bugün "konut isteği" birbirine bağlı sebeplerden dolayı (=kira, ailenin nüfusu ve taşınma zorluğu)[68] ne ifade ediyorsa, o gün de aynıydı. Ancak bu sıkıntılar, dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "millileşme" idealiyle[69], zorlu bir süreç sonunda aşılacaktı. Bu ideal(=milli iktisat), daha önce değinildiği üzere, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde aslında net bir şekilde açıklanmıştı[70]. O halde, yepyeni bir İzmir vücuda getirilirken, bu yöntem izlenilmeliydi. 1914'ten 1927'ye karın doyurmanın 14 kat daha zorlaştığı gerçeği de buna ilave edilirse[71], ülkeye ancak yerli sermayeden başka bir kaynağın faydası olmayacağı, kolayca anlaşılır.

1922 yangınından geriye kalan tüm binaların, gerek satış fiyatı gerekse kiralarında muazzam artışlar olmuştu. Yangın alanındaki arsalar tanzim edilip, buralara çağdaş binaların dikilmeye başlanması planı, bir an önce gerçekleşmeliydi[72]. Halk, bunu büyük bir sabırsızlıkla bekliyordu. Emlak kıymetlerinin aşırı artışıyla yeni bir çıkmaza giriliyordu. Emlak kıymetleri her ne kadar Dâhiliye Vekâleti tarafından kontrol altına alınmaya çalışılsa da, şehirde muhtaç kimseler kadar, fırsatçılar da vardı. Bunlar, daha evvel şehri terk etmemiş, gayrimübadil konumunda olan yabancılardı[73]. Satılık ve kiralık ev ilanları basında sıklıkla yer alıyordu. Hatta apartmanlar bile satışa veya kiraya sunuluyor, fırsatlar değerlendirilmek isteniliyordu[74]. İhtiyaç sahiplerinin önüne sürülen evler, en ince ayrıntılarıyla tasvir edilerek alıcıda albeni sağlanıyor, ancak basında fiyatlar hakkında asla bilgi verilmiyordu[75]. Çünkü fiyatların açıklanması her açıdan mal sahibi için olumsuz sonuçlar doğurabiliyordu. Bunun yanı sıra, fırsatçılar planladıkları çeşitli tezgahlarla sosyal boşluklardan yararlanarak hak elde etmeye çalışıyordu. Gayrimübadil

66 Bölgede Yunanlıların geçtiği ve geçtiği yeri hasara uğrattığı tüm yerler için devlet bu konuda seferber olmuştu. Bkz: **BCA**, 272, 00, 00, 80,3, 1,21,4 ve **BCA**, 272,00,00,80,3,1,21,1.

67 **BCA**, 272, 00,00,80,3,1,25,5.

68 M. Ali Göktaş, **a.g.e.**, s.12-13.

69 Bkz: Mete Tunçay, *"Cumhuriyet Halk Partisi"*, **CDTA**, c. 8, s. 2019.

70 Gündüz Ökçün, *"İzmir İktisat Kongresi"*, **CDTA**, c. 4, s. 1061.

71 *Milliyet*, 4 Mayıs 1927.

72 **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Şubat 1926, s. 82.

73 *Milliyet*, 4 Mayıs 1928.

74 *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Temmuz 1926.

75 *Hizmet*, 13 Kanunuevvel 1926, *Hizmet*, 27 Kanunuevvel 1926.

oldukları halde, kendilerini mübadil ve sefil olarak beyan edip, devleti kandırmaya çalışanlar çoğalmaya başlıyordu. Durum önlenemeyince, bunlara bir duyuru yapıldı: *"Gayrimübadil oldukları halde, mübadilliklerini iddia ederek hükümeti esfal suretiyle mal tefviz edenler her şeyden mahrum kalacağı gibi, takibat-ı kanuniyede maruz bulundurulacaklardır."*[76]. Yangın sonrasındaki genel durumu ve mübadele ortamının sorunlarını, bu tür vakalar özetler niteliktedir.

İzmir'in, yangın sonrası dönemlerde Emlak Bankası'ndan büyük beklentileri olmuştu. Harikzadeler, basında bu yönde çıkan haberlerle yakından ilgileniyordu. Maliye Vekâleti'nin 10 milyon liralık bir emlakın listesini hazırlayarak, Emlak Bankası'na vereceği[77] yönündeki haberler, meskensiz halkı umutlandırmaya ve sevindirmeye yetiyordu.

9 Eylül 1923-1924'te İzmir'de kurtuluş günü kutlamaları büyük bir coşkuyla sürerken, İstanbul ve diğer memleketlerden şehre tebrik mesajları geliyordu. O gün her kesimden halk ve yetkililer, sanki işgal ve sonrasında yaşadıkları acıları unutmuşçasına "kurtuluş"u yad ediyorlardı[78]. Kutlamalardan sonra, şehir yine yangının bıraktığı yıkıntı ile karşı karşıya kalıyordu. Belediye'de gerçekleşen istifalar gazete sütunlarında eleştiriliyordu. Mesken bunalımına düşmüş bir şehri, bırakıp gitmek bu kadar kolay mıydı? Bu yönde eleştiriler durmuyordu: "*Belediye azaları sandalyelerinden ayrılmak için her şeyi kabul ettiler…*[79]" Yine bu dönemde evlerin yapımı devam ediyor, Müslümanlar için de cami inşası öngörülüyordu. Artık halk, yavaş yavaş ibadethanelerine de kavuşuyordu[80]. Bu tarihlerde İzmir'de Müslümanların sayısı şöyleydi:

1923 Yılı İzmir Şehir Merkezi Nüfus-Ev Durumu[81]**::**

Müslüman

Erkek	Kadın	Ev
48131	39592	51709

Gayrimüslim

Erkek	Kadın	Ev
12854	12551	6166

İzmir kaza merkezi, 281.000.000 metrekareydi. Yangından hasar gören alan ise, 2.5 milyon metrekareydi ve I. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'nın raporuna göre, 20-25 bin civarında bina tahribata uğramış/yok olmuştu. İstatistik Müdürlüğü'nce açıklanan Mart 1923 tarihli verilere göre ise; İzmir'de bulunan 42.945 evden 14.004 tanesi tamamen yanmış, kül olmuştu. İşyerlerinin büyük bir kısmı da yok olmuş,

76 *Hizmet*, 28 Kanunuevvel 1926.
77 *Hizmet*, 27 Kanunuevvel 1926.
78 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1924, *Müşterek*, 10 Eylül 1923.
79 *Sadayı Hak*, 29 Eylül 1340.
80 *Millet*, 25 Teşrinievvel 1925.
81 **"1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği…"**, s. 7.

geriye yalnızca 9.696 mağaza ve dükkan kalmıştı[82]. Kazanın 1923'teki emlak hasılatı, 4.928.796 kuruş 20 para iken, mahalli vergiler toplamı ise 36.749.049 kuruş 16 paraydı[83]. Meskensizlere mesken sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde, şehirden giden Ermeni ve Rumlar, Batı Trakya Müslümanlarının elinde mesken bırakmıyorlardı. İzmir'de yaptıklarını orada da yaparak, Müslümanlara ait mülke el koyuyorlardı[84]. Ancak İzmir'de, bu dönemde, her zamanki gibi; yabancı unsurlara hiçbir zarar verilmemişken, verenler cezalandırılıyordu. Türkiye şahsi meselelerde bile hoşgörüyü savunuyor, yabancıları ezdirmiyordu. Hatta dışarıdan gelecek olanlara daha çok rağbet gösteriliyordu. Ankara, muhacirlere "*yüzde yüz emlak*" sağlayacağını bildiriyor; onların hayatlarını garanti altına alıyordu[85]. Bununla birlikte, Rum emlakı meselesi iyice büyümüş, ülkenin gündemine oturmuştu. Mübadeleye tabi tutulmayan Rumların mallarını satmalarına müsaade edilmişti. Bu yöndeki haberler, İstanbul ve İzmir gibi, içinde Rumlar yaşamış olan memleketleri harekete geçirmişti[86]. Faaliyete geçişi 1927'yi bulacak olan Emlak Bankası'nın dışında İmar Bankası'ndan da beklentiler artıyor, bilhassa Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlerde, ev yapımı ve imar için destek bekleniyordu. Bu yönde bir bütçenin, öncelikle sağlanmış olması, bankanın teşkili açısından son derece önemliydi. Sermayenin kaynağı da şunlardı:

1- *Harp Kazançları vergisi,*
2- *Mükafat nakliye vergisi,*
3- *Mübadeleye tabi olmayan fırarilerin malları,*
4- *Münasip inhisar tesisi.*[87]

Şehirde, imar ve iskân çalışmaları devam ediyor, mesken bunalımına çareler aranıyordu. Bugünlerde herkesi düşündüren ve basına yansıyan, Selanik Müslümanlarının içinde bulunduğu acı durum da dikkatten kaçmıyordu. Selanik'te Müslümanların durumu içler acısıydı. Bilumum Müslüman evleri, Rum ve Ermenilerle dolmuştu. İki, üç ve dört odası olan Müslüman evlerinde, Müslümanlara yalnız bir oda bırakılarak, gerisi işgal ediliyordu. Bazı evlerde ise, bir odaya iki, üç; bazen dört aile birden yerleştiriliyordu. Ev eşyaları ise muhacirler arasında paylaştırılmış, ev sahiplerine yalnız yatak-yorgan ve çamaşır düşmüştü. Ayrıca bazen, ev sahipleri kendilerine verilen tek bir odadan bile dışarı atılmışlardı. Bunların şikayetlerini dinleyecek ve cevap verecek herhangi makam söz konusu değildi. Bu yıllarda İzmir'de, Birinci Kordon'da bulunan metruk 150'den fazla ev, belediyece mülk haline getirilmişti. Burada bir çevre düzenlemesi yapılarak, deniz manzaralı bir mahalle teşkil ediliyordu[88]. "Güzel İzmir", tekrar eski halini almalıydı.

82 F. Yılmaz- E. Serçe-S. Yetkin, **"Küllerinden Doğan Şehir…"**, s. 16.
83 **"1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği…"**, s. 76, 77, 83.
84 *İleri*, 12 Temmuz 1340.
85 *İkdam*, 12 Ağustos 1340.
86 *Millet*, 4 Eylül 1925.
87 *Tanin*, 19 Temmuz 1924.
88 *Millet*, 25 Teşrinievvel 1925.

Halk silkinip, tekrar kendine gelmeliydi. Bu ancak, sosyal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kontrolünde gerçekleştirilebilirdi. Tarih boyunca bir kişinin, bir ailenin veya bir zümrenin olmayan Türk Devleti, tarih sahnesine çıktığı ilk zamanlarda bile sosyal devlet niteliğine sahipti[89].

Şehirde yeniden yapılanma sürecinde, ev satış ve kiralamaları devam ederken, metruk halde bulunan enkaz halindeki evlere bile muazzam değerler biçiliyordu. Arsalar satışa çıkarılıp, fiyatları basında açıklanmazken, üzerine kaç adet evin yapılabileceği bile hesaplanıyordu[90]. Bodrum katları bile satışa çıkarılıyordu[91]. Tek oda halindeki yerler, çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere satışa ve kiraya sunulmuştu[92]. Öte yandan şehre gelen mübadillerin haklarından fazla emlak almamaları için hükümetçe bazı denetim ve sınırlandırmalar getiriliyordu[93]. Bu sıralarda, şehrin Emlak-ı Milliye'ye ait mülkleri Emlak Bankası'na devrediliyordu. Gerekli tespitler bu bağlamda yapılarak, defterdarlığa bildirilmişti. İzmir şehrindeki Emlak-ı Milliye ve mahlûka beş yüz bin lirayı geçiyordu[94]. Yangın sonrasındaki mesken boşluklarını gidermek kolay değildi. Mübadillerin gelişi ile işler daha da zorlaştı. Buna rağmen, İzmir genelinde, 1927 yılı zarfında 612 ev yapılmış, 1938 yılında ise 362 evin daha yapım ihalesi gerçekleştirilmişti[95]. Emlak-ı Milliye'nin satış müzayedeleri ise aynı hızla devam ediyordu[96]. Kısacası, Kemeraltı-Alsancak-Basmahane Garı civarı ile sınırlanan yangın mıntıkasında, yoğun bir çalışma yapılıyordu. Halk da boş durmuyor, meskensizliğe kendince çözüm üretiyordu. Böyle bir ortamda, herkes kolayca mesken sahibi olamayacağından, bazı kimseler barınma ihtiyacına cevap verecek seyyar barakalar yapmışlardı. Hatta bununla da kalmamışlar, Rumların şehri boşaltmasıyla, metruk haldeki konutları göçmenlere satmaya başlamışlardı. Bu da hoş karşılanmıyor; fuzuli işgal, haksız kazanç sayılıyordu. Ayrıca şehre farklı yerlerden gelerek, İzmir'de yangın sonrası durumdan faydalanıp, kaçak yapı sahibi olanlar da vardı. Ancak önlemlere rağmen önüne geçilemeyen bu durum sonucunda bir af geldi ve hükümet, yaptıkları binayı asgari bir bedelle ev sahiplerine verdi[97].

İzmir'in, istediği ölçüde mesken ihtiyacının gidermesi 1940'lı yılların sonuna doğru ancak sağlanabildi. Sürecin bu denli uzamasının temel nedenleri şunlardı:

1- Yangın sonrasında İzmir'in imar bütçesi durumu karşılamaya müsait değildi.

89 Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken yay., İstanbul, 1999, s. 196.
90 *Sadayı Hak*, 17 Temmuz 1924.
91 *Hizmet*, 2 Teşrinisani 1926.
92 *Aynı yer.*
93 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1927.
94 *Hizmet*, 1 Ağustos 1926.
95 **Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923-1938) Mübadil, Muhacir ve Mülteciler, Genel Bir Bakış**, Arkeoloji Sanat yay., Yay. Haz: Nezih Başgelen, İstanbul, 2008, s. 26.
96 *Hizmet*, 3 Ağustos 1926.
97 Emel Göksu, **1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2003, s. 66, 111, 152, 171.

2- Ne yeterli inşaat malzemesi ne de yeterli düzeyde usta-mühendis vardı.

3- Malzeme alımının yanı sıra, saymakla bitmeyecek ölçüde çeşitli ürünler, ancak ithal edilebiliyordu.

4- Şehir plancısı ve uzmanlar yoktu. Olanlar da yetersizdi.

5- Siyasi iç ve dış kargaşaların yanı sıra, işgale uğrayan şehirde toplumsal yıpranmışlıklar sözkonusuydu.

6- Belediyede ciddi sorunlar vardı.

7- Şehrin altyapısı çökmüş durumdaydı.

8- Sel, yangın, deprem vs. tahribatlar halkı ve mevcut bütçeyi her açıdan olumsuz etkilemeye devam ediyordu.

9- Yangından hemen sonra, 1923 yılında mübadelenin gerçekleşmesi neticesinde yeni mesken sorunları doğmuştu.

10- Türk parasının değeri, aşamalar halinde düşüyordu.

11- Şehirde ciddi güvenlik sorunları devam ediyor, yangın alanı adeta suç mekanı haline dönüşüyordu.

12- Hayat pahalılığı, işsizlik ve hemen ardından yetişen 1929'daki Büyük Ekonomik Bunalım, işi daha da zorlaştırmıştı.

13- Şehirde yaşanan olaylara bir de emvali metruke sorunu eklenmiş, yetkililer bir süre bu durumu düzeltmeye zaman harcamışlardı.

14- Şehrin mevcut ekonomisi, şehrin boşaltılmasından sonra iyice bozulmuş, gelen mübadiller şehir ekonomisine katkıda bulununcaya kadar hayli vakit geçmişti.

İzmir'in yeniden yapılanma süreci bu nedenlerle uzamıştı. Ancak en çok göze çarpan neden ise şuydu: Ekonomi, bilhassa inşaat malzemeleri bakımından dışa dayalıydı ve yurt içinde bu malzemelerin ciddi derecede yokluğu yaşanıyordu. En basitinden; büyük bir kereste, çimento ve demir bunalımı yaşanıyordu. Bunlar, mesken yapımı için vazgeçilmez malzemelerdi. Dışalımlara bütçe ne kadar cevap verebilirdi? Aşağıdaki liste, dönemi daha iyi aydınlatması bakımından önemlidir:

İnşaat Malzemesinin Piyasa Fiyatları (Ağustos 1341):
12 ila 36 milimetre sekiz köşeli çelik çubuklar, kilosu: 22 kuruş,
Yassı kalem çeliği, kilosu: 35 kuruş,
Alet-i Sanaiyeye mahsus müdevvir İngiliz çeliği, kilosu: 60 kuruş,
Lağım küsküsü, kilosu: 25 kuruş,
Teskereler (imalat-ı dahiliye) temeyyür veya ahşap tekerlekli, tanesi: 550 kuruş,
Doğramacı somonları, kilosu: 22 kuruş,
Porteland çimentosu, 50 kiloluk çuvalı: 180 kuruş,
Seri aletcemad (90 kiloluk fıçılarda), fıçısı: 450 kuruş,
Eritilmiş laferj çimentosu, tonilatosu: 5.400 kuruş,

Arslan çimentosu, çuvalı: 140 kuruş,
Alçı, çuvalı: 150 kuruş,
Kireç (dahili), çuvalı: 115 kuruş,
Laferj kireci (limanda teslim), tonilatosu: 6.150 kuruş,
20 metrelik keçe mukavvası, topu: 550 kuruş,
Ziftli mukavva, 10 metrelik adedi, topu: 135 kuruş,
Çelik kamalar, kilosu: 35 kuruş,
Temeyyür çubuklar, kilosu: 8.5 kuruş,
Dokuz dişli çakıl tarağı, tanesi 180 kuruş,
Muhtelif akeler, beher pos: 3.5 kuruş,
Taş kırmaya mahsustopuzlar, kilosu: 45 kuruş,
Çelik kürekler (Şerburağ imalatı), tanesi: 27 kuruş,
Çelik kürekler (Frankurt imalatı), tanesi: 32 kuruş,
Muhtelif meyiller, kilosu: 18 kuruş,
Kazmalar, kilosu: 35 kuruş,
Mengeneli küsküler, kilosu: 35 kuruş,
Doku ve yel rayları, kilosu: 8.5 kuruş,
Doku ve yel raylarına mahsus eklisler, kilosu: 15 kuruş,
Eklislere mahsus somonlar, kilosu: 45 kuruş,
Marsilya kiremitleri, tanesi: 12 kuruş,
Doku ve yel raylarına mahsus traversler, kilosu: 6.5 kuruş,
Doku ve yel ve ağvanları, az müsta'mil beheri 16.500, yeni beheri 8.500 kuruş,
Asetilon lambaları, beheri: 160 kuruş.[98]

III. Emval-i Metruke ve Mesken Politikaları

İzmir'in kurtuluş sürecinde, gayrimüslim unsurlar şehri boşaltmaya başladılar. Daha 9 Eylül günü yaşanmadan önce, Türk ordusunun şehre gireceğinin farkına varan birçok gayrimüslim, şehri terk etmeye başlamıştı.

Rumların büyük ölçüde şehri terk etmesiyle, şehirde emval-i metruke sorunu yaşanmaya başladı[99]. Çünkü bu bazen, haksız kazanç olarak görülen, harikzedeler ve bazı devlet memurlarınca, terk edilmiş emvali sahiplenme şeklinde aşılmaz bir sorun haline geliyordu. Asıl sorun ise, terk edilmiş ev, han, değirmen ve fabrikaların iş bilmez ve yeteneksiz kişilerin eline geçmesiyle başladı[100]. Mübadele sürecinde, Yunanistan'da kalan Müslüman emvalinin ne olacağı ve hukukun ne şekilde işleyeceği çeşitli tartışmalara yol açmış, anlaşmaya varıldıysa da uygulama uzun zaman almıştı.

98 **Türk Mühendisler Ocağı Fen Mecmuası**, Ağustos, 1341, s. 12.

99 İzmir emval-i metrukesi ve doğurduğu sonuçlar için bkz: **K. Arı,** "*1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve Mübadil Göçmenler*"**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** sayı: 18, cilt: VI, (Temmuz 1990).

100 K. Arı, "*1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında Türkiye'de Göçmenler*", **Doktora Tezi**, DEÜ-Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s. 260.

Rumların ülkeyi terk etmesinden sonra, metruk ev sayısı 100.000 civarındaydı. Bu sayıya, mübadeleyi bekleyen ve mübadele ile Türkiye'yi terk edenlerden kalan evler dahil değildi. Türkiye'nin ilk Mübadele İmar ve İskân Bakanı olan Mustafa Necati Bey'in aktardığı bilgiye göre; metruk halde bulunan söz konusu 100.000 evden, 2000-2500 adedi hükümetin denetimi altına alınmıştı. Geriye kalanlar ise, talan edilerek çeşitli şahısların eline düşmüştü[101].

İzmir'de mesken bunalımı sürüyordu. Bunu bazı kitleler emval-i metrukeyi işgal ederek sonlandırırken, bazı kesim ise şehrin yukarı mahallelerinde oturuyor; herhangi bir şekilde terk edilmiş mallara saldırmıyorlardı. Bunlar, başlarını sokabildikleri birer barakanın dışında pek fazla malı mülkü olmayan ama buna rağmen devletin yasaklarına boyun eğen kimselerdi. Eğer isteselerdi, onlar da dışarıdan veya içerden gelip emval-i metrukeyi yağmalayabilirlerdi. Böylelikle, evleri, belki de villaları olabilirdi. Halk düşünüyordu: Metruk hanelere, muhacirler, memurlar, felaketzedeler, zabıtalar yerleşecek[102]; bunlardan geriye kalanlara ise yine mevcut meskensiz kalmış halk yerleşecekti. Bu grupta kimler; hangi şartları taşıyanlar yer alacaktı? Varılan netice şuydu: yine "fuzuli işgal" sorunu ortaya çıkacak ve yine faili aynı kesim olacaktı[103]. Bir ölçüde olsun buna çözüm getirmek için bir karar alındı. Bu karara göre, fuzuli işgal yapanlar, sahiplendikleri mesken üzerinde kiracı olarak oturacaklardı[104]. Bunun dışında, bazı dönemlerde sahiplenilen meskenlerin, üzerinde konaklamış bulunanlara satılacağına dair kararlar alınmıştı. Ancak harikzedeler bunu pek olumlu karşılamıyorlardı. Satılık ve kiralık meskenler bulunuyor olsa da[105], halkın büyük çoğunluğunun, hangi fiyata olursa olsun, ne mesken satın alabilecek ne de kira ödeyebilecek bir akarı veya sermayesi yoktu. Bununla birlikte, dışarıdan gelip İzmir'de fuzuli işgalde bulunanların İzmir'in yerli ve çaresiz halkıyla karıştırılmaması gerektiği basında sık sık yer alıyordu[106]. İzmirli harikzedeler ve diğer biçareler, bu olayda her bakımdan saf dışı tutularak, emval-i metruke ve fuzuli işgal sorunu çözülmeliydi.

Mesken bunalımının devam ettiği günlerde, İzmir'de terk edilmiş meskenlerin harap halde bulunması, buraların kullanıma açılıncaya kadar bir işe yaramayacağını gösteriyordu. İskân için kayda değer olmayan bu tür harap binaların onarımı için de bütçe sorunu vardı. Buralar tamirata alınıp iskana açılmazsa, şehirde mevcut kargaşanın daha da büyüyeceğinden korkuluyordu. Daha yolun başı idi ve binlerce muhacir gelip, buralara yerleşecekti[107]. Fakat böylesine tahribat geçirmiş

101 K. Arı, *"Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları"*, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., İstanbul 1995, s. 504.

102 *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1924.

103 Z. Arıkan, **"İzmir Basınından Seçmeler…", II. Cilt I. Kitap**, s. 31.

104 *Vatan*, 3 Eylül 1923.

105 B. Durgun, *"1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum"*, s. 196.

106 Z. Arıkan, **"İzmir Basınından Seçmeler…", II. Cilt I. Kitap**, s. 31.

107 *Vatan*, 3 Eylül 1923.

olan yapılar, ne kiraya verilebilir ne de satışa sunularak bütçeye bir getiri sağlanabilinirdi.

Konuyla ilgili, 1923 yılına ait bir kararnameye bakıldığında, İzmir şehir meclisi ve bazı devlet organlarının, içinde bulunulan karışıklığı gidermek için önemli mücadeleler verdikleri göze çarpıyor. Söz konusu kararnamede, şehirde büyük bir mesken bunalımının yaşanmakta olduğu ve bir çare olarak da emval-i metrukenin açık artırmayla satılmak üzere belediyeye devredilmesinin gerekliliğinden dem vuruluyordu. Maliye memurlarına verilmiş olan talimatın beşinci maddesinin (b) fıkrasında bundan bahsedilmekteyken, meskensiz halk kısım kısım gruplandırılıyordu[108]:

a- Meskensiz olduğu açıkça bilinen ve gerçekten ihtiyaç sahibi olduğuna kanaat getirilen kimseler,
b- Bazı devlet memurları,
c- Mesken sahibi oldukları halde fuzuli işgalde bulunanlar.

Aynı kararnamede, İzmir meclis idaresinin bu konuda yaptığı uygulama yanlışlıklarının ve eksikliklerinin tekrarlanmaması için önlem niteliğinde, yol gösterici görüşler bildiriliyordu. Evlerin gerçek hak sahiplerine verilmesi için, konunun üzerinde titizlikle duruluyordu. Ele alınan konular içinde, metruk evlerin onarım ve bakım şartları[109] da yer alıyordu.

Basından elde edilen verilere göre; 1923 Eylülü'nde İzmir şehrinde emval-i metrukeden kalma 10.000 civarında mesken bulunuyordu. Bu meskenlere 50.000 aile yerleştirilmeye çalışılacaktı. Ancak bunların büyük bir kısmı harap haldeydi. Tamiratı için de en az 2-3 milyon liralık bir hesap taksimatı gerekiyordu. Bu hesap, şehir bütçesini aşarken, devlet bütçesinden fazla bir şey beklenemezdi. Çünkü sadece İzmir değil, bu tür acil ihtiyaçları olan, Çanakkale, İstanbul[110] ve Anadolu'nun doğusunda-batısında birçok il bulunuyordu[111]. Bütçeyi dara düşüren ve şehir işlerini karışıklığa iten bu gibi yerlerde, muhacirlerin diğer ihtiyaçları da önemli rol oynuyordu. Bunlardan biri, meskenler dışında muhacirlere verilecek olan menkul ve gayrimenkullerdi. Bulundukları yerlerden büyük güçlüklerle, vapurlarla taşınan muhacirlerin önemli çoğunluğuna arazi verilecekti. Ekim 1923'te bunlara, elli dönümü geçmemek şartıyla, arazi tevziinde bulunulacağına dair kararlar alınıyordu[112]. Her şeye rağmen emval-i metruke konusunda, İzmir yeteri kadar memnun edilemedi. Yapılan uygulamalardan hemen sonra, 1924 Eylülü'nde bunu basından izleyebilmek mümkündü:

108 **BCA**, 030,18,01,01,6,4,7,1.
109 **BCA**, 030,18,01,01,6,4,7,1.
110 İzmir'de iskan hareketlerinin gerçekleşmesi sürecinde, kurtuluştan önce buradan İstanbul'a geçen kimselerin de asıl yurtları olan İzmir'e iadesi ve istihdam edilmeleri lüzumlu görülmüştü; **BCA**, 272,00,00,14,76,26,1,58.
111 *Vatan*, 3 Eylül 1923.
112 *İkdam*, 17 Teşrinievvel 1923.

"*İzmir'de emval-i metruke suistimalleri*
İzmir'deki muhacirlerin hükümete mühim bir muhtırası
İzmir'deki iskan komisyonu hiçbir iş görememiştir. Elan birçok evler fuzuli olarak ötekinin berikinin taht-ı işgalinde bulunmaktadır…[113]"

1927 yılına gelindiğinde, gayrimübadillerden metruk olan ve satışı gerçekleştirilen meskenlerin satışlarının derhal feshedileceğine dair kararlar alınmıştı. Gayrimübadiller tarafından terk edilmiş hanelerin, başkaları adına ihale edilmesine karşın, derhal feshinin gerçekleştirileceği ve borçlar kanunu gereğince ellerinden alınarak muhtaç durumdaki muhacirlere verileceği beyan edilmişti. 13 Mart 1926 tarihli ilgili kanunun 1. maddesi ve 781 numaralı içeriğine dayalı, Maliye Vekâleti'nce, İzmir şehri defterdarlığına bu yönde bir tebligat gönderildi[114].

Evlere biçilen değerler, süreç içerisinde bazen değer kaybına uğruyor, bu da yeni sorunlara kapı açıyordu. Aynı dönemde, Manisa harikzedelerinden Hasan Fehmi adında bir şahsa verilen, Alsancak Hayat Sokağı'nda bulunan dört numaralı eve, 6367 lira değer biçilmiş olduğu ve ilgili belgelerin tamamlandığı yönünde, İzmir valisi tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne beyanda bulunulmuştu[115]. Yine, Sivrihisar harikzedelerinden Hulusi Bey'in sahibi bulunduğu Tramvay Caddesi'ndeki 147/145 numaralı Ermeni evinin bedeli 6200 lira olarak saptanmıştı. Aynı şahsa ait Göztepe'deki bir barınakla ilgili işlemler de adalete uygun biçimde işleme alınmak üzere valilikçe Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne bildirilmişti[116].

1929 yılında Dünya Ekonomik Bunalımı'nın akımına kapılarak, ekonomik yetersizliği son haddini bulan İzmir'de emval-i metruke işleriyle ilgili sancılar daha da artmıştı. Metruk mallar idaresinden herkes şikayetçiydi. Sürecin uzaması, uzarken de her kesimi yıllardır usandırmış olması her şeye yeterdi. Bunun yanında, iskan sırasında metruk evlerden birinin birkaç mübadil aileye verilmesi ve yerleştirme aşamasında görevlilerle mübadiller arasında yaşanılan sorunlar da vardı. Yıllardır şikayet ve sitemlerin hedefi haline gelmiş olan İskan İşleri, halk üzerinde yoğun bir baskı uyguluyordu. İzmir şehrinin kazalarında, İzmir İskân Dairesi'nin kayıtlarına göre, 60.000 mübadil vardı. Bunlara ait 7000 dosyadan, yıllardır ancak 550 dosyanın işlemi yapılmıştı. Bu doğrultuda basından isyanlar eksik olmazken, iskan işlerini yerli yerinde halledebilmek için "işbitirici" nitelikte bir çalışma gerçekleştirilmeliydi[117].

İzmir'de mesken bunalımının hüküm sürdüğü bu yıllarda, Basmahane ve çeşitli yerlerden mesken bunalımına dair bilgiler verilerek, bu duruma çözüm istenmekteydi. İstenilen çözüm ise devletin kendilerine mesken veya mesken yapımında kullanılacak malzemelerin yardımını sağlaması biçimindeydi. Halkça, yetkililere

113 *Vatan*, 11 Eylül 1924.
114 *Hizmet*, 7 Ağustos 1927.
115 **BCA**, 272,00,00,12,60,167,10,1.
116 **BCA**, 272,00,00,12,54,133,11.
117 T. Bayazıt, **a.g.e.**, s. 23, 24.

konuyla ilgili yoğun bir biçimde telgraflar çekiliyordu[118]. Hükümet ve İzmir vilayet yetkilileri, elinden gelen çabayı göstermişse de 1929-1930'lu yıllarda mesken bunalımı ve iskan politikasında dağıtım şekliyle ilgili şikayet ve hoşnutsuzluklar durmak bilmedi. Terk edilmiş evler, mesken bunalımına çözüm getirdiği oranda sıkıntı getirmişti. Ancak, İzmir'in geçirdiği büyük facia sonrasında, 7 yıllık süreçte bu kadar ileri bir aşama kaydetmiş olması bile, mesken açısından olduğu kadar diğer bazı hususlarda "başarı" idi.

Sonuç

1922 Yangını'nın getirdiği en büyük olumsuzluk, şüphesiz mesken bunalımı idi. İzmir'de yangın sonrasında halk, meskensiz kalmıştı. Evlerine kavuşuncaya kadar kimi aileler sokakta, sağlıksız han odalarında ve barakalarda yaşadılar. Mevcut şehir bütçesinin yetersizliği, devlet bütçesini şehrin imar ve inşası konusunda devreye girmek zorunda bıraksa da, devlet bütçesi ciddi sıkıntılar içinde olduğundan her şey yerli yerince yapılamıyordu. Belediyenin önemli sorunları vardı. Bu sorunların önde gelenleri, belediye yönetimindeki istifalar ve bütçenin zayıf olmasıydı. Bazen çeşitli devlet organlarıyla İzmir Belediyesi arasında uyumsuzluklar söz konusu olabiliyordu. Uyumsuzluklar, genellikle şehir uygulamaları ile ilgiliydi.

Yangının yaraları sarılamadan, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gerçekleştirilmeye başlamıştı. Bu da İzmir şehrinde yaşanan mesken bunalımını kat kat arttırdı. Kurtuluşla birlikte şehrin gayrimüslimlerce boşaltılarak, nüfusun üçte birine düşmesine rağmen, mesken sıkıntısı çekiliyordu. Dışarıdan gelecek olan muhacirler, bu soruna yeni bir yoğunluk, yeni bir boyut kazandırmıştı. Durum böyle olunca, meskensiz ve çaresiz şehir halkı, gayrimüslimlerden kalan boş evlere yerleşmeye başladılar. Şehirde emval-i metruke ve fuzuli işgal sorunları vardı. Bunlar devlet yetkililerini bir hayli uğraştırdı. Uğraşlar da İzmir'in yeniden yapılanma ve dirilme sürecini 1940'lı yılların sonuna dek uzattı.

İzmir Yangını'nın getirdiği olumsuzluklar saymakla tükenmezdi. Eğer olumlu sayılabilecek bir sonucu varsa, o da şehrin "sıfırdan inşası"yla yepyeni ve özgün bir İzmir'in ortaya çıkarılmasıydı. Bu yolda yurt dışından uzmanlar getirildi. İzmir, modern bir şehir olmaya başladı ve yeniden doğunun önemli bir şehri olma özelliğini kazandı. Yeni imar planları ve haritalarının oluşturulması; mimaride özgün akımlarla çalışmalar yapılması, İzmir'i modern bir şehir haline getirdi. İzmir bu bakımdan 1950'li yıllara kadar bir dönüm noktası yaşadı. 1970'lerden sonra ise, şehirleşmenin getirdiği gecekondu kültürüyle farklı bir aşamaya daha girdi.

KAYNAKÇA

1.Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi

118 **BCA**, 272,00,00,11,24,129,18,1,2,3.

İBB Milli Kütüphanesi
2.Gazeteler
Ahenk
Anadolu
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
Halkın Sesi
Hizmet
İkdam
İleri
Millet
Milliyet
Sadayı Hak
Son Saat
Tanin
Tevhid-i Efkâr
Vatan
3.Dergiler
İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Şubat 1926.
Türk Mühendisler Ocağı Fen Mecmuası, Ağustos 1341.
4.Kitaplar
1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, 1. Kitap, Yay. Haz.: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001.
70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı, Derleme: Yaşar Aksoy-Neşe Yurdkoru Özgünel, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2001.
Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923-1938) Mübadil, Muhacir ve Mülteciler, Genel Bir Bakış, Arkeoloji Sanat yay., Yay. Haz: Nezih Başgelen, İstanbul, 2008.
ARAZ, Nezihe, **Mustafa Kemal'le 1000 Gün**, 5. Baskı, Dünya yay., İstanbul, 1996.
ARI, Kemal, **İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**, **Üçüncü Kılıç**, 4. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2009.
_____, **İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, Lozan'dan Kabotaja**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir, 2008.
ARIKAN, Zeki, **İzmir Basınından Seçmeler(1923-1938), II. Cilt, I-II-III. Kitap**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008.
AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam (1919-1922)**, c.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
AYSAN, Mustafa A., **Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı yay., İstanbul, 1999.
DİRİK, Kazım Doğan, **Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kazım Dirik**, Gürer yay., İstanbul, 2008.
GÖKSU, Emel, **1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2003.
GÖKTAŞ, Mehmet Ali, **Türkiye'de Konut Sorunları ve Sosyal Konut Sorunları**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1974.
GÜNEŞ, Günver, *"Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat"*, **Milli Mücadele'de Söke Cephesi ve Önderleri**, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği yay., Aydın, 2007.
HAFIZOĞULLARI, Zeki, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikri Temelleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2001.
İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara,1989.
İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II, 1926-1930, Haz.: Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2008.
KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Çev.: Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1994.

KUTAY, Cemal, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1981.
MARTAL, Abdullah, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt yay., İzmir, 2007.
NİYAZİ, Mehmed, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken yay., İstanbul, 1999.
SERÇE, Erkan,- Yılmaz, F.,- Yetkin, S., **Küllerinden Doğan Şehir**, İzmir Belediyesi yay., İzmir, 2003.
SERÇE, Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1997.
SİVRİ, İsmail, **Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı**, Karacan yay., (t.y.), (ş.y.).
TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.
TARTAN, Hakan, **Atatürk'ün İzmir'i**, Tülov yay., (ş.y.), 2001.

5.Tezler

DURGUN, B., *"1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum"*, **Yüksek Lisans Tezi**, DEU-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998.
_____, *"Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi (1923-1938)"*, **Doktora Tezi**, DEÜ-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2005.

6.Makaleler Ve Bildiriler

"İzmir Belediye Reisinin İstifası Hakkında", *İleri*, 2 Teşrinievvel 1340.
"İzmir Yangını Tahkikatı", *İleri*, 2 Teşrinievvel 1340.
"İzmir Yangını, İngiltere'nin Teklifi makul Değildir", *İkdam*, 28 Temmuz 1924.
"İzmir Yangını", *Milli Nevsal*, 1339.
"Mesken Derdi", *Hizmet*, 17 Kanunuevvel 1926.
AHMET CEVDET, *"İzmir'in Hal-i İktisadiyesi"*, *İkdam*, 6 Eylül 1923.
ADAK, Ufuk, *"Panayır'dan Halk Üniversitesi'ne İzmir Enternasyonal Fuarı"*, **İşgalden Kurtuluşa İzmir**, İzmir 2007.
ARI, Kemal, *"1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve Mübadil Göçmenler"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** sayı: 18, cilt: VI, (Temmuz 1990).
_____, *"Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları"*, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., İstanbul 1995.
_____, *"Pasaport'ta Patlayan Bomba"*, **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 6 (Ekim 2009), Şenocak yay., İzmir, 2009.
GÖKDEMİR,Oktay, *"İzmir Yangını'na İlişkin Fransızca Kaynaklar"*, **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 6, Şenocak yay., İzmir, Ekim 2009.
KAYA, Mevlüt, *"1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda İzmir'de Yankesicilik, Gasp ve Hırsızlık Faaliyetleri"*, **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 5, Haziran-Eylül 2009, Şenocak yay., İzmir 2009.
ÖKÇÜN, Gündüz, *"İzmir İktisat Kongresi"*, **CDTA**, c. 4.
TUNÇAY, Mete *"Cumhuriyet Halk Partisi"*, **CDTA**, c. 8

Cilt 1 Sayı 1 Bahar 2012

Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı

Ottoman Dynasty's Family Attitude And Actual Life

Umut C. KARADOĞAN*

Özet

Osmanlı hanedan ailesi aslında toplumun diğer bireylerinden ayrılan bir yapı hiçbir zaman olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde aristokratik bir yapılanma olmadığı için varolan yapı tamamen Şer'i hukuka ve Türk töresine dayanmaktadır. Ayrıca Osmanlı'da aile devlet müdahalesinden uzak bir kurumdur.

Osmanlı hanedanında erkek ise, Kanunname-i Ali Osman'a göre "harem" içerisinden çok kadınla evlenebilme hakkına sahiptir. Ancak taşra ve alt sosyo-ekonomik tabakalar da bulunan toplum yapıları arasında tek evlilik esastır. Üstelik erkek hegemon bir yapılanma toplumun en alt katmanından en üstüne kadar görülebilmektedir. Fakat Osmanlı ailesinde kadınların, bazı hakları diledikleri gibi kullanabildikleri de bilinmektedir. Bu Osmanlı'da kadınların hüküm sahibi olabildikleri anlamını taşımamasına rağmen "valide sultan" kavramı, "haremde" kadınlar arasında bir üstünlük sıfatı anlamını da taşımaktadır.

Toplumsal yapıya bakıldığında kadının hakkı yok denecek kadar azdır. Aile konumunda, tıpkı devlette olduğu gibi "reis" erkektir. Osmanlı ailesinde de, toplumunda da (reis=otorite) anlamına gelmektedir. Şehzadeler de hükümdarın ve devletin genel teamülleri doğrultusunda sosyalleşebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Sosyo-Kültürel Yapı, Hanedan, Osmanlı Devleti, Şer'i Hukuk, Töre

* Uzm. Umut C. Karadoğan, Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

Ottoman Dynasty's Family Attitude And Actual Life

Abstract

Ottoman dynasty family had never had a structure that was separated from the rest of the society. Since there was no aristocratically structuralism in the Ottoman Empire, the structure was based on laws of sharia and Turkish moral laws. Moreover in Ottoman, government did not have an effect on the family.

In Ottoman Empire, the men had right to marry more than one woman from harem according to the law of Ali Osman. However, in rural and sub socio economic classes, the main rule was based on marrying only one woman or monogamy. Beside, men hegemony was seen in every levels of the society. However, in spite of it was known that women has some rights which did not mean that women could be sovereign, they had some labels such as "valide sultan" was considered as more powerful in harem.

When it comes to the structure of society women's rights were scarcely any, and similar to structure of government, in the family man was the authority as well. Therefore, the meaning of man was authority in both society and family. Sultan's sons could socialize in the customary practise of the government and the Sultan.

Key words: Family, socio-cultural structure, dynasty, Ottoman Government, Laws of Sharia, moral laws.

Giriş

"Osmanlı Ailesi" çok geniş içerikli bir kavramdır. Bu kavramın içinde her şeyden önce imparatorluğu yöneten "hanedan" vardır. Osmanlı içindeki hukuki farklılaşmaya rağmen tarihi-kültürel doku, imparatorluğun hemen her dilden ve dinden halklarının aile yaşamlarını birbirine benzeştirmiştir. Bunda Osmanlı kadar Osmanlı öncesinin de payı mevcuttur.

Osmanlı ailesine yaşadığı mekân bakımından göz atılırsa bu topluluğun birbirinin kefili olduğu göze çarpar. Toplum birbirinden farklı unsurları da içinde barındırsa da yıllar geçtikçe aradaki farklılıklar benzerliklere dönüşmüştür. İşte bu da fiziki ortamı oluşturur. Ayrıca üç kuşağın bir arada yaşadığı ama aynı zamanda bir hukuki ve mali birim olan *"hane"* kavramının öne çıktığı an budur. Osmanlı toplumunun yaşam biçimi farklılıklar gösterse de saraya da yansımıştır.

A) Osmanlı Devleti'nin Yükseliş Dönemi Aile Dinamikleri

Osmanlı henüz küçük bir beylikken, beyler fütuhata oğullarıyla birlikte başlamışlar, fethedilen bölgelerin yönetimini de doğal olarak onlara bırakmışlardır. Ailenin erkek çocukları böylece iktidarda hak sahibi olurken, kız çocuklarına da herhangi bir miras devri söz konusu olmadığından toprak bırakılmamıştır. Ancak yaşamlarını daha rahat idame ettirmelerini sağlamak adına hakan kızı ya da kız

kardeşini evlenirken hayatlarını geçirecekleri kişiler adına saray tahsis edilmekte ya da Topkapı Sarayında ikamet etmeleri temin edilmekteydi. Ancak Saray'a Anadolu'dan bir kız alınacak ise çeyiz olarak adı geçen bu Anadolulu kızların aldıkları topraklarda Osmanlı topraklarına çeyiz olarak katılırdı. Buna en müstesna örnek; Germiyanoğlu Yusuf Beyin oğlu olmadığı için kızlarını isteyen Osmanoğlu ailesine kızlarla birlikte Kütahya, Tavşanlı ve Emet'i de vermesidir. Bu şekilde Osmanlı Beyliği'nin genişlemesine bir nebze de olsa katkıları olmuştur. Tüm bu gelişmelerin yaşanmasında ve güçlü olan şehzadenin "Kardeş Katli" yasası ile tahta geçişinde halkın ve ordunun (yeniçeri) tasvibi önemli bir yer tutmaktaydı[1].

Osmanlı Devlet olduktan sonra düzeninin bozulmaması ve devletin bekası amacı ile II. Mehmed döneminde Kanunname-i Âli Osman ile düzenin bozulmaması, taht kavgalarının yaşanmaması için "kardeş katli" yasasını meşrulaşmıştır. Şehzade ölümleri bir dram olmasına rağmen bunun kabulü şarttır. Padişahların baba olarak, şehzadelerin ecelleriyle bile öldüklerinde yaşadıkları üzüntüyü bilmek bu hususta bize onların psikolojik durumları hakkında yeterli bilgiyi verecektir. Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşanın bir kaza neticesinde vefatından duyulan üzüntü neticesinde onun adına babası tarafından yaptırılan vakfiyeler ailede ölen bireylerin önemi ve konumlarını göstermeleri açısından oldukça mühimdir[2]. II. Mehmed'in şehzadesi Mustafa'nın 1474 yılında vefat ettiğinde sarayda herkes koyu renkler giyip matem tutarken, onu öldürdüğünden şüphelenen Sadrazam Mahmud Paşanın satranç oynaması padişahı şüphelerinin şiddetlendirmiş, hatta kızdırmış ve bu kızgınlık üzerine sadrazamın katline hüküm vermiştir[3].

B) Osmanlı Hanedan Mensubunun Teminatı

Osmanlı hanedanında sadece şehzade ölümleri değil, vakitsiz ebeveyn ölümleri de yaşandığında aileden hiçbir fert her ne olursa olsun açıkta bırakılmazdı. Annesi veya babası ölen ya da her hangi bir şekilde zorda kalan aile üyelerine padişahlar yardım ederlerdi. I. Selim (Yavuz), gerek eceliyle, gerekse taht kavgasında ölen kardeşlerinin kadınlarına ve kızlarına yardım etmiş, hepsine ***maaş*** ve ***tayinat*** bağlatmıştır[4]. Hanedan içi ilişkilerde merkezden her talebe cevap verilmesine özen gösterilmiştir. Hatta Çelebi Mehmed'in kızı, Bursa'da oturan Selçuk Sultanın ömrü uzun olmuş ve "ulu hala" olarak yüksek saygı görmüştür. II. Bayezid padişah olunca çok sevdiği halaya, sızlayan kemikleri ve dinmeyen ağrılarını tedavi etmesi için dönemin meşhur hekimi Yakut'u dahi göndermiştir. Ayrıca ailenin kadın üyelerinin tahttaki kardeşlerini devlet yönetimine ilişkin bazı hususlarda uyardık-

1 Halil İnalcık; " The Otoman Empire, The Classical Age (1300-1600), London 1973, Çev: Ruşen Sezer, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), İstanbul, 2003, s.65

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman paşa için tertip ettirdiği vakfiyenin aslı" Belleten, Ankara, 1963, C.27, S.107, s.437-443

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, " Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştır." Belleten, Ankara, 1964, C.28, S.112, s.719-728

4 Çağatay Uluçay, "Bayezid II'nin Ailesi" Tarih Dergisi, İstanbul 1959, CX, S.14, s. 66-74

ları tespit edilmiştir. II. Bayezid'in kızlarından Ayşe Sultanın yazdığı mektuplara ailenin hanım üyelerinin de devlet yönetiminde fikirlerini beyan etme haklarının olduğunu göstermesi ve aile içi dayanışmayı ifade etmesi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Ayşe Sultan, eşi Sinan Paşa ile Kütahya'da bulunduğu sırada, II. Bayezid, tahta çıkmak üzere İstanbul'a çağırılınca, Sinan Paşa şehzadeye destek olabilmek adına yola çıktı. Ama Ayşe Sultan'a yeterli miktarda harçlık bırakmamıştı. Bu gelişme üzerine Ayşe Sultan kendisi ve hizmetlilerinin masraflarını karşılamak için Kütahya Kalesi'ndeki devlet hazinesine el koymak zorunda kaldı. Zaman geçip de paralar ödenmeyince ve kale dizdarları paralarını isteyince çaresiz kalan Ayşe Sultan dedesi II. Mehmed'den kalan üsküfü[5] satılığa çıkartması aile bireylerinin yapılan hatalı davranışların bedellerinin ödenmesi hususunda birbirlerini desteklemediklerine oldukça doğru bir misal teşkil etmektedir[6].

C) Osmanlı Harem-i Humayunu'nda Aile

Osmanlı sultanlarından I. Süleyman'ın (Kanuni) şehzadeleri ile yaptığı yazışmalar aile büyüğünün ailenin diğer fertlerine bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu ilişkiye en güzel örnek şehzade Mehmed'in yazdığı mektuptur. "… validem iyidir, ama ayrılığınız sebebiyle gece-gündüz iniler. Şehir ahvali şimdilik iyilik üzeredir. …Hayreddin Paşa düşmanı yenip, 180 kadırgasını zapt etmiş, geri kalanını denize gark etmiş. Benim sultanım, Menavi'nin ikinci babını okurum." demektir. Şehzadenin babasına çok yakın olduğu, ifadesinden anlaşılıyor. Padişah bu oğlunu çok severdi. Gerçekten de onu 21 yaşında kaybettiğinde kahrolmuştu. Onun için yaptırdığı Şehzade Camii ve külliyesi, içindeki türbesi, sandukasının üzerine kurduğu sembolik taht bunun en önemli göstergesidir. Kanuni eşi ve çocuklarıyla meşgulken kız kardeşlerini de ihmal etmemiştir. Hatice Sultanı ders arkadaşı ve çocukluk arkadaşı İbrahim Paşa ile evlendirmiş, muhteşem bir düğün yapmıştır. Diğer taraftan Lütfi Paşa ile evli olan kız kardeşi Şah Sultan'ın kocasıyla yaşadığı bir olaya müdahale de etmek zorunda kaldığı bilinir. Çünkü Lütfi Paşa hanımının üzerine yürür ve hançer çeker ve olaya Kanuni'nin tepkisi kardeşinin boşanmasını sağlamak olur ve aynı zaman da paşayı görevlerinden azleder[7].

Temelde aile yapısını oluşturan karı-koca ve çocuklardır. Ama söz konusu Osmanoğlu ailesi olunca bu husus daha bir geniş bir zaviyeden değerlendirmeye muhtaç oluyor. Osmanoğlu ailesi her ferdiyle özellikle erkek fertleriyle aile bünyesinde birbirlerine ilişkiler hususunda destek vermiştir. Bu ilişkileri şekillendiren ve belirleyen ise; aile üyelerinin ailedeki statüleridir. Bu bağlamda Osmanlı ailesindeki statü ve rollerin gözlemlenmesinde yarar vardır. Kocaya karşı, karısının ailedeki pozisyonu, mülk edinebilme ve tasarruf hakkı gibi hususlar, ailedeki kadının statü

5 Üsküf I. Murad'ın icat ettiği üzerinde sarık sarsılan altın bir tastır.
6 Uluçay, a.g.e., s. 40-42
7 a.g.e., s. 39-46; Mahir Çağman, Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, İstanbul, 1993, s. 224

ve rollerinin belirlenmesi ve Osmanlı ailesi ile ilgili yapılacak genellemelere katkıda bulunması bakımından önemlidir. İslâm, aile yöneticiliğini kocaya vermiştir. Her aile üyesinin ailedeki fonksiyonunu düzenli olarak yerine getirebilmesi, üyelerinin gözetilmesi, ailenin devamı ve korunması için gerekli olan yöneticilik rolünün, keyfi ve nefsanî arzular için kullanılmasına ise izin verilmemiştir. Toplumda koca ile eş birlikte bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir. Kocanın yöneticiliğine itaat, İslâm ahkâm ve ahlâkına uygun olduğu sürece olup, zulüm ve haksızlık durumunda yargıya başvuru hakkı vardır. Burada kişilerin makam ve konumlarının İslam ritüellerine göre bir anlamı da yoktur.

Osmanlı toplumunda yasal olarak kabul edilen, irsi bir aristokrasi yoktur. Sosyolojik kavramlar çerçevesinde üretici ve denetici veya yönetici ve yönetilen sınıfla mevcuttur. Ortaya çıkan güçlü derebeyi ve ayanlar ise kısa zamanda silinmiştir. Kapalı kastlar veya imtiyazlı sınıfları devam ettiren evlilik düzeni, evlilikle doğan soyluluk imtiyazları veya irsi haklar söz konusu değildir. Devleti yöneten hanedanın evi olan "Harem" ise özgün bir müessesedir. Osmanoğulları sülalesinin hâkimiyet kalıpları da özgündür. Hanedanın azalığı, evlilik kuralları, padişah çocuklarının ve soyun devamı için geliştirilen usul ve adetler Osman oğulları hanedanına özgün kurallardır. Altı asır boyunca hiç kimse Osman oğulları ailesini uzaklaştırmayı ve tahtlarına gelmeyi düşünmedi, böyle düşünenlerden sırf hükümdarlar değil etraftaki halk da hoşlanmadı. Osmanlılar XVI. yüzyıldan sonra doğulu Müslüman hanedanlarla evlilik bağı kurmadılar. Padişah oğulları cariyelerle evlendi, padişah kızları da yabancı veya yerli hanedanlardan olmayan devşirme paşalar veya halktan çıkan rütbe sahipleriyle evlendiler. Osman oğulları ailesinin yaşadığı mekân olan saray hanedan azasının ilişkileri ve Harem-i Hümayun halkının, sultanların yaşam ve eğitimi, XIX. yüzyılda büyük gelişme ve değişim geçirdi.

XVII. yüzyıla gelindiğindeyse şehzadelerle babaları arasındaki ilişki değişmiştir. Bunda şehzadelerin sancaklara gönderilmesinin yasaklanması da etkilidir. Şehzadeler, padişah olduktan sonra çocuk sahibi oluyorlar, çoğu kez çocuklarını bile tanımadan ölüyorlardı. XVII. yüzyılın başında, sancağa çıkmadan 14 yaşında padişah olan I. Ahmed, oğlu II. Osman'ın sarayda eğitim almasına olanak sağladı. Ancak I. Ahmed'den sonra başa geçen Mustafa ruh sağlığının bozuk olması sebebiyle tahtan indirildi ve yerine II. Osman getirildi. XVII. yüzyılda, ailede baba varlığının pek hissedilmediği, sağlıklı bir ilişkinin olmadığı, kadınlarının hâkimiyetinde bir dönem olarak geçmiştir. Yüzyılın sonuna doğru şehzadelerin kafeste tutularak adeta varlıklarının gizlenmesi, hanedanın kızlar yoluyla adını duyurması sonucunu getirmiştir. Padişah kızları ekonomik yönden güçlendirilmiş, kendilerine mülkler temlik edilerek zenginleştirilmiştir[8].

8 Ahmed Refik, Fatma Sultan, Yay. Haz. Esra Keskinkılıç-Rıfat Günalan, İstanbul, 2004, s. 92, 111, 115

III. Mustafa'nın kızları Beyhan ve Hatice sultanlarla I. Abdülhamid'in kızı Esma Sultan, kendi adlarına Boğaz'da sahil saraylar yaptıracak kadar varlıklıydılar. Dönemin en modern yaşayanlarıydılar. Birbirlerinin saraylarında yatılı ağırlamak, sazlı, sözlü eğlenceler tertip etmek oldukça aralarında yaygındı.

Abdülmecid ise Osmanlı hanedanında özellikle taht için eğitilmiş bir sultandır. Hem geleneksel hem de Batı eğitimi almıştır. Ayrıca Abdülmecid, çocuklarının eğitimi ile de son derece ilgilidir. Onların Batı'nın doğru ve düzgün değerlerini verebilmek adına oldukça çabalamıştır. Bir enstrüman çalınması, yabancı bir dil öğrenilmesi ***Veladet-i Humayun*** *-özellikle dönemin yabancı dili olan Fransızca-* hususunda oldukça hassas davranırdı. Abdülmecid'in bu çocuklarına duyduğu ilgi ve alaka annesi Bezm-i Alem Valide Sultandan gelmedir. Çünkü Bezm-i Alem Valide Sultanoğluna oldukça düşkün bir hanımdır. Mektuplarından sempatik, cana yakın bir hanımefendi olduğu anlaşılmaktadır. 1850 yılında Abdülmecid'in çıktığı Bursa-Mudanya-Çanakkale seyahatleri sırasında, onun çok sevdiğini bildiği tatlı poğaçalardan yaptırıp göndermesi, tam bir sevecen anne görüntüsü verir[9].

1) Osmanlı'da Harem

Osmanlı sarayında annelerle çocuklarının ilk temas kurdukları yer olan Harem'dir. Bu üç harfin tılsımı Arapça'da *"özel olan"* anlamına geliyor ve yine **h, r, m** harf dizilimlerinden oluşan *"haram", "harim"* ve *"hurma"* kelimelerince karşılanıyor. Hurma ise Arapçada halk arasında *"kadın"* demektir. Osmanlı sultanlarının özel yaşamlarını geçirdikleri yer olan Harem-i Hümayun Dairesi, doktorların dışında, dışarıdan kimsenin giremediği yasak bir yerdi. Osmanlı'da evlerin inşası ve devlet adamlarının konak ve sarayları da *"haremlik"* ve *"selamlık"* olarak ikiye ayrılmıştır[10].

Cariyeler, valide sultanlar ile sultanların gözdeleri olan kadınların yaşadığı Harem Dairesi, bugün bile teşhir ediliyor olmasına karşın, Venedikli tüccarların aktardıkları dışında halen bir giz olmaya devam ediyor. Harem-i Hümayun Dairesi, ağırlığını ve gizliliğini henüz içeri adımınızı atmadan hissettiriyor.

Topkapı Sarayı'nın diğer bölümlerinden özenle ayrılan Harem-i Hümayun Dairesi gruplara ayrılıyor. Girişte bulunan ilk kısımda, Habeş kökenli zenci hizmetliler olan Kara Hadım Ağaları kalıyor. Padişah ve şehzadelerin yaşadıkları yerleri saran taşlıklara geçiliyor. Birinci bölümde Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan, Valide Taşlığı çevresinde, Haliç'e bakan yapıda, sultana yakın olanlar yani, valide sultanlar, veliaht şehzade ve baş kadınların kaldığı yapı yer alıyor. Güneyinde ise *"usta"* cariyelerin kaldığı ve odaları Haliç'i gören yapı bulunuyor. Harem-i Hümayun Dairesi'nin dış dünyayla olan bağlantısı, Babü's-saadet dışında Araba Kapısı'yla sağlanıyor. Harem kadınları kente çıkmak için arabalara buradan biniyor. İsmini, sultanın geçerken hizmetlilerine altın dağıtmasından alan Altın Yol da

9 Uluçay, a.g.e., s.159
10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, Ankara, 1984, s.147

sultanın haremden Has Odası'na geçişi sağlıyor. Sultanlar, harem ve Has Oda arasında genellikle bu yolu kullanıyorlar. Her sultanın kendisine özel olarak yaptırdığı köşklerden oluşan ve haremin bağımsız köşkleri de mevcut. Haremin hemen hemen her odasında bulunan ve rivayete göre, konuşulanların duyulmaması için gerekli görülen musluklar, herhangi bir suikasta tedbir olarak sultanın altın kafesli hamamı ile işlevselliği göz önünde bulundurularak inşa edilmiş. Bunun dışında sarayın belki de en önemli kurumu Enderun Mektebi oldukça dikkat çekiyor. Saraya yönetici yetiştiren Itri ve Evliya Çelebi gibi isimlerin eğitim gördüğü okul, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü İlber Ortaylı'ya göre "Osmanlı'nın Oxford'u"[11].

Harem yaşantısının değişmez kuralı ise cariyelerin sıkı bir disiplin altında görgü kurallarına göre yetiştirilmesiydi. Eğitim kurumu görevi görüyordu. Hanımları tarafından hizmete alıştırılarak yetiştirilen cariyeler, evlenme çağındaki oğullarına konaklardan kız almayı tercih eden ailelerin oğullarıyla, hanımları tarafından evlendiriliyordu. İstanbul'da oldukça yaygın olan bu âdete "çırak çıkarma" deniliyordu. Harem yaşantısını hareketli kılan, kadınların birbirlerini ziyaret etmeleriydi. Başlı başına protokole dayanan ziyaretlerin kendi içinde belli kuralları vardı. Bu arada cariyeler, piyano veya ud çalarak ortamı şenlendirirlerdi. Birbirlerini ziyaret etmek dışında harem kadınlarını en çok heyecanlandıran gezmeye gitmekti. Genellikle bahar aylarında, "hanım iğnesi" denilen kayıklarla gidilen pikniklere kadınlar günlerce hazırlanırlardı. Öyle ki, yiyecekten içeceğe kadar, hatta dilenciye verilecek paraya kadar en küçük ayrıntı defalarca gözden geçirilirdi. Piknik alanlarında ise portatif kurulan kafesler arkasından meddahlar, ortaoyuncular seyredilirdi. Başlı başına bir eğitim kurumu olan haremler, İstanbul geleneğinde şehirliliğin getirdiği bir kültürdü. XIX. yüzyılın sonlarında, toplu taşıma araçlarında kadınlarla erkekler harem kurallarına göre davranır ve bu kurala uymayanlar 'taşralı' denilerek ayıplanırlardı. 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nca yasaklanan haremler, İstanbul geleneğinde, günlük yaşamı ince görgü kurallarıyla düzenleyen bir kültürdü[12].

2) Osmanlı'da Nikah

Osmanlı'da hareme ilişkin söylenecek sözlerden biriside ***"nikah"***dır. Osmanlıda ailenin temelini nikâh akti oluşturmaktadır. Çünkü erkek ve kadının ailede üslenmesi gereken karılık-kocalık, annelik-babalık gibi rollerinin toplum tarafından kabulü nikâh aktine bağlıdır. Bu sebeple; nikâh sadece dini değil, sosyal bir olgu olarak da önemlidir. İslam hukukunda evlenme akdi dini bir akid değildir. Aksine iki şahit huzurunda tarafların irade beyanları ile diğer şartlar gerçekleşince vücut bulan medeni bir akid olduğu söylenebilir. Nikah akdinde din adamlarının bulunuşu ve dua okuması dini bir akid vasıf kazandırmak[13].

11 Bkz. Ayrıntılı bilgi için, İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul, Şubat 2001; Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, İstanbul, 2008

12 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, Osmanlı Saray Çocukları, İstanbul, 2006

13 M. Morand, Etude de Droit Musulman Algerien, Alger 1910, s. 117 vd.

Bu dönemde nişan bozan çok sayıda Anadolulu üzerinde yapılan bir incelemede, nişanlısından ayrılan kızların mahkemede özellikle "nikâhlı olmadıklarının" kayda geçirmelerini istemelerinin temel sebebi, Anadolu halkının nikâha yükledikleri sosyal ve kültürel önem olarak açıklanması oldukça yerinde bir tespittir. Osmanlı toplumunda evlilik akitleri XVI. Yüzyıla kadar iki şahit önünde yapılmış, ancak Şeyhülislam Ebu's-suud Efendi'nin fetvası ile devlet bu işe müdahale etmiş, *"izinname"* usulü getirilerek nikah resmi kayda da bağlanmıştır. Osmanlıda nikâhı kadılar, vekilleri (naibler) ya da mahalle imamları tarafından kıyılmaktadır. Asıl nikâh kıyımında *"kadı"* sorumludur. Kadı dışında nikâh kıyan kimseler, kadıdan bu iş için "izinname" getirmek zorundadırlar. Devletin aynı zamanda mahalledeki resmi temsilcisi olan mahalle imamları; bu iş için tuttukları defterlere nikâhı kıyılanların ve şahitlerin ismi ile *Mehir* miktarını yazmak zorunda idi. Nikâh akdi sebebiyle erkek tarafından bizzat kadına verilen ve kadın için "ekonomik güvence" özelliği taşıyan para ve mal'a İslam toplumunda "mehir" adı verilir. Mehir, Osmanlı ailesinde kadının statüsüne ekonomik bakımdan güç katma, boşanmasını önleme veya kadınlar için bir çeşit sigorta fonksiyonunun üstlenmektedir. Mehirin nikâh akti sırasında peşinen ödenen kısmına *"Mehr-i mu'accel"*, ileride ödenmesi için söz verilen kısmına ise *"Mehr-i müeccel"* denir. Mehir nakit para olarak verildiği gibi, belli bir eşya, köle ya da cariye olarak da ödenmektedir[14].

Osmanlı Devleti'nde. Padişahın cariyelerinden biri çocuk doğurduğu zaman statüsü değişir, padişah kadınları arasında derecesi yükselirdi. Doğan çocuk erkekse **"şehzade annesi"** olarak yeni bir kimlik kazanırdı. Çocuk doğar doğmaz ona dışarıdan, iyi bir aileden, genç ve bebekli bir kadın sütnine (daye, taya) olarak atanır ve anneye destek olarak çocuğu emzirirdi. Böylece sütnine, annelik hakkı olan **hakkı-ı rıdaiye**, yani süt hakkına sahip olurdu. Doğan çocuk erkekse, bir yaşına geldiğinde ona bir **lala** tayin edilirdi. Çocuğun okula başladığı beş-altı yaşlarında, bu kadroya bir de hocası eklenirdi. Şehzade annesinin esas görevi, 13–14 yaşına gelen oğlunun gönderildiği sancakta ona eşitlik etmekle başlardı. Başlangıçta annenin çocuğa kendi verdiği terbiye ve sorumluluk üstlenmesine nezaret, sancakta lalasının da katkısıyla resmileşirdi[15].

Padişaha hanımlık yapacak ve çocuk doğuran cariyeler *"İkbal"* veya *"Kadınefendi"* olarak isimlendirilir ve kendilerine ayrılan özel bir oda da yaşamlarını sürdürürlerdi. Veliaht annesi ise *"Haseki"* ismini alarak, ***"sultanın ilk kadını"*** sıfatıyla Valide Sultan'dan sonra en güçlü otoriteye sahip kişi olurdu. Aslında haremdeki günlük yaşantı ailenin konumuna göre farklılık gösteriyordu. Orta sınıf bir ailenin haremindeki kadınlar, temizlik ve yemek gibi rutin ev işlerinden sorumlu tutulurken, konak haremlerinde kadınların günleri dedikodu yaparak, birbirlerine hikâyeler anlatarak, kadınlar arasında düzenlenen eğlencelerle geçerdi. İlerleyen dönemdeki yalı haremleri kadınlar için daha özgür bir yaşam sunuyordu. Bu

14 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslamiyye ve Ahatı Fıkhıyye Kamusu, İstanbul 1980, İstanbul Huk. Fak. Yay., C. II, s. 120-121

15 Tezcan, a.g.e., s. 151

dönemdeki kadınlar, kendi aralarında piknikler düzenliyor ve Odalarına oldukça özen gösteren, yaşadıkları yerleri özel kılmaya itina gösteren harem kadınları, çamaşırlarını sakladıkları sandık odasına dahi, özel lavanta çiçeği torbaları hazırlar, odanın kendilerine özgü kokmasını sağlarlardı. Haremlerdeki kadınların, konumlarına göre görevleri oluyordu. Örneğin, konak sahiplerinin eşleri olan hanımefendilerin görevleri, eşlerini giydirmek ve sohbet etmekti. Haremde eş ve odalık konumundaki kadınların ortak görevleri, harem dairesine geçerek geceyi dilediğinin odasında geçiren evin erkeğini hoş tutmaktı[16].

Haremde padişahın kadınlarından doğacak çocuklar için yapılacak hazırlıklarla valide sultan ilgilenirdi. Padişah çocuklarının doğumuna denirdi. Bebek ve anne için gerekli olan tüm takımlar, giysiler ve mücevherler tespit edilir, bu işle hazine kethüdası görevlendirilirdi. Hizmetleri gören kethüda yaptığı masrafları *"masraf defterleriyle"* birlikte hareme teslim ederdi. Haremdeki büyük odalardan biri doğum için hazırlanır, doğum yaptıracak ebeyle ona destek olacak cariyeler önceden belirlenirdi. Doğum sahneleri minyatürlere dahi konu olmuştur. Kadınların doğum yaptığı ***öreke*** isimli doğum sandalyesi ceviz ağacından yapılırdı ve sedef kakmalıydı. Oturulan yerin ön kısmı içeriye doğru yarım daire şeklinde oyuktur. Altına leğen konularak kullanılan sandalyenin, Anadolu'nun eski uygarlıklarına kadar giden bir formu olduğu ileri sürülmektedir[17]. Doğum yapan anneye padişah tarafından yeni kıyafetler ve mücevherler ihsan edilir, ayrıca rütbesi yükseltilirdi. Doğumu takip eden günlerde, devlet ricalinin eşleri bir baltacı aracılığıyla saraya davet edilirdi. Doğum ülkenin her tarafında fermanlar gönderilerek mahkeme sicillerine kaydolurdu. Toplar atılır, şenlikler düzenlenir, doğum tüm yurtta kutlanırdı. Şenlikler, atılan topların sayısı, doğan çocuğun cinsiyetine göre veya kaçıncı çocuk olduğuna uygun olarak değişirdi[18].

Doğumdan sonrası da bir dizi saltanat ritüelleri yerine getirilirdi. Örneğin, doğumun üçüncü günü valide Sultan, altıncı günü sadrazam saraya beşik gönderirlerdi. ***Beşik Alayı*** denilen bu uygulama Osmanlı'da en fazla rağbet gören devlet ricalinin tamamının katılmayla yükümlü olduğu bir faaliyetti[19]. Ayrıca sarayda yapılan doğumları belgelemek maksadıyla ***doğum listelerinin*** III. Mustafa ile başlamış olması, yaklaşık 30 yıl hiç çocuk doğmamış Osmanlı hanedanında, uzun bir bekleyişin sonunda duyulan bir sevincin yansıması ve bunu belgeleme arzusu olmalıdır[20].

Bunun yanı sıra bir de **"Daye"** (taye, taya) ya da dadı tabir edilen Osmanlı yaşamında, saraylarda ve zengin konaklarında bir bebek doğduğunda, anneye destek olacak bir sütnine (daye, taye, taya) bulmak eski gelenekti. Özellikle saray çocuk-

16 Sakaoğlu, a.g.e. s.123
17 Hülya Tezcan, Osmanlı Saray Çocukları, İstanbul, 2006, s. 71
18 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara, 1984, s. 107-145
19 Çağatay Uluçay, İstanbul'da XVII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair" İstanbul Enstitüsü Mecmuası, 4, İstanbul 1954, s. 199-213
20 a.g.e., s.108-109

larını emzirecek kadınların iyi bir aileye mensup olması istenirdi. Daha sonra sütnineye çocuğun bakımında yardımcı olacak bir dadı alınırdı. Ancak Osmanlıların sütnine-daye deyişiyle dadı karıştırılmıştır. Çünkü sütnine, çocuğu emzirme süresi olan iki-iki buçuk yıl kadar sarayda bulunur, çocuk sütten kesilince ayrılırdı[21].

Osmanlı sarayında hanedan çocuklarınızda, her çocuk gibi oyun arkadaşlarına ve oyuncaklara ihtiyacı vardı. Arkadaşlarla birlikte kurulan oyunlar onları geleceğe hazırlar, oyun kurallarına uymak belli bir disiplin kazandırırdı. 1813 yılında doğan şehzade Abdülhamid dört yaşına geldiğinde hizmetli kadrosu kurulurken, Seferli Odası'nda Salim ve Selim ismindeki iki çocuğun da alındığını söyler. Şadiye Osmanoğlu ise şehzadelerin yürüme başladıktan sonra dadılarının nezaretinde bahçeye çıktığını, kendi yaşındaki çocuklarla oynadığını, onlara zaman zaman ilerde harem ağaları olacak siyah çocukların katıldığını da belirtir[22].

Sarayda bu yaşananlara bakılacak olursa şehzadelerle arkadaşlık, sıklıkla fedakârlığı beraberinde getirmektedir. II. Selim'in şehzadeliği döneminde yanında olan Macar asıllı Gazanfer Ağa ve kardeşi Cafer Ağa bu sıkıntıyı yaşayanlara sadece birer örnektir. II. Selim hükümdar olması ile birlikte güvenebileceği insanlar olarak Gazanfer ve Cafer Ağaları gördüğü için onların haremde görevlendirilmesini ister, bu onların hadım olmalarını zorunlu kılan bir gelişmedir. Olmaz ise padişahı reddetmeleri gerekir ki bunu göze almak dahi söz konusu olmaz. İşte bu tercihi yapan iki kardeşten Cafer Ağa ameliyat masasından kalkamamıştır. Gazanfer Ağa ise padişahın şehzadeleri ve torunlarına 36 yıl daha hizmet etmiştir. Osmanlı'da sadece erkek çocuklar için değil, kız çocukları içinde eğlence ve oyun arkadaşı olmak fedakârlığı gerektiriyordu. Kız çocukları için eğlencelerden biri canlı kız çocuklarıydı. Bu kız çocukları Kafkaslardan getirilen Çerkez kızlarıydı. Küçük hanımlar onların saçlarını tarar, kendi elleriyle biçip, diktikleri entarileri giydirirlerdi. Onları temizliğe ve terbiyeye alıştırır, kendileri çocuk yaşta oldukları halde, o minik kızlara annelik eder, ilk derslerini vererek büyütürlerdi. Küçük hanımlar büyüyüp kendi saraylarına gidince de onlara bu kızlar nedimelik yaparlardı. Oyun yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı sarayında oldukça mühimdi. Özellikle strateji ve savaş oyunları en çok tercih edilenleriydi. Bir yabancı gözlemci Osmanlı sarayında bir akıl oyunu olan satrancın padişahlar tarafından sık sık oynandığını anılarında belirtmişti[23].

Sarayda toplu oynanan oyunların dışında toplu eğlenceler de düzenlenirdi. Bu eğlencelerin en etkili olanları elbette müzikli olanlardı. Hanendeler ve sazendeler müzik yaparlarken ortalarında rakkaseler ve köçekçeler oynar, yetişkin erkekler ve çocuklar da onlara katılırlardı. Saz takımları saray da çok yaygındı. Saray yaşantısının son devrelerinde hanım sultanların 50–60 kişiden kurulu sazende ve hanende takımları bulunurdu ve sarayda topluca eğlenilirdi[24].

21 a.g.e., s. 153
22 a.g.e., s. 154
23 a.g.e., s.155-156,163
24 a.g.e., s.164

3) Osmanlı Sarayında Vefat Hadisesine Genel Bakış

Vefatlarda Osmanlı'da ölümler kadar önemlidir. Özellikle doğal ölümler bir yana şüphesiz ki insanları en fazla etkileyen olay, tahta geçen sultanın, **nizam-ı âlemi** yani devlet düzenini bozmamak için şehzadeleri öldürmesidir. Bu yolla pek çok şehzade öldürülmüştür. III. Murad'ın 19 küçük şehzadeyi öldürtmesi bunun en acımasız örneğidir ki, bu durum halkın ve yeniçerilerin tepkisini çekmiş, bir daha benzer ölçüde bir katliama rastlanmamıştır[25].

D) Osmanlı Hanedanında Siyasi Otoritenin Temini

Osmanlı'da tüm bu olaylara sebep, devletin kuruluşundan bu yana şehzadeleri sancağa çıkma usulüdür. Sancağa çıkan şehzade devlet yönetimini öğrenerek, tahta hazırlanır ve sonunda da güçlü şehzade devlet yönetimini alırdı. Sancaklara şehzadeler sünnet törenlerini gerçekleştirdikten sonra gönderilirdi. Sancaklar ise Osmanlı'nın Anadolu'da topraklarına kattığı beyliklerin başkentleri olurdu. Amasya, Kütahya, Trabzon, Konya, Manisa, Balıkesir, Antalya, Kefe gibi… Yalnız Kefe, geçici bir sancaktı. Şehzadeler sancağa gönderilirken kendilerine *teşrif* verilirdi. *Teşrif,* şehzade sancaktayken verilecek eşya, maiyetinde görevlendirilecek kimselerinin isimlerinin, işlerinin ve maaşlarının yazılı olduğu defterdir[26]. Şehzadeler teşrifatlarını aldıktan sonra valilik kıyafetlerini giyer, ardından törenle yola çıkarlardı. II. Bayezid'in şehzadesi Korkut'un ve Alemşah'ın oğlu Osman'ın sancaklarına giderken başlarına kızıl börklü altın üsküf giydikleri, ak tuğ aldıkları ve valilik sancağıyla bir de tören kaftanı giydikleri bilinmektedir. III. Mehmed'in sancağa uğurlanışı sırasında *mücevveze*[27] giydiği, giydiği mücevvezenin çok süslü olduğu ve üzerine murassa bir sorguç taktığı ifade edilir[28].

Şehzadelerin en önemli görevleri devlet işlerinde babalarına yardımcı olmaktı. Babaları onları bazen Anadolu'nun veya Rumeli'nin muhafazası için görevlendirirdi. Kimi zamanda savaşlarda yan ve orta kanatlara komutanlık yaparlardı. Özellikle Kanuni, şehzadelerini sık sık göreve çağırmış, onlarla ava çıkmış ve devlet yönetiminde deneyim kazanmalarına yardımcı olmuştur. Şehzadendin bir görevi de, komşu devletlerden herhangi bir duyum alırsa bunu merkeze iletmektir. Şehzadelerin sancaklara çıkması 16. yüzyılın sonunda kaldırılmış, bundan sonra onlar için sarayın harem dairesinde kapalı bir hayat başlamıştır. Kafes hayatı denilen bu uzun süreçte artık kendilerinden haber dahi alınamadığı zamanlar olmuştur[29].

Sancağa giden son şehzade III. Mehmed idi. Onun yerine geçen I. Ahmed,

25 Uzunçarşılı; a.g.e., s.107-145

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkan Osmanlı Şehzadeleri" Belleten, Ankara, 1975, C.39, s.156, 659- 661, 680-682

27 Mücevveze sarığın tepesinin ortasında görülen kırmızı, dilimli ve sivri tepeliktir. Sarık bunun üzerine sarılır ve törenle giyilir. Bkz. Hülya Tezcan, a.g.e., s.99

28 Uzunçarşılı, " Sancağa Çıkan…", a.g.m., s.692

29 Metin Kunt, Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları, Osmanlı/Teşkilat, 6, Ankara, 1999, s. 33-40

sancağa gitmeden tahta çıkan ilk sultandı. Lala, Türkler arasında çok eskiden beri var olan atabek (vilayetleri yöneten vali) karşılığı olarak kullanılmıştır. Lala, henüz erginliğe ulaşmamış şehzadeye gerekli bilgileri verir, terbiyesiyle uğraşır, yönlendirirdi. Sancağa çıkma yaşı olan 13 -14 yaşına gelince, ona sancak yönetiminde yardımcı olacak deneyimli lalayı divan-ı hümayun tayin ederdi. Yani lalanın, şehzadenin çocukluğunda ve sancakta olmak üzere iki farklı görevi olurdu[30].

Sonuç

Sonuç olarak değerlendirilecek olursa; Müslüman Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı yaygın bir düşüncedir, fakat yanlıştır. Osmanlı cemiyetinde poligami hoş karşılanmaz. Gelir grupları ve toplumsal konumları yakın eşlerin kurduğu yuvada kuma getirilmesi mümkün değildir. Gelir düzeyi düşük geniş halk kesiminde ise bütün bir kurumun yerleşmesi zaten mümkün değildir. Çok eşlilik saygıyla karşılanan bir uygulama değildir ve mesela kuzey Türkleri arasında yoktur, Rumeli'de de hemen hiç görülmez. Anadolu'da da yaygın olduğu söylenemez. Osmanlı ailelerinin ise tıpkı Bizans'taki gibi temelde çekirdek aile özelliğini gösterdiği anlaşılıyor. Ancak kırsal ve kentsel yapı arasındaki fark ise daha çok çocuk ve geniş aile tipinin kırsal alanda daha çok tespit edilmiş olmasıdır. Bunun bir benzeri de daha fazla veliaht maksadıyla Osmanlı Sarayında görülmesidir[31].

Osmanlı hanedan ailesinin sosyal sistemi Batı'daki çağdaşlarının aksine çelişkili bir sınıflaşmanın değil, belirli bir nizamdan hareket eden bir yapıya sahiptir. Soy asaleti, öncelikle asabiyetin yok sayıldığı Türklerde, yerini kabiliyet, fazilet ve erdeme bırakıştır.

Siyasi otoritenin bölünmemesi ilkesi devlete muhalif kuvvetlerin bu durumdan yararlanmalarının da önüne geçmiştir. Toprakta esas olarak devletin mülkiyetinde kabul edilmesi toprağa dayalı bir ağalık ve sömürü düzeninin oluşumunu da engellemiştir.

Osmanlı sarayında bir kız veya erkek çocuğu rüştünü ispatlamadan, âkil/âkile olmadan babasından kalan malı istediği gibi tasarruf edemez. Ettiği takdirde, ileride pişmanlık doğuracak zarar ve mağduriyetler olabilir. Osmanlı dönemi uygulamaları çerçevesinde bu tür örnekleri bu sicilde bolca görmek mümkündür. Bir kişi vasi tayin edilirken, çocuğa bakmak, yedirip-içirmek, besleyip-büyütmek, terbiye etmek, babasından kalan terekeyi korumak ve en uygun şartlarda tasarruf etmek şartıyla tayin edilmekteydi. Hatta öyle ki vasi tayin edilen şahıs veya şahıslar, çocukların malından kendilerine istedikleri kadar "nafaka ve kisve baha" dahi tayin edemezlerdi[32].

30 a.g.e., s. 152

31 Bkz. Ayrıntılı bilgi Sakaoğlu, a.g.e.; İsmail Doğan, Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım, Ankara Ekim 2001

32 Bkz. Ayrıntılı bilgi Kunt, a.g.e.

Osmanlı toplumunda yetimlere miras yoluyla kalan menkul ve gayri menkul malların vasileri tarafından işletilmesi ve sermâyenin kontrol altına alınarak elde edilen gelirin, bu şahısların ihtiyaçlarının karşılanması için harcanması, reşit olduklarında ise kendilerine teslim edilmesi için oluşturulan kurumlara, eytâm sandığı adı verilmektedir. Bu keselerin görevi; keselerde saklanan malın veya paranın ihtiyaç sahiplerine kefiller göstermek kaydıyla verilmesi şeklindedir.

Ailenin oluşum sürecinde nikâh müessesesi, ister erkek ister kadın olsun her iki tarafa da belirli statüler kazandırmış ve bu statüler gereği de belirli roller ve sorumluluklar yüklemiştir. Kadınların bugünkü manada kamusal alanda yer aldıkları gibi bir anlayış ve değerlendirme yanlış olabilir. Burada önemli olan sanayi toplumu olmayan ve İslâmî değerlerin sosyal yaşamda ağırlığını hissettirdiği XX. yüzyılın başındaki Osmanlı toplumu ve ailesinde kadınlar eve hapsolmamış; aksine toplumsal yaşama katılabilmişlerdir. Toplumda işlevini yerine getiren ailenin en temel üyelerinden anne veya babadan birinin ölümü sonucu Osmanlı aileleri saray da dahil parçalanma ile karşı karşıya kalabilmektedir. Ama bundan öncede sözünü ettiğimiz gibi Türk aile yapısının en önemli özelliği olan sahip çıkma güdüsü kendini burada da göstermektedir.

Kaynakça

Basılmış Eserler

Ahmed Refik, **Fatma Sultan**, Yay. Haz. Esra Keskinkılıç-Rıfat Günalan, İstanbul, 2004

Akgündüz Ahmet, **Sarayda Harem**, İstanbul 2011

Bilmen Ömer Nasuhi, **Hukuk-u İslamiyye ve Ahatı Fıkhıyye Kamusu**, İstanbul 1980

Çağman Mahir, **Çağlarboyu Anadolu'da Kadın**, İstanbul, 1993

Doğan İsmail, **Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Ankara Ekim 2001

Kunt Metin, **Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları,** Osmanlı/Teşkilat, Ankara, 1999

M. Morand, **Etude de Droit Musulman Algerien**, Alger 1910

Ortaylı İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Şubat 2001

İnalcık Halil; **The Otoman Empire, The Classical Age (1300-1600)**, London 1973, Çev: Sakaoğlu Necdet, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul, 2008

Sezer Ruşen, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, 2003

Uzunçarşılı İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara, 1984

Tezcan Hülya, **Osmanlı Saray Çocukları**, İstanbul, 2006

Makaleler

Uluçay Çağatay, "*Bayezid II'nin Ailesi*" Tarih Dergisi, CX, S.14, İstanbul 1959

……., *İstanbul'da XVII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair"* İstanbul Enstitüsü Mecmuası, 4, İstanbul 1954

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *"Sancağa Çıkan Osmanlı Şehzadeleri"* Belleten, C.39, S.156, Ankara, 1975

……, "*Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman paşa için tertip ettirdiği vakfiyenin Aslı"* Belleten, C.27, S.107, Ankara, 1963,

……, " *Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları neden Açılmıştır."* Belleten, C.28, S.112, Ankara, 1964,

Cilt 1 Sayı 1 Bahar 2012

"Türk Milliyetçiliği Kültürel Akıl, İçtihat ve Siyaset" Üzerine

Turkish Nationalism: On Cultural Reasoning, Interpretation and Politics

Bahadır Bumin ÖZARSLAN*

Milliyetçilik, sıra dışı cazibeye sahip bir gerçeklik olarak üzerinde sıkça durulan konulardan biridir. Kavram olarak ortaya çıkışından önce bile doğrudan veya dolaylı, bilinçli ve bilinç dışı, her milletin özgeçmişinde etkisi çok belirgin bir şekilde hissedilen ve gözlemlenen milliyetçilik konusunda, Batı'da önemli bir yazılı birikim oluşmuştur. Doğal olarak bu birikim, Batı'da ortaya çıkan milliyetçiliğin kendine has temelleri üzerine inşa edilmiştir. Ülkemizde de ilgi çeken bir konu olması münasebetiyle milliyetçilik, her dönem revaçta olmuştur. Ancak ülkemizdeki yazılı birikimde, görünür ve/veya bilinçaltında yatan "Batılı gözlük hayranlığı"nın etkisiyle bilerek ya da farkında olmadan Batılı bir zemin dikkat çekmektedir. İşin ilginç tarafı, kendisini Türk Milliyetçisi kimliğiyle ifade eden aydınların bir kısmında da benzer hastalıklar mevcuttur. İşte, Prof. Dr. Nadim MACİT'in **"Türk Milliyetçiliği: Kültürel Akıl, İçtihat ve Siyaset"** isimli çalışması, konunun cazibesinden kaynaklanan ve Batı'ya yaslanan bir eser yaratma çabasından değil, tam tersine fikrî adanmışlığın bir mahsulü olarak Türk Milliyetçiliği'nin kökenini ve dayandığı temelleri, sağlıklı ve yerli bir bakış açısıyla ortaya koyma saikiyle üretilmiş bir kitaptır. Berikan Yayınevi tarafından basılan ve 600 sayfanın üzerindeki bu eser, bir yandan Batılıların bakışını ortaya koyarken diğer yandan da takipçisi olduğu Ziya GÖKALP, Osman TURAN ve Erol GÜNGÖR gibi seleflerinin ortaya koyduğu berraklıkta, konunun **"Türk'çe"** temellerini gözler önüne seren ilmî bir çabadır.

Nadim MACİT, hareket noktası olarak kültürel aklı esas almıştır. Kitaba da adını veren bu kavramın temelinde ise dil ve tarih yatmaktadır. Zira MACİT'e göre fikrî tartışma, bir şeyin ya zihnî ya da haricî varlığı üzerinde yürütülür. Bir inanç sisteminin ve siyasî anlayışın zihin haricindeki varlığı, dil ve tarihtir. Bu tartışma-

* Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü

da ilk başvurulacak aracın dil olduğunu ifade eden MACİT, herhangi bir kültür sistemi ve millet üzerine yapılacak tartışmanın da o milletin dilini ve kültürünü yansıtan tarihî tecrübeye dayandığına dikkat çekerek; insanlığın her aşamasında inançlar, mekânlar, sınırlar, adlandırmalar, aidiyetler, hâkimiyet modelleri, iktisadî ve siyasî çıkarlar gibi unsurların farklı tarihî tecrübelerin ve milletlerin varlığını onayladığını dile getirmektedir[1]. Türk Milleti'nin var oluşunu sağlayan dili, kültürü ve mefkûreyi, tarihî tecrübeden geçmiş muhkem direkler olarak nitelendiren yazar, Türk Milleti'nin tarih boyunca değer üreten, değer veren ve değerlendiren bir kültürel akla sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Türk Milliyetçiliği'ni, "*… İmandan hayata, fikirden siyasete, ahlaktan sanata yayılan bu kültürel aklı kavramak ve geliştirmek, millet olmanın farkına varmaktır, milliyetçi olmaktır. Öyleyse* ***milliyetçilik; oluşturulmuş akla dayanan inşa edici zihniyettir, Türk milletinin tarihî tecrübesini ve kültürel birikimini benimsemek ve tarihî ufkun etkinliği bağlamında yeniden inşa etmektir."*** şeklinde tanımlamaktadır[2].

Bir milletin konuştuğu dilin, bir dünya sistemi oluşturma yeteneğini kaybetmesi durumunda o dilin sıradanlaşacağını ve işlevini kaybedeceğini belirten MACİT, "*... **Dil; bir kimliğin ve aidiyetin ortak unsuru olmasına karşın, her zaman bir dünya-dil sistemi olma özelliğini taşımaz. Çağa ait deyimlerin ötesine geçerek insan etkinliğine konu olan her alanda başka bir dili bünyesine taşıyan ve kullandığı dili o kültürün ruhuyla anlamlandıran bir dil geçerliliğini yitirir. Sadece iletişim işlevini yerine getiren bir dil; kalıcı ve etkili bir geleneğin, yani bir dünya görüşünün taşıyıcısı olamaz. Fakat iletişim işlevinin ötesinde bir dünya tasavvurunu ve yaşantı biçimini bünyesinde taşıyan dil; her kırılma döneminde yeniden inşa edilebilir.** Türk milleti bu görevi her tarihî kırılma döneminde yerine getirmiştir. Belirtilen bağlamda* ***milliyetçilik dili, dünya-dil sistemi hâline getirme mefkûresidir."***[3] ifadeleriyle dilin önemine ve Türk Milliyetçiliği açısından dünya inşa etme noktasındaki misyonuna işaret etmektedir. Türk Milliyetçilerinin dil ve ülkü birliğini savunduğunu; Türkçe merkezli bir Türk Dünyası kurma ülküsünü savunanların, Türk Milleti'nin iç sesine kulak vererek onların varoluş iradelerine riayet etmeye dayalı millî bir görev üstlendiğini vurgulamıştır. Bu sebeple fikrî ve siyasî bir hareket olarak bağımsızlık konusunda Türk Milliyetçilerinin hassasiyetine dikkat çekerek bu hassasiyetin Mete Han'dan Atatürk'e kadar uzanan ortak bir söylem ve iman meselesi olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, Türk tarihinin ve kültürünün yorumuna dayalı Türk Milliyetçiliği'nin devletin değil, milletin ideolojisi olduğunun; bütün meselelerin merkezine milleti koyduğunun; geleceğe dönük bir uyanışın hamisi olmayı, her türlü iktidara ve çıkara tercih ettiğinin altını çizmektedir[4].

1 Bkz. Nadim MACİT, **Türk Milliyetçiliği: Kültürel Akıl, İçtihat ve Siyaset**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 13
2 MACİT, s. 126-127
3 MACİT, s. 39-40
4 MACİT, s. 111

Nadim MACİT eserinde, milliyetçiliği tarihî bir kategori ve modern bir olgu olarak kabul edip muhayyel olduğunu iddia eden çevrelere karşı, bazı cevaplar da vermektedir. Bu tip iddialarda bulunanların daha işin başında, beşerî durumu kuran ve tanımlayan unsurları yok saydığını belirten MACİT, milletin bir suret ve gölge olmadığını; aksi takdirde beşerî toplumun tabiatını ve birlikte yaşama arzusunu tartışmanın bir anlam taşımayacağını ifade etmektedir. Milliyetçiliği modern bir olgu, tarihî bir kategori ve kendine özgü olarak nitelendirenlere karşı, her ideolojinin ve davranış biçiminin kendini önemsediği ve doğru gördüğü; aksine bir durumun inanç ve değer algısını oyuna dönüştüreceği hatırlatmasını yapan MACİT, böylesi görüşlerin Türk Milliyetçisi olduğunu iddia eden kişilerin ağzından çıkmasını ise ***"müntehir cehalet"*** olarak değerlendirmektedir[5].

Tarihin derinliklerinden günümüze kadar uzanan süre zarfında, Türk aklının felsefe ve ilim yoluyla medeniyete dönüştürme, dünya inşa etme, siyasî hareket tarzı oluşturma, kopuş-çöküş dönemlerinde yeni imkânlar arama ve kendini yeninde tanımlama kabiliyetine tanıklık edildiğini belirten MACİT, millet inşa etmenin fikirler ve değerler üzerinden mümkün olduğu gerçeğinin altını çizmektedir[6]. Buradan hareketle yazar, tarihî sürecin içinden gelme bilicinin yanında, günümüz dünyası hakkında fikir sahibi olmanın önemine de dikkat çekmektedir. Kendini ve içinde bulunduğu çağı anlamayan milliyetçiliğin, gerçek anlamda bir milliyetçilik olamayacağını; bilgi akışının hızlandığı bir dünyada sürekli iyileştirme yaparak yeni uygulamalar ve yeni bir hareket yöntemi geliştirmenin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Zira MACİT'in dikkat çektiği bir başka tehlikenin panzehiri de yine aynıdır. Bu tehlike, günümüz dünyasında sıkça karşılaşılan zihniyet inşa etme ve yönlendirme faaliyetleridir. Bu politik-stratejik hamleleri bozmanın en sağlam yolu, toplum nezdinde etkinlik kazanmaktır. Aksi takdirde, toplumsal bağlamda etkinliğini yitiren bir fikrî ve siyasî hareketin başarılı olması ancak geçici sebeplere ve dönemlere bağlı olacak, sürekli ve kalıcı olmayacaktır. Bu sebeple Nadim MACİT'e göre Türk Milliyetçilerinin fikrî ve siyasî önderleri, aşağıdan yukarıya doğru bir zihniyet inşa etmenin bütün araçlarını üretmek ve sosyal bağlamda etkin olmak durumundadırlar[7].

Zihniyet dönüştürme hamlelerine karşılık bilginin değerini ve işlevini anlamak gerektiğini belirten yazar, değerler diplomasisi üzerinden sürdürülen zihniyet dönüştürme hareketlerine karşı siyasî-stratejik aklı devreye sokmak gerektiğini, bunun için de tarihi ve çağın ufkunu anlamaya ve yorumlamaya ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir. Milliyetçi bakışın tarihî tecrübeyle ve çağın ufkuyla diyaloga girmesi, kültürel aklı yeniden inşa ederek varolma iradesini her vaziyette ve şartta göstermesi gerektiğini ifade eden yazar[8], şöyle bir reçete yazmıştır: *"Böyle bir fikrî*

5 MACİT, s. 14
6 MACİT, s. 126
7 MACİT, s. 103-104
8 MACİT, s. 104

*ve siyasi ortamda milliyetçi bakış; **(a)** Kültürel akla, tarihî ve manevi değerlere dayanmalıdır. **(b)** Kurucu akla, yani Cumhuriyetin kuruluş felsefesine bağlı kalmalıdır. **(c)** Tarihî ufkun etkinlik alanıyla kurucu akıl arasında felsefi bağ kurarak adalet ve hukukun siyasi ve içtimai alanda yerleşmesini esas almalıdır. **(d)** Demokratik kültürün ve hakların ortak akıl üzerinden geliştirilebileceğini ve yerleştirilebileceğini topluma anlatmalıdır. **(e)** Özgürlüğün insan olmanın gereği olan temel ve vazgeçilmez değer olduğunu sözden çıkarıp eyleme dönüştürmelidir. **(f)** Bütün bunların, ortak akıl ve bağımsız devletle mümkün olabileceği hatırda tutulmalı ve bağımlılığın her türü reddedilmelidir"*[9].

Türk Milliyetçiliği fikrini, diğer bazı akımlarla da karşılaştıran Nadim MACİT, muhafazakâr sosyo-politik dilin ve liberal zihniyetin Türk Milliyetçiliği düşünce yapısıyla olan farklılığını ortaya koymuştur. Bu akımların temel düsturlarını ve günümüz dünyasındaki yeni sürümlerini ortaya koyan yazar, yeni muhafazakârlığın ve liberalizmin Türk Milliyetçiliği'nin temel esaslarıyla uzlaşmaz çelişkiler barındırdığını somut olarak tespit etmiştir. Muhafazakâr anlayışın hem değişimi hem de geleneği, din gibi zamandan ve mekândan soyut bir ezelî hakikat olarak algılaması karşısında, Türk Milliyetçiliği bakış açısıyla uyuşmadığını belirten yazar, Türk Milliyetçiliği açısından hayatın özünün yaratıcı tekâmül olduğuna dikkat çekmektedir. Neticenin sebebin yerine geçerek tarihin ve toplumun tersinden okunmasını felsefî ve içtimaî temellerden kopukluk olarak nitelendiren MACİT, Türk Milliyetçiliği düşüncesinin toplumsal gelişimin ürünü olan kurumların tarihî bağlarını dikkate alarak canlı gelenekler şeklinde devam etmesini amaçladığını dile getirmektedir[10]. Ayrıca, 1990 sonrasındaki gelişmelerden sonra ortaya çıkan yeni muhafazakâr kalıpla Türk Milliyetçiliği'nin hiçbir rabıtasının olamayacağını; iki siyasî söylem arasındaki en belirgin farklardan birinin milletin değerlerini, uluslararası siyasî-stratejik mücadelenin parçası yapan küresel otoriteye tâbiyet noktasında düğümlendiğini; Türk Milliyetçilerinin, Batı merkezli jeopolitik düzenlemelerin bir parçası olan ve muhafazakârlık-din-İslam algısı üzerinden Türk Milleti nezdinde prim yaparak liberal-kapitalist sistemle izdivaca giren iktidarın uygulamalarına alkış tutmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedir[11].

Nadim MACİT'in liberal düşünceye yönelik eleştirileri de oldukça dikkat çekicidir. Liberal düşünce sistemindeki özgürlük anlayışının ahlakî ve aklî içerikten soyutlanmış olması; bireyi ve bireyin egosunu merkeze alması; bireyin değerinin ekonomik gücüyle ölçülmesi; ekonomik alanda gücü elinde bulunduran iktidara karşı aşırı bağımlı olması gibi gerekçelerle ve son tahlilde özgürlüğe değil, aslında esarete dayalı liberal öğretinin Türk Milliyetçiliği anlayışıyla bağdaşmayacağını belirtmektedir. Zira Türk-İslam kültürü açısından özgürlük, insanın zaman-mekân içinde varoluşuyla bir tutulmaktadır. Eğer insan özgür değilse, zaman-mekân içinde varlığını gerçekleştiremez. Ayrıca özgürlük, insan eyleminin aklî ve ahlakî ni-

9 MACİT, s. 130
10 Bkz. MACİT, s. 442-444
11 MACİT, s. 447-448

teliğinin ölçütü olarak kabul edilmekte; insanın kendisine ve topluma karşı olan sorumluluğunun temelini oluşturmaktadır[12]. Bunun dışında, liberalizmin adalet ve eşitlik anlayışının zannedilenden farklı olduğunu; Türk kültürünün algıladığı adaletin ve eşitliğin tahrif edilerek farklı dinî, etnik ve kültürel grupların talepleri üzerinden millî devlet sisteminin ve Türk toplum yapısının temellerinin yıkımına dönük politikaların tatbik edilmek istendiğini belirten MACİT, **"ufukların buluşması"** olarak nitelendirdiği millî siyaset yoluyla modern burjuvanın ve seçkinci zümrenin ürettiği milliyetçilikten farklı olarak Türk Milliyetçiliği'nin milleti esas aldığını hatırlatmaktadır. Dünya paylaşımında etkin olan aktörlerin ürettiği siyasî ve stratejik hesaplara dayanan etnik taleplerin milliyetçilikle değil, ırkçılıkla ilişkilendirilmesi gerektiğini; Türk Milliyetçiliği'nin ise sosyo-psikolojik ve kültürel kuralları esas aldığını; özgürlük ve demokrasi adına günümüzde ileri sürülen bu taleplerin toplumun birlikte yaşama iradesine katkı sağlamadığını; Türk Milliyetçilerinin Ortaçağ'dan kalan bu kabileci mantığa karşı çıkarak **"hür millet-bağımsız devlet"** ülküsünü gerçekleştireceğini dile getirmektedir[13].

MACİT'in kitabında önemli yer tutan konulardan biri de Türk Milliyetçiliği-İslâm ilişkisidir. **"Tarihin insanî ve İslamî sedası"** olarak vasıflandırdığı Türk Milleti'nin sözlüğünde kadim zamanlardan beri dinin yer aldığını; bazı sıra dışı yorumların aksine dinin kültürel, içtimaî ve iktisadî alanı etkileyen önemli bir etken olduğunu; eski Türk dininde her şeyin yaratıcısı olan tek Tanrı inancının bilindiğini belirten yazar, Türklerin İslâm'ı kabul etmesini, **"işiten bir milletin yeni imanı"** olarak değerlendirmektedir. Türklerin dünyayı İslâm ile tanımadığını, daha önce de devlet kuran ve geliştiren bir millet olduğunu; İslâmiyet ile örtüşen inançlarının ve ruhlarının yeni bir medeniyet kapısı açmada önemli bir rol oynadığını; İslâm'ın Türklerin ruh dünyasına, yaşayışına ve var oluşuna anlam katarak millî kimliği şekillendirmede önemli bir unsur olarak yer aldığını; Türk Müslümanlığı'nın bir derviş geleneğinden ibaret olmadığını; İmam Azam Ebu Hanife-Ebu Mansur Mâtûridî-Ebu'l Muîn en-Nesefî çizgisinin İslam'ın akılcı ve maneviyatçı yorumunu temsil ettiğini; bu Türk bilginlerinin temsil ettiği ekolün üzeri örtülse de özgün bir yere sahip olan bu anlayışın günümüzde giderek artan bir önem kazandığını ifade eden MACİT, İslâm'ın şekilden ibaret olmadığına ve siyasî, iktisadî, vb. konum elde etmek amacıyla dini kullanarak egemen güçlerle ittifakın dindarlık olamayacağına işaret etmektedir. Değerler diplomasisi aracılığıyla yürütülen politika sonucunda, sahte bir din algısı üzerinden kandırılan insanlarımıza gerçekleri gösterme görevinin ise Türk Milliyetçilerine düştüğünü vurgulamaktadır[14].

Prof. Dr. Nadim MACİT, Türk Milliyetçiliği'nin anlamını ortaya koyarken aynı zamanda, **"ne olmadığına"** da işaret etmektedir. *"Türk Milliyetçiliği, devlet gücüyle özdeşleşmiş ve resmî kurumlarla aynileşmiş bir ideoloji değildir. Böyle bir imaj ve*

12 MACİT, s. 516-517
13 Bkz. MACİT, s. 517-547
14 Bkz. MACİT, s. 339-416

sunum Türk milliyetçiliğinin ruhuna aykırıdır. Çünkü Türk milliyetçileri milletin iradesini esas alır. Devlet gücüne ve kurumsal irtibata yaslanarak otoriter ve militarist söylemi Türk milliyetçiliği olarak yutturmak siyasi çıkar çizgisi ve siyasi oyunla buluşur. Türk milletini, kültürel sembollerini ve ülkenin bütünlüğünü savunan bir milliyetçinin, devletin herhangi bir kurumu tarafından siyasi suçlu kapsamına alınması ve değerlerine aykırı düşen bir uygulamaya tabi tutması milliyetçilikle devlet arasında zorunlu bir bağın olmadığını gösterir. Yakın tarihimiz bunun somut ve acı misalleriyle doludur. Fakat küresel siyasi otoritenin ortakları ve aracı elemanları yoluyla devletin kurumlarına fitne tohumu ekmesi ve millî kurumları tasfiye etmeye yeltenmesi milliyetçi fikrî ve siyasi iradenin duvarlarına çarparak sahiplerine geri döner."[15] şeklindeki ifadeler, Türk Milliyetçiliği ile ilgili bilinen ve/veya ileri sürülen yaygın yanlışlara da bir cevap niteliğindedir. Bu sözlerin üzerine çok bir şey söylemenin gereği olmadığı açıktır. Zira bu satırlar, yakın tarihî tecrübeden kaynaklanan ve günümüzde de devam ettiği bilinen yalın gerçeği, bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Kitabın bir özelliği de yalnızca geçmişin muhasebesiyle ve durum tespitiyle yetinilmemiş olmamasıdır. *"Dünyaya Anlam Vermek: Kültürün Felsefesi"*, *"Kültürel Aklım İki esası: Milliyet, İslâmiyet"*, *"Çağı Anlatan Müşterek Dil: Türkçe"*, *"Tarihin Sözünü İşitmek ve Anlamak"*, *"İdeal Kültür: Hayatın Bütünlüğünü Korumak"*, *"Millet-Devlet Ufkunun Kaynaşması"*, *"Açık Davranışları Değerlendirme Kıstası: Değerler"*, *"Millete Değer Vermenin Somut Göstergesi: Hukuk"*, *"İslâm'ı İstismar Etmeden Benimsemek"*, *"Bilgiyi Hikmetle Buluşturmak"* başlıkları altında, Türk Milliyetçiliği'nin hareket yöntemini ve bunun esaslarını ortaya koyan Nadim MACİT[16], Türk Milliyetçiliği'nin geleceğini inşa etmeye yönelik önerilerde de bulunmaktadır. Yeni tanzim politikaları karşısında, iletişim çağında Türk Milliyetçilerinin kimliği yeniden kurması gerektiğini ileri sürmektedir. Türk kültürünün aklın değer üretme yeteneğini kabul ettiğini hatırlatan yazar, bilgiye ulaşma yöntemini ve araçlarını kullanarak yeni bir felsefî sistemin geliştirilebileceğini, millî kültür dairesinin genişletilerek millî bir çözüm üretmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada öne çıkardığı eksen, Türk Dünyası'dır. Yirmi birinci yüzyılda Türk Dünyası'nı kurmak gerektiğine işaret eden MACİT, Turan ülküsünün Türk Milliyetçilerine ait bir hedef olduğunu; bu dünyanın tarihte iz bırakan büyük Türk kültürü üzerine inşa edilmesi gerektiğini; ilk aşamada Türk aydınları arasında kavram birliğine ihtiyaç duyulduğunu; bağımsızlığına kavuşan Türk devletlerinin millî ve demokratik bir sistem kurmasının şart olduğunu; Türk devletleri arasında kurulacak uluslararası örgütler aracılığıyla somut sosyal, ekonomik ve siyasal işbirliğini geliştirmenin mümkün olabileceğini; tarih içinde yaşanan krizleri ve ayrışmaları aşmak için kültürel içerikli ortak faaliyet alanlarına öncelik tanınması gerektiğini; öğrenci değişim programları, kültür-sanat faaliyetleri, ulaşım alanın-

15 MACİT, s. 112
16 Bkz. MACİT, s. 449-498

da çeşitliliğin ve ucuzluğun sağlanması gibi araçlarla ikili ve çok taraflı ilişkilerin rahatlıkla geliştirilebileceğini belirtmektedir[17].

Son kitabıyla birlikte Prof. Dr. Nadim MACİT, Türk Milliyetçiliği düşünce dünyasına mührünü vurmuş ve Türk Milliyetçisi aydınları içerisindeki yerini silinmez bir şekilde perçinlemiştir. Her ikisi de rahmete kavuşmuş Erol GÜNGÖR'den ve Durmuş HOCAOĞLU'ndan sonra ortaya çıkan boşluğu, gerçek manada doldurma yolunda atılmış ilk ve tek adım olan bu çalışma, önemli bir ihtiyaca cevap verecek kadar doyurucu bir niteliğe sahiptir. Bugüne kadar yaptığı çalışmalarıyla alanında kendini ispatlamış bir akademisyen olarak iddiasını ortaya koymuş olan MACİT, bu eseriyle artık, kendi ifadesiyle **"Türk Milliyetçisi bir aydın sıfatıyla entellektüel bir meydan okuma"**da bulunmaktadır. Bu meydan okuma, Türk Milliyetçisi olarak bilinen aydınların içinde bulunduğu ruh karmaşasından kaynaklanan farklı eğilimlere yönelik olarak hem camianın içine hem de genel olarak Türk kamuoyunda ve özellikle entellektüel çevrelerde peşin bir nass olarak kabul edilen "Türk Milliyetçiliği Fikir Sistemi'nin demode ve çağdışı kaldığı" yönündeki önyargılı tutuma karşı entellektüel bir isyandır. Ne mutlu bu kutlu isyan bayrağını açana, ne mutlu bu kutlu isyana katılma cesaretini gösterene…

17 Bkz. MACİT, s. 572-579

Sivil Toplum ve Eğitim

Civil Society and Education

Seydi Battal BERTLEK*

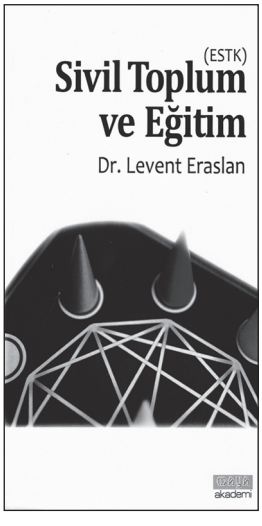

Sivil toplum kavramı genel anlamıyla; aile, devlet, piyasa ve siyasi alan dışında hak ve sorumluluk sahibi yurttaşların gönüllü olarak yarattığı, sorunlarını çözmek ve çıkarlarını korumak amacıyla kamusal alan ile özel alan arasında ya da bu alanların kesişimin de oluşturdukları bir alanı ifade eder. Sivil toplum, batı toplumlarının ve batılı siyasal felsefe geleneğinin özgün bir kavramı sayılmakla birlikte, batı dışı toplumlarda sivil toplumun varlığı bağlamında Türkiye'de de etkin bir sivil toplum geleneğinin bulunmadığı, güçlü ve merkeziyetçi devlet geleneğinin örgütlenme kültürünü-pratiğini engellediğine dair tartışmalar yapılmaktadır.

Sivil toplum tartışmaları, Türkiye'de 1980'li yıllardan bu yana genişleyerek devam etmektedir. Özellikle siyasal alanda devlet kontrolünün kademeli olarak azalması, dünyadaki gelişmeler ve Avrupa Birliği'ne giriş süreci, sivil toplum kavramının Türkiye'de popüler olmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak sivil toplum kuruluşları da toplumsal yaşamın her alanında kurulmaya başlamıştır. Bu alanlardan biri de "eğitim" dir.

Bu çalışmada sivil toplum kavramının tarihi, felsefi ve sosyolojik temelleri ile Türkiye'deki serüveni Osmanlı Devleti'nden başlatılarak, dönemler halinde günümüze değin incelenmiştir. Bu inceleme "eğitim" alanında daha spesifik yapılarak "ESTK" kavramı oluşturulmuş ve çalışma güncel fragman ve olaylarla desteklenmiştir.

* Uzman, İngilizce Okutmanı

Sivil Toplum ve Eğitim

Sivil toplum genel anlamıyla kavram olarak aile, devlet ve siyasi arena dışında gönüllü bireylerin belirli bir amaç doğrultusunda oluşturdukları birlikteliklerdir. Amerika ve Avrupa ülkelerinde köklü bir geçmişe sahip olan sivil toplum kuruluşları ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren artarak belirli alanlarda etkisini göstermeye başlamıştır. Bunlar içerisinde en yaygın ve popüler olanlar eğitim ile ilgili olan STK'lardır. Çünkü, eğitim her kesimi ilgilendiren bir olgudur. Bu sebeple, böyle bir konunun ayrıntılı bir şekilde araştırılarak ve daha spesifik hale getirilerek "Eğitim Alanı Sivil Toplum Kuruluşları" (ESTK) kavramının oluşturulması ve kitaplaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Yazar bu eserinde, öncelikle sivil toplum kavramının tarihsel ve düşünsel temellerini, Thomas Hobbes, John Locke, Hegel, Antonio Gamsci ve Alexis De Tocqueville gibi önemli düşünürlerin görüşleri ışığında ayrı bir bölüm olarak detaylı bir şekilde anlatmıştır. Sivil toplumun teorisel olarak antik düşüncede ve ortaçağdan itibaren gelişimini, yüklendiği kavram anlamını incelemiştir. Modern sivil toplum bağlamında NGO kavramı incelenerek sivil toplum kuruluşlarının özellikleri detaylı bir şekilde verilmiştir. Sivil toplumu devletten tamamen bağımsız düşünemeyiz. Yazar bu konuya da devlet-sivil toplum ilişkisinin çözümlenmesinde temel kuramlar ve devlet-sivil toplum ve demokrasi başlıkları altında yer vermiştir. Türkiye'de sivil toplum yapısının temelleri esasında Osmanlı Devleti'ne değin uzanmaktadır. Dolayısıyla, yazar ülkemizdeki sivil toplum anlayışını "Aşkın Devlet Anlayışı" bağlamında Osmanlı Devleti'nde sivil toplum ve Osmanlı'da sivil toplum unsurları adı altında kitabına almıştır. 2000'li yıllardaki sivil toplum anlayışını ise Avrupa Birliğinin ve diğer kuruluşların desteklediği sivil toplum merkezleri bağlamında ele almıştır. Sivil toplum kuruluşlarının problem alanları, güçlü devlet geleneği ve sivil toplum ilişkisi, STK'ların yapısal ve imaj problemleri, örgütsel ve yönetsel problemleri düzeyinde konu edinilmiştir. Ayrıca STK'ların siyasi partiler ile ilişkileri de incelenmiştir.

Eserde, ilerleyen bölümlerde, eğitim alanındaki sivil toplum örgütlenmesi anlatılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle eğitim politikalarının STK'lara olan etkileri incelenmiştir. Eğitim dernekleri kuruluş, faaliyet alanı ve amaçlarına göre on farklı kategoriye ayrılarak detaylı bir şekilde sunulmuştur. Bu kategoriler şu şekildedir: Eğitim-araştırma-proje, okul-koruma-geliştirme, mezunlar, dini eğitimi destekleme, yöre-bölge-şehir, engelli-özel eğitim, çevre ve sağlık eğitimi, deprem- arama kurtarma eğitimi, burs eksenli ve uzmanlık eksenli dernekler. Eğitim vakıfları ise şahıs-şirket adına kurulmuş vakıflar olarak değerlendirilmiştir. Yine bir sivil toplum kuruluşu olan eğitim sendikaları ve kooperatifler kategorilere ayrılarak anlatılmıştır. Devamında yazar, eğitim alanındaki STK'ları değerlendirmiştir. Bu değerlendirmesinde, ESTK'ların Türkiye genelinde yatay örgütlenmelerini yeterli düzeyde görmemektedir. ESTK'ların ekonomik

kaynaklarını büyük oranda üye ödentileri ve bağış gelirlerinin oluşturduğunu yazmıştır. Devletin eğitim politikalarının halka aktarılmasında STK'ları bir aracı olarak görmüş ve ESTK'ları ast, devleti ise üst olduğu bir konumlama süreci olarak değerlendirmede bulunmuştur. Yazar kitabında görselliğe önem vermiştir. Bu doğrultuda, anlatılmak istenen konular tablolar ve şekiller halinde verilerek daha somut ve anlaşılır hale getirilmiştir. Bu kitapta, sivil toplum olgusu tarihi gelişimi ile felsefi ve sosyolojik yönleriyle dönemler halinde ayrıca, bir sivil toplum kuruluşu olan vakıflar, sendikalar ve dernekler her yönüyle incelenmiştir. Özellikle eğitim alanında faaliyet gösteren bu kuruluşlar günümüze ve geleceğe bakan yönüyle anlatılmıştır.

Bu anlamda eser, nevi şahsına münhasır bir durum arz ederek STK'lar ile ilgili alan incelemesinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kafkas Üniversitesinde Bilimsel Etkinlik; Sempozyum

Caucasus University Scientific Activity; Symposium

Serpil TÜRKMEN*

Kafkas Üniversitesi, Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezince 26 Mart 2012 tarihinde "Aşık Şenlik" konulu bir sempozyum gerçekleştirildi. Azerbaycan, Nahçivan, Gürcistan ve Türkiye'den katılımcıların bulunduğu sempozyumda XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamını sürdüren Aşık Şenlik'in sanatı ve hayata bakışı işlendi.

Azerbaycan folklor çalışmalarında aşık edebiyatının Türkiye'ye nazaran çok daha yoğun olması nedeniyle bölge ülkelerden ve Türkiye'den gelen Azerbaycan vatandaşı akademisyen ve araştırmacıların yoğunluğu dikkat çekti.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ile Kafkas Coğrafyasında ismi bir ermiş niteliği taşıyan Aşık Şenlik'in Osmanlı Rus savaşı sırasındaki tutumuna yönelik bildirilerin büyük bir ilgi gördüğü sempozyumda, Türkiye'de geçmiş yıllarda konuya ilişkin yapılan çalışmalardaki eksiklikler tamamlanmaya çalışıldı. Özellikle Aşık Şenlik'e ait olmadığı belirtilen bazı şiirlerin aşığın şiir dünyasına zarar verdiği yönündeki tartışmalar sempozyumda ön plana çıktı.

2013 yılının Aşık Şenlik'in ölümünün yüzüncü yılı olması münasebetiyle gelecek yıl daha geniş kapsamlı ve Aşık Şenlik'le birlikte aşık edebiyatının dünü, bugünü ve geleceğine ait bir sempozyum gerçekleştirilmesi temennisiyle sona erdi.

* KAÜ TDE Öğrencisi